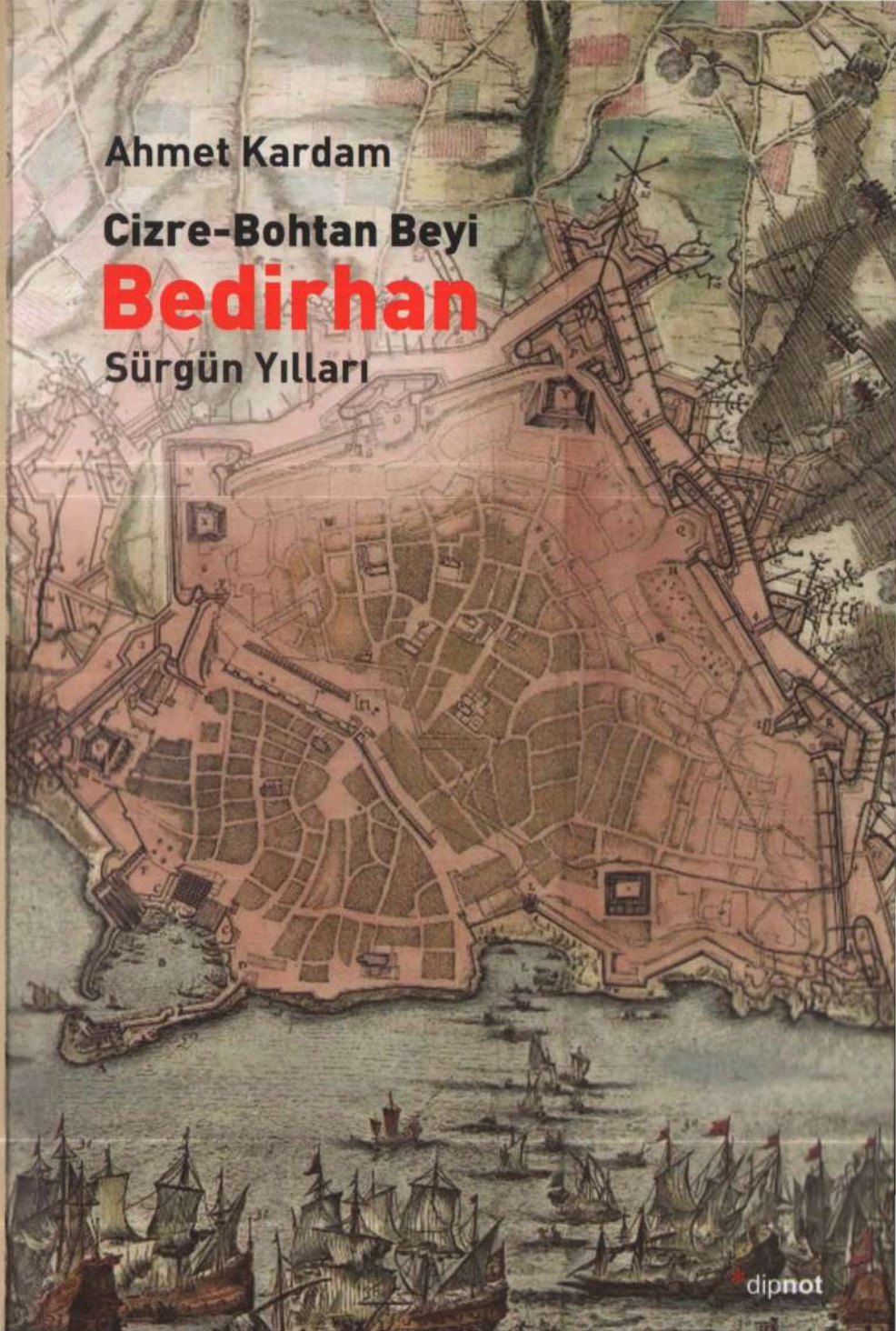
Ahmet Kardam

Cizre-Bohtan Beyi

Bedirhan

Sürgün Yılları

dipnot

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan - Sürgün Yılları Ahmet Kardam *dipnot

AHMET KARDAM

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Sürgün Yılları

*dipnot yayınları

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları
© Dipnot Yayınları, 2013
Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Dipnot Yayınları 166
ISBN: 978-605-4412-80-8
Sertifika No: 14999

Kapak resmi: Ressam Antonie de Fer (ö. 1673). *Osmanlı ordusunun Kandiye kentine hücumu*
Kapak Tasarımı: Ekber Yıldız
Düzelti: Levent Kanat

1. Baskı: 2013 / Ankara
2. Baskı: 2019 / Ankara

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd. Şti.
Baskı: Sözkesen Matbaacılık
İvedik O.S.B 1518. Sok Mat-Sit İş Merkezi No:2/40 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0312) 395 21 10

Dipnot Yayınları
Selanik Cad. No. 82/24 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Ahmet Kardam

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan
Sürgün Yılları

*dipnot yayınları

Ahmet Kardam: 1945'te İstanbul'da doğdu. Orta öğrenimini Tarsus Amerikan Koleji'nde tamamladıktan sonra 1969'da ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Ekonomi Bölümü'nden mezun oldu ve aynı bölümde asistanlık yaptı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında Hollanda'da siyasi sığınmacı oldu, gıyabında 10 yıla mahkum edildi. 1974 genel affıyla Türkiye'ye döndü. Çevirmenlik, redaktörlük, yayıncılık ve *Politika* gazetesinde genel yayın yönetmeni yardımcılığı yaptı. 12 Eylül 1980 darbesi ardından Federal Almanya'ya gitti. Yayıncılık faaliyetlerinden ötürü gıyabında 7,5 yıla mahkum oldu. Batı Berlin'de yayınlanan *Türkiye Postası* gazetesinde genel yayın yönetmeni ve köşe yazarı olarak çalıştı. Türkiye Komünist Partisi ile onun yerine kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nde Merkez Komitesi üyeliği yaptı. Türk Ceza Yasası'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması mücadelesi çerçevesinde, Kutlu ve Sargın'ın ardından, 1989 yılında, Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi üyesi sıfatıyla Türkiye'ye döndü. Nisan 1991'e kadar tutuklu kaldı. 1993-1998 yıllarında Veri Araştırma Şirketi'nde Ankara bürosu müdürü ve bilgi işlem merkezi sorumlusu olarak çalıştı. Türkiye'deki siyasi parti seçmenlerinin niteliklerini, kimlikleri ve eğilimlerini konu alan dört siyasi araştırmanın tasarımında, bulgularının değerlendirilmesinde ve raporlaştırılmasında görev yaptı. 1998-2007 yıllarında BZD Yayınları'nda çevirmen ve yazar olarak çalıştı. Çeviri ve makaleleri dışında yazdığı kitaplar: *CHP Nedir Ne Değildir* (1976), *Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları* (Sezgin Tüzün'le birlikte, 1998), *Eğrisi Doğrusu* (Ayşe Bilge Dicleli ile birlikte, 2005), *Mevlâna: Hamdım Piştim Yandım* (2007), *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyan Yılları* (2011).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

I BEDİRHAN BEY'İN KÜRDİSTAN'DAKİ SON 40 GÜNÜ 19
Bâb-ı Âli'de Esen Bayram Havası 20
Tutsaklık Koşulları 22
Tutsaklara İmzalatılan Tutanaklar 32
Osman Paşa'nın Raporu: "Dört Ayaklı Akılsız Kürtler..." 37

II SÜRGÜN YOLCULUĞU: DERGÜL-İSTANBUL-GİRİT 45
Dergül-İstanbul 45
İstanbul'daki Hazırlıklar 47
İstanbul'da Karşılanış Biçimi ve Tutsaklık Koşulları 50
Osman Paşa'nın Gönderdiği Belgeler Üzerindeki Çalışmalar. 54
Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Bâb-ı Âli'ye Getirtilmeleri Kararı 56
Zaptiye İfadeleri 57
1. Bedirhan Bey *58*
2. Han Mahmud *60*
3. Abdürrezak Bey *61*
Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un "Huzura Çıkarılması" 62
İstanbul'daki Son İki Gün 66
Sürgün Cezasına Tepki ve Rüşvet ve Yolsuzluk Söylentileri... 71
Bedirhan Bey Ayrıldıktan Sonra 74
1. Takvim-i Vekayi *Gazetesi* *74*
2. Osman Paşa'dan Gelen Rapor ve Belgeler Üzerine *75*
3. Bedirhan Bey'in Miralaylık Nişanı *77*

4. Kürdistan Madalyası *78*
5. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması *79*
III GİRİT NASIL BİR YERDİ? 83
IV KANDİYE: YÜKSEK GÜVENLİKLİ AÇIK HAVA HAPİSHANESİ 93
Cizreli Haydar'ın Öyküsü 96
V MÜSADERE, MAAŞ BAĞLAMA VE YAĞMA 101
Müsadere 104
Maaş Bağlama 110
Yağma 123
VI KIRIM SAVAŞI VE YEZDANŞER'İN İSYANI 129
"Ölü müyüm Diri miyim? Var mıyım Yok muyum?" 129
Kırım Savaşı 132
"Din, Devlet ve Millet Yolunda" 135
Yezdanşer'in İsyanı 139
Nasturi Katliamı Tekrar Gündemde 147
VII GİRİT'TEKİ ÇİFTLİK 155
VIII GİRİT DEPREMİ 159
IX AF VE MÎR-İ MÎRÂNLIK RÜTBESİ 167
X 1858 İSYANI 177
Islahat Fermanı ve Girit İsyanı 177
Kandiye'deki Katliam Girişimi ve Bedirhan Bey 186
İsyancılarla Geçici Uzlaşma 198
Hanya'daki Linç Olayı ve Bedirhan Bey 201
İsyan Sona Eriyor 207
Mecidiye Nişanı 210

XI İSYAN SONRASI SIKINTILI YILLAR 213
"Beni Girit'ten Alın" 213
Maaş Kesintisi 218
Molla Sadık'tan Hesap Sorma Girişimi 219
Maaş Sorununu Çözme Konusundaki Boş Çabalar 222
Ödenmeyen Maaşa Zam 224
Necib Bey'in İş Başvurusu 225
Rumeli Ordusu'na Katılma Talebi 226
XII İSTANBUL 229
İstanbul'daki konağı 229
Çocukları İçin İş Başvurusu 231
Molla Sadık'ı Yargılatmakta Israr 233
Gene Maaş Sorunu ve İstanbul'dan Ayrılma Talebi 233
XIII ŞAM 237
Beyrut-Şam Yolundaki Saldırı 237
Ölümü 240
Mezarı 244
Ek 1 BEDİRHAN BEY'DEN İŞİTİLEN BAZI SÖZLERİN RAPORUDUR 247
Ek 2 İSTANBUL ZAPTİYESİNDE ALINAN İFADELER 249
Ek 3 MEHMED SALAHADDİN "BEDİRHAN BEY" 255
Ek 4 BEDİRHAN BEY'İN MAL VARLIĞI 259
Ek 5 BEDİRHAN BEY'İN AKRABA VE YANDAŞLARININ MAL VARLIKLARI 265
Ek 6 GEORGE PERROT-[BEDİRHAN BEY] 270
Ek 7 CH. GARİN DE LAMORFLAN [HANYA'DAKİ LİNÇ OLAYI] 274

Ek 8 OSMANLI PARA BİRİMLERİNİN GÜNCEL İTİBARİ DEĞERLERİ 280
KAYNAKÇA 282
AD DİZİNİ 293

KISALTMALAR

BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi
FO Foreign Office (Britanya Dışişleri Bakanlığı)
AMEA Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi
CPC Siyasi Ateşe Yazışmaları (Fransa)

HİCRİ AYLAR
M. Muharrem
S. Safer
Ra. Rebi'ülevvel
R. Rebiülâhir
Ca. Cemâziyelevvel
C. Cemâziyelâhir
B. Receb
Ş. Şaban
N. Ramazan
L. Şevval
Za. Zilkade
Z. Zilhicce

ÖNSÖZ

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Sürgün Yılları başlıklı bu çalışma, ilk basımı Mart 2011'de yapılmış olan *Direniş ve İsyan Yılları* başlıklı birinci cildin devamıdır. Bedirhan Bey'in Temmuz 1847'deki yenilgisiyle başlayıp Haziran 1869'da Şam'da ölümüyle noktalanan 22 yıllık tutsaklık ve sürgün yaşamına ilişkin 2008 yılında erişebildiğim arşiv belgelerini ilk kez incelediğimde, o tarih itibariyle bilinenlere biraz daha ayrıntı eklemekten başka yapabileceğim fazla bir şey olmadığını düşünmüştüm. *Direniş ve İsyan Yılları* başlıklı birinci cildi tamamlayıp 2012'den itibaren sürgün yılları üzerinde çalışmaya başladığımda, Osmanlı Arşivi'nde o yıllara ait yeni belgelerin tasnif edilip kullanıma açıldığını fark ettim. Dört yıl önce edindiğim belgelerle yenileri bir araya getirilince, Bedirhan Bey'in sürgün yıllarına ilişkin okuyup doğru kabul ettiğimiz ne varsa tümünün kasıtlı olarak çarpıtılmış bir tarih yazımının eseri olduğu sonucuna vardım. Elinizdeki çalışma boyunca, elde edebildiğim tüm kanıtlarını ayrıntılarıyla açıklamaya çalıştığım bu sonucu burada kısaca özetlemek isterim.

Bedirhan Bey'in sürgün yıllarına ilişkin birtakım "zenginleştirici katkılarla" kuşaktan kuşağa aktarılan bu çarpıtılmış tarih anlatımının ilk kaynağı Mehmed Salahaddin'in 1306 (Hicri/Rumi-?) tarihinde (1888-1889/1890-1891) basılan *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi* başlıklı kitabının "Bedirhan Bey"

başlıklı bölümüdür.[1] Kitabın basım tarihinin Sultan Abdülhamid'in Kürt ulusal uyanışını frenleme ve Kürt aşiretlerini Ermenilere karşı seferber etme amacıyla tasarladığı Hamidiye Alayları'nın kuruluş tarihiyle çakışması basit bir rastlantı olamaz. Mehmed Salahaddin'in kaleme aldığı söz konusu bölümün, büyük bir ihtimalle, Bedirhan Bey'e karşı izlenen sürgün politikasının mimarları olan Sultan Abdülmecid ile Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'yı aklamaya, böylelikle İstanbul'da yaşayan Bedirhanlar ile diğer Kürt aristokratlarının ve bölgedeki Kürt aşiret ağalarının gönüllerini Osmanlıdan yana kazanmaya yönelik bir tarih yazımı olduğu anlaşılıyor. Bu özelliğiyle buna, Malmîsanij'ın deyimiyle, "Kürtlerle ilgili gerçeklerin çarpıtılması ve gerçeğin ortaya çıkmaması için yapılan anti Kürdoloji"nin[2] ilk örneklerinden biri gözüyle de bakılabilir. Mehmed Salahaddin'in Bedirhan Bey'in sürgün yaşamına ilişkin anlattığı "pembe öykü" özetle şöyledir:

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa Bedirhan Bey'e karşı askeri bir sefer düzenlememiş, İngiltere ve Fransa'nın ısrarı üzerine onu İstanbul'a çağırmış, o da gelmiştir. Gelince, Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkma "şerefine nail olmuş" ve huzurda sorulan sorulara Ömer Hayyam'a ait bir rubaiyi okuyarak yanıt vermesi "padişahı son derece memnun etmiştir." Aslında Padişah Bedirhan Bey'i Girit'e göndermeyi hiç istemediği halde, Avrupalıların baskısı sonucunda buna mecbur kalmıştır. Abdülmecid daha ileri bir tarihte Girit'i ziyaret ettiğinde Bedirhan Bey "birkaç defa huzura çıkma şerefine nail olmuş" ve padişah onu "bazı gönül alıcı şakalarla taltif etmiştir." 1857 yılında kendisine "padişahın affına mazhar olduğu müjdesi verilerek" ve "gönlü hoş edilerek" 150.000 kuruş yol harcırahıyla İstanbul'a çağrıl-

[1] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 3: Mehmed Salahaddin, 'Bedirhan Bey'".

[2] Malmîsanij 2011, 65.

mış, İstanbul'a varır varmaz bir beş bin lira (500.000 kuruş) daha ve bazı başka hediyeler de verilmiş ve başka ne gibi ihtiyaçları varsa bildirmesi istenmiştir. Böylece bütün geleceği teminat altına alınan Bedirhan Bey, hiçbir derdi kalmadığı için kendisini "padişahın ömrüne duacı olmaya ve haşmetine adayarak" Girit'e dönmek üzereyken, "tekrar padişahın iltifatına mazhar olmuş ve çocuklarına hediyeler alması için kendisine fazladan bin lira (100.000 kuruş) daha ihsan edilmiş ve gönlü hoş olarak tekrar Girit'e dönüp sekiz yıl daha orada ikamet etmiştir."

Bedirhan Bey öldüğünde hemen hepsi küçük çocuk oldukları için babalarının gerçek yaşamı konusunda hiçbir şey bilmeyen çocuklarının ve torunlarının dahi inandığı bu "pembe öykü", daha da "zenginleştirilerek" tazeliğinden hiçbir şey kaybetmeden günümüze kadar yaşayabildiğine göre, amacını fazlasıyla yerine getirmiş sayılmalıdır. Bu öyküye daha sonraki yıllardaki en önemli "katkılardan" birini de Bedirhanlara damat olan İbrahim Alaettin Gövsa yapmıştır. Gövsa, 1946 yılında yayımlanan *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nin "Bedirhan Bey" maddesiyle, affedilip mîr-i mîrânlık rütbesi ile paşalık unvanı verilmesinin nedeninin "Girit'te devlet lehine başardığı işler" olduğu uydurmasının yaratıcısı olmuştur.[3]

Ulaşabildiğim arşiv belgelerinin Bedirhan Bey'in sürgün yıllarına dair anlattığı öykü Mehmed Salahaddin ile İbrahim Alaettin Gövsa'nın anlattıklarının tamamen tersidir. Bedirhan Bey ve birlikte sürgün edildiği diğer Kürt beyleri daha Kürdistan'daki 40 günlük tutsaklıklarından başlayarak kötü muameleye maruz kalmışlar, İstanbul'da hapsedildikleri zaptiye binasında zincire vurulmuşlardır. Bedirhan Bey'in Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildiği ve onun iltifatına mazhar olduğu, gerçekle hiçbir ilgisi olmayan bir uydurmadır. Sürgün edildiği Girit'in Kandiye kentinin surları arasında, iki buçuk kilo-

[3] Gövsa 1946, 67.

metrekarelik yüksek güvenlikli bir açık hava hapishanesinde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Teslim olması karşılığında padişah tarafından verilmiş mal güvencesine rağmen, Kürdistan'daki dokuz köyüne bizzat Sultan Abdülmecid tarafından el konulmuş, servetinin geri kalan kısmının ise, Osmanlının Kürdistan'daki yerel yöneticileri ve onların işbirlikçisi Kürtler tarafından yağmalanmasına göz yumulmuştur. Sistematik bir biçimde mülksüzleştirilen Bedirhan Bey böylece padişahın kendisine sadaka kabilinden bağladığı ve miktarını keyfince belirlediği maaşa muhtaç duruma düşürülmüş, kalabalık ailesini zar zor geçindirebileceği o maaş da hemen hemen hiçbir zaman düzenli olarak ödenmediği için çok zor durumlarda bırakılmıştır. 1857 sonbaharında affedilip mîri-i mîrânlık rütbesi ve paşalık unvanı aldığı doğrudur. Ama bunun nedeni, Girit'teki sürgün yaşamı sırasında Osmanlıya verdiği hizmetler değildir. Bedirhan Bey 22 yıllık sürgün yaşamının hiçbir anında devlete herhangi bir hizmette bulunmamış, sarayın ve Bâb-ı Âli'nin bu yöndeki taleplerini –bütün maddi sıkıntısına rağmen– her seferinde reddetmiştir. Affedilip paşa yapılmasının nedeni, Girit'teki zor koşullardan bunalıp adadan kaçarak Kürdistan'a gitme tehlikesini bertaraf etmeye yönelik bir "güvenlik önlemi"dir.

Bedirhan Bey'in sürgün yaşamını maruz bırakıldığı çarpıtmalardan arındırarak yeniden yazarken, bundan önceki ciltte de yaptığım gibi, kaynak gösterdiğim 265 arşiv belgesi ile Mehmed Salahaddin'in sözü geçen kitabındaki "Bedirhan Bey" başlıklı bölümünün ve Bedirhan Bey'in *Takvim-i Vekayi* gazetesinin 20 Za. 1263 tarihli sayısında yayımlanmış zaptiye ifadesinin orijinallerini ve Yücel Demirel'in yaptığı transkripsiyonlarını kitabın ekinde verdiğim DVD üzerinde, 82 klasör içine yerleştirdim. Böylece okura, hem anlattığım öyküyü, hem yaptığım yorumları, hem de belgelerin günümüz Türkçe'sine yapılmış çevirilerini kontrol etme imkânını vermek istedim.

Elinizdeki çalışma Bedirhan Bey'in sürgün yılları üzerine yapılmış ilk ayrıntılı çalışma olmakla birlikte, söz konusu 22 yılın bütün yönlerini aydınlatabilmiş değildir. Kanımca, özellikle hem Kandiye'deki hem de Hanya'daki Müslüman Giritliler üzerindeki saygınlığını nasıl kazandığı ve Hıristiyanlarla kurduğu ilişkilerin niteliği hâlâ karanlıktadır. Ayrıca, Girit'te, 1858'de, Hıristiyanların Osmanlı yönetimine karşı başlattıkları isyan sırasında, kendisini ve ailesini tehlikeye atma pahasına Hıristiyan halkı Müslümanların katliamından koruması ve Hanya'daki Hıristiyan bir gencin linç edilmesine karşı çıkmasının nedenleri ve bu davranışının sürgün yaşamı boyunca yaşadığı zihinsel değişimin bir ürünü olup olmadığı araştırılmaya muhtaçtır. Çalışmamın bu ve benzeri eksiklerini gidermek için öncelikle Britanya ve Fransa dışişleri bakanlıklarının arşivleri ile Girit'teki Osmanlı arşivinde çalışmam gerekiyordu. Bunun için gerekli maddi imkân aşağıda sözünü edeceğim gibi bana sunulmuş olduğu halde, ne olur ne olmaz diyerek, kitabın basımını dahada geciktirmeyi göze alamadım.

Elinizdeki bu çalışma, Bedirhan Bey'in sürgün yıllarını daha derinlemesine inceleyecek, benim bulgularımı zenginleştirip eksikliklerini tamamlayacak ve varsa yanlışlarını düzeltecek araştırmacılara yardımcı olabilirse amacına ulaşmış sayılır.

*

Direniş ve İsyan Yılları başlıklı birinci cilt yayımlandığında, özellikle Kürt okurlardan alacağım tepkileri merak ediyordum. Çalışmamın gördüğü geniş ilgi ve aldığı olumlu tepkiler elinizdeki *Sürgün Yılları* için büyük bir cesaret kaynağı oldu. Ama beni asıl meraklandıran, "yeni" akrabalarım Bedirhanîler'in çalışmamı nasıl karşılayacaklarıydı. Celadet Bedirhan'ın kızı Sînemxan Bedirhan, daha kitabım yayımlanmadan, çalışmamdan haberdar olur olmaz, beni Bedirhanîler Ansiklopedisi Projesi'nin Erbil'de yapılan tanıtım toplantısına davet ederek Kür-

distan'ın dört parçasından seçkin bir davetliler topluluğu önünde onlara seslenme onurunu verdi. Sînemxan hanımın ve diğer aile fertlerinin hem çalışmama hem de şahsıma gösterdikleri ilgi hayatımın en değerli armağanlarından biri oldu. Hepsine minnettarım.

Sürgün yılları üzerinde çalışmam sırasındaki bir diğer övünç ve cesaret kaynağım, 12 Eylül'ün ve 1990'lı yılların karanlık günlerinde ağır bedeller ödemiş Kürt siyasetçisi Murat Satık'ın Berlin'deki karşılaşmamızda, Girit'teki Osmanlı arşivinde yapacağım araştırmanın her türlü masrafını karşılamaya hazır olduğunu söylemesi oldu. Yukarıda sözünü ettiğim nedenlerle bu olanaktan yararlanmamış olsam bile, bu teklif benim için hiç unutamayacağım, çok anlamlı bir destekti.

Bir önceki çalışmam gibi, sürgün yılları üzerindeki bu çalışmayı yapabilmiş olmayı da çok sayıda insanın katkısına borçluyum.

Eğer Yücel Demirel yüzlerce sayfa arşiv belgesinin transkripsiyonunu yapmayı kabul etme nezaketini göstermemiş olsaydı bu çalışmaya başlamam bile söz konusu olamazdı. Ama Yücel Bey sadece belgelerin transkripsiyonlarını yapmakla kalmadı, aynı zamanda Bedirhan Bey'in Sultan Abdülmecid tarafından el konulmuş dokuz köyünün adlarına ve niteliklerine ilişkin belirsizlikleri gidererek ilgili arşiv belgelerini doğru yorumlamamı sağladı. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sürgün yılları üzerine hazırladığım ilk taslakları titizlikle inceleyip eleştiren ve beni cesaretlendiren dostum Malmîsanij'a teşekkür ediyorum.

Sayın İsmail Beşikçi bu çalışmamı da büyük dikkatle okuyup görüşlerini paylaşarak beni onurlandırdı. Minnettarım.

Değerli zamanlarını bana yardımcı olmaya ayırarak çalışmamı kolaylaştırıp hızlandıran dostlarımı da sevgi ve saygıyla anmak isterim:

Alişan Akpınar'a, Bedirhan Bey'in sürgün yıllarına ilişkin yeni tasnif edilip kullanıma açılmış arşiv belgelerini benim için temin ederek elinizdeki çalışmanın tamamlanmasını hızlandırdığı için;

Dr. Oktay Özel'e, 19. yüzyıl İngiliz basınına ulaşmamda yardımcı olduğu ve, ayrıca, Girit'teki 1858 isyanına ilişkin yorumlarımı destekleyen önemli bir kaynağı temin ettiği için;

Seda Erkoç'a, 19. yüzyıl İngiliz basınını internet üzerinden taramamı fiilen sağladığı için;

Üstün Reinart'a, çok önemli bir kaynak olan George Perrot'nun "Haymana Kürtleri" başlıklı makalesinin ilgili bölümünü Türkçe'ye çevirdiği için;

Ramazan Üçeş'e Bedirhan Bey'e ait dokuz köyden altısının yerlerinin ve bugünkü adlarının tespidindeki yardımları için;

Mehmet Salmanoğlu ve Abdülbasit Yavuz'a Arapça bir belgeyi Türkçe'ye çevirdikleri için;

Selçuk Dursun'a, transkripsiyonu yapılacak belgelere karar verebilmemdeki yardımları için;

Nurettin Elhüseyni'ye, Kırım Savaşı'na ilişkin malzemeye ulaşmamdaki katkıları için;

Aytül Tamer'e, Bedirhan Bey'in *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan zaptiye ifadesini temin ettiği için teşekkür ediyorum.

Eşim Filiz Kardam'ın beş yıllık çalışmam boyunca verdiği maddi ve manevi destek olmasaydı ne *Direniş ve İsyan Yılları*'nı ne de elinizdeki *Sürgün Yılları*'nı yazmam mümkün olurdu. En büyük teşekkürüm ona.

Ankara, Ocak 2013

Ahmet Kardam
kardamahmet@yahoo.com

Yayınevinin Notu: Kitapta kaynak gösterilen belgeler yayınevinin web sitesinde yer almaktadır. İlgilenen okur belgelere şu adresten ulaşabilir: *http: dipnotkitap.com/belgeler.php*

I
BEDİRHAN BEY'İN KÜRDİSTAN'DAKİ SON 40 GÜNÜ

Cizre-Bohtan beyi Bedirhan'ın direniş ve isyan yıllarını incelediğim bundan önceki cildin "Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Kürdistan'daki Son 40 Günü" başlıklı bölümünde, iki beyin teslim oldukları 4 Temmuz 1847'den Dergül'den Samsun'a doğru yola çıkarıldıkları 12 Ağustos 1847'ye kadar geçen 40 günün ayrıntılı öyküsünü *Sürgün Yılları* başlıklı ikinci ciltte ele alacağımı söylemiştim.[1] Bedirhan Bey'in sürgün yıllarını ele alan elinizdeki ikinci cilde bu sözümü tutarak başlıyorum.

Osman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Bedirhan Bey'in 300-400 kadar Kürt kuvveti ve aile fertleriyle sığındığı Evreh Kalesi'ni 30 Haziran 1847 günü kuşatır ve kale önünde 2 Temmuz günü başlayan çarpışmalar 4 Temmuz'a kadar sürer ve daha fazla direnemeyeceğini anlayan Bedirhan Bey o gün Osmanlı ordusuna teslim olunca, aile fertleri ve yakın adamlarıyla birlikte Evreh Kalesi civarında bir çadır içinde muhafaza altına alınırken,[2] Müküs'e çekilmiş olan Han Mahmud da Osmanlı ordusunun "ikinci kolu"nun komutanı Ferik Ahmed Pa-

---

[1] Kardam 2011, 360.

[2] BOA 013, 22 R. 1263 (Anadolu Ordusu Defterdarı Abdülaziz Agâh'tan Dersaadet'e) [DVD: \BOA 013\img259457].

şa'nın çağrısına uyarak kardeşi Derviş Bey, Kisan beyi Halid, Hakkari beylerinden Selim ve Fettah beyler ve Van'ın ileri gelenlerinden bir grupla birlikte, bir tesadüf eseri, Bedirhan Bey'in teslim olduğu 4 Temmuz günü, Tatvan'da Osmanlı ordusuna teslim olur ve Van'a götürülür.[3]

Bâb-ı Âli'de Esen Bayram Havası

Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa Dersaadet'e gönderdiği 11 Temmuz 1847 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'in bir gün, tutulduğu çadırdan yanına gelerek, kendisi sürgüne gönderilirken ailesinin Kürdistan'da bırakılması konusundaki talebini iletirken, almış olduğu şu kararları da onaya sunar:

- Evreh Kalesi önünde bulunan Anadolu Ordusu bir iki gün içinde, Bedirhan Bey'i, ailesini ve adamlarını da alarak 18 saat ötedeki Dergül'e giderek orada kamp kuracaktır.
- Ordu Dergül'e hareket ettiğinde, kendisi de, yanına aldığı birkaç yüz kişilik bir kuvvetle, Van kalesine giderek Van'a "uygun ve yetkin" bir kaymakam atadıktan ve o tarafta düzeni ve asayişi sağladıktan sonra, on gün içinde, Han Mahmud'u, kardeşlerini ve "avenesinden güvenilmez olanları" yanına alarak Dergül'e getirecektir.
- Daha sonra, Bedirhan Bey ile ailesi ve Han Mahmud ile adamları hep birlikte Dersaadet'e gönderilecektir.[4]

Osman Paşa bu raporuna Han Mahmud'un nasıl teslim alındığını anlatan Ferik Ahmed Paşa'nın raporunu ve Bitlis ve Van halkı adına, Bedirhan Bey'in üzerine yürüyen Osmanlı ordusunun askeri harekâtından duydukları memnuniyeti dile getiren toplam 83 imzalı üç adet yazıyı da ekleyerek Dersaadet'e

[3] Kardam 2011, DVD:\BOA 014\img259568.

[4] Kardam 2011, DVD:\BOA 014\img259569-img259570.

gönderir. Rapor ve eklerindeki yazılar 26 Temmuz 1847 günü toplanan Meclis-i Has'ta (Bakanlar Kurulu) ele alınarak görüşülür. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bu toplantıya ait Sultan Abdülmecid'e yazdığı tezkere Bedirhan Bey ile müttefiklerinin yenilgiye uğratılması üzerine Bâb-ı Âli'de esen bayram havasını yansıtmaktadır:

> [Meclis-i Has'ta] velinimetimiz padişahımız efendimize böyle nice nice fetihler [nasip olması dileğinde bulunulmuştur]. (...) Görünüşte yüce devletin, ama aslında birtakım zalim ve serkeşlerin elinde olan Kürdistan'ın tamamının fethi, sonuçta, çeşitli yararlar sağlayan ve devletin de çıkarına olan bir vak'a-i hayriye olduğu kuşkusuz olduğundan, bütün hazır bulunlar teşekkür ve iftiharla padişaha uzun ömür dileklerini tekrar etmişlerdir.[5]

Meclis-i Has Osman Paşa'nın "yapmış olduğu ve yapacağı şeylerin" hepsini yerinde bulur. Bedirhan Bey'in ailesinin sürgüne gönderilmeyip Kürdistan'da bırakılmasına ilişkin talebi konusunda ise, "padişaha danışılarak konuya ilişkin buyurulacak yüksek iradenin gereği yapılmak üzere", şu kararı alır:

> Ne onları, ne benzerlerini ve yandaşlarını, ne de ailelerini oralarda bırakmak caizdir. Cümlesinin oralardaki köklerini kazımak şart olduğundan, ... öncelikle Bedirhan Bey'in, gerekiyorsa ailesi sonradan gönderilmek üzere, ... en hızlı şekilde bu tarafa gönderilmesi için [Osman] paşa hazretlerine yazı yazılması.[6]

Sultan Abdülmecid Meclis-i Has'ın kararlarını bildiren bu tezkereyi bütünüyle onaylarken, Bedirhan Bey'in ailesinin sürgüne gönderilmemesi ricasının reddi konusunda tezkeredeki vurguları yeterli bulmamış olsa gerek ki, karara bazı eklemeler yaparak şöyle der:

> Bedirhan Bey'in, cüret ettiği isyan ve yaptığı kötülükler bakımından, bundan böyle gerek kendisinin, gerek emsal ve avene-

---

[5] Kardam 2011, DVD:\BOA 014\img259572.

[6] Aynı yerde.

> lerinin, gerekse ailelerinin ... o bölgede bırakılmaları asla ve kat'a caiz değildir. Bunların tümünün oralardaki köklerinin derhal kazınması neredeyse bir farzdır.[7]

Dönemin İngiltere büyükelçisi Lord Cowley'in Bedirhan Bey'in yenilgisi üzerine Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 26 Temmuz 1847 tarihli kutlama yazısının Bâb-ı Âli'deki ve saraydaki bayram sevincini daha da artırdığı anlaşılıyor. Lord Cowley bu kutlama yazısında özetle şöyle der:

> İngiltere elçisi Osmanlı ordusunun Bedirhan Bey'e karşı kazandığı zaferden dolayı en içten tebriklerini arz eder. Elçi, Osmanlı hükümetini bugünkü harekâtına mecbur eden insanî sebepleri, alınan tedbirleri, Padişah Hazretleri'nin takdirlerini kazanan adil ve merhametli fikirleri lâyıkıyla takdir etmektedir. ... bir takım zalimlerin ve diğer kötü olayların def ve men'i için bunca övünülecek çalışmalar yapılmış, Hıristiyan ve günahsız ölülerin [Nasturi katliamı kastediliyor] intikamı alınmıştır.[8]

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa büyükelçinin bu yazısını 30 Temmuz 1847 günü sarayın başkâtipliğine iletir. Sultan Abdülmecid İngiltere büyükelçisinin bu yazısından duyduğu sevinci konuya ilişkin 4 Ağustos 1847 tarihli iradesinde şöyle ifade eder:

> Elçinin bu yazısı, [Bedirhan Bey'i] tedip hareketinin Avrupa'da pek büyük ve müsait tesiri olacağının delili ve başlangıcı sayıldığından, [sadrazamca] teklif edildiği gibi kendisine Zat-ı Şahane'nin memnuniyetini bildirir uygun bir cevap yazılmasına.[9]

Tutsaklık Koşulları

Tekrar Kürdistan'a dönecek olursak...

---

[7] Aynı yerde.

[8] Başbakanlık Arşivi. Hatt-ı Hümayun, 6667 (Lord Cowley'den Hariciye Nezareti'ne) (aktaran Sevgen 1982, 104-105).

[9] Aynı yerde.

Bedirhan Bey'in Osmanlı ordusuna teslim olduğu 4 Temmuz 1847 gününden 1869 yazında Şam'da ölümüne kadar uzanan 22 yıllık yaşamının, Girit'e sürgün edildiği 18 Ekim 1847'ye kadarki yaklaşık dört aylık bölümü "tutsaklık", geriye kalanı "sürgünlük" dönemidir. Hem "tutsaklık" hem de "sürgünlük" koşulları değerlendirilirken, teslim olması karşılığında Sultan Abdülmecid'in kendisine vermiş olduğu güvenceleri göz önünde bulundurmak gerekir.

Hatırlanacağı gibi, Bedirhan Bey'e karşı askeri harekâtın başlatılması konusunun kesin karara bağlandığı 17 Şubat 1847 günlü Meclis-i Has toplantısında, harekâtın amacı ve teslim olması halinde kendisine verilecek güvenceler şöyle formüle edilmişti:

> Bedirhan Bey'i *tasfiye girişimi asla onun şahsına yönelik düşmanlıktan ileri gelmemektedir. Amaç sadece onun bugünkü durumuna son vermektir.* O nedenle, Osman Paşa onun üzerine yürümeden önce kendisine bir mektup yazmalı ve bu mektubun içeriği şöyle olmalıdır: "Bir süredir tuttuğun yol padişah fermanlarına ve rızasına aykırıdır. Devlet seni terbiye etmeye mecbur olmuştur. Eğer yüce saltanata sığınırsan, *mal ve canından emin olarak ülkenin başka bir yerinde kendinden emin ve müsterih olarak ikamet ettirileceksin.* Ama bu nasihati dinlemeyip tersini yapacak olursan, karşılaşacağın vahim sonucun vebali sana ait olacaktır." Bu nasihate uymayacak veya kendisine tanınan süre dolacak olursa, zora başvurulacaktır.[10]

Padişah iradesi haline gelen bu kararın üç ana noktası vardır: (1) Bedirhan Bey'e karşı düzenlenen askeri harekâtın amacı sadece onun Kürdistan'daki pozisyonuna son vermektir, yoksa devletin onun şahsına yönelik bir düşmanlığı söz konusu değildir (bir başka deyişle, kendisine herhangi bir intikamcı muamele yapılmayacaktır); (2) eğer kendiliğinden teslim olursa, devlet ona mal ve can güvencesi vermektedir; (3) bu durumda, Os-

---

[10] Kardam 2011, DVD:\BOA 129\img1462 (6 Ra. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi). İtalikler bana ait.

manlı İmparatorluğu'nun başka bir yerinde, "kendinden emin ve müsterih olarak" ikamet ettirilecektir.

Sürgün yıllarına ilişkin bu ikinci cilt boyunca ayrıntılı olarak göstermeye çalışacağımız gibi, Sultan Abdülmecid ile Bâb-ı Âli'nin Bedirhan Bey'e verdiği bu teminatın "can güvencesi" ve "imparatorluğun başka bir yerinde ikâmet ettirilme" dışında kalan diğer kısımları gerçekleşmemiştir. Gerek Kürdistan'da geçirdiği son 40 gün boyunca, gerekse İstanbul'da zaptiye binasındaki 18 günlük hapisliği sırasında kötü muameleye maruz kaldığına dair epey belirti vardır. Kendisine verilmiş olan "mal güvencesi" en başta bizzat Sultan Abdülmecid tarafından açıkça ihlal edilmiş, sahip olduğu dokuz köye el konulmuş, bunlar dışında kalan taşınır ve taşınmaz tüm mal varlığı vekili Molla Sadık, yerel yöneticiler ve onların yakınındaki kişilerce yağmalanmıştır. Tüm servetine el konan Bedirhan Bey sürgün yaşamı boyunca kalabalık ailesinin geçimini padişahın ona gıdım gıdım "ihsan ettiği" maaşla sağlamak zorunda kalmış, en azından "affedildiği" 1857 sonbaharına kadar, hatta ondan sonra, 1869'daki ölümüne kadar da yaşadığı Kandiye, İstanbul ve Şam'da hiçbir zaman tam anlamıyla "kendinden emin ve müsterih" bir hayat sürmemiştir.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un ve onlarla beraber İstanbul'a gönderilmek üzere tutsak alınan diğer kişilerin Kürdistan'daki son 40 günleri boyunca maruz kaldıkları muameleye ilişkin ulaşabildiğim arşiv belgeleri, Bedirhan Bey ile Han Mahmud ve kardeşi Abdürrezzak Bey'in İstanbul'da tutuldukları zaptiye binasında verdikleri ifadelerinden ibarettir. Bunların dışında elimde bir de, Hasan Gökçe'nin "Bir Kürt Emirinin Portresi: Bedirhan Bey" başlıklı makalesinde konuya ilişkin kaynak göstermeden öne sürdüğü bir iddia var. Önce bu iddiayı ele alıp, daha sonra üç Kürt beyinin ifadeleri üzerinde duralım.

Hasan Gökçe'nin Bedirhan Bey'in maruz bırakıldığı muameleye ilişkin iddiası şöyledir:

> Diyarbekir ve Samsun yoluyla İstanbul'a gönderilmeden önce, diğer tutuklular at üzerindeyken, [Bedirhan Bey] "ibreti âlem için", ayakları zincirlenmiş olarak Cizre'nin pazar yerinde dolaştırıldı.[11]

Gökçe'nin bu iddiasını destekleyecek hiçbir kaynak göstermemesi verdiği bilginin güvenilirliliğine gölge düşürüyor. Bunun dışında, bu satırlarda yanlışlığı apaçık "bilgiler" de yer alıyor. Örneğin, Gökçe, tutsakların İstanbul'a "Diyarbekir-Samsun yoluyla" gönderildiklerini iddia etmektedir ki, ulaşılabilen arşiv belgelerine göre bu doğru değildir; tutsaklar Dergül'den yola çıkarılmışlar, Diyarbekir'e hiç uğramadan, Harput üzerinden Samsun'a ulaşmışlar, oradan İstanbul'a deniz yoluyla gönderilmişlerdir. Bir başka yanlış, Bedirhan Bey'in ayakları zincirlenmiş şekilde dolaştırıldığı yerin "Cizre" olduğu iddiasıdır. Oysa, belgelerde tutsakların Cizre'ye getirildiklerine dair hiçbir bilgi yoktur. Zaten Harput'a doğru yola çıkartılan tutsakların, yolu en az 60 kilometre daha uzatacak şekilde Cizre üzerinden dolaştırılarak götürülmeleri mantıklı da değildir. Gökçe'nin iddiasındaki bu maddi hatalar ve kaynak göstermemiş olması, Bedirhan Bey'in "ibreti âlem için" ayakları zincirlenmiş şekilde "pazar yerinde" yürütüldüğü şeklindeki sözlerinin doğruluğu konusunda kuşku uyandırıyor. Eğer Bedirhan Bey gerçekten bu şekilde yürütülerek halka teşhir edilmişse, bunun Cizre'de değil, Evreh'ten Dergül'e getirilişi sırasında, kasabaya girerken, Dergül'de gerçekleşmiş olması gerekir.

Üç Kürt beyinin İstanbul'da verdikleri ifadelerde Kürdistan'daki tutsaklık koşulları konusunda söylediklerine gelince, Bedirhan Bey'in ifadesini en sona bırakarak önce Han Mahmud ile kardeşi Abdürrezzak Bey'in söylediklerine bakalım.

---

[11] Gökçe 1999, 78.

Han Mahmud İstanbul'daki zaptiye binasında tutulurken verdiği ifadesinde, önce Van'daki ve sonra getirildiği Dergül'deki tutukluluk koşulları hakkında şöyle demektedir:

> ... o vakit [Van ve Dergül'de] bukağıdan [demir kelepçelerden] ayaklarım şişip beş altı yerinden delindi. Padişahımız sağ olsun, ordudan ayrılıp bu tarafa gelinceye kadar bir keder görmedik.[12]

(Bir sonraki bölümde, İstanbul'daki tutukluluk günlerinden söz ederken işaret edeceğimiz gibi, ayak bileklerinden demir kelepçeye vurulma uygulaması İstanbul zaptiyesinde de devam edecektir.)

Han Mahmud'un kardeşi Abdürrezzak Bey de, gene İstanbul zaptiyesinde verdiği ifadede, aşağıda sözünü edeceğimiz tutanakların (senetlerin) kendilerine nasıl imzalatıldığını anlatırken şöyle demektedir:

> Beni gelip bulunduğum yerde tuttular. Altı sandık mal ve eşyam tümüyle telef oldu. Beni soydular. Yanımda yüz elli kuruş bulundu. Onu dahi alacaklardı ki, rica edip yakararak vermedim. Hepimizden malımızın telef olmadığına dair senet yazıp mühürle diye getirdiler. Mühürlemedim, zorla parmağımı bastırdılar. Biz de, can çekişirken yapılan vasiyet şeriata uygun değildir diye, o vakit senet verdik.[13]

Bedirhan Bey İstanbul'daki zaptiye binasında 1-18 Ekim 1847 tarihleri arasında tutulduğu 18 gün boyunca, Han Mahmud ile kardeşi Abdürrezzak Bey'den farklı olarak, ilki ekim ayının ilk günlerinde, ikincisi ekim ayı ortalarında olmak üzere, iki kez ifade vermiştir. Kürdistan'daki "tutsaklık koşulları" hakkındaki ayrıntılı sözleri ilk ifadesinde yer almaktadır. Bedir-

---

[12] Kardam 2011, DVD:\BOA 009\img259450 (tarihsiz, Han Mahmud'un zaptiye ifadesi). Bu ifade zaptının Türkçe çevirisi için bak. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler".

[13] Aynı yerde (tarihsiz, Abdürrezzak Bey'in zaptiye ifadesi). Bu ifade zaptının Türkçe çevirisi için bak. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler".

han Bey'in, İstanbul'a getirilip zaptiye binasında gözetim altına alınışının ilk günlerinde, kendisiyle "sohbet etmeye" gelen Zaptiye Müşîri Mehmed Emin Paşa'ya söylediği sözler, o esnada veya daha sonra, bir rapor (jurnal) haline getirilerek sadrazama sunulur. Bu rapor (jurnal) Bedirhan Bey sürgüne gönderildikten sonra, padişahın onayıyla, 30 Kasım 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanır. İlk bakışta, Han Mahmud ile Abdürrezzak Bey'in sözlerini tekzip eder izlenimi veren bu ifadesinde Bedirhan Bey, orduya teslim olduktan sonra Kürdistan'daki son 40 günü için şöyle demektedir:

> ... yakalandığım durumda benden hazineler isterler ve, o civarda bulunanların görüşlerine göre, bende o kadar para bulamayınca hapsedip sıkıştırırlar, bir yudum su ve bir parça ekmekle ömrümün geri kalanını hapiste geçirttirirler diye düşünür, eski düzenin sürmekte olduğunu zannederdim. Meğer, padişahın himayesi altında, mal ve can emniyeti var imiş. Ben bir yudum su diye düşünürken, teslim olduğumda Cizre'de kalan eşya ve emlâkim üzerine şeriata uygun olarak tarafımdan vekil tayin ettirilmesi beni hayrete düşürdü. (...) İsyan etmiş olmamız Allah'tandır, zira padişahımızın affını, merhamet ve şefkatini bu vesileyle bize bildirecek imiş. [...] İsyan ettiğim halde hakkımda böyle merhamet buyuruluyor; eğer bir de kendim doğruca gelmiş olsaydım kim bilir nasıl muamele edilirdi? (...) Bizler eski usulleri hep olagelediği gibi sürüp gidecek diye biliriz ve böyle emniyetleri [can ve mal emniyetini] işitir isek de itimat etmeyip hiledir deriz. (...) Padişah ordusunun içine girdiğimiz anda gördüğümüz iyi muamele karşısında hayret ettik, zira ben Reşid [Mehmed] Paşa merhumun ve diğerlerinin zamanlarını da gördüm, o zamanlar böyle muamele edilmezdi; yapılanlar hep filancayı kes, falancanın malını elinden aldan ibaretti.[14]

---

[14] *Takvim-i Vekayi*, 20 Za. 1263, s. 2-3 ("Bedirhan Bey'den İşitilen Bazı İfâdelerinin Jumalidir") [DVD:\Takvim-i Vekayi\img2-img3]. Bu ifade zaptının Türkçe çevirisi için bak. bu kitabın sonundaki "Ek 1: Bedirhan Bey'den İşitilen Bazı Sözlerin Raporudur".

İlk okunuşta, Bedirhan Bey'in bu ifadesine ilişkin iki olasılık akla gelebilir. Birincisi, bu raporda yer alan sözler Bedirhan Bey'e ait olamaz, söyledikleri çarpıtılmıştır. İkincisi, eğer bunlar gerçekten Bedirhan Bey'in kendi sözleriyse, o zaman onun bu ifadesi ya Han Mahmud ile kardeşi Abdürrezzak Bey'in ifadelerini yalanlamaktadır ya da Bedirhan Bey'e diğer tutsaklardan çok farklı, ayrıcalıklı bir muamele yapılmıştır. Oysa Bedirhan Bey'e ait olduğu iddia edilen bu ifadeler onun 1847 öncesinde bölge valilerine ve Dersaadet'e hitaben yazdığı rapor veya mektuplarla kıyaslandığında ve dikkatlice okunduğunda, söz konusu raporun pekâlâ, özü itibariyle, Bedirhan Bey'in gerçek sözlerini yansıtıyor olma olasılığının yüksek olduğu ve Han Mahmud ile kardeşinin ifadelerini tekzip etmediği görülecektir.

Birinci ciltte, Bedirhan Bey'in 1841'den 1847 mayısına kadarki dönemde (direniş yılları boyunca) izlediği temel stratejiyi özetlerken, (a) bir yandan ittifak halinde olduğu Kürt beylerinin direniş ve açık isyanlarını çeşitli biçimlerde ya destekler ya da bizzat planlarken; (b) bir yandan da padişaha, sadrazama ve bölge valilerine sadakatini neredeyse "kölece" denebilecek aşırı abartılı bir dille ifade etmeye; (c) böylece, gerekirse askeri güç kullanabileceği tehdidini de kuşkusuz ima eden diplomasi kanallarını kapatmamaya özellikle dikkat ettiğine işaret etmiştik.[15] Bu stratejinin kopmaz bir parçası olarak kullandığı "kölece" sadakat üslubunu üç örnekle hatırlayacak olursak:

Diyarbekir Valisi Vecihi Paşa'ya (1842 başı): "Devlet her dağ başında benim gibi bin Bedirhan bulup hiçbirine çobanlık bile vermezken ... maazallah, rızaya karşı çıkacak olsam, padişahın bugüne kadar yediğim ekmeği gözüme durup fena olacağım gün gibi meydandadır."[16]

---

[15] Kardam 2011, 121-122.

[16] Aynı yerde, 125.

Diyarbekir Valisi Vecihi Paşa'ya (13 Mart 1842): "Benim zat-ı devletlerinden başka sığınağım ve dayanağım yoktur. Adım sizin defterinize kayıtlıdır. Bu konuda siz ne şekilde hareket etmemi uygun buluyorsanız o şekilde hareket etmeye özen gösterebilmem için lütfen ve merhameten gereğinin belirtilmesine müsaade buyurulmak bâbında ve her halde emir ve ferman sizindir."[17]

Erzurum Valisi Halil Kâmilî Paşa'ya (9 Ekim 1843): "... beni yirmi otuz yıllık hizmetkânınız yerine koymanızla, sınırsız ve örneği görülmemiş efendiliğinize ve iltifatınıza gark oldum. (...) Hayatta olduğum sürece mal ve can ve asker ve çoluk çocuğumla uğrunuza durup, din ve devlet emrinde ve siz efendimin hizmetinde can ve baş feda etmeyi kendime pek büyük nimet biliyorum. (...) dört el ile zat-ı devletinize sarılıp bahtınıza düşmüşüm ve umut kesmeyerek, gece gündüz emrinizi ve efendiliğinizi bekler olmuşum. Beni kusurumla birlikte köleliğinize kabul ettiğinizi bilirim. İkincisi, efendimden başka umut bağlayacağım kimsem yoktur."[18]

Bedirhan Bey'in İstanbul'da zaptiye müşirine söylediği rapor edilen sözlerinin, yukarıda verdiğimiz üç örneğin yanında çok daha ölçülü ve abartısız kaldığı açıktır. O bakımdan, söylediği iddia edilen sözlerin raporlaştırılırken özel olarak çarpıtılmış olabileceğini düşünmek yersizdir. Üslup her zamanki üsluptur, ama koşullar değişmiştir. Bedirhan Bey artık Cizre-Bohtan'ın, hatta tüm Kürdistan'ın güçlü mîri değil, Osmanlı ordusuna yenik düşüp teslim olmuş bir tutsaktır. Açık tutabileceği hiçbir diplomasi kanalı kalmadığı halde, beyan ettiği bu abartılı sadakat bildirimleri, kaçınılmaz olarak, padişahın ve Bâb-ı Âli'nin onu küçük düşürmek için kullanabileceği birer malzeme haline gelmektedir. Nitekim, söz konusu rapor Bedirhan Bey'in

[17] Aynı yerde, 127.

[18] Aynı yerde, 198-199.

duyduğu pişmanlığın itirafı ve gördüğü iyi muameleye teşekkürünün belgesi olarak Meclis-i Has'ın önerisi ve Sultan Abdülmecid'in onayıyla zamanın resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi*'nin 30 Ekim 1847 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Bedirhan Bey'in bu ifadesinde, Han Mahmud ile kardeşi Abdürrezzak Bey'in ifadelerini tekzip eden herhangi bir ibare yoktur. O sadece, 1835-1836 yıllarında, Reşid Mehmed Paşa komutası altında, Kürdistan üzerine yürüyen Osmanlı ordusunun esir aldığı Kürt beylerine uygulanan muameleyle kıyaslamalar yapmakta, kendisine verilen can ve mal güvencesine uygun olarak canının bağışlanmış ve mal güvencesinin yerine getirileceğinin işareti olarak kendisine vekil tayin ettirilmiş olmasına teşekkür etmektedir. Diğer Kürt beyleriyle birlikte maruz bırakıldıkları tutsaklık koşullarından hiç söz etmemekte, o konuda susmayı tercih etmektedir. Yoksa, örneğin Han Mahmud'un ayaklarına vurulan demir kelepçeden, ona ve kardeşlerine uygulanan diğer kötü muamelelerden, Abdürrezzak Bey'in sözünü ettiği "mal yağması"ndan, vb. haberdardır. Bunun kanıtı, Girit'e sürgün edildikten dört ay sonra, 17 Şubat 1848 tarihli dilekçesinin ekinde sunduğu ve Kürdistan'da kalmış olan mal ve mülkünün dökümünü içeren defterdir. Kendisine verilmiş olan mal güvencesinin gereğinin yapılması için hazırlayıp sadrazama sunduğu bu defterde, Han Mahmud'a ve Tahir Ağa'ya emaneten vermiş olduğu ama bizzat Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa ve Osmanlı safında yer almış yeğeni Yezdanşer ve Eğinli Hoca Kesbar tarafından gasp edilmiş dokuz kısrağın ve bir miktar paranın dökümü de yer almaktadır.[19] Bedirhan Bey bu bilgiyi olsa olsa, Dergül'de tutsak tutuldukları ya da Dergül-İstanbul yolculuğu sırasında birlikte sürgüne gönderildiği Han Mahmud'dan ve diğer Kürt beylerinden almış olabilir. Ama İs-

[19] BOA 165, tarihsiz (Bedirhan Bey'den Girit valisine) [DVD:\BOA 165\img0030-0031].

tanbul'da, zaptiye binasında, yukarıdaki ifadesini verirken bilgi sahibi olduğu bu konulardan hiç söz etmemektedir.

Bedirhan Bey önce Evreh Kalesi önlerinde gözaltında tutulduğu çadırda, daha sonra getirildiği Dergül'deki tutsaklığı sırasında, diğer Kürt beylerinden ve aşiret reislerinden bir ölçüde farklı muamele görmüş olabilir. Bunu, İstanbul'a getirildikten sonra bazı İngiliz gazetelerince ordu komutanlarına verdiği iddia edilen bir miktar rüşvet karşılığında sağlamış olabilir. (İngiliz basınında yer alan iddialar üzerinde ayrıca duracağız.) Fakat tutsakların hepsinin aynı mekânlarda tutuldukları dikkate alındığında, Bedirhan Bey'in diğerlerinden tamamıyla farklı, ayrıcalıklı bir muamele görmüş olması pek mantıklı gözükmüyor.

Bedirhan Bey'in verdiği ifadelerde muhtemelen kendisinin de maruz kaldığı kötü tutsaklık koşullarından söz etmemesinin karınca iki nedeni olabilir. Birincisi, tutsaklık koşullarından yakınmayı şanına yakıştıramamış olabilir. Ama ikincisi ve asıl önemlisi, böyle bir yakınmayı taktiksel olarak da doğru bulmamıştır. İstanbul'da zaptiye binasına hapsedilişinin ilk günlerinde Zaptiye Müşîri Mehmed Emin Paşa'nın kendisiyle yaptığı "sohbet" sırasında, Bedirhan Bey uzun uzadıya, teslim olması halinde başına gelebilecek şeyler konusundaki endişelerinden söz etmektedir. Reşid Mehmed Paşa döneminde tanık olduğu şeylerin kendi başına da geleceğini, bütün malına ve mülküne el konacağını, belki canından bile olacağını, öyle olmasa bile ömrünün geri kalanını aç susuz hapislerde geçireceğini zannederken, kendisinin ve ailesinin canına ve ırzına dokunulmamış olması, mal ve mülkünün korunması amacıyla kendisine vekil tayin ettirilmesi onu hem hayrete düşürmüş hem de sevindirmiştir. Yukarıya aktardığımız ifadesinde, üzerinde önemli durduğu esas nokta budur. Bedirhan Bey için önemli olan tutsaklık koşullarının şu ya da bu oranda kötü olması değil, geri dönüşü olmayabileceğini gayet iyi tahmin ettiği sürgün yıllarını kendisine ve ailesine yaraşır bir yaşam standardıyla sürdürüp sürdü-

remeyeceğidir. Bu ise, hiçbir Kürt beyinin sahip olmadığı kadar büyük olan taşınır ve taşınmaz servetinin güvence altına alınmasına ve kendi tasarrufuna bırakılmasına bağlıdır. Dokuz köyüne padişah tarafından el konulacağını ve servetinin diğer kısmının da vekili ve yerel yöneticilerce ve onlara yakın kişilerce yağmalanacağını o sırada bilmemektedir. Ama böyle bir olasılığı hiç aklına getirmiyor da olamaz. Muhtemelen, böyle bir kötü olasılığın önünü kesme gayretiyle, kendisine mal güvencesi vermiş olan padişaha methiyeler düzüp teşekkür ederek ona verdiği sözleri hatırlatmaktadır. Bir yandan bunu yaparken, öte yandan kendisine ve diğer Kürt beylerine yapılan kötü muamelelerden söz ederek padişah ordusunu suçlamayı taktiksel bakımdan doğru bulmamış olsa gerektir.

Tutsaklara İmzalatılan Tutanaklar

Tutsaklara uygulanan muameleye ilişkin başka bazı ipuçlarını da onlara Dergül'de imzalatılan tutanaklara (senetlere) ilişkin belgelerde buluyoruz. Tutsakların bir kısmına, Samsun üzerinden İstanbul'a gönderilmelerinden bir gün önce (11 Ağustos 1847), bir kısmına da yola çıkarıldıkları gün (12 Ağustos 1847) imzalatılan bu tutanaklar dört adettir. Biri Bedirhan Bey'in tek başına,[20] diğeri Bedirhan Bey'in kardeşlerine, akrabalarına ve yakın adamlarına,[21] üçüncüsü[22] ve dördüncü[23] ise "Van koluna"

---

[20] BOA 004, 28 Ş. 1263 (imza: Bedirhan Bey) [DVD:\BOA 004\img 259620].

[21] Aynı yerde, tarihsiz (imzalar: ağabeyi Salih Bey, kardeşi Esad Bey, ağabeyinin oğlu İbrahim Bey, Şeyh Abdulkuddûs, Abdulkuddûs oğlu Abdülhalik, Şeyh Erzai, amcası Abdullah Bey, vekilharcı Tahir, hazinedarı Efendi Ağa, ordu komutanı Tahir Ağa, Midyat müdürü Hacı, katibi Osman, habercisi Ali Ağa) [DVD:\BOA 004\img259617].

[22] Aynı yerde, 29 Ş. 1263 (imzalar: Han Mahmud, kardeşi Han Abdal, Timurzade Mustafa Bey, Van nüfus müdürü Veys Ağa, Timurzade Derviş, Ahlatzade Mustafa Bey, kocabaşı Ohannes) [DVD:\BOA 004\259614].

(Han Mahmud'a, kardeşlerine ve oğluna ve beraberlerindeki Kürt beylerine ve Van ileri gelenlerine) imzalatılmıştır. Sürgüne gönderilecek tutsaklar bu tutanaklarda, her türlü mal ve eşyalarına kimse tarafından "el uzatılmamış" olduğunu; çeşitli yerlerde bulunan eşya ve mallarının görevli memurlarca toplanıp getirtilerek kendilerine eksiksizce teslim edildiğini; geriye kalanlarının toplanabilmesi için kendileri tarafından belirlenmiş vekiller tayin ettiklerini beyan etmektedirler.

Altındaki parmak izinin kendisine zorla bastırıldığını söyleyen Han Mahmud'un kardeşi Abdürrezzak Bey'in İstanbul'daki zaptiye ifadesinden anlaşıldığına göre, bu tutanakların metinleri daha önceden "başkaları" tarafından hazırlanmış ve tutsakların önlerine konup imzalattırılmıştır. Tam metni aşağıda yer alan, Bedirhan Bey'e mühürlettirilen tutanakta, tutanağın bir "meclis" tarafından hazırlanmış olduğu ve kendisi ile o "meclis" üyeleri arasında "karşılıklı olarak" imzalandığı bilgisi yer alıyor. Bedirhan Bey'inki dışında kalan diğer imzalara bakıldığında, sözü edilen "meclis"in, Osman Paşa tarafından oluşturulmuş, Anadolu Ordusu Kurmay Başkanı Mustafa Sabri Paşa, Mirliva Muammer, muhasebeci Esseyid Ali Rıza, Albay Mustafa, Yarbay Mustafa Neşet ve Defterdar Agâh Efendi'den oluşan Askeri Meclis[24] olduğu anlaşılıyor. Bütün tutanakların altında bu "meclis" üyelerinin imzaları yer almaktadır.

Bedirhan Bey'e imzalatılmış olan metin dört tutanağın en ayrıntılı olanıdır. Aşağıda tam metin olarak yer alan bu tutanakta altı çizili olmayan yerler bütün tutanaklarda standart olarak yer alan ifadelerdir. Altı çizili olanlar ise, Bedirhan Bey için özel olarak düzenlenmiş olup, standart metne monte edilmiş ifade-

---

[23] Aynı yerde, 29 Ş. 1263 (imzalar: Van müftüsü, Van nâibi, Han Mahmud'un kardeşleri Abdürrezzak ile Şeyho Bey ve oğlu Abdülaziz, Mehmed Sadık Ağa, Kisan beyi Halid, kocabaşı Kalos ve Ohannes) [DVD:\BOA 004\259616].

[24] Kardam 2011, 362.

lerdir. Diğer tutanaklarda da, imza sahiplerinin özel durumlarına uygun buna benzer, ama çok daha kısa eklemeler bulunmaktadır.

Bedirhan Bey'e imzalatılan tutanağın metni şöyledir:

> Acizane suçumuz karşısında padişahın gösterdiği merhamete güvenerek, Evreh Kalesi'nden aman dilediğimde Anadolu Ordusu müşîri devletlü Osman Paşa hazretleri tarafından merhameten ihsan edilen yüce kabul buyruğunda belirtildiği ve beyan edildiği gibi, emval ve eşya ve nakit akçe ve bazı gümüş ve altın avadanlık ve hayvanlara, kısacası tek bir şeyime kimse tarafından el uzatılmamış olduğu gibi, bazı kimselere kendi rızamla at ve kısrak verecek olduysam da kabul olunmayıp ve Evreh Kalesi'nde mevcut olan bana ait bütün eşya ve sair mahallere ve aşiret içine gönderilen ve bazı kimseler yanında bırakılmış olan emval ve eşya ve hayvanlarımız, devletlü müşir [Osman Paşa] hazretleri tarafından başka başka memurlar tayin edilerek ve benim tarafımdan da güvenilir adamlar gösterilerek celb edilmiş ve tümü tarafıma teslim edilmiş ve hiçbir şekilde hak etmediğim bunca yüce iyilikleri ve nasihatleri kabul etmeyerek insana özgü aymazlıklarda bulunup ruhumun gideceği hiçbir selamet diyarı kalmadığı halde, sırf şevketlü muhabbetli kudretlü yeryüzü padişahı efendimiz hazretlerinin tüm mücrimlere yönelik olduğu görülen hükümdarlara özgü yüce merhamet ve şefkati sayesinde ailecek, ta hizmetkarlarımıza varıncaya kadar, can ve mal ve ırzımıza hiçbir şekilde halel verilmeyerek, ihsan üzerine ihsan ile, anlatıla geldiği gibi, yazılı eşya ve emval ve hayvanlarımdan telefat vuku bulmayarak devletlü müşîr [Osman Paşa] hazretlerinin himmet ve inayetleriyle temamı aciz kullarına vasıl olmuş ve geriye kalan bazı eşya ve hayvanlarımın da celb edilip toplanmasına Bohtanlı Molla Sadık'ı vekil tayin etmem *için* mecliste şeriata uygun olarak düzenlenen karşılıklı senetler alınıp verilmiş olduğunu ve altmış bir [1845] senesi bedelinden Musul eyaleti sandığına kırk bin beş yüz elli kuruş ve altmış üç [1847] senesi cizye tahsilatından diğer senedim de ayrıntısıyla beyan olunduğu gibi, bilinen miktar kuruş mirliğe borcum olup, bu tutarı ve bunun dışında mirliğe herhangi bir borcum çıktığı tak-

dirde onun da eksiksiz ödeneceğini bildiren bu mühürlü senedim yazılıp takdim olundu.

28 Şaban 1263 (11.08.1847)
Sabık Cizre müteselliimi
[Bedirhan Bey'in mührü]

İlişikteki senette yazılı kırk bin beş yüz elli kuruş şu bakımdan borcum oluyor ki, altmış bir [1845] senesinde Bohtan ahalisinin tümünün ekinleri mahvolduğundan, söz konusu ahali genel olarak gadre uğradığı için, ürünü teslim edemediklerinden zimmetlerinde o miktarda bakiye kalarak söz konusu tutar söz konusu ahalinin zimmetinde alacağım olarak kalmış ve kulunuzun da sandığa o bakımdan borcu olduğuna dair şerh verildi.

Tutanağın Bedirhan Bey için özel olarak düzenlenmiş satırlarında yer alan ifadeler (altı çizili yerler) iki gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi, Bedirhan Bey'in ağzından onu aşağılayan ve padişahı yücelten ifadelerdir. Metnin bu gruba giren satırlarında Bedirhan Bey'e özetle şunlar söyletilmektedir:

- Padişah bana hiç hakketmediğim halde iyilikler yaptı, nasihatlerde bulundu; ama ben bunların kadrini bilmeyerek aymazlıklar yaptım.
- Ama buna rağmen, "şevketlü, muhabbetli, kudretli yeryüzü padişahının" yüce merhamet ve şefkatine nail oldum.

Bedirhan Bey için özel olarak düzenlenmiş ikinci grup ifadeler, onun tarafından tutanağa düşülmüş şerhte yer alıyor. Bu şerh Bedirhan Bey'in devlete geçmiş yıllardan kalan vergi borçlarına ilişkindir. İmzalatılan tutanağa göre, devlete olan borçları iki kalemden oluşmaktadır. Birincisi Musul eyaleti sandığına olan, 1845 yılına ait 45.550 kuruşluk vergi borcudur. İkincisi ise, 1847 yılına ait cizye tahsilatından kalan borcudur. Bu borcun miktarı için "diğer senedinde ayrıntısıyla beyan olunan miktar" denmektedir. Bu "diğer senet"e ulaşamadığım için söz konusu miktarı tespit edemedim. Şöyle bir olasılık da söz konusu olabilir: Ona böyle bir "diğer senet" imzalatıldıysa bile, bu, miktar

kısmı sonradan doldurulacak açık bir senet de olabilir. Bedirhan Bey'e, bunlar dışında, daha ileride tespit edilebilecek her türlü borcu da peşinen kabul ettirilmektedir. Bedirhan Bey tutanağa koydurmayı başardığı şerhte miktarı belirsiz borçları kabul etmek zorunda kalırken, 1845 yılında ait 45.550 kuruşluk borcun kendisine değil, köylülere ait olduğunu, o yıl yaşanan afet nedeniyle köylünün vergi borçlarını ödeyemediğini söyleyerek, söz konusu miktarı, "vergi borçlarını ödememiş olan köylüden alın" demeye getirmektedir.

Bu tutanaklarla tutsaklar, bütün eşya ve mallarının ve paralarının eksiksiz olarak kendilerine teslim edildiğini beyan etmektedirler ama, sürgüne gönderilirken tutsaklar yanlarına sadece bir miktar nakit para alabilmişler, bütün taşınır ve taşınmaz mal ve mülklerini geride bırakmışlardır. Bunların bir kısmı yakınlarına bırakılmış olsa bile, bir kısmının da toparlanabilmesi için vekil tayin etmişlerdir. Fakat tutanaklarda ne teslim edilen ne de toparlanmasını tayin ettikleri vekillere havale ettikleri eşya ve mallara ilişkin bir döküm veya böyle bir dökümü içeren herhangi bir ek vardır. Tutanaklardaki keyfiliğin ve gelişigüzelliğin bir kanıtı da –daha ileride üzerinde ayrıca durduğumuzda görüleceği gibi– Bedirhan Bey'in İstanbul'dan Girit'e hareket etmezden bir gece evvel, alelacele haremiyle (dört nikâhlı karısıyla) bir araya gelip onlara danışarak Kürdistan'da kalmış olan eşya ve mallarının olabildiğince ayrıntılı bir dökümünü çıkartıp Bâb-ı Âli'ye teslim etme gereğini duymuş olmasıdır.

Tutanakların güvenilirlik ve ciddiyet derecelerinin ve gelişigüzelliklerinin bir başka örneği Şeyh (Molla) Abdulkuddûs'un durumudur. Evreh Kalesi Osmanlı ordusu tarafından kuşatılmaya başlamazdan birkaç gün önce kaleden ayrılarak Havran Ovası denen yere kaçmış olan Şeyh Abdulkuddûs,[25] sürgün ka-

[25] Kardam 2011, DVD.\BOA 001\img259452 (tarihsiz, Bedirhan Bey'in sarrafı Thomas Anton'un ifadesi).

filesi 12 Ağustos 1847 günü Samsun'a doğru yola çıkartılırken henüz yakalanmış değildi. O nedenle, sürgünleri götüren görevliye Dersaadet'e ulaştırılmak üzere teslim edilmiş bu tutanaklarda Şeyh Abdulkuddûs'un mühür veya parmak izinin bulunması imkânsızdı. Şeyh, tutsaklar yola çıkartıldıktan yaklaşık 10-12 gün sonra yakalanıp sürgün kafilesine yetiştirilmek üzere gönderilmiştir.[26] Oysa Bedirhan Bey'in kardeşlerine ve yakın adamlarına birlikte imzalattırılan tutanakta Şeyh Abdulkuddûs'un adı ve parmak izi en baştan dördüncü sırada yer almaktadır.[27] Şeyh'in yerine parmak bastırılan kişi, onun adının hemen yanında mührü bulunan oğlu Abdulhalik olabilir.

Osman Paşa'nın Raporu: "Dört Ayaklı Akılsız Kürtler..."

Osman Paşa sürgün kafilesini yola çıkarırken, kafileyi İstanbul'a kadar götürmekle görevlendirdiği eski Diyarbekir Kaymakamı Mehmed Reşid Bey eliyle bir de rapor gönderir. Bu raporun "Dört ayaklı akılsız Kürtler ve onların eşkıya liderleri" olarak özetlenebilecek "teorik" bölümünü aşağıda ayrıca ele almak üzere, önce Dergül'de tutulduğu sırada Bedirhan Bey ile habercisi Tatar Ali Ağa'nın ve diğer tutsakların sorguları sırasındaki sözlerine ilişkin yaptığı yorumlara bakalım:

> Bunların aldatıcı ve her türden ihanet ve eşkıyalıkla dopdolu kalplerinde insaf ve merhamet olmadığının güçlü kanıtlarından biri de şudur: Azgınlık ve bozgunculuklarını ilan etmek ve bunun temellerini atmak için birkaç kez özel meclis toplayarak orada hazır bulunan eşkıya güruhuna söyledikleri şu olmuştur: "Üzerimize gelen orduyu bu kez darmadağın edeceğimize şüphe yok ise de, istediğimiz her yerin bizde kalmasına ve her tara-

[26] BOA 003, 11 N. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 003\ img259628].

[27] Bak. DVD:\BOA 004\img259617.

fın bozgunculuğuna ve ihtilaline başlangıç olması için, göğsünde nişan taşıyan ne kadar subay varsa hepsini idam ettikten sonra nişanlarını ve tüm eşyalarını almak ve erleri de soyup kulaklarını keserek hepsini darmadağın etmek şarttır." Onlar bu düşünceleri tembih edip pekiştirdikçe, söz konusu eşkıya güruhu da kahraman ve yiğit kesilip buna benzer boş laflar ederek, bu düşünceleri hayata geçireceklerine ve o yolda ilerleyeceklerine yemin etmişlerdir. Hatta bu eşkıya takımından Tatar [Ali] Ağa adıyla ünlenmiş bir aşiret ağası da, Osman Paşa yerine koyduğu sarığını çıkararak yere koyup bir kılıç darbesiyle ikiye bölünce, Bedirhan Bey büyük keyifle belinden kendi hançerini çıkarıp ona vermiştir.

Bunların bu türden zulüm ve ihanet tasavvurunda bulundukları konusunda sözlü bilgi edinilmiş olmakla birlikte, aynı şeyler, bir yolu bulunup, bir defa da Bedirhan Bey'in kendisine sorulmuştur. İttifaklarının bu merkezde olduğunu kendi ağzıyla da açıkça itiraf ederek tekrarlamıştır. Sözü geçen Tatar Ağa ve diğerlerine de ayrı ayrı sorulduğunda, ar ve haya duymadan ve boş inançlarına uygun olarak, iftihar edercesine, merd-i kıbtî secaât arz ederken sirkatin söyler misali, derhal teyit ve ikrar ederek, melun amaçlarının içyüzü olan zulüm ve ihanetleri açıkça anlaşılmıştır. [Bedirhan Bey'e], "Padişahın zafer ve galibiyeti bizden yana olup, üstün gelen biz olduğumuz halde, sizlere bu denli kötülük yapmak aklımıza gelmedi; sizin üstü örtülü ihanet ve zulmünüz karşısında bizim bu iyi davranışımıza ne dersiniz" diye sorulduğunda, "Buna kendi insaniyetsizliğimizden başka bir anlam veremem" demiştir.[28]

Bedirhan Bey'in ve diğer tutsakların *eylemleri* üzerinden değil, *niyetleri* üzerinden yapılan ve "düşmanın ihanet ve eşkıyalıkla dopdolu kalplerinde insaf ve merhamet olmadığının kanıtı" olarak sunulan ve günümüzün polis fezlekelerini hatırlatan bu raporunda Osman Paşa, ayrıca, yukarıda sözünü ettiğimiz,

[28] Kardam 2011, DVD:\BOA 004\img259618 (29 Ş. 1263, Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

tutsaklara imzalatılmış tutanaklardan ve onlara yapılan "iyi muamele"den de söz etmektedir:

> Padişahın sadakası olarak eşkıya reislerinin ve hademe ve akrabalarının mal ve canları tarafımdan bağışlanarak aman verilmiş, etrafta bulunan emval ve hayvanları bile toplanıp getirtilerek kendilerine teslim edilmiş, ellerinden senet alınarak, herhangi bir vahşete maruz kalmamaları için kendilerine hakaret edilmemiş ve horlanmamışlardır. Hatta geride kalan eşya ve hayvanlarının satılması ve kendi beyan ettikleri mîrlik borçlarının ödenmesi için Bedirhan ve Han Mahmud'a birer vekil tayin ettirilmiştir.[29]

Tutsaklara imzalattırılan tutanaklar üzerinde yukarıda yeterince durduk. Osman Paşa'nın raporunun konuya ilişkin ilginç yönü, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'a tayin ettirilen vekillerin görevinin, onlara ait eşya ve hayvanları satarak devlete olan borçlarını ödemek olduğunu belirtiyor olmasıdır. Bedirhan Bey'in tayin ettiği vekilden satılmasını istediği eşya ve hayvanlarının parasını hiçbir zaman alamamış olmasının nedenlerinden biri de bu "borç tahsili" uygulamasıdır.

Osman Paşa'nın raporunun en önemli kısmı, sarayın ve Bâb-ı Âli'nin, Kürt beylerinin Kürdistan'daki köklerini kazıma politikasına "teorik temel" hazırlama çabasıdır. Yukarıda, Bedirhan Bey'in Evreh Kalesi yakınında bir çadırda tutulduğu günlerden söz ederken, ailesinin sürgüne gönderilmemesi konusundaki ricasının, "cümlesinin oralardaki köklerinin kazınması şarttır" denerek Meclis-i Has'ın padişahça onaylanan kararıyla reddedildiğini belirtmiştik. Osman Paşa da, tutsakları İstanbul'a doğru yola çıkartırken yazdığı raporunda, bu "köklerini kazıma" kararına "dört ayaklı akılsız Kürtler ve onların eşkıya liderleri" biçiminde özetlenebilecek bir "teorik temel" hazırlamaya çalışıyordu:

---

[29] Aynı yerde.

> Buralara ilişkin öğrenip edindiğim bilgilere göre, Bedirhan'ın tuttuğu yolun kötülüğü tarif edilecek gibi değildir. Bağımsız bir hükümet kurma düşü bir yana, temiz yürekliliğe ve kulluğa sığmazlığı aklın alamayacağı boyutlara ulaşmış ve fesada batmış zihniyetinde birtakım batıl fikirler ve melun ve boş hayallere bağlılık da vardır. O bakımdan, gerek kendisinin ve gerekse münafıklık tasavvuruna sarsılmaz bağlılıkları apaçık olan hain avenesinin bundan böyle buralara asla ayak basmalarına izin verilemez. (...) bunların bir daha bu civara gelmelerinin sakıncasız olmayacağı açıktır, çünkü bunlar öteden beri bu civarda çevreleri geniş kişiler oldukları gibi, çoğu Kürt taifesi de dört ayaklılar gibi olduklarından ve sözü geçen kişilerin eşkıyalığa sevk edici sözlerinin peşinden gidip onların yerini alacaklarından, diyelim bundan 20 sene sonra içlerinden biri affedilip bu semtlere gelecek olsa, akılsız Kürdistan ortamında çeşitli karışıklıklar yaşanabilir. Han Mahmud bir zamanlar ele geçirilip Dersaadet'e gönderilmişken ve daha sonra böyle bir uygunsuzlukta bulunmayacağına yemin edip söz vermişken, bir yolunu bulup kurtulmuş ve bu civara gelerek çeşitli bozgunculuklara cüret etmiştir.[30] Onun cibilliyeti gereği azgınlık ve isyana kalkışmasından hareketle, bu defa meydana gelmiş uygunsuzluktan bunların asla ıslah olmayı kabul etmeyecekleri kanıtlanmıştır. O nedenle, bundan sonra uygun görülecek meskenlerinde sürekli koruma altında tutulmaları ve yazışıp haberleşmeye bile fırsat bulamamaları şart görülmektedir.[31]

Osman Paşa'nın 165 yıl önce gerekçelerini "teorileştirdiği" bu politika, bir sonraki bölümde görüleceği gibi, Bâb-ı Âli ve Sultan Abdülmecid tarafından aynen onaylanarak yürürlüğe konmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlıdan miras aldığı

---

[30] Osman Paşa, Han Mahmud'un 1838 yılında İstanbul'a sürgün edildiğinde, bir daha "uygunsuzluk" yapmayacağına dair söz verdikten sonra affedilerek Müküs'e dönmesine verilen izni hatırlatılıyor (bak. Kardam 2011, 91-94).

[31] Kardam 2011, DVD:\BOA 004\img259618 (29 Ş. 1263, Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

ve geçerliliğini günümüze kadar korumuş olan bu politika uyarınca, bütün Kürt isyanları sosyal ve politik bir sorun olarak değil, bir "güvenlik sorunu" olarak görülmüş, isyanlar askeri olarak bastırıldıktan sonra, "kışkırtıcı eşkıya liderlik" idam, sürgün veya hapis yoluyla tasfiye edilmiş, "akılsız Kürt halkı" böylelikle zapturapt altına alınarak "huzur ve asayişin" bir daha bozulmamak üzere sağlanabileceği varsayılmıştır. Nitekim Osman Paşa da, sözünü ettiğimiz raporunda Bohtan ve Van taraflarının daha şimdiden "sıkıntıdan tamamıyla arındırılmış ve fitne ve zulüm alevinin kıvılcımlarından eser kalmamış" olduğunu müjdelemektedir.[32] Oysa Kürdistan, Bedirhan Bey'in yenilgisinden sadece yedi yıl sonra, 1854'te, yeğeni Yezdanşer'in; 1878'de oğulları Hüseyin Kenan Bey ile Osman Nuri Bey'in; hemen ardından, 1880'de Şeyh Ubeydullah'ın isyanlarına sahne olacaktır.

Osman Paşa raporunda, aşağıdaki üç kararı da aldığını bildirerek onay istemektedir:[33]

• *Sürgüne gönderilenlerin sayısının sınırlı tutulması:* "Sözü geçen bu kişilerin peşine düşerek kendilerini azgınlık ve bozgunculuğa kaptırmış ahaliye haddini bildirmeye kalkışılacak olsa, Van ve havalisinden beş-on bin adamı vatanlarından sürmek gerekirdi. Asıl bozguncu asilerin başı ve alçak asilerin başkanı Bedirhan ve Han Mahmud ve akrabaları ile aileleri diğerlerinden ayrılarak, geri kalanların bunların peşine takılmalarının nedeninin onların zorbalıkları olduğu kabul edilerek, herkese güven verici ve teselli edici muamele gösterilmiş ve lazım gelen uyarıları da içeren genel bir af buyruğu verilip gönülleri rahat

[32] Aynı yerde.

[33] Aynı yerde.

olarak eski yurtlarına yerleştirilmişlerdir." (Bâb-ı Âli ve padişah bu kararı 20 Ekim 1847 günü onaylayacaktır.[34])

• *Han Mahmud'un ailesi hakkında:* "Han Mahmud'un ailesinin de Dersaadet'e gönderilmek üzere, bulunduğu yerden [Müküs'ten] Van'a gönderilmesi konusu[nda] ... Van kaymakamına [talimat verilmiştir]. Ailesinin Van'a vardığına dair haber geldiğinde, hemen Trabzon üzerinden deniz yoluyla Dersaadet'e gönderilmeleri [talimatı verilecektir]." (Bâb-ı Âli Han Mahmud'un ailesinin İstanbul'a uğramadan doğrudan Han Mahmud'un sürgün edildiği Rusçuk'a gönderilmesine karar verecektir.[35])

• *Bedirhan Bey'in miralaylık nişanı üzerine:* "... bunlardan emniyet ve sadakat beklenemeyeceği sonucuna varılarak, Bedirhan'da olan miralaylık nişanı kendisinden alınıp Mehmed Reşid Bey [ile gönderilmiştir]." (Bedirhan Bey'in miralaylık nişanı 21 Ekim 1847 tarihli padişah iradesiyle darphaneye gönderilecektir.[36])

Osman Paşa raporunun eki olarak bir dizi belge de gönderir. Bu belgeler şunlardır:

• Bedirhan Bey ile Han Mahmud'u beraberindekilerle İstanbul'a götürmekle görevlendirilmiş eski Diyarbekir Kaymakamı Mehmed Reşid Bey'e başarılı hizmetlerinden ötürü paşalık unvanı verilmesini öneren bir adet yazı.[37] (Osman Paşa'nın bu önerisi kabul edilecektir.[38])

---

[34] Kardam 2011, DVD:\BOA 008\img259587 (13 Za. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi).

[35] Aynı yerde.

[36] BOA 019, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\019\ img259600].

[37] BOA 003, 29 Ş. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

[38] Kardam 2011, DVD:\BOA 008\img259587 (13 Za. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi).

• Osmanlı ordusu Cizre üzerine yürümezden önce Bedirhan Bey'in "saflarından ayrılıp orduya sığınmış ve bu davranışıyla epey yarar sağlamış" olan Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşer'in Bedirhan Bey yerine Cizre-Bohtan'a mütesellim olarak atandığına dair Osman Paşa ile ordu defterdarı Agâh Efendi'nin ortak imzalı yazıları.[39] (Bâb-ı Âli ve padişah Osman Paşa'nın bu kararını sakıncalı bulacaklar ve Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla Yezdanşer bu görevden alınacak, onun yerine Cizre sancağına Mustafa Paşa atanacaktır.[40])

• Bedirhan Bey'in sığındığı Evreh Kalesi önündeki çarpışmalarda Osmanlı ordusunun verdiği kayıplara ilişkin döküm.[41]

• Tutsaklara imzalatılan (yukarıda sözünü ettiğimiz) tutanaklar.

• "Bedirhan Bey ile hain yardakçılarının bozgunculuk ve alçaklıklarının nasıl onların yaradılışlarının eseri olduğunu" kanıtlayan "ihanet belgeleri".[42]

Bu "ihanet belgeleri" üzerinde biraz duralım. Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Osmanlı ordusuna teslim olmalarından sonra yapılan mekân aramalarında ele geçen bu belgeler üç adettir:

• Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal'ın muhtemelen Eylül 1841'de Hoşap kalesini ele geçirdikten sonra Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'e gönderdiği, "Her ne kadar görünüşte kaleyi kendi adıma almış isem de, aslında sizin için aldım" diyen mek-

---

[39] Kardam 2011, DVD:\BOA 003\img259630 (27 Ş. 1263, Osman Paşa ve Abdülaziz Agâh'tan Dersaadet'e).

[40] Kardam 2011, DVD:\BOA 008\img259587 (13 Za. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) ve DVD:\boa 156\img004001 (13 C. 1265, Kürdistan Eyaleti valisi Esad Paşa'dan Dersaadet'e).

[41] Kardam 2011, 357 ve DVD:\BOA 004\img259612.

[42] Kardam 2011, DVD:\BOA 008\img259587 (13 Za. 1263, Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi).

tubu.[43] Bu mektup, Hoşap kalesinin zaptında Han Mahmud ve kardeşlerinin Bedirhan Bey'le işbirliği içinde olduklarını kanıtlamaktadır.

• Bedirhan Bey'in Han Mahmud'a gönderdiği 17 Mart 1845 tarihli mektubu.[44] Bedirhan Bey bu mektubunda Han Mahmud'dan "bize daima sadık ve diğerlerinden üstün bir kişi" olarak söz etmektedir. Böylece Bedirhan Bey ile Han Mahmud arasındaki samimi ilişki ve karşılıklı bağlılıkları kanıtlanmaktadır.

• Van ileri gelenlerinden 19 kişinin Van halkı adına Bedirhan Bey'e gönderdikleri 30 Eylül 1846 tarihli "bağlılık beyanları".[45] Bu belge Van isyanının arkasında Bedirhan Bey'in olduğunu kanıtlamaktadır.

İlginç olan nokta, gerek Osman Paşa'nın gerekse Bâb-ı Âli'nin ve Sultan Abdülmecid'in 30.000 kişinin katledildiği, çok sayıda kadın ve kız çocuğunun esir alınıp satıldığı iki Nasturi katliamını Bedirhan Bey'in "suçları" arasında saymamaları, bunun sözünü dahi etmemeleridir. Oysa İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla 1847 yılında Bedirhan Bey'in ve müttefiklerinin üzerine ordu gönderilmesinin nedeni Nasturi katliamlarıydı. Osmanlı açısından Nasturi katliamları "suç" değildir; "suç" olan Bedirhan Bey'in diğer Kürt beyleriyle ittifak halinde Osmanlıya karşı direnmesi ve Haziran 1847'deki isyanıdır.

---

[43] Kardam 2011, 117-118 ve DVD:\BOA 004\img259610 (tarihsiz, Han Abdal'dan Salih Bey'e).

[44] Kardam 2011, 281-282 ve DVD:\BOA 004\img259613 (7 Ra. 1262, Bedirhan Bey'den Han Mahmud'a).

[45] Kardam 2011, 252 ve DVD:\BOA 004\img259624 (8 L. 1262, Van ileri gelenlerinden Bedirhan Bey'e).

II
SÜRGÜN YOLCULUĞU: DERGÜL-İSTANBUL-GİRİT

Önce İstanbul'a, oradan sürgün yerleri olan Girit veya Rusçuk'a gönderilecek 125 kişilik sürgün kafilesi[1] 12 Ağustos 1847 günü Dergül'den yola çıkartılır. Kafile 50 gün süren bir yolculuktan sonra ekim ayının ilk günü İstanbul'a varır. Bedirhan Bey ve beraberindekiler 18 Ekim günü onları Girit'e götürecek gemiye; Han Mahmud ve beraberindekiler ise ertesi günü onları Varna'ya götürecek gemiye bindirilirler. Bedirhan Bey Girit'in Kandiye limanına 22 Ekim 1847 günü varır. Böylece, Bedirhan Bey'in Dergül'den başlayıp Girit'in Kandiye kentinde son bulan sürgün yolculuğu 71 gün sürmüş olur.

Dergül-İstanbul

Osman Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği raporlardan, sürgün kafilesinin Dergül'den Samsun'a doğru hareket tarihinin 12

[1] Sürgüne gönderilenlerin toplam sayısı 127'dir. Molla Abdulkuddûs ile Tahir Ağa'nın kardeşi Aliko sürgün kafilesi yola çıkarıldıktan sonra yakalanıp kafileye yetiştirilmişlerdir. Dolayısıyla kafile ilk yola çıktığında sürgün sayısı 125'tir. "Van kolu"ndan Timurzade Mustafa Bey yolda öldüğü için, İstanbul'a varan sürgün sayısı 126'ya düşmüştür.

Ağustos 1847 olduğunu öğreniyoruz.[2] Bedirhan Bey'in ve beraberindekilerin yola çıkış anındaki sayısı (aile fertleriyle birlikte) toplam 112 kişi; Han Mahmud ve beraberindekilerin sayısı ise 13'tür. Han Mahmud'un ailesi Dergül'e getirtilmemiş, onun nihai sürgün yeri olan Rusçuk'a varmasından sonra, Van'dan Trabzon'a ve oradan da doğrudan Rusçuk'a gönderilmiştir.[3]

Osman Paşa'nın raporuna göre, sürgün kafilesi, önce karayolundan Samsun'a, oradan denizyoluyla İstanbul'a götürülmek üzere, iki tabur piyade ve iki bölük süvari eşliğinde, eski Diyarbekir Kaymakamı Mehmed Reşid Bey'e teslim edilir.[4] O tarihte Dergül-Sivas-Amasya-Samsun rotasını izleyen kara yolculuğu tüm Ramazan ayı boyunca sürer.

Sürgün kafilesinin yola çıkmasından 12 gün sonra, 24 Ağustos 1847 günü, Osman Paşa Dersaadet'e gönderdiği bir yazıyla, iki kişinin daha yakalanarak sürgün kafilesine yetiştirilmek üzere gönderilmiş olduğunu bildirir.[5] Bu iki kişiden biri "Bedirhan'ın emellerine uygun meselelerde fetvalarıyla ona cevaz veren, hatta muharebeye bile izin vererek çoğu bozgunculuğa yardımcı olmakla ünlü" Şeyh Abdulkuddûs'tur. Abdulkuddûs "Evreh kalesindeki çatışma sırasındaki kargaşa arasında bir yolunu bulup İran hududuna kaçmışsa da" Osman Paşa'nın "gizlice görevlendirdiği adamlar" tarafından yakalanmıştır. İkinci kişi ise, "Bedirhan'ın kethüdası ve fesatçı olumsuzlukların elebaşlarından" Tahir Ağa'nın kardeşi Aliko'dur. O da kaçıp gizlendiği yerde, "kandırılarak" ele geçirilmiştir.

---

[2] BOA 015, 29 Ş. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

[3] İstanbul'a gönderilen sürgün kafilesinin tam listesi için bak. Kardam 2011, 376-378.

[4] Kardam 2011, DVD:\004\img259618 (29 Ş. 1263, Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

[5] BOA 003, 11 N. 1263 (Osman Paşa'dan Dersaadet'e).

O arada, Mehmed Reşid Bey'in koruması altındaki sürgün kafilesi 29 Ağustos 1847 günü (yola çıktıktan 17 gün sonra) Harput'a varır.[6]

Kafilenin İstanbul'a varmasından sonra kaleme alınmış bir sadrazamlık tezkeresinden öğreniyoruz ki, 1845-1846 arasındaki Van isyanı sırasında, isyancıların Van yöneticiliğine seçmiş oldukları Timurzade (Kör) Mustafa da Dergül-Samsun yolculuğu sırasında ölmüştür.[7]

İçinde kadınların ve küçük yaşta çocukların da bulunduğu 127 kişilik sürgün kafilesinin seyahat koşulları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Ayakları zincirlenmiş miydi? At sırtında mı yolculuk yapıyorlardı? Geceleri nerede ve nasıl konaklıyorlardı? Bu gibi soruların yanıtlarını bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, Han Mahmud'un bir önceki bölümde aktardığımız zaptiye ifadesinde söyledikleridir: "Ordudan [Dergül'den] ayrılıp bu tarafa [İstanbul'a] gelinceye kadar bir keder görmedik."

İstanbul'daki Hazırlıklar

Sürgün kafilesinin Harput'tan henüz ayrıldığı günlerde, İstanbul'da da onlar için hazırlıklar yapılmakta olduğunu Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın padişaha sunduğu 2 Eylül 1847 tarihli tezkeresinden öğreniyoruz.[8] Buna göre:

• Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un ve beraberindekilerin İstanbul'a vardıklarında, sürgün yerlerine gönderilene kadar, bir süre İstanbul'da kalmaları gerekeceği için zaptiye binasının bu iş için uygun olduğu düşünülmüştür. Zaptiye müşîri binada

---

[6] BOA 003, 19 N. 1263 (Harput valisi Esseyid Ali'den Dersaadet'e).

[7] BOA 152, 10 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\BOA 152\img346431-346432]. Timurzade (Kör) Mustafa hakkında ayrıntılı bilgi için bak Kardam 2011, 217-252.

[8] BOA 016, 20 N. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 016\img259530],

bulunan asker sayısının yeterli olduğunu belirtmiş ve sözü geçen kişileri muhafaza etmeyi taahhüt etmiştir. Zaptiye binasının bir dairesi bu iş için tahsis edilecektir. Ama bir miktar mobilyaya ve erzaka ihtiyaç duyulacaktır ki, bunların temini meselesi de maliye nâzırına havale edilecektir.

• Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un, ister Girit olsun ister Rusçuk olsun, birlikte aynı yere sürgün edilmelerinin tedbirsizlik olacağı sonucuna varılarak, Bedirhan Bey ve akrabalarının Girit'e, Han Mahmud ile beraberindekilerin ise Rusçuk'a gönderilmeleri uygun bulunmuştur.

• Sürgünlerin Kürdistan ile her türlü ilişkileri kesileceği için, geçimlerini sağlayabilmeleri bakımından gönderildikleri yerlerde emlâk edinebilmeleri konusunda Girit ve Silisitre valilerine gerekli tavsiyeler yapılacaktır.

Sultan Abdülmecid sadrazamın bu önerilerini onaylarken, sürgünleri ikâmet edecekleri yerlere götürmek üzere iki vapurun hazır edilmesini ve mahfazaları için yeterli sayıda askeri birliğin tayin edilmesini emreder.

Sürgünlerin İstanbul'da nerede tutulacakları ve nereye sürgün edilecekleri konusundaki bu kararların alınmasından iki hafta kadar sonra, gündeme yeni bir mesele daha gelir. Kolera salgınına karşı karantina uygulaması nasıl yapılacaktır? Anadolu'nun doğu-batı ulaşımının kavşak noktası olması nedeniyle, 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan kolera salgınlarının kaynağının özellikle Hicaz'a gidip gelen hacılar olduğu iddia edilmiş ve daha 1830'lu yıllarda, II. Mahmud zamanında, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye (Sıhhiye Meclisi) adı altında bir karantina idaresi kurulmuştu. Bu çerçevede, Kızıldeniz'de Kamaran ve Ebusaid'de; Akdeniz'de Trablusgarp ve Beyrut'da; İzmir-Urla yakınlarındaki Klazomenai'de; Çanakkale'de; ve İstanbul Anadolu Kavağı'nda birer tahaffuz-

hane (karantinahane) hizmete sokulmuştu.[9] Bu uygulama kapsamında, Trabzon'dan İstanbul'a yolcu taşıyan buharlı gemi yolcularının karaya ayak basmadan önce, yaklaşık 7-10 günlüğüne karantina uygulamasına tabi tutulmaları gerekiyordu.

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa padişaha gönderdiği 19 Eylül 1847 tarihli bir tezkereyle, "eşkıya takımından olan" ve sayıları "bir hayli kabarık bulunan" tutsakların İstanbul'a vardıklarında nerede karantinaya alınmaları gerektiğini sorar.[10] Bu sorusuna aynı gün aldığı yanıt "Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesi" şeklinde olmalı ki, padişahın bu iradesini Tophane müşîri Fethi Paşa'ya bildirince, ondan bu kararın nasıl uygulanabileceğine dair ayrıntılı bir öneri alır.[11] Uygulanma olanağı bulunamadığı için ayrıntılarına girmeye gerek görmediğim bu öneriler arasında önemli bir bilgiye rastlıyoruz: Tutsakları taşıyan "Nemçe Vapuru"nun[12] "Salı günü" (21 Eylül 1847) İstanbul'a varması beklenmektedir. Fakat tutsakların İstanbul'a varmaları gecikir. 21 Eylül günü İstanbul'a varması beklenen "Nemçe Vapuru" zamanında geldiyse bile, tutsaklar o gemide değillerdir. Sadrazam padişaha gönderdiği 27 Eylül tarihli tezkeresinde, sürgün kafilesini getirmekle görevli Mehmed Reşid Bey'in henüz İstanbul'a gelmediğini bildirmektedir.[13]

Bedirhan Bey ile Han Mahmud ve beraberindekilerin İstanbul'a tam olarak hangi gün vardıklarını belirten resmi bir belge-

---

[9] Yıldırım 2004.

[10] BOA 002, 8 L. 1263 (Sadrazam'dan Padişah'a) [DVD:\BOA 002\img259504].

[11] Aynı yerde.

[12] İstanbul-Trabzon arasında o tarihlerde haftada bir sefer yapan Avusturya kumpanyası Lloyd'a ait buharlı yolcu gemisi (bkz. Demir [tarihsiz] ve Tozlu 2008).

[13] BOA 018, 16 L. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 018\img259500]. Şu halde, Celîlê Celîl'in tutsakların İstanbul'a varış tarihi olarak verdiği 19 Eylül 1847 doğru değildir (Celîl 1992, 148).

ye ulaşamadım. İngiliz gazeteleri *The Standard* ile *The Morning Post*'un İstanbul muhabirlerinin 7 Ekim 1847 günü, muhtemelen saray ve Bâb-ı Âli'deki haber kaynaklarına dayanarak bildirdiklerine göre, sürgün kafilesini getiren Nemçe vapurunun İstanbul'a varış tarihi 1 Ekim 1847'dir.[14] Kafilenin Anadolu Kavağı Tahaffuzhanesi'nde karantinaya alınması planı, onları getirecek geminin İstanbul'a 21 Eylül'de varacağı hesabıyla yapılmış olduğu için, 10 günlük bu gecikme üzerine bu plandan vazgeçildiği ve tutsakların İstanbul'a varır varmaz zaptiye binasında kendilerine ayrılmış daireye yerleştirildikleri anlaşılıyor.

İstanbul'da Karşılanış Biçimi ve Tutsaklık Koşulları

Aynı iki İngiliz gazetesinin İstanbul muhabirlerinin bildirdiklerine göre, Bedirhan Bey ve beraberindekiler İstanbul'da çok gösterişli bir biçimde karşılanırlar. Her iki muhabirin de haberlerini veriş tarihlerinin vapurun İstanbul'a varışından bir hafta sonrası olması, istihbaratın kişisel tanıklığa değil, saray ve Bâb-ı Âli çevrelerindeki haber kaynaklarına dayandığını gösteriyor. *The Standard* muhabirinin konuya ilişkin daha ayrıntılı olan haberi şöyle:

> Samsun'dan gelen Bedirhan Bey buraya 1 Ekim [1847] günü vardı. Öyle büyük bir törenle karşılandı ki, durumdan habersiz bir gözlemci sıradan bir tutsağın değil de, bağımsız bir hükümdarın gelişine tanık olduğunu sanırdı. İki paşanın eşlik ettiği Bedirhan Bey şatafatlı koşumlarla donatılmış bir ata bindirilmişti ve zaptiye binasına kadar uzanan yol boyunca iki sıra halinde askeri birlikler yerleştirilmişti. Tamı tamına 200 Kürt hizmetkâr onu izliyordu.[15]

---

[14] *The Standard*, 22 Ekim 1847; *The Morning Post*, 22 Ekim 1847.

[15] "200 Kürt hizmetkâr" olsa olsa sürgün kafilesindeki diğer insanlar olabilir. Sayıları da abartılarak, 200 olarak veriliyor.

İki tutsağın (Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un) çok yakında Meclis-i Vâlâ'da yargılanmaları bekleniyor.[16]

Aynı günlerde, İstanbul'daki yabancı gazete muhabirlerine saraydaki ve Bâb-ı Âli'deki değişik hiziplerden Bedirhan Bey hakkında çeşitli söylentilerin sızdırılmakta olduğu da anlaşılıyor. Örneğin, *The Standard*'ın aynı tarihli haberine göre, Bedirhan Bey'in "gelecek hafta içinde bir zaman" Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkması kuvvetle muhtemeldir.[17] *The Morning Post*'un muhabirine göre ise, Bedirhan Bey ile Han Mahmud her ne kadar zaptiye binasında tutulmakta iseler de, pek yakında serbest bırakılacaklar ve Bedirhan Bey, "işledi suçların kefareti olarak", Boğaziçi'nde güzel bir konağa yerleştirilip 100 Sterlin (11.000 kuruş) aylık maaşla emekli edilecektir.[18]

Saray ve Bâb-ı Âli çevrelerinden sızan bu söylentilerin hiçbiri gerçekleşmemiş olsa da, Bedirhan Bey'in İstanbul'a gelişinde çok şatafatlı bir biçimde karşılandığı, çok saygı görüp iyi ağırlandığı, padişahın huzuruna kabul edilip iltifat gördüğü, Osmanlı nezdindeki saygınlığının tüm sürgün yaşamı boyunca sürdüğü, buna karşılık onun da gönderildiği Girit'te Osmanlıya hizmet ettiği, bu hizmetleri karşılığında affedilip kendisine mîr-i mîrânlık rütbesi ve paşalık unvanı verildiği türünden asılsız söylentilerin günümüze kadar gelmesine hizmet ettiği anlaşılıyor.

İstanbul'daki zaptiye binasında tutulan tutsakların tutsaklık koşullarına ilişkin ulaşabildiğim tek kaynak Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un orada verdikleri ifadeleridir. Sürgün yolculuğuna çıkarılmazdan önceki tutsaklık koşullarını ayrıntılı olarak anlatmış olan Han Mahmud'un kardeşi Abdürrezzak Bey verdiği ifadesinde, zaptiye binasındaki koşullardan hiç söz etme-

---

[16] *The Standard*, 22 Ekim 1847.

[17] Aynı yerde.

[18] *The Morning Post*, 22 Ekim 1847.

mektedir. Ama, ne kadar sınırlı olursa olsun, az sayıdaki bilgi kaynağı birbiriyle ilişkilendirildiğinde, İstanbul'daki tutsaklık koşullarına ilişkin bazı önemli sonuçlara varmanın her şeye rağmen mümkün olduğu anlaşılıyor.

Bedirhan Bey'in İstanbul'a getirildikten sora iki kez ifade verdiğini, bunlardan birincisinin zaptiye binasına yerleştirildikten hemen sonra zaptiye müşîrinin kendisiyle "sohbeti" sırasında söylediyi sözleri aktaran bir rapor olduğunu yukarıda söylemiştik. İkinci ifadesi ise, İstanbul'a gelişinin 14. gününde resmen alınan ifadesidir. Bu ifadelerin birincisinde, zaptiye binasındaki tutsaklık koşulları hakkında söylediği şundan ibarettir:

> Ve işte, Dersaadet'e getirdiler. Rabbim padişah hazretlerinin ömrünü ziyade etsin. (...) Şükürler olsun, bizi ikâmet ettirip saygı gösterilmekte.[19]

Nemçe vapurundan alınıp zaptiye binasına "törensel bir biçimde" getirilişinin ve zaptiye müşîrinin kendisini "ziyaret" edip "sohbet" etmesinin etkisiyle, gördüğü bu "saygıdan" ötürü memnuniyetini dile getiren Bedirhan Bey iki hafta kadar sonra verdiği resmi ifadesinde sadece şöyle demekle yetinmektedir:

> Padişah sayesinde her bakımdan rahatım. Yemem ve içmem tamamıyla yerinde ve hiçbir bakımdan rahatsız değilim.[20]

Osmanlıya karşı kullandığı sözcükleri seçmekte büyük özen gösterdiğini bildiğimiz Bedirhan Bey'in ikinci ifadesinde kendisine gösterilen "saygıdan" söz etmiyor oluşunun basit bir rastlantı olmadığı söylenebilir.

İstanbul'daki tutsaklık koşullarına ilişkin en ayrıntılı bilgiyi veren Han Mahmud'tur. 14 Ekim günü verdiği ifadesinin ilgili bölümü şöyledir:

---

[19] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 1: Bedirhan Bey'den İşitilen Bazı Sözlerin Raporudur".

[20] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler".

> Padişahın gölgesinde rahatımız her bakımdan yerinde, yememiz ve içmemiz kusursuzdur. (...) Bedirhan Bey'in yanında iki şeyh var. Biri bizim odaya gelse de cemaat ile namaz kıldırsa, çünkü mübarek Ramazan boyunca yolda olduğumuzdan dolayı oruç tutamayıp şimdi kaza ediyoruz. Padişahın gölgesinde pek güzel iftar açılıp yemek yeniliyor. Noksanımız cemaat ile namaz kılamadığımızdır ve kardeşlerimin ve oğlumun ayaklarında demir köstek olduğundan namaza zahmet veriyor. Sözü edilen şeyhlerden birisi gelse ve demir köstekler çıkarılsa da, namaz kılıp padişahımıza dua edebilsek.[21]

Sürgünler Dergül-Samsun yolundayken İstanbul'da yapılan hazırlıklardan söz ederken, zaptiye binasının bir dairesinin (bir katının) sürgünlere ayrılmasına karar verildiğini belirtmiştik. Bu karar Han Mahmud'un yukarıdaki sözleriyle birlikte ele alındığında, zaptiye binasındaki tutsaklık koşulları hakkında şu sonuçlara varmak mümkündür:

- Zaptiye binasının bir katı tutsaklara ayrılmıştır ama hepsi bir arada değil, ayrı ayrı odalarda tutulmaktadırlar ve – Bedirhan Bey, "on dört gündür şu oda kapısından çıktığım yoktur" dediğine göre– birbirleriyle görüştürülmemektedirler.
- Tutsakların kaç ayrı odada tutulduklarını ve her odada kimlerin kaldığını tam olarak bilmiyoruz. Ama en azından Han Mahmud, kardeşleri ve "Van kolu"ndan diğerlerinin bir odada, Bedirhan Bey'in ve beraberindeki diğer erkeklerin ise ayrı bir odada tutulduklan Han Mahmud'un ifadesinden anlaşılıyor. Aşağıda göreceğimiz gibi, Bedirhan Bey Girit'e doğru yola çıkarılmazdan önce, haremiyle (nikâhlı eşleriyle) bir araya gelmesine izin verilmesini talep ettiğine göre, Bedirhan Bey'le birlikte sürgüne gönderilen kadınlar (ve muhtemelen çocuklar da) erkeklerden ayrı bir odada tutulmaktadırlar. Böylece, zaptiye bi-

[21] Aynı yerde.

nasında sürgünlere ayrılmış katta, tutsakların en azından üç ayrı odada tutulduklan sonucunu çıkartabiliyoruz.

• Han Mahmud, kardeşlerinin ve oğlunun ayaklarında demir kelepçeler olduğundan ve o yüzden namaz kılamadıklarından yakınmaktadır. Kardeşlerinin ve oğlunun ayaklarına kelepçe vurulmuşken ona vurulmamış olması mümkün olamayacağına göre, Han Mahmud kendisi için bir şey istiyor durumuna düşmemek için, sadece kardeşlerinden ve oğlundan söz etmektedir. Nitekim, yukarıdaki alıntının sonunda, "demir köstekler çıkarılsa da namaz kılıp padişahımıza dua edebilsek" derken, kendisi de dahil, aynı koğuşta kalanların tamamını kastetmektedir. Bedirhan Bey'in demir kelepçelerden hiç söz etmiyor oluşu, onun ve beraberindeki diğer tutsakların bu muameleden muaf tutuldukları anlamına gelmez. Belki kadın ve çocuklar değil ama, Bedirhan Bey ve Han Mahmud da dahil, bütün erkek tutsakların ayakları kelepçelidir ve kadınlar da dahil, hiçbirinin kaldıkları odalardan çıkmalarına izin verilmemektedir.

Osman Paşa'nın Gönderdiği Belgeler Üzerindeki Çalışmalar

Sadrazamlıktan padişah kalemine yazılmış 4 Ekim 1847 tarihli yazıda, tutsakları İstanbul'a getirmekle görevli Mehmed Reşid Bey'in İstanbul'a geldiği, Anadolu ordusu komutanı Osman Paşa'nın gönderdiği evrakları Sipehsâlâriye (başkomutanlığa) teslim ettiği, serasker paşanın da bunları Sadrazamlığa ilettiği bildirilerek, Sadrazamlığın bunları, padişah fermanı gereğince, karara bağlanması gereken noktalar beraberce müzakere edilmek üzere, padişaha sunmakta olduğu belirtilir.[22]

---

[22] BOA 004, 23 L. 1263 (Sadrazamlıktan Padişah kalemine) [DVD:\BOA 004\img259625].

İki gün sonra, 6 Ekim 1847 günü, padişah kalemi evrakları incelemiş olan sultanın ön görüşlerini talimatlar biçiminde Sadrazamlığa bildirir. Bu talimatlar özetle şöyledir:[23]

- Bedirhan ve Han Mahmud'un ve diğer adamlarının bozguncu iddialarının ne kadar çürük olduğu Anadolu ordusu komutanı [Osman Paşa] hazretlerinin aktardığı olaylardan ve bunlardan Han Abdal adlı kişinin daha önce devlete teslim olduğu halde gizliden gizliye nasıl fesat ve alçaklıklar yapmaya çalıştığı [1841 eylülünde Hoşap Kalesi'ni zaptetmesi kastediliyor] ele geçen belgelerden anlaşılmaktadır.
- Bedirhan ve Han Mahmud ile adamlarından bir tekinin bile bundan böyle Kürdistan tarafına bir günlüğüne dahi olsa ayak bastırılması hiçbir şekilde caiz görülebilecek bir şey değildir.
- Bunların muhafaza altında bulundurulmalarına özen ve dikkat gösterilmesinin önemine ilişkin padişahımızın bundan önceki fermanlarının ne kadar isabetli olduğunu Anadolu Ordusu Komutanı [Osman Paşa] hazretlerinin gönderdiği evraklar teyit etmektedir.
- Daha önce karara bağlanmış olduğu gibi, söz konusu kişilerin sürgün yerlerine gönderilerek orada oturtulmalarına ve muhafaza altında tutulmalarına eksiksiz özen ve dikkat gösterilmesi doğru olacaktır.

Sultan Abdülmecid aynı talimatında, Kürdistan meselesine ilişkin bütün belgelerin yapımı sürmekte olan belge arşivinde koruma altına alınmasını da emreder:

> ... gerekli olan bütün evraklar Allah'ın izniyle inşa edilmekte olan evrak hazinesinde koruma altına alınacaktır. Padişahın emir ve fermanı gereğince, padişah kalemindeki ve sadrazamlık hazinesindeki kayıtların ve diğer senetlerin muhafazasına nasıl dikkat ve

---

[23] BOA 003, 25 L. 1263 (Padişah kaleminden sadrazamlığa) [DVD:\BOA 003\img259635].

özen gösterilmekse, bu Kürdistan meselesinin nezaket ve öneminden dolayı bu yazı, senet ve evrakın da, gerekleri yerine getirildikten sonra, baştan beri bu konuya ilişkin diğer evrakların da gerekli olduklarında derhal bulunmalarını kolaylaştırmak maksadıyla, aynı şekilde muhafaza altına alınması için gerekli gayretin gösterilmesi, ama söz konusu haritaların onlardan ayrılarak padişaha takdim edilmesi...

Sultanın bu görüş ve talimatlarını Sadrazamlığa ileten padişah kalemi aynı yazısında, Osman Paşa tarafından gönderilmiş belgelerin de ilişikte iade edilmekte olduğunu, bunların ve talimatların gerekleri etraflı şekilde müzakere edilip alınacak kararların padişaha sunulması emrini de bildirir.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Bâb-ı Âli'ye Getirtilmeleri Kararı

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa 10 Ekim 1847 günü Sultan Abdülmecid'e bir tezkere göndererek, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un (yalnızca bu ikisinin) sürgün yerlerine gönderilmeden önce "bir defaya mahsus olmak üzere" Bâb-ı Âli'ye getirilmelerine izin verilmesini ister. Sadrazamın bu izin talebinin gerekçesi, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'a haklarında alınmış olan aşağıdaki kararları yüzlerine karşı tebliğ etmektir:[24]

- Sürgüne gittikleri yerlerde Kürdistan'la ilişkilerini ve oraya dönük umutlarını tamamıyla kesmeleri;
- Yaptıkları kötülüklerin şiddetle karşılık bulması gerekirken, padişahın yüceliğine özgü esirgeyiciliği ve şefkati gereğince suçlarının büyüklüğüne uygun karşılık vermeyip, onlara uygulanan muamelenin bir lütuf ihsanı olduğunu unutmamaları;

[24] BOA 006, 29 L. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 006\img259602].

• Hayatlarının sonuna kadar, yeni vatan edinecekleri yerlerde kendi işleriyle meşgul olup Kürdistan'la asla haberleşip yazışmaya kalkışmamaları;

• Sürgün edildikleri yerlerde geçirecekleri zamanlarını, yaptıkları kötülükler için Tanrı'dan af dilemeye ve velinimetimiz, lütûf sahibi efendimize [padişaha] dua etmeye hasretmeleri gerektiği.

Padişah aynı gün bildirdiği iradeyle sadrazamın bu önerisini onaylar.[25]

Zaptiye İfadeleri

Bedirhan Bey'in ikinci ifadesini verdiği 14 Ekim 1847 günü, Han Mahmud'un ve kardeşleri Abdürrezzak Bey, Han Abdal, Mîr Semdin ve Seyfeddin'in ve Ahlat beyi Mustafa ile Kisan beyi Halid'in de ifadeleri alınır. Bu ifadelerden sadece Bedirhan Bey'in, Han Mahmud'un ve Abdürrezzak Bey'in ifadeleri zapta geçirilir. Abdürrezzak Bey'e ait ifade tutanağının sonuna düşülen "[diğerleri] de aynı şekilde ifade vermişlerdir" notundan[26] anlaşılıyor ki, öbürlerinin ifadeleri zapta geçirilmemiştir.

Bedirhan Bey'in ifadesinden, bu ifadelerin, Han Mahmud'la birlikte Bâb-ı Âli'ye götürülüp sadrazamın huzuruna çıkarılmazdan önce alındıkları anlaşılıyor. Sadrazam, huzuruna getirilen iki beye, sürgüne gönderileceklerine dair padişah iradesini yüzlerine karşı tebliğ eder. Eğer ifadeler sadrazamın huzuruna çıkarıldıktan sonra alınmış olsaydı, sürgün edileceğini öğrenmiş olan Bedirhan Bey verdiği ifadede, padişahtan, af edilip İstanbul'da kalmasına izin verilmesi ve huzura kabul edilip yüz yüze görüşebilmesi için yalvarıp yakarıyor olmazdı. O halde, Bedir-

[25] Aynı yerde.

[26] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler" (Abdürrezzak Bey'in ifadesi).

han Bey ile Han Mahmud'un ifadeleri 14 Ekim günü alınmış, hemen ardından (muhtemelen 15 Ekim günü) Bâb-ı Âli'ye götürülüp sadrazamın huzuruna çıkarılmışlar; ve (aşağıda göreceğimiz gibi) 16 Ekim günü Girit ve Rusçuk'a doğru hareket edecekleri kendilerine tebliğ edilmiş; 18 Ekim günü Bedirhan Bey'i Girit'e, 19 Ekim günü de Han Mahmud'u Varna'ya götürecek gemiler yola çıkarılmışlardır.

Zaptiye ifadelerinin içeriklerine gelince... Bu ifadelerin 1847 öncesinin olaylarına ve teslim olup İstanbul'a getirilinceye kadar yaşadıklarına ilişkin yönlerine "Direniş ve İsyan Yılları" başlıklı birinci ciltte ve "Sürgün Yılları" başlıklı bu cildin önceki sayfalarında yeri geldikçe geniş şekilde yer verilmiş olduğundan, bunlar üzerinde tekrar durmayıp sadece Bedirhan Bey'in, Han Mahmud'un ve Abdürrezzak Bey'in kendilerini savunma biçimleri ve padişahtan talepleri üzerinde duracağız.

1. Bedirhan Bey

Bedirhan Bey zaptiye binasına konduğu ilk günlerde verdiği ilk ifadesinde, isyan etmiş olmasını "Allah'ın takdiri" olarak açıklayıp, Osmanlı ordusunun üzerine yürüyüp onu isyan etme mecburiyetinde bırakacağına hiç ihtimal vermediğini, böyle bir şey olmaması için iki kez uzlaşma girişiminde bulunduğunu ama sonuç alamadığını; padişahın kendisine gerçekten mal ve can güvencesi vereceğine inanmadığını, üzerine gelen Osmanlı ordusuna o yüzden karşı koyduğunu söylemekte ve "Elden ne gelir, olmayacak bir iş oldu" demektedir.[27]

İstanbul'a getirilişinin 14. günü verdiği ikinci ifadesinde,[28] 1841-1846 yıllarındaki direnişinin nedenlerini açıklamakta ve

---

[27] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 1: Bedirhan Bey'den İşitilen Bazı Sözlerin Raporudur".

[28] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler" (Bedirhan Bey'in ifadesi).

bundan ötürü maruz kaldığı "asi" ve "hain" suçlamalarına karşı kendisini savunmaktadır. Bu açıklama ve savunmasını iki noktaya dayandırmaktadır. Bu noktalardan ilki, biri Erzurum, diğeri Diyarbekir, bir diğeri de Musul olmak üzere üç eyalet valisinin birbirleriyle çelişen talepleri arasında sıkışıp kalmış olması, her üç valinin de kendi bölgelerinde olup biten her şeyden onu sorumlu tutmalarıdır. İkinci nokta, Musul valisi Mehmed Paşa'nın "keyfi" kararlarına karşı gösterdiği direnişin "haklılığı"dır. İfadesinde bu noktayı şöyle dile getirir:

> [Musul valisi] İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa benden bin iki yüz kese akçe istedi. Ben de, niçin vereyim, sebep nedir, dediğimde ısrar etti ve sadece "vereceksin!" demekle yetindi ise de, ben de vermedim ve vermeyeceğim dedim.

Bedirhan Bey, bu iki nedenle, Musul, Diyarbekir ve Erzurum valilerine güvenini yitirdiğini ve hiçbirisinin ayağına gidip sadakat bildiriminde bulunmadığını söylemektedir. Padişah'ın Dersaadet'e gelmesi emrine uymamasını ve Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın "teslim ol" çağrısını dikkate almayıp "isyan" etmesinin nedenini de böyle açıklamaktadır. Fakat, sonuç olarak, "kabahatli" olduğunu kabul edip, padişahın kendisini affetmesini dilemektedir:

> Bütün kabahatler benim, ama padişahımızın affı pek büyük olduğundan, benim kabahatim padişahın affı karşısında bir zerre bile değildir.

"Özellikle küçük adamın biri kabahat işlediğinde, af etmek büyüklerin şanındandır" diyerek, Ömer Hayyam'ın şu dörtlüğünü Farsça olarak aktarır:

> Dünyada günah işlememiş olan kimdir, söyle ya Rab!
> Günah işlemeyen kimse nasıl yaşar, söyle ya Rab!?
> Ben kötülük edeyim, sen de bana kötülükle mukabele et;
> O zaman aramızda ne fark kalır, söyle ya Rab!

Bedirhan Bey'in Sultan Abdülmecid'den dileği, sürgüne gönderilmeyip İstanbul'da kalmasına izin vermesidir:

> İstanbul'un böyle olduğunu bilmezdim, şimdi bildim. (...) On dört gündür buraya geleli, oda kapısından dışarı çıkmadım ise de, inşallah af olunurum ve İstanbul'un her tarafını gezerim diye hayal ediyorum. Padişahımızın affı da büyük gazabı da büyük olduğundan, aile ve çocuklarımla birlikte beni bir tarafa def ederler diye korkuyorum da. Padişahın gölgesinde, Payitaht'ta, nice nice suçlular af olunup ikamet ettiler; yüce Allah hakkı için, benim emelim de, padişahın davetiyle Payitaht'ın bir köşesinde ikamet edip vilayetim [Cizre-Bohtan] tarafına bir daha bakmamaktır.

Bedirhan Bey, ayrıca, affedilip İstanbul'a yerleşmesine izin verilecek ve padişahın huzuruna kabul edilecek olursa geçmişe ilişkin "her bir şeyi anlatacağını" söylemektedir:

> İnşallah beni buyururlar, o zaman [kabahatlerimi] ayrıntılarıyla ifade ederim. (...) İnşallah, af oldun, Payitaht'ta kalacaksın denilerek bana müjde buyurulur. O zaman sevinir ve her bir şeyi anlatırım.

2. Han Mahmud

Han Mahmud'un, "Birinci ifadesi" ve "İkinci ifadesi" başlıkları altında, iki defa ifade verdiği görülüyor. Bunun kendi isteğiyle mi yoksa ikinci bir ifade vermesi istendiği için mi yaptığı anlaşılmıyor. Birinci ifadesi, esas olarak, ayaklarındaki demir kelepçelerin sökülmesi ve cemaat halinde namaz kılmalarına imkân verilmesi talebinden ibaretken, ikinci ifadesinde, eğer bir kabahati varsa bunun tamamıyla kendisine ait olduğunu, kardeşlerinin ve beraberindeki diğer beylerin suçsuz olduklarını söylemektedir:[29]

---

[29] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler" (Han Mahmud'un ifadesi).

İsyan etmek bizim haddimiz değildir ve isyan etmedim. (...) Ben asla kabahat etmedim, ama kabahat etti derlerse, kabahat benimdir. (...) Biraderlerimin [ve diğerlerinin] bu işte asla müdahaleleri yokken (...) "Han Mahmud'un biraderleri ve avenesidir" diye her birini bir yerden getirip gönderdiler. Kaderim gereği yalnız kendim Bedirhan Bey'e yardım etmeyi taahhüt etmiştim. Sonra bu hareketin doğru olmadığını iyice düşünerek gidip sığındım. (...) Kardeşlerime gelince, onların kusuru yoktur. Bunlara haksızlık oldu ve bizim için bu hale düşüp perişan oldular.

3. Abdürrezzak Bey

Abdürrezzak Bey de, Bedirhan Bey'e yardım etmeye sadece Han Mahmud'un söz verdiğini, diğer kardeşleri ile kendisinin ne kendi aralarında ne de Han Mahmud ile herhangi bir ittifaklarının olmadığını, suçsuz yere buraya getirildiklerini söylemektedir. Abdürrezzak Bey'in ifadesini Bedirhan Bey ile Han Mahmud'unkinden belirgin bir şekilde farklılaştıran iki nokta olduğu görülüyor. Bunlardan birincisi, İstanbul'a doğru yola çıkartılıncaya kadar işkence gördüklerini ve imzaladıkları tutanakların onlara kendi iradeleri dışında, zorla imzalatıldığını açıkça ifade etmesidir. İkinci nokta ise, suçsuzluklarını ispatlayabilmek için meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyede yargılanmak istediklerini söylemesidir.[30]

*

Bedirhan Bey, Han Mahmud ve Abdürrezzak Bey'den alınan bu ifadelerin şu veya bu şekilde değerlendirilmek bir yana, tutanaklar sürgüne gönderilmeden önce sadrazam veya padişah tarafından okunduğu bile kuşkuludur. Aşağıda işaret edileceği gibi, Bedirhan Bey'in Girit'e doğru yola çıkarılmasından bir gün önce, 17 Ekim 1847 günü, yapılan Meclis-i Has toplantısında, onun verdiği ifadenin *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanması meselesi

[30] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 2: İstanbul Zaptiyesinde Alınan İfadeler" (Abdürrezzak Bey'in ifadesi).

görüşülürken sadece İstanbul'a geldiği ilk günlerde verdiği birinci ifadesi söz konusu edilmiş, ikinci ifadesi hiç ele alınmamıştır. Nitekim, 30 Ekim 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayınlanan ifadesi de sadece bu ilk ifadesidir.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un "Huzura Çıkarılması"

Yukarıda, Osman Paşa'nın gönderdiği belgeler üzerindeki çalışmaları aktarırken, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın padişaha gönderdiği 10 Ekim 1847 tarihli tezkereyle Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un sürgün yerlerine gönderilmeden önce bir defaya mahsus olmak üzere Bâb-ı Âli'ye (Sadrazamlığa) getirilmeleri için izin istediğinden ve Sultan Abddülmecid'in de bunu onayladığından söz etmiştik. Bu padişah iradesinin ne zaman yerine getirildiğini, yani iki Kürt beyinin sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın huzuruna hangi tarihte çıkarıldıklarını belirten bir belgeye rastlayamadım. Ama, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Bedirhan Bey ile Han Mahmud sadrazamın huzuruna ancak zaptiye ifadelerinin alınmasından sonra çıkarılmış olmalıdırlar; her ikisi de sürgüne gönderileceklerine ilişkin padişah iradesinden ancak böylece haberdar olmuşlardır. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın onları huzuruna getirtmek istemesinin nedeni de zaten budur. O nedenle, iki Kürt beyinin sadrazamın huzuruna çıkarıldıkları tarih zaptiye ifadelerinin alınmasından hemen sonra, 15 Ekim günü olmalıdır. Zaptiye Müşîri Mehmed Emin'in 16 Ekim 1847 tarihli yazısından, Girit'e sürgün edileceğini Bedirhan Bey'e o gün tebliğ etmiş olduğunu;[31] 17 Ekim 1847 tarihli Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararından da, Bedirhan Bey'in o geceyi kendisini ertesi gün Girit'e götürecek

[31] BOA 007, 6 Za. 1263 (Zaptiye müşiri Mehmed Emin'in tezkeresi) [DVD:\BOA 007\ img259597].

gemide geçirdiğini[32] öğreniyoruz. Bu ayrıntılar, Bedirhan Bey'in Girit'e sürgün edilmeden önce Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkarıldığına dair yaygın rivayetin doğru olmadığını gösteriyor olmaları bakımından önemlidir.

Çok sayıda ikincil kaynakta, İstanbul'a getirilen Bedirhan Bey'in padişahın huzuruna çıkartıldığı ve Sultan Abdülmecid'in iltifatına mahzar olduğu rivayet olunmaktadır.[33] Daha sonraki araştırmacıların da yapıtlarında tekrarladıkları bu rivayetin kaynağı, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sürgün kafilesinin 1 Ekim 1847'de İstanbul'a varmasıyla saray ve Bâb-ı Âli çevrelerinden sızdırılan söylentiler ve bu söylentileri 1306 (1890-1891) yılında İstanbul'da yayımlanan *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi* adlı kitabının "Bedirhan Bey" başlıklı bölümüne kendisine göre eklemeler yaparak aktaran Mehmed Salahaddin'dir. Mehmed Salahaddin, Bedirhan Bey'in padişahın huzuruna çıkması konusunda şöyle demektedir:[34]

> Bedirhan Bey Dersaadet'e gelince padişahın huzuruna çıkma şerefine nail olmuş, olay hakkında [direniş ve isyanı konusunda] açıklamada bulunması emir ve ferman buyurulunca, Hayyam'ın, ... rubaisini okumuş[35] ve Padişah bundan son derece memnun olmuştur.
>
> Yaptıklarının padişah tarafından mazur görülebilir olduğu konusunda kendisini tatmin edebilmek ve o anda ve gelecekte hiçbir şekilde kötü düşüncelere kapılmamasını sağlamak amacıyla Reşid Paşa Bedirhan Bey'e masa üzerinde duran siyah kaplı defteri gös-

---

[32] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazamlık tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\img259598].

[33] Örneğin Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 84; Abdürrezzak Bedirhan 2000, 11-12; Gövsa 1946, 67.

[34] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 3: Mehmed Salahaddin, 'Bedirhan Bey'".

[35] Mehmed Salahaddin burada, Bedirhan Bey'in ikinci zaptiye ifadesinde yer alan Hayyam'a ait dörtlüğü aktarıyor.

> tererek, "Bedirhan Bey! Yaptıklarınız görünüşte böyle siyah görünüyorsa da, bunların gerçekte şu defterin içindekiler gibi çeşitli leke ve siyah noktalardan biri olduğunu devlet teslim etmektedir" demiştir.

Bedirhan Bey'in "padişahın huzuruna çıkma şerefine nail olduğu" rivayetinin kaynağı olan bu iki paragrafta, aslında zamandaş olmayan iki ayrı olay anlatılmaktadır. Birinci paragrafta "padişahın huzuruna çıkarıldığı" iddia edilirken, ikinci paragrafta "sadrazamın huzuruna çıkarılma" esnasında cereyan eden bir olay aktarılmaktadır. Ulaşabildiğim belgelerin hiçbirinde "padişahın huzuruna çıkarılma" gibi çok önemli bir olaya dair en ufak bir ize rastlamadım. Anlaşıldığı kadarıyla, Bedirhan Bey'in doğrudan padişaha hitap eden zaptiye ifadesinde yer verdiği Hayyam'a ait dörtlük Mehmed Salahaddin tarafından padişahın huzurunda, doğrudan onun yüzüne karşı söylettirilmiş ve padişahın da bundan "son derece memnun olduğu" ilave edilmiştir. Oysa Bedirhan Bey'in sadrazamın yanı sıra bir de padişahın huzuruna çıkarılması için yeterli zaman olmadığı gibi, Bedirhan Bey hakkında hem sarayda hem de Bâb-ı Âli'de esen havanın padişahın huzuruna çıkartılarak onurlandırılması için hiç de elverişli olmadığı bütün belgelerde açıkça görülmektedir.

Mehmed Salahaddin'in kalemiyle yazıya geçirilen bu rivayetin başkalarının hayal güçleriyle daha da "zenginleştirildiği" görülüyor. Örneğin İbrahim Alaettin Gövsa bu rivayeti şu hale getirmiştir:

> Bu zeki cevap [Bedirhan Bey'in Hayyam'ın dörtlüğünü okuyarak verdiği cevap] Sultanın hoşuna gider, mert ve dürüst hali de itimada sebep olur. Kendine ihsan ve memleketinde bıraktığı emlâke mukabil iki yüz altın yurtluk maaşı verilir. Ailesiyle birlikte Girit'in Kandiye şehrine gönderilir.[36]

---

[36] Gövsa 1946, 67.

Bedirhan Bey'in ailesiyle birlikte Kandiye'ye gönderildiğini belirten son cümle dışında, bu alıntıda doğru olan hiçbir şey yoktur.

Bedirhan Bey'in torunu Abdürrezzak Bedirhan'ın *Otobiyografya*'sında aktardığı rivayet de, Mehmed Salahaddin'in yazıya geçirdiği rivayetin epey "zenginleştirilmiş" başka bir versiyonudur:

> Bedirhan Bey, etrafındaki adamları, dostları ve pek çok destekçisi ünlü beylerle birlikte Osmanlı Sultanı tarafından kabul edildiler.[37]

Yukarıda, Mehmed Salahaddin'den yaptığımız alıntının ikinci paragrafında, sadrazamın huzuruna çıkartıldığında, Mustafa Reşid Paşa'nın Bedirhan Bey'e söylediği iddia edilen sözler aktarılmaktadır. Buna göre, sadrazam, her ne kadar isyan etmişse de, devletin onun geçmişte yapmış olduğu hizmetleri gözardı etmediği konusunda Bedirhan Bey'i temin etmeye çalışmaktadır. Yazarın iddiasına göre, sadrazam bu sözleri sürgüne gönderileceğini öğrenen Bedirhan Bey'i yatıştırma, umutsuzluğa kapılmamasını sağlama amacıyla söylemiştir. İstanbul'da Fransızca yayımlanan *Jurnal de Constantinople* gazetesinde çıkan bir haber bu rivayetin doğru doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Habere göre, Mustafa Reşid Paşa'nın huzuruna çıkartılan Bedirhan Bey'e sadrazam bir kahve fincan ikram etmiştir.[38] Mustafa Reşid Paşa'nın Bedirhan Bey'i yatıştırmaya çalışması akla yakın görünmektedir. Sadrazamın huzuruna çıkarılmadan bir gün önce zaptiye binasında verdiği son ifadesinin genel havası dikkate alındığında, padişahtan af dileyen ve İstanbul'da kalmasına izin verilmesi için yalvaran Bedirhan Bey'in bu dileğinin yerine getirileceğinden epey umutlu olduğu söylenebilir. Bu umutla huzuruna çıktığı sadrazamdan sürgüne gönderileceğini öğrenmesinin kendisinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ol-

---

[37] Abdürrezzak Bedirhan 2000, 11-12.

[38] *Journal de Constantinople*'dan aktaran *The Morning Post*, 13 Kasım 1847.

ması ve sadrazamın da ona yatıştırıcı sözler söyleme gereği duymuş olması mümkündür.

İstanbul'daki Son İki Gün

Zaptiye Müşîri Mehmed Emin Paşa 16 Ekim 1847 günü Bedirhan Bey'e sürgün yerinin Girit olduğunu bildirirken, onu Girit'e götürecek gemininin hemen iki gün sonra hareket edeceğini de bildirmiş olmalıdır ki, Bedirhan Bey derhal, Mehmed Emin Paşa'dan, geride bırakmış olduğu köle ve cariyelerinden hangilerinin yanına getirilmesi gerektiğini belirlemek ve Cizre-Bohtan'da kalmış olup satılarak parasının kendisine gönderilmesini istediği "mülk ve eşyası"nın dökümünü çıkartabilmek için hareminin bulunduğu koğuşa gitmesine izin verilmesini talep eder. Ayrıca, kendisiyle birlikte Girit'e gitmek istemeyen adamları hakkında nasıl bir işlem yapılacağını öğrenmek ister.[39]

Ertesi gün (17 Ekim 1847) toplanan Meclis-i Has'ta "Bedirhan Bey" meselesi ve talepleri görüşülür. Alınan kararlar şunlar olur:[40]

• Bedirhan Bey'in İstanbul'a getirildiği ilk günlerde, zaptiye müşîri ile görüşürken söylediği sözlere dair tutulmuş olan raporun "uygun bir sunuş yazısıyla *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanması". Bu kararın gerekçesi şöyledir:

> Bedirhan Bey'in işlediği suçları itiraf edip pişman olduğunu söyleyerek ... yüce devletten gördüğü affedici muamele ve mal ve can güvenliğinin sağlanmış olması nedeniyle teşekkür edip memnuniyetini ifade etmesi ve ... padişahın lütfettiği merhametin böyle azgın bir asi adamın ağzından teslim edilmesi, efendimiz padi-

---

[39] BOA 007, 6 Za. 1263 (Zaptiye Müşîri Mehmed Emin'in tezkeresi) [DVD:\BOA 007\ img259597].

[40] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\ img259598].

şah hazretlerinin ... adalet ve merhametinin bir kez daha ilan edilmesi olacaktır. Kahredici pençesini ve ezici kuvvetini tatmış olduğu padişah askerlerinden gördüğü yumuşak muamele ve mertlik için ettiği teşekkürler de padişahın kahramanlık ve hamiyetini bir kez daha kanıtlayacaktır. Bu durum bütün padişah kulları için onur duyup övünme vesilesi yaratacaktır.

• *Haremiyle görüşme talebi hakkında:* "Bedirhan Bey'in haremlerinin bulunduğu yere gidip gelmesine izin verilmesi sakıncalı olabilir; ama hiç görüştürülmemesi de yüce merhamet ilkesine aykırı düşer. O nedenle, hareket gününden bir gün önce haremiyle beraber olup, onlarla karşılıklı konuşarak hazırlayacağı defteri düzenlemeye zaman bulabilmesi için bir gece vapurda alıkonulup öyle gönderilmesine."

• Oğullarının durumu hakkında: Bedirhan Bey İstanbul'a geldiği ilk günlerde zaptiye müşîriyle yaptığı "sohbetin" sonunda, "evlatlarını askere vermek istediğini " daha o sırada belirtmişti. Fakat diğer çocuklarının hepsinin çok küçük olmaları nedeniyle onun bu talebinin sadece 10-11 yaşındaki en büyük oğlu olan Hamid (Têlî) için söz konusu olabileceği düşünülüp durum Bedirhan Bey'e bildirilmişti. Meclis-i Has'ta bu konu da ele alınır ve "büyük oğlunun mekteb-i idâdiyeye (liseye) verilebileceğine", buna razı olursa, "yüce merhamet göstergesi olarak bu yakarışına da yüksek merhamet gösterilmesine" karar verilir. Ne var ki, Meclis-i Has'ın bu kararı aldığı aynı gün, zaptiye müşîrinin, Hamid'in yapılan muayenesinde tavukkarası hastası olduğunun tespit edildiğini sadrazama bildirmesi üzerine,[41] Mustafa Reşid Paşa onun da Girit'e gönderilmesine karar verir.[42]

---

[41] BOA 007, 7 Za. 1263 (Zaptiye komutanı Mehmed Emin Paşa'nın tezkeresi) [DVD:\BOA 007\img259596].

[42] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\img259598].

Sadrazamın kararıyla, Bedirhan Bey Girit'e 18 Ekim günü, Han Mahmud da Varna üzerinden Rusçuk'a 19 Ekim günü gönderilir.[43] Meclis-i Has kararı uyarınca, Bedirhan Bey, mal ve eşyalarının dökümünü haremiyle görüşerek hazırlayabilsin diye, 17 Ekim gecesini onları Girit'e götürecek olan gemide geçirir. Bedirhan Bey'in hazırladığı "defter" ve Cizre'deki vekili Molla Sadık'a gönderilmesini istediği yazı zaptiye müşîri tarafından 20 Ekim 1847 günü sadrazamlığa, oradan da padişaha gönderilir.

"Defter"in hemen başında, vekili Molla Sadık'a verdiği vekâletnamenin metni; onun altında, çeşitli yerlerde bulunan ve toplanmasını istediği mal ve eşyalarının dökümü; en sonunda da, 1253 senesinin (Nisan 1837-Mart 1838) "Cizre ve sair yerlere ait vergi borcu miktarı her ne ise, onun vekili Molla Sadık'tan talep edilmesine" ilişkin bir paragraf yer almaktadır.[44] Bu "defter"den ayrı olarak vekiline gönderilmesini istediği yazıda ise, "defter"de yer alan mal ve eşyalarından (bunlara köleleri de dahildir) kendisine (Girit'e) gönderilmesini istediklerinin listesi yer almaktadır. Bedirhan Bey dökümünü verdiği bu "mal ve eşyaların" kendisine gönderilip, diğerlerinin satılması talimatını verdikten sonra, vekili Molla Sadık'ı özetle şöyle uyarmaktadır: Bütün işlemlerini belgeye bağla. Talimatlarımı uygulamanı engellemeye kalkışan olursa, o kişiden sadrazamın ilgili emrini sana göstermesini iste. Eğer mal ve eşyalarımı veya bedellerini alamazsam, bunu senden alırım, çünkü sen benim vekilimsin.[45]

Burada bir parantez açıp, Bedirhan Bey'in Girit'e hareket etmezden bir gece evvel alelacele hazırladığı bu "defter" ile vekil tayin ettiği Molla Sadık'a gönderdiği yazı üzerinde kısaca

---

[43] Aynı yerde.

[44] BOA 020, tarihsiz (Bedirhan Bey'in hazırladığı "defter") [DVD:\BOA 020\img259594].

[45] BOA 020, tarihsiz (Bedirhan Bey'den vekili Molla Sadık'a - Arapça) [DVD:\BOA 020\img259592].

duralım. Bedirhan Bey bu "defteri", İstanbul'da kalmasına izin verileceğini umarken, hiç beklemediği bir şekilde, apar topar Girit'e sürgün edileceğini öğrenince, telaşa kapılıp alelacele hazırlamak zorunda kalır. O nedenle, Kürdistan'daki mal varlığının epey eksik bir dökümüdür. Nitekim, Girit'e vardıktan sonra çok daha kapsamlı "mal varlığı dökümleri" içeren iki "defter" daha hazırlayıp sadrazama gönderecektir. Vekil tayin ettiği Molla Sadık'a gönderdiği yazıya gelince... Cizreli Molla Sadık, ileride görüleceği gibi, Bedirhan Bey'in yenilgisinden sonra bölgede görev başına getirilen yöneticilere yakın bir kişidir. Bedirhan Bey'in onun bu yönünü bildiği, ama buna rağmen ve muhtemelen tam da o nedenle onu vekil tayin ettiği anlaşılıyor. Yerel yöneticilerin güvenmediği bir kişiyi kendisine vekil tayin etmesinin geride bıraktığı mal varlığının güvence altına alınmasına bir yararı dokunmayacağı açıktır. Ama, öte yandan, gönderdiği yazıyla Molla Sadık'ı kendisinin vereceği direktiflere uygun davranması konusunda uyarmakta, tersi durumda hesap sormakla tehdit etmektedir. Nitekim, ileride görüleceği gibi, korktuğu başına gelecek, Molla Sadık, Bedirhan Bey'in mal varlığının yerel yöneticiler ve onlara yakın kişiler tarafından yağmalanmasına aracılık edecek, o nedenle Bedirhan Bey kendisinden davacı olacak, ama hiçbir sonuç elde edemeyecektir.

Açtığımız parantezi kapatıp, kaldığımız yerden devam edelim...

Bedirhan Bey, ailesi, akrabaları ve adamları Girit'e "Ereğli" adlı vapurla, Han Mahmud ve beraberindekiler de Varna'ya "Mesîr-i Bahri" adlı vapurla gönderilir.[46] Dergül'den hareket eden sürgün kafilesinin toplam sayısı İstanbul'a vardığında 126 kişiydi. Bunların 114'ü "Bedirhan Bey grubu"ndan, 12'si de "Han Mahmud grubu"ndan oluşuyordu. "Bedirhan Bey gru-

[46] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\img259598].

bu"ndan üç kişi, "gezgin/yolcu" olduklarını söyleyerek kafileye yolda kendiliklerinden katılmışlardı.[47] Bu üç kişi diğerleriyle birlikte İstanbul'daki zaptiye binasında tutulmuşlar, Bedirhan Bey ve beraberindekiler gönderilirken, "Girit'e gitmek istemediklerini" söylemeleri üzerine memleketlerine iade edilirler.[48] Buna göre, Girit'e doğru yola çıkanlan "Bedirhan Bey grubu"nun toplam sayısı 111 kişidir. Bunlardan 54'ü, Bedirhan Bey'in kendisinden, aile fertlerinden ve akrabalarında oluşuyordu:

- Bedirhan Bey	1
- Oğulları (Hamid, Necib, Mustafa Âli, Ahmed Bedri, Rıza Bahri)[49]	5
- Ağabeyi Salih Bey	1
- Kardeşi Esad Bey	1
- Salih Bey'in oğulları	4
- Salih Bey'in nikahlı eşleri	3
- Amcası Abdullah Bey	1
- Nikahlı eşleri	4
- Kızları	10
- Cariyeleri	9
- Beslemeleri	10
- Kölelerinin eşleri ve kızları (4+1)	5
TOPLAM	54

Geriye kalan 57 kişi onunla birlikte sürgüne gönderilen müttefiklerinden (11 kişi) ve tebaasından (46 kişi) oluşmaktaydı.[50]

---

[47] Kardam 2011, 377-378.

[48] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\img259598].

[49] Çeşitli kaynaklar, Bedirhan Bey'le birlikte sürgüne giden oğullarının sayısını üç olarak verirler ki, doğru değildir (örneğin bak. Sevgen 1982, 103; Mehmed Salih Bedirhan 1992, No. 3). Bedirhan Bey öldüğünde 21 oğlu ve 21 kızı vardı. Oğullarından 16'sı, kızlarından ise 11'i sürgün yıllarında (Girit veya İstanbul'da) doğmuşlardır.

[50] Bunların adları için bkz. Kardam 2011, 377.

Sürgün Cezasına Tepki ve Rüşvet ve Yolsuzluk Söylentileri

Bedirhan Bey'in sadece sürgün cezasına çarptırılmasının, çok daha ağır bir ceza bekleyen İngiltere'nin tepkisine neden olduğu anlaşılıyor. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde de çalışmış Austen Henry Layard[51] 1848'de Londra'da yayımlanan ünlü *Ninova ve Kalıntıları* başlıklı kitabında, Bedirhan Bey'e verilen sürgün cezasını, "işlediği sayısız suça verilmiş komik bir ceza" olarak nitelerken, aynı zamanda İngiltere'nin resmi tepkisini de dile getirmekteydi.[52] Sürgün cezasının yarattığı hayal kırıklığını ve tepkiyi o tarihlerdeki İngiliz basınından da izlemek mümkün. Örneğin *The Morning Post*'a göre, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından huzura kabul edilip kendisine ikram edilen bir fincan kahveyi içme şerefine bile nail olmuş Bedirhan Paşa'nın çok daha ağır bir cezaya çarptırılmak yerine sadece Girit'e sürgün edilmiş olması Sultan Abdülmecid'in istismar edilmeye çok açık aşırı merhametli bir kişi olmasının eseridir. Bedirhan Bey bu işten sadece bir sürgün cezasıyla kurtulmasını, padişahın yufka yürekliliğini istismar eden saraydaki ve Bâb-ı Âli'deki fanatik dinci çevrelere verdiği yüklü miktardaki rüşvete borçludur. Gazetesine bu "haberi" geçen *The Morning Post*'un İstanbul muhabirinin ortaya attığı "rüşvet" iddiasının ayrıntıları şöyledir:

> Geçen yıl bu zamanlar Kürdistan'da seyahat ederken, Bedirhan Bey'in servetinin en az yarım milyon sterlinin [55 miliyon kuruş] üzerinde bir miktar olduğunu gayet tatmin edici bir şekilde tespit

---

[51] Austen Henry Layard 1847'ye kadar Musul'da arkeolojik kazılar yapmış, Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı hem 1843'teki katliamının ayrıntılarını Hıristiyan kamuoyuna duyurmuş, hem de 1846'daki ikinci katliamın hazırlıklarını İngiltere ve Fransa elçiliklerine haber vermiştir. Bak. Kardam 2011, 269-203, 283-290.

[52] Layard 2000, 171.

> etmiştim. Şimdi ise bize, bu servetin mütevazı bir tahminle, 40.000 sterlin [4,5 milyon kuruş] olduğu ve bu servetinin tamamını sürgün yaşamı boyunca muhafaza etmesine izin verileceği söyleniyor. Eğer bu doğruysa, o zaman iki rakam arasındaki [50 milyon 500 bin kuruşluk] muazzam fark nereye gitmiştir? Besbelli ki, kendisini teslim alanlara [Osman Paşa'ya ve diğer komutanlara] verilen rüşvetlere ve saray ve İstanbul'daki hükümet çevrelerinin gönlünü yapmaya harcanmıştır. Bu hiç de zor bir iş değildir, zira birkaç bin Hıristiyan'ı katletmiş olan Bedirhan Bey çoğu Türkün alttan alta sempati beslediği bir kişidir.[53]

Aynı gazetenin aynı muhabiri bir hafta sonraki (3 Kasım) haberinde ise, bu kez, Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın Bedirhan Bey'den, affedilmesi karşılığında kendisi için, 80.000 sterlin (8 milyon 800 bin kuruş) alma ve çok daha yüklü bir meblağı da vezirler ve saray çevreleri arasında dağıtılmak üzere İstanbul'a gönderme suçuyla yargılanacağını bildirmektedir.[54] Bir başka İngiliz gazetesi olan *The Standard* muhabiri ise, aynı tarihli haberinde, Osman Paşa'nın Bedirhan Bey'den rüşvet almakla değil, zimmetine para geçirmekle ve Bedirhan Bey'in servetinin bir bölümüne hile yoluyla el koymakla suçlandığını; ve bunun hesabını verip zimmetine geçirdiği paraları iade etmek üzere İstanbul'a çağrıldığını bildirmektedir.[55]

İngiliz basınında yer alan bu rüşvet ve yolsuzluk iddialarından şu sonuçlar çıkartılabilir:

• Bedirhan Bey'in daha ağır bir ceza yerine sürgün cezasıyla yetinilmesi için rüşvet verdiği iddiaları doğru olamaz, çünkü direnmeyip teslim olması karşılığında kendisine padişah iradesi olarak vaat edilen şey de zaten tamı tamına budur; bunun için ayrıca bir de rüşvet vermesi gerekmez. Bedirhan Bey, Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'ya olsa olsa tümüyle affedilmesini

---

[53] *The Morning Post*, 13 Kasım 1847.

[54] *The Morning Post*, 6 Aralık 1847.

[55] *The Standard*, 23 Kasım 1847.

sağlayacak girişimlerde bulunmasını teklif etmiş olabilir ki, böyle bir teklifte bulunduysa bile, bu tamamıyla sözde kalmıştır, zira bunun için 8 milyon 800 bin kuruşu Osman Paşa için ve bundan "çok daha yüklü bir meblağı" da saray ve hükümet çevrelerine rüşvet olarak dağıtılmak üzere İstanbul'a göndermesi için ödeyebilmesi, Kürdistan'daki son 40 günü içinde bütün servetini nakte çevirebilmiş olması gerekir ki, bu da mümkün değildir.

• *The Standard* gazetesi muhabirinin verdiği haber akla daha yakın görünmektedir. Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın ve diğer ordu komutanlarının esir aldıkları Kürt beylerinin mal varlıklarının bir kısmını yağmaladıklarını Han Mahmud'un kardeşi Abdürrezzak Bey'in İstanbul'da verdiği zaptiye ifadesinden ve Bedirhan Bey'in Girit'te hazırladığı kendi mal varlığına ilişkin "defter"deki ifadelerinden biliyoruz. Fakat Osman Paşa'nın bundan ötürü resmen suçlandığına dair herhangi bir belgeye ulaşamadım. Bedirhan Bey'in Girit'e gönderilmesinin ardından Osman Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığı doğrudur, ama bundan maksat onu suçlayıp yargılamak değil, kazandığı zaferden ötürü onurlandırmak ve yeni kurulacak Kürdistan Vilayeti konusundaki fikir ve önerilerini alabilmektir.

• Bedirhan Bey'in servetinin büyüklüğüne ilişkin elimizde başka bir bulgu olmadığı için, *The Morning Post* gazetesi muhabirinin bu konuda verdiği iki rakam –güvenilirlikleri ne kadar zayıf olursa olsun– önemlidir. Muhabire göre, Bedirhan Bey'in servetinin gerçek büyüklüğü 50.000 sterlindir (550.000 altın lira); verdiği bu bilginin kaynağı 1846 yılında Kürdistan'da yaptığı seyahat sırasında ulaştığını iddia ettiği bilgilerdir. Buna karşılık, Bâb-ı Âli çevreleri bu servetin büyüklüğü konusunda, "mütevazı bir tahminle" 40.000 sterlin (45.000 altın lira) rakamını veriyorlar. İki rakam arasındaki muazzam farkın Bedirhan Bey tarafından rüşvet olarak dağıtıldığı iddiası doğru olamayacağına göre, bu iki rakamdan hangisinin gerçeğe daha yakın olabileceği konusunda bir fikir yürütebilmek için başvurabileceğimiz tek

kaynak, Bedirhan Bey'in Girit adasına vardıktan sonra hazırlayıp sadrazama gönderdiği, mal varlığına ilişkin "defterler"dir.[56] Oradaki dökümler ışığında bu iki rakama tekrar bakıldığında, 550.000 altın liralık miktarın aşırı abartılı olduğu; Bâb-ı Âli çevrelerine ait olduğu iddia edilen 45.000 altın liranın ise belki eksik ama, gerçeğe daha yakın bir tahmin olabileceği sonucuna varılabilir.

Bedirhan Bey Ayrıldıktan Sonra

Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un sürgüne gönderilmelerinin ardından Padişah'ın onayı veya talimatıyla Bâb-ı Âli'nin aldığı beş önemli karar şunlar olmuştur: (1) Bedirhan Bey'in İstanbul'a getirildiğinde söylediği sözlerin *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanması; (2) Anadolu Ordusu Komutanı Osman Paşa'nın gönderdiği rapor ve belgeler hakkında alınan kararlar; (3) Bedirhan Bey'in miralaylık nişanının darphaneye gönderilmesi; (4) Bedirhan Bey'in yenilgisinde yararlılık göstermiş olanlara "Kürdistan madalyası" verilmesi; ve (5) Kürdistan Eyaleti'nin kurulması.

1. Takvim-i Vekayi *Gazetesi*

Hatırlanacağı gibi, Meclis-i Has 17 Ekim 1847 tarihli toplantısında, Bedirhan Bey'in İstanbul'a getirildiği ilk günlerde Zaptiye Müşîri Mehmed Emin Paşa'nın kendisiyle yaptığı görüşmede söylediği sözlere ait raporun *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanması konusunda bir tavsiye kararı almıştı. Sultan Abdülmecid'in bu öneriyi 21 Ekim 1847 günü uygun bulması üzerine,[57] bu rapor *Takvim-i Vekayi*'nin 30 Ekim 1947 tarihli sayısında yayımlanır. Gazetede sadece Bedirhan Bey'in ifadesine değil, ondan önce bir sunuş yazısına, padişahın kazanılan zaferi gerçekleştiren-

[56] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 4: Bedirhan Bey'in Mal Varlığı".

[57] BOA 007, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 007\img259598].

lere yönelik "iltifatlarını" içeren bir yazısına ve yine padişahın Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'ya hitap eden fermanına yer verilir.[58] Sultan Abdülmecid, Osman Paşa'ya hitap eden fermanında, gerek ona, gerekse refakatindeki ve maiyetindeki bütün komutan ve subaylara ve düzenli ordu erlerine "övünçlerini ölümsüzleştirecek" özel madalyalar bağışlanacağını müjdeler.

2. Osman Paşa'dan Gelen Rapor ve Belgeler Üzerine

Hatırlanacağı gibi, Sultan Abdülmecid, Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın Dersaadet'e gönderdiği rapor ve belgeler konusunda Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya verdiği 6 Ekim 1847 tarihli talimatta, bunlara ilişkin kararların kendisine önceden sunularak alınmasını emretmişti. Sadrazam padişahın bu emrine uygun olarak, Osman Paşa'nın göndermiş olduğu rapor ve belgeler konusunda Meclis-i Has'ta alınmasını önerdiği kararların taslağını, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un sürgüne gönderilmelerinin hemen ardından, 20 Ekim 1847 günü, bir tezkereyle padişaha sunar.[59] Padişahtan derhal onay almış olmalı ki, bu kararları aynı gün toplanan Meclis-i Has'tan geçirtir. Meclis-i Has, Osman Paşa'nın Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un teslim olmalarından (4 Temmuz 1847) İstanbul'a doğru yola çıkartılmalarına kadar (12 Ağustos 1847) geçen zaman zarfında almış olduğu bütün kararları ve yaptığı uygulamaları –Yezdanşer'in Cizre'ye yönetici olarak atanması hariç– ve raporundaki yorum ve değerlendirmeleri onaylar. Padişahın onayladığı bu Meclis-i Has kararlarının başlıcaları şunlardır:[60]

---

[58] *Takvim-i Vekayi*, 20 Za. 1263 [DVD:\Takvim-i Vekayi\img1, img2, img3].

[59] BOA 152, 10 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\ BOA 152\img346431-346432].

[60] BOA 008, 10 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 008\img259587].

• Kürdistan meselesine ilişkin evrakların tümü geldikten sonra, bunların bir araya getirilerek bulunmalarında kolaylık sağlamak amacıyla özel olarak muhafaza altına alınmaları ve haritaların padişaha sunulması.

• Bedirhan Bey ile hain yardakçılarının bozgunculuk ve alçaklıklarının nasıl onların yaradılışlarının eseri olduğu eldeki belgelerden bir kez daha anlaşılmış olup, bunların bundan böyle Kürdistan'a ayak bastırılmamaları gerektiği ve bu türden insanların bozgunculuklarının kökünden kazınmasının alınacak en öncelikli önlem olması dolayısıyla, muhafazalarına dikkat edilmesi için, gönderilirlerken ikamet edecekleri yerlerin valilerine sıkı tembihatta bulunulması ve bundan sonra da, ara sıra, bu tembihatın tekrarlanmasına özen gösterilmesi.

• Bedirhan Bey'e bağlılık göstermiş olan kişilerin hepsine birden hadlerini bildirmek yoluna gidilse pek çok kişiye dokunulmuş olacağından, bu türden insanların öyle davranmış olmalarının, peşinden gittikleri söz konusu kişinin zorlamasından ileri geldiği varsayılmış ve yakarmaları üzerine, af edilerek ve genel bir tembihatta bulunularak, asıl fesat sahibi olanlar dışındakiler bulundukları yerlere gönderilmişlerdir; bu uygulama amaca uygundur.

• Dersaadet'e gönderilmiş olanların mal ve canlarına dokunulmamış ve etrafta bulunan mülk ve hayvanları ve diğer eşyaları kendilerine teslim edilerek bu konuda ellerinden senet alınmış ve geride bıraktıkları mallarının satılmasıyla, kendi beyan ettikleri borçlarının ödenmesi için Bedirhan Bey ve Han Mahmud'un kendilerine birer vekil tayin ettikleri görülmüştür.

• Bedirhan Bey'in devlete olan vergi borçlarının belirlenebilmesi için etraflıca inceleme yapılması işinin Meclis-i Vâlâ'ya[61] ve Maliye Nezareti'ne havale edilmesi.

---

[61] Meclis-i Vâlâ (Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye): 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesinden sonra kurulan ve padişahın danışma kurulu

• Osman Paşa'nın önerisi doğrultusunda, Mehmed Reşid Bey'e paşalık unvanı verilmesi.

• Cizre kazasının yöneticiliğine Yezdanşer'in atanması konusunda: Cizre'nin layıkıyla yönetilmesi için oraya padişah kullarından [merkezden] birinin atanması daha yararlı olacaktır. "Yezdanşer her ne kadar sadık kişilerden sayılsa bile, oraların yerlisinden ve Bedirhan Bey'in akrabası olması bakımından orada böyle memur olarak ikameti, sanki o bölgenin doğrudan doğruya yüce devlet tarafından idaresi mümkün değilmiş gibi anlamlar verilerek, yabancıların gözünde bu durum hükümetin zayıflığı olarak görülecektir. O bakımdan, eskiden Bedirhan'ın tasallut ve yanıltmasına maruz kalmış olan yerlerin tamamının mutasarrıflığı o bölgeye vakıf ve bilgisine sahip birisine verilmesi konusunun Dersaadet'e gelmek üzere olan Osman Paşa'yla müzakere edilmesi."

3. Bedirhan Bey'in Miralaylık Nişanı

Bedirhan Bey'i teslim alan Osman Paşa, ona 1838 yılında, Hacıbehram mîri ve akrabası Said Bey'in Gurkêl kalesinin düşürülmesindeki katkısı nedeniyle verilmiş olan miralaylık nişanına[62] el koyup Dersaadet'e göndermişti. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bu nişanın darphaneye gönderilerek eritilmesi önerisini padişah 21 Ekim 1847 tarihinde onaylar[63]

---

olarak çalışan meclis. Hükümdarın yasama, yürütme ve yargı gücünü onun adına kullanmakta, Tanzimat Fermanı'nın temel ilkelerini hayata geçiren bir "reform meclisi" ve "yüksek yargı organı" işlevi görüyordu (Seyitdanlıoğlu).

[62] Kardam 2011, 90-91.

[63] BOA 019, 9 Za. 1263 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 019\img259600].

4. Kürdistan Madalyası

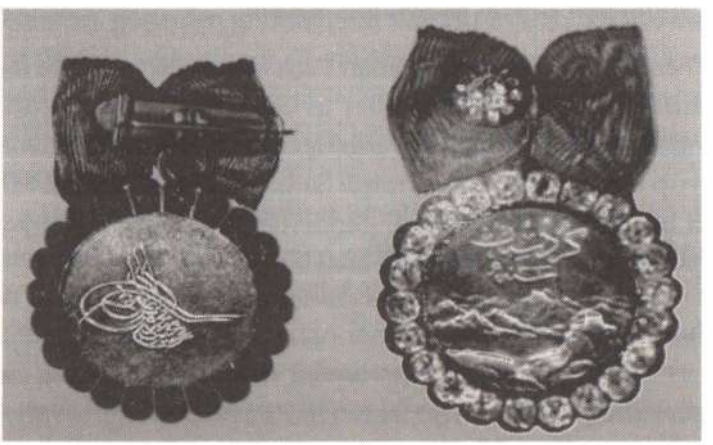
Padişahın Osman Paşa'ya hitaben yayımladığı ve 30 Ekim 1847 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de basılan fermanında dağıtılacağını söylediği "Kürdistan madalyası"nın dört ayrı türü olduğu anlaşılıyor.[64]

Birinci tür: Kıymetli taşlarla süslü altın (29 mm, 22,2 gr). Sadrazam, serasker paşa ve Anadolu ordusu komutanı için.

İkinci tür: Kıymetli taşlarla süslü altın (birinci türden daha hafif). Kürdistan seferine katılmış ferik ve liva paşalar ile Anadolu ordusu defterdarı; Musul, Harput, Diyarbekir, Sivas ve Erzurum valileri için.

Üçüncü tür: Taşsız, sadece altın (26 mm, 14,5 gr). Kürdistan seferine katılmış, miralaydan mülazıma kadar bütün subaylar için.

Dördüncü tür: Taşsız, gümüş (26 mm, 8,9 gr). Bütün çavuşlar, bölük eminleri, erler ve diğer gerekli görülenler için.

Sadrazam, serasker paşa ve Anadolu ordusu komutanına verilen "Kürdistan madalyası". Altın madalyanın etrafına kıymetli taşlardan oluşan bir çember geçirilerek nişan haline getirilmiştir. Kurdelesi kırmızı, kurdelenin kenarları yeşil çizgilidir.

[64] "Kürdistan madalyası" ile ilgili bilgi ve fotoğrafların kaynağı: Erüreten 2001, 182-183.

Başlangıçta madalyanın ön yüzünde Evreh Kalesi'nin resminin bulunması düşünülmüşse de, kalenin fotoğrafının alınmasının madalyanın yapımını geciktireceği anlaşılınca, onun yerine Kürdistan'ı temsil eden dağ silsilesi; arka yüzüne ise tuğra konmuştur. Madalyanın tuğra ve yazılarını Sabit Efendi, resim ve nakışlarını ise Mr. Robertson yapmıştır.

5. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması

"Direniş ve İsyan Yılları"nı ele alan birinci ciltte ayrıntılı şekilde ele alındığı gibi, Kürdistan'ın Osmanlı tarafından fethi iki aşamada gerçekleşti. Birinci aşama Reşid Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun 1835'te özerk Kürt beyliklerine karşı düzenlediği seferle başlayıp, 1839'da Nizip Savaşı'yla son buldu. Bu birinci aşama sonunda Osmanlı ordusu, Kürdistan'ın o güne kadar hiçbir ordunun giremediği bölgelerine girmiş oldu. Başta Soran beyliği olmak üzere büyüklü küçüklü çok sayıda Kürt beyliğinin varlıklarına son verildi. Kürt beyliklerinin 16. yüzyıldan beri veraset yoluyla yönetilen özerk "hükümet sancağı" statülerine son verildi. Eski beylik topraklarının yönetimleri her ne kadar yine çoğunlukla yönetici Kürt sülalelerinden gelenlere verildiyse de, bunlar artık Osmanlı tarafından atanan "mütesellim" statüsüne indirgenmiş oldular.

Osmanlı ordusunun 1839'da Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ordusu karşısında Nizip'te uğradığı ağır yenilgi Osmanlının Kürdistan'ın fethini o aşamada tamamlamasına imkân vermedi. Osmanlının Nizip yenilgisinin yarattığı zayıflıktan yararlanan Bedirhan Bey, diğer Kürt beyleriyle kurduğu ittifaka dayanarak örgütlediği direnişle, Kürdistan'ın önemli bir bölümünde, yitirilmiş olan özerkliği fiilen geri aldı. 1846 kasımında Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte, Osmanlının Kürdistan'ı fetih hareketinin ikinci aşaması başlamış oldu ve Temmuz 1847'de Bedirhan Bey'in yenilgisiyle son buldu. Kürdistan'ın

fethine son noktayı koyan, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un Ekim 1847'nin ikinci yarısında sürgüne gönderilmelerinin ardından, 1848 başında, Kürdistan Eyaleti'nin kurulması oldu. Böylelikle, Kürdistan'daki beylik düzenine bir daha geri dönülmemek üzere son verildi ve Kürdistan Osmanlı devletinin sıradan bir vilayeti haline getirildi.

Bedirhan Bey ile Han Mahmud sürgüne gönderildikten sonra, Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın İstanbul'a gelmesiyle, 3 Aralık 1847 günü Bâb-ı Âli'de, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında, Osman Paşa'nın da hazır bulunduğu özel bir toplantı yapılır. Osman Paşa bu toplantıya Kürdistan Eyaleti'nin kurulması konusunda ayrıntılı bir plan sunar. Sadrazamın 5 Aralık 1847 tarihli tezkereyle Sultan Abdülmecid'in onayına sunduğu bu planın en önemli iki noktası şunlardır:[65]

- "Bir takım zorbaların ve zalimlerin" elinden kurtarılarak *"bir bakıma yeniden fethedilen"* Kürdistan'da, Diyarbekir eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarının birleştirilmesiyle *"özel yönetim"* altına alınacak tek bir büyük eyalet kurulması ve *"padişahımız efendimizin buraların hakiki fatihi olduklarını hatırlatmak üzere"* buraya "Kürdistan Eyaleti" adı verilmesi.
- Hem kurulacak yeni eyaletin ortasında bulunması, hem İran ve Rusya sınırına yakın olması, hem askeri merkezlerle bağlantısı, hem de her tarafa asker sevkinde kolaylığı olması bakımından Ahlat kasabasının, hem Anadolu Ordusu'nun merkezi hem de Kürdistan Eyaleti'nin merkezi yapılması. Ama Ahlat'ın merkez yapılmasının çok özel bir nedeni daha vardır: *"Özellikle Kürdistan'ın kalbinde bulunması bakımından, Anadolu ordusunun yumruğunun sürekli nezaret altında tutulması icap eden Kürtlerin tepesinde bulunacak olması."*

---

[65] BOA. Fon: A.AMD / Dosya: 6 / Gömlek: 9, 26 Z. 1263. Belgenin eksiksiz transkripsiyonu için bak. Sevgen 1982, 106-110.

Osman Paşa'nın, bir tür "Olağanüstü Hal Valiliği (OHAL)" olarak düşündüğü açıkça görülen Kürdistan Eyaleti'ne ilişkin diğer önerilerinin başlıcaları şunlardır:

• Şeyhülislamlık tarafından Kürdistan'a özel bir "Kürdistan mollası" atanması. Gerekçe: "Büyüklüğü ve padişahımız efendimizin himmetinin eseri olduğunun işareti olarak ve padişahımızın fetihlerinden ilmiye sınıfının da şefkat payını alması."

• Kürdistan Eyaleti'nin valiliğine, Musul valisi Esad Paşa'nın; Kürdistan Eyaleti sınırları dışında bırakılmış olan Musul'a da bir zamanlar Diyarbekir valiliği yapmış olan Vecihi Paşa'nın atanması ve bu eyalette de Tanzimat uygulamasının başlatılması.

Osman Paşa'nın bu önerilerinin Sultan Abdülmecid tarafından uygun bulunması üzerine, Kürdistan Eyaleti'nin kurulduğu 14 Aralık 1848 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de ilan edilir.[66]

Osman Paşa'ya gelince... Kürdistan Eyaleti'nin kuruluşunun ilan edilmesinden dört gün sonra, 18 Aralık 1848'de, yakalandığı kolera hastalığından ötürü ağır bir kriz geçirerek tedavi altına alınır[67] ve iki gün sonra, 20 Aralık 1848'de ölür.[68]

---

[66] *Takvim-i Vekayi*, 5 M. 1264.

[67] *The Morning Post*, 4 Ocak 1848.

[68] *The Standard*, 10 Ocak 1848.

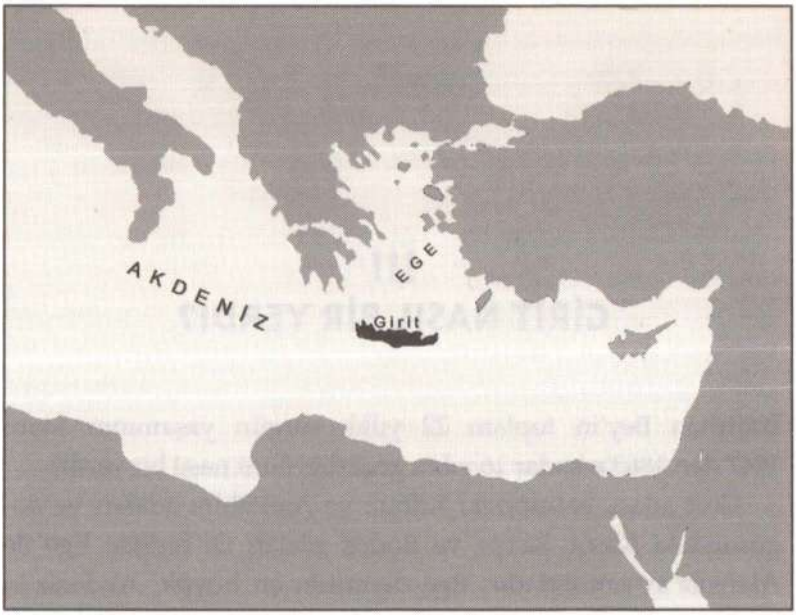
III
GİRİT NASIL BİR YERDİ?

Bedirhan Bey'in toplam 22 yıllık sürgün yaşamının Ekim 1847'den 1863'e kadar 16 yılını geçirdiği Girit nasıl bir yerdi?

Girit adası, batısındaki Kithira ve Anikithira adaları ve doğusundaki Kasot, Kerpe ve Rodos adaları ile birlikte Ege ile Akdeniz'in sınırındadır. Ege denizinin en büyük, Akdeniz'in beşinci ve Doğu Akdeniz'in ise Kıbrıs'tan sonra ikinci büyük adasıdır. Üç kıtanın (Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının) yol kavşağında yer almakta, Akdeniz ile Ege denizlerine giriş çıkışın kontrol noktasını oluşturmaktadır. Hem askeri hem de ticari olarak çok stratejik bir konumu vardı.

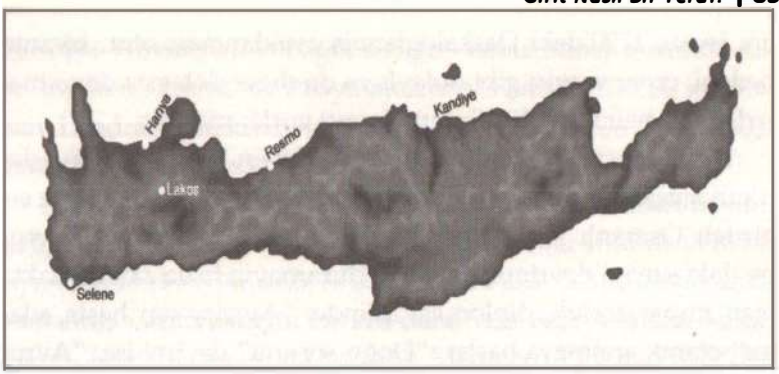
Doğu-batı ekseninde uzanan Girit adasının uzunluğu yaklaşık 260 kilometredir. Kuzey-güney ekseninde en dar yeri yaklaşık 12, en geniş yeri ise yaklaşık 62 kilometredir. Adada, batıdan doğuya doğru birbirinden çöküntülerle ayrılmış üç dağ kütlesi vardır. Bu kütlelerin zirve yükseklikleri 2.450-2.150 metre arasında değişmektedir.

O tarihte, Osmanlının Girit Eyaleti Kandiye, Hanya ve Resmo olarak üç sancağa bölünmüştü. Bu sancakların merkezleri aynı adları taşıyan kentlerdi. Bedirhan Bey'in sürgün edildiği Kandiye (Heraklion, Iraklion) kenti o tarihte Girit'in başkentiyken, 1850'de başkent Hanya'ya nakledilir.

Girit'te 2008-2009'da yapılan kazılar, adadaki ilk insan izlerinin günümüzden 134.000 yıl öncesine kadar uzandığını, Afrika'dan gelen homosapiens öncesi hominidslerin denizi sallarla aşarak adaya ulaştıklarını gösteriyor.[1] Adada tarıma geçiş MÖ 6000'lerde başlar. MÖ 2600'den itibaren tarih sahnesine çıkan Minos uygarlığı, MÖ 1450'de ne olduğu tam olarak bilinmeyen bir felaketle büyük bir yıkım yaşar ve Ege'nin egemenliği Miken uygarlığına geçer. Miken uygarlığını, MÖ 67'de son bulan Dor istilası izler. Bu tarihten sonra, adanın neredeyse tamamının Osmanlı egemenliğine girdiği 1669'a kadar, Girit şu dönemleri yaşar: Roma (MÖ 67-MS 395); Bizans (395-820); Arap istilası (820-961); Bizans (961-1204) ve Venedik (1204-1645/1669).

[1] Strasser 2010.

Girit halkının istilacılara karşı başkaldırı geleneğinin kökleri Venedik egemenliği altındaki yıllara kadar uzanır. Adanın tarihindeki en ünlü başkaldırılar, Osmanlı egemenliğine karşı 1821'de başlayıp yaklaşık yüzyıl süren direniş ve ayaklanmalardır.

Osmanlının adayı Venediklilerin elinden alıp imparatorluk topraklarına katma amaçlı fetih harekâtı 1645'te başlayıp yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra Kandiye kalesinin düşürüldüğü 1669'da tamamlanır. Osmanlı ordusu, 22 Ağustos 1645'te, önce Hanya'yı, ertesi yıl, 15 Kasım 1646'da, Resmo'yu alır. 1648'e gelindiğinde, Osmanlı kuvvetleri başkent Kandiye ile Gramvousa, Suda ve Spinalonga kaleleri hariç Girit'in tümünü ele geçirmiş durumdadır. Adanın en güçlü kalesi Kandiye Mayıs 1648'de kuşatılır ve 22 yıl süren bu kuşatma tarihin bilinen en uzun kuşatması olarak ünlenir. Denizden alabildikleri takviye sayesinde bu kadar uzun bir direniş sergileyebilen Venedikliler kaleyi Eylül 1669'da Osmanlı kuvvetlerine teslim ederler ve Venedik'in Girit'te dört buçuk yüzyıl süren egemenliği son bulur. Yirmi iki yıl süren kuşatma sırasında Venediklilerin kayıpları 31.000, Osmanlı ordusunun kayıpları 118.000'dir. Osmanlı Girit'i 1715'te, merkezi Kandiye olan imtiyazlı bir Osmanlı eyaleti haline getirir.

1821 Mora (Yunan) isyanıyla birlikte başlayan bağımsızlık mücadelesine kadar, Osmanlı egemenliğine karşı örgütlenen,

tek isyan, 1770'deki Daskalogiannis ayaklanması olur. İsyanın nedeni, cizye vergisi gibi dolaylı ya da diğer dolaysız dayatmalarla Girit halkının Müslüman olmaya zorlanmasıdır.

1789 Fransız Devrimi'nin ve onu izleyen Napolyon Savaşları'nın ateşlediği milliyetçilik dalgası, 19. yüzyılla birlikte, çok etnisiteli Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi altına alır. Avrupa'daki sanayi devrimine ayak uyduramayıp hızla zayıflamakta olan imparatorluk, diplomasi dilinde, "Avrupa'nın hasta adamı" olarak anılmaya başlar. "Doğu sorunu" deyimi ise, "Avrupa'nın hasta adamı"nın kaderinin ne olacağı sorununu ifade etmek için kullanılır. "Girit sorunu" ise, "Doğu sorunu"nun en çetrefil meselelerinden biri haline gelir ve Osmanlı egemenliğindeki adanın kaderinin ne olacağı sorununa verilen farklı yanıtlardan oluşur. Bu sorun 1821'de, Yunanlıların Osmanlıdan bağımsızlıklarını elde etme amaçlı Mora (Yunan) isyanıyla gündeme gelir.

Yunanlıların başlattıkları isyan, Girit'e ve diğer Ege adalarına da sıçrar. İsyanı bastırmayı başaramayan Osmanlı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım ister. Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi koşuluyla bu teklifi kabul eden Mısır valisi, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetlerini Rodos üzerinden Girit'e gönderir. Önce Girit isyanını bastıran İbrahim Paşa 1825'te Mora'ya müdahale eder ve 1827'de Atina'yı da alarak Yunan isyanına son verir. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı askerlerinin Mora'dan çekilmesini ve Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini talep ederler. Bu isteklerinin reddedilmesi üzerine üç devletin ortak deniz kuvvetleri 20 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını ağır bir yenilgiye uğratırlar. İngiltere, İbrahim Paşa'nın Mora'daki kuvvetlerini Mısır'a geri götürmesi için gemi gönderirken Fransa da Mora'yı işgal eder. Rusya ise Nisan 1828'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş açar. 1828-1829 Osmanlı Rus savaşının mağlubu olan Osmanlı 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaş-

ması'yla Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalır. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 3 Şubat 1830'da imzalanan Londra Protokolü'yle Yunanistan Devleti'nin kurulduğu ilan edilir ve Osmanlı bu durumu kabul eder.

Londra Protokolü Girit'i Yunanistan için ilan edilen bağımsızlığın dışında bırakınca, adadaki Hıristiyanlar 1831'de yeni bir isyan başlatırlar. Osmanlı, Mehmed Ali Paşa'ya Mora isyanında vaat ettiği Girit valiliğini bir kez daha vaat ederek isyanı bastırmasını ister. Bu isyanı da bastıran Mehmed Ali Paşa, 1821'den beri fiilen egemen olduğu adanın valiliğini resmen elde eder ve Girit'te 1840'a kadar sürecek yaklaşık 10 yıllık Mısır yönetimi dönemi başlar. Mehmed Ali Paşa adanın fiili yönetimini, 1821 isyanının bastırılmasından itibaren Mısır kuvvetleriyle birlikte adada bulunan ve 1824'ten beri Hanya kentinin "paşalığını" yürüten ve daha sonra "Giritli". lakabını alacak olan Arnavut asıllı Mustafa Naili Paşa'ya havale eder.[2]

Mehmed Ali Paşa'nın döneminde adada düzen ve Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında göreli bir uyum sağlanır, hukuk düzeni kurulur, kamu hizmetleri geliştirilir, yollar, köprüler inşa edilir, ama bunlar hep ağırlaştırılan vergilerle, toprakların kamulaştırılmasıyla ve bazı ürünlerin devlet tekeli haline getirilmesiyle finanse edildiği için hoşnutsuzluk da yaratır. Eylül 1833'te birkaç bin silahsız Hıristiyan Hanya kenti yakınındaki Mournies köyünde toplanarak vali Mustafa Naili Paşa'nın vergi politikasını ve diğer keyfi tasarruflarını protesto ederler. Yönetim bu protestoya şiddetle karşılık vererek, hareketin önde gelen 41 liderini tutuklayarak herkese ibret olsun diye idam eder.[3]

Mehmed Ali Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu karşısında, Yakındoğu'daki güçler dengesini tümüyle altüst edecek bir tehlike haline gelmesi üzerine İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rus-

[2] Kallivretakis 2008, 12.

[3] Aynı yerde, 16.

ya ile Osmanlı arasında 15 Temmuz 1840 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'yla, Fransa'nın desteğindeki Mehmed Ali Paşa'yı Mısır ve Sudan dışında, elinde tuttuğu bütün yerlerden derhal çekilmeye zorlarlar. Böylece Girit 1841'de tekrar Osmanlı yönetimine geçer. Osmanlı Girit'i eyalet şeklinde yeni bir düzenlemeye tabi tutarak doğrudan merkeze bağlar ve valiliğini de gene, bundan böyle Osmanlıya hizmet edecek olan Mustafa Naili Paşa'ya verir.[4]

Adanın tekrar doğrudan Osmanlıya bağlanması, Giritli Hıristiyanların bazı kesimlerinde, Girit sorununun tekrar gündeme getirilmesinin zamanının geldiği düşüncesini doğurur. Avrupa'nın büyük devletlerine gönderilen mektuplarda adanın Yunanistan'la birleşmesi, bu olmuyorsa, özerkliğe sahip olması talep edilir. İngiltere'nin himayesine güvenilerek, Şubat 1841'de, beş ay süren bir isyan başlatılır.[5] 1833'teki direnişe Mısır yönetimi adına müdahale etmiş olan Mustafa Naili Paşa 1841 isyanını bu kez Osmanlı valisi olarak bastırır.

1898'de özerkliğine kavuşuncaya kadar Girit'te, 19. yüzyıl boyunca, dokuz direniş veya isyan olur: 1821'de, 1833'de, 1841'de, 1858'de, 1866'da, 1878'de, 1889'da, 1895'de ve 1897'de. Bedirhan Bey'in de belli ölçüde bir rol oynadığı 1858 isyanı da dahil, yaklaşık 80 yıla yayılan bu direniş ve isyanların sosyal ve ekonomik temellerine kısaca bir göz atmak, Girit'in nasıl bir yer olduğunu daha iyi anlatacaktır.

Girit'in Osmanlı dönemi tarihine ilişkin metinlerde genellikle, ada nüfusunun "Yunan" ve "Türk" olarak iki ayrı kesiminden söz edilir ve bu durum adada etnik olarak iki ayrı halkın yaşadığı izlenimini doğurur ki, doğru değildir. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Girit'in Osmanlı tarafından işgal edilmesiyle birlikte, aynı etnisiteye ve tek dile sahip ada halkının bir bölü-

[4] Türkmen 2001, 6.

[5] Kallivretakis 2008, 17.

mü 150 yıllık bir zaman diliminde Müslümanlaşır. Müslümanlaşan bu kesim zamanla, Hıristiyanlar tarafından "Türk" olarak adlandırılır. 19. yüzyılda yükselişe geçen milliyetçilikle birlikte, adanın bağımsız Yunanistan'la birleşmesini isteyen Hıristiyan kesimine "Girit Rumları", Müslüman kesimine ise "Girit Türkleri" denmeye başlanır. Girit kültürünün önde gelen araştırmacılarından Robert Pashley, 1834'de Girit'in coğrafyasını, adetlerini ve sosyal yapısını ayrıntılı olarak ele aldığı iki ciltlik klasikleşmiş yapıtında, adanın Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra halkın zamanla nasıl Müslümanlaşmaya başladığını, o tarihte bir yarısı Hıristiyan, diğer yarısı Müslüman olan halkın aslında aynı halk olduğunu, birbirine düşman hale gelmiş bu iki kesimin ana dillerinin Yunanca olduğunu belirtir.[6] 17. yüzyılın ilk yarısında fethedilen Girit, Osmanlı egemenliğine giren en son yerlerden biriydi ve daha önceki tarihlerde yaşananlardan farklı olarak, yığınsal bir Müslüman göçüne sahne olmamıştı. O nedenle, "Giritli Müslümanların büyük çoğunluğunu Türk yerleşimciler değil, fethin ilk yüzyılında esas olarak özgür iradeleriyle İslâmlaşmış yerli Hıristiyanlar oluşturuyordu.[7]

Osmanlının 19. yüzyıl öncesinde adada uyguladığı vergi toplama sisteminin Müslümanlığa geçişi teşvik eden ana unsur olduğu anlaşılıyor. Vergiler iltizam yoluyla yerel ağaların kontrolüne bırakılmıştı. Veraset yoluyla el değiştiren bir hak olan mültezimlik genellikle Müslümanlara veriliyor ve adadaki Osmanlı yönetimi bu uygulamayı destekliyordu.[8] 1821'de toplam

---

[6] Pashley 1837, I-105, 117; II-326.

[7] Kallivretakis 2008, 13. Ayrıca örneğin bak. Aksoy 2006, 7: "Girit'in Türk hakimiyetine girmesiyle, 1669-1897 yılları arasında, Girit'te Rumlardan farklı olarak yeni bir nüfus ortaya çıktı. Bunlar 'Türk Giritlileri" veya 'Girit Müslümanları' idi. Fakat bu grup, Türklerden oluşan özel bir ırk grubunu teşkil etmiyordu. Çünkü bunlar Türk değil İslâmlaştırılmış Giritlilerdi."

[8] Kallivretakis 2008, 12.

260-280 bin kadar olduğu tahmin edilen ada nüfusunun yüzde 47-50'si Müslümandı. Kırsal nüfus içindeki oranları yüzde 41 kadar olan Müslümanların kentsel nüfus içindeki ağırlıkları yüzde 76'ya kadar yükseliyordu.[9]

1821 isyanının Mehmed Ali Paşa tarafından bastırılması süreci Girit'te büyük bir yıkım yaratır. Nüfusun önemli bir kesimi ya öldürülür ya da adayı terk eder. Nüfus kaybının ne kadar olduğu tam olarak bilinmiyorsa da, 1840'lı yılların başlarında adanın toplam nüfusu on yıl öncesine kıyasla yüzde 40'lık bir düşüşle 150-170 bine kadar gerilemiştir.[10]

1831-1840 arasındaki Mehmed Ali Paşa döneminde, egemen Müslüman kesim ayrıcalıklarını yitirmeye başlayınca, süreç tersine döner. Önemli yönetim kademelerine Müslümanların atanması uygulamasına son verilir. En basit eşitlik ilkeleri uygulamaya sokularak sancak meclislerinde Hıristiyan ve Müslümanların temsilinde adalet ilkesi gözetilmeye ve kamusal belgelerde Yunanca da kullanılmaya başlar. Mısır'dan getirtilen Arnavut jandarmalarla asayiş ve düzen sağlanmaya çalışılırken, Hıristiyanlar gözetilir ve Müslümanların keyfi davranış ve direnişleri sert önlemlerle engellenir. Mültezimlikler Müslüman ağalardan alınıp Hıristiyanlara da verilmeye başlayınca, egemen Müslüman kesim önemli bir ekonomik ve sosyal iktidar kaynağından yoksun kalır. Tımar sisteminde yapılan ıslahat da Müslümanların gücünü kıran başka bir uygulama olur. Sonuçta, değişen durumun yarattığı düş kırıklığı Müslüman cemaatte iki olgunun ortaya çıkmasına neden olur. Birincisi, Müslüman Giritlilerden bazıları Hıristiyanlığa geri dönmeye başlarlar. İkincisi, Hıristiyanlığa geri dönmeyenlerin büyük bir kısmı da zamanla, yerleşik oldukları kırsal yerlerden ayrılıp Osmanlı ka-

[9] Perakis 2011, 180.

[10] Aynı yerde.

lelerinin bulunduğu kentlere ve çevresine yerleşir.[11] Böylece, 1820'li yıllarda adanın toplam nüfusu içindeki Hıristiyan ve Müslüman oranları yaklaşık yarı yarıyayken, 1840 dolaylarında Hıristiyan nüfus oranı yüzde 70-80'e çıkarken Müslümanların oranı yüzde 30-20'ye düşer. Aynı şekilde, 1820'li yıllarda kırsal kesimde yüzde 41 dolayında olan Müslüman nüfus oranı 1840 dolaylarında yüzde 21'e geriler.[12]

1840'lı yıllarla birlikte daha da hızlanan bu süreç Yunanistan'la birleşmeyi arzulayan Hıristiyan nüfus ile Osmanlı yönetimini destekleyen Müslüman nüfus ve adadaki Osmanlı yönetimi arasındaki gerilimi artırır. Sayıları hızla artmakta olan Hıristiyanlar, bir zamanlar Müslümanların elinde olan verimli toprakları satın alarak zenginleşirler; yine bir zamanlar Müslümanların kontrolünde olan öşür ve 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra "askerlik bedeli" biçimini alan cizye vergilerini toplama yetkisi kazalardaki Hıristiyan kapudanların (şeflerin/reislerin) kontrolüne geçer. Özellikle kalelerin uzağında kalan kırsal bölgelerdeki Müslümanlar Osmanlı yönetiminin yakınında, kendilerini güvende hissettikleri kentlere göçmekle topraktan ve üretken faaliyetlerden uzaklaşarak savunma konumlarına çekilirler. Osmanlı yönetiminin, ada üzerindeki kontrolünü zayıflatan bu süreci durdurabilmek için Hıristiyan kesim üzerindeki baskılarını artırması Hıristiyanlar arasındaki başkaldırı eğilimlerini kamçılamaktan başka bir işe yaramaz. Özellikle 1850'li yıllardan itibaren adaya ortalama her 15 ayda bir yeni vali atanması, Osmanlının derinleşen yönetim krizinin göstergesi olur.[13]

22 Ekim 1847 günü kendisini oraya getiren Ereğli vapurundan indirilen Bedirhan Bey'in ayak bastığı Girit adası işte böyle bir yerdir.

---

[11] Kallivretakis 2008, 13.

[12] Parakis 2011, 180.

[13] Kallivretakis 2008, 14-16.

IV
KANDİYE: YÜKSEK GÜVENLİKLİ AÇIK HAVA HAPİSHANESİ

Bedirhan Bey'i, akrabalarını ve beraberindekileri Girit'e götürmek üzere 18 Ekim 1847 günü İstanbul'dan hareket eden Ereğli vapuru dört gün sonra, 22 Ekim 1847 günü, adanın Kandiye limanına varır. Zamanın Girit Valisi Mustafa Naili Paşa hemen ertesi günü yazdığı 23 Ekim 1847 tarihli raporunda bu durumu Bâb-ı Âli'ye şöyle bildirir:

> [Bedirhan Bey'i] getiren Ereğli adlı padişah vapuru bu ayın on ikinci Cuma günü [22.10.1847] Kandiye önlerine demir atmış ve Kandiye Kalesi Girit'in ortasında, adanın diğer kalelerinden daha muhkem ve aynı zamanda liman kapısı olduğundan, orada muhafazası uygun görülerek, adı geçen kişi ve akrabaları derhal vapurdan çıkartılarak Kandiye Kalesi'nde lüzumu kadar tedarik ettirilip hazırlatılmış olan hanelere [yerleştirilmişlerdir].[1]

Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Bedirhan Bey kafilesinin deniz yolculuğu boyunca güvenliğini sağlamakla görevli birliğin komutanı kanalıyla valiye gönderdiği bir emirnameyle, Bedirhan Bey'in ve beraberindekilerin sürgün yaşamlarını hangi koşullar altında sürdüreceklerini bildirmiştir. Buna göre:[2]

---

[1] BOA 021, 13 Za. 1263 (Girit Valisi'nden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 021\img259584].

[2] Aynı yerde.

- Sürgünler hapis edilmeyecekler ve kendilerine herhangi bir "tazyik"te bulunulmayacaktır.
- Ama firar edemeyecekleri şekilde sıkı muhafaza altında bulundurulacaklar ve Kürdistan'la yazışıp haberleşmeleri engellenecektir.
- Bundan böyle Girit halkının birer ferdi olacaklar, orayı vatan edinecekler ve padişahın ömrü ve saltanatı için dua etme dışında başka hiçbir işle meşgul olmayacaklardır.

Girit Valisi Mustafa Naili Paşa'nın daha ileri bir tarihte sadrazama gönderdiği ikinci raporundan anlaşıldığı kadarıyla, sadrazam valiye gönderdiği 28 Ekim ve 16 Aralık 1847 tarihli iki ayrı direktifle, Bedirhan Bey ile beraberindekilerin muhafazasına ilişkin bu talimatını şu şekilde daha da ayrıntılandırır:

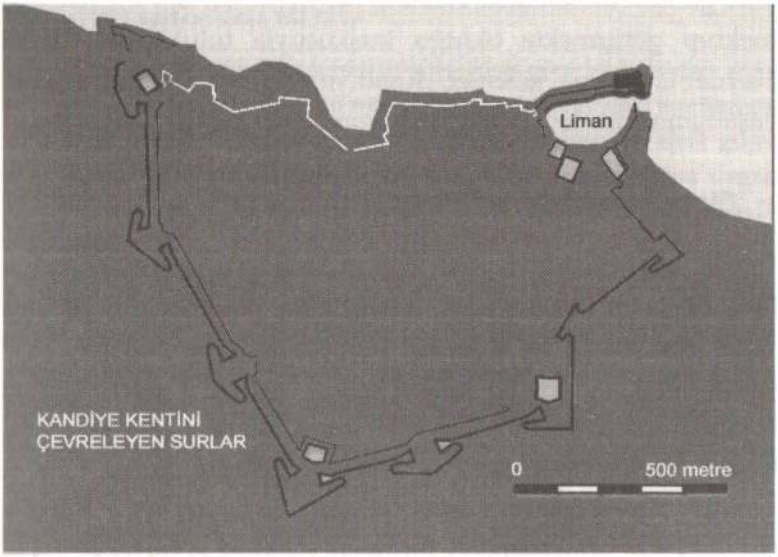
> Bedirhan Bey ve akrabaları[nın] (...) gözlemlenmiş hal ve hareketleri itibariyle, nerede bulunurlarsa bulunsunlar tek durmayacakları ve gelip geçici bir şöhret peyda eylediklerinden ötürü, eski vatanlarıyla haberleşme ve yazışma çareleri aramaları uzak bir ihtimal olmayan söz konusu kişilerden hiçbirinin Kürdistan taraflarına ayak bastırılmayacağı ve öyle harekette bulunurlar ise şu anda elde etmiş oldukları yüce af ve merhametten yoksun kalacakları kendilerine etraflı şekilde bildirilmekle beraber, muhafaza altında bulundurulmaları işin icabı gereği olduğuna göre (...) adı geçen kişilerin bundan böyle oradan firar edemeyecek ve eski vatanlarıyla yazışma ve haberleşme çaresi bulamayacak şekilde, her halde muhafaza altında bulundurulmalarının araç ve vesilelerinin ikmaline sürekli özen ve dikkat edilmesi...[3]

Girit valisi, sürgünlerin muhafazası konusunda aldığı önlemleri rapor ettiği 16 Aralık 1847 tarihli yazısında, Bedirhan Bey ile beraberindekilerin "kendilerine uygun görülen af ve merhamete her ne kadar müteşekkir olsalar da, muhalefet etmiş bu türden insanlara güvenmenin asla caiz olmadığını, o nedenle

[3] BOA 022, 7 M. 1264 (Girit Valisi'nden Sadrazam'a) [DVD:\BOA 022\img259576].

bunların muhafaza altında bulundurulmalarının hakkıyla icrasının her zaman bir farz kabul edildiğini söyleyerek, bu konuda aldığı önlemleri şöyle özetler:

> Kandiye Kalesi Girit'in ortasında bulunduğu için, kaleden kara tarafına savuşmanın çaresini bulamayacakları ve kalenin limana açılan bir kapısı varsa da, bu liman memleketin ortasında bulunduğundan bir şahıs liman tarafından da firar etmenin çaresini bulamayacaktır. Kalenin bedenlerinin icap eden yerlerine ve ikamet ettikleri iki konağın civarında bulundurulması gereken yerlere karakollar kurularak, gerek karakol memurları ve gerekse liman ve diğer kapılardaki memurlar bunların gidiş geliş hareketlerine ve hal ve tavırlarına gece gündüz eksiksiz dikkat etmeleri konusunda sürekli uyarılmaktadırlar.[4]

Böylece, tabanı sahil şeridi olmak üzere, kenti çevreleyen surların 4,5 kilometre uzunluğunda, aşağı yukarı eşkenar bir üçgen oluşturduğu 2 ilâ 2,5 kilometrekarelik Kandiye Kalesi, Bedirhan Bey ile beraberindekiler için:

---

[4] Aynı yerde.

• Dördü karaya, biri limana açılan beş kapısının da sürgünlerin kaçmamaları için sıkı sıkıya kontrol altında tutulduğu;

• Surların üstünden kaçışa imkân vermemek için kale bedenlerinin çeşitli yerlerine özel karakolların kurulduğu;

• Yerleştirildikleri iki binanın çevresine kurulan karakollarla bütün hareketlerinin 24 saat gözetlendiği;

• Dış dünya ile herhangi bir şekilde temas kurmalarına kesinlikle izin verilmediği

yüksek güvenlikli bir açık hava hapishanesine dönüştürülür. Bu açık hava hapishanesinde sürgünlerin gündelik yaşamlarının ayrıntılarını bilmiyoruz. Ama 1851 yılında, Kandiye'ye vapurla dört günlük mesafedeki İstanbul'da, Bedirhan Bey'e Cizre'den mektup götürmekte olduğu kuşkusuyla tutuklanan Cizreli Haydar'ın başına gelenler, Kandiye'deki sürgünlerin günlük yaşamının nasıl bir cendere olduğuna dair epey fikir verebilir.

Cizreli Haydar'ın Öyküsü[5]

Osman oğlu Cizreli Haydar, Siirt'in Erde kazasının Kârisan nahiyesine bağlı Erkinet köyü ahalisinden, beş çocuklu, vücutça sakat, çok yoksul bir Kürt'tür. Bilmediğimiz bir nedenle, 1850 yılının sonbaharında bir zaman kalkıp İstanbul'a gider. Kurban bayramı arifesinde, 16 Ekim 1850 günü, İstanbul zaptiyesi tarafından yakalanarak zaptiye binasına getirilir. Suçu, Girit'in Kandiye Kalesi'nde sürgünde bulunan Bedirhan Bey'e Kürdistan'daki suç ortaklarından birinden mektup götürmeye çalışmaktır. Fakat üzerinde ne böyle bir mektup ne de başka bir delil bulunur. Yakalanmasının tek somut nedeni, Cizreli bir Kürt ola-

[5] Cizreli Haydar'ın öyküsü şu belgelerden derlendi: DVD:\BOA 174 \img59, img60, img61 ve DVD:\BOA 175\img25201, img25202, img-25204, img25206, img25208.

rak İstanbul'a gelmiş olmasının yarattığı kuşkudur. Tutuklanıp hapse atılır.

Sorgusuz sualsiz bir yıl tutuklu kaldıktan sonra, "tutukluluk süresi dolduğu" gerekçesiyle 1851 yılının sonbaharında sadrazamın emriyle tahliye edilir, ama İstanbul'dan ayrılıp memleketine dönmesine yine de izin verilmez. İstanbul'da yaşama imkânı olmayan Cizreli Haydar sadrazamlığa bir dilekçeyle başvurarak, kefalete rapten memleketine dönmesine izin verilmesini ister. Dilekçesi Meclis-i Vâlâ'ya havale edilir. Meclis-i Vâlâ durumun araştırılması için dilekçenin zaptiye müşîrine havale edilerek görüş alınmasına karar verir. Zaptiye müşîri, dilekçeyi görüşen Meclis-i Zaptiye'nin vardığı sonucu 14 Aralık 1851 günü sadrazama bildirir:

> İstihbar edildiğine ve tahkikat sonucuna göre ve halinden anlaşıldığı kadarıyla, illetli ve sefil olması nedeniyle yüce merhamete lâyık olduğu Meclis-i Zaptiye'de ifade olunmuş ve sözü geçen kişinin dilekçesinin kabulü sadrazamlığın merhametine uygun bulunmuştur. Bu konuda ve her halde emir ve ferman efendimindir.[6]

Zaptiye müşîrinin bu açık kanaatine rağmen, Cizreli Haydar'ın Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki suç ortaklarına kuryelik yaptığından kuşkulanmaya devam eden sadrazam, zaptiye müşîrinin yazılı görüşünü Meclis-i Vâlâ'ya havale etmeden, onu Musul mutasarrıflığına yazdığı bir yazıyla "muhafaza altında tutulmak" üzere, hemen aynı gün, yani 14 Aralık 1851 günü, apar topar Musul'a gönderir. Ama bir kere dönmeye başlamış olan bürokrasi çarkının "yasal döngüsünü" usulen tamamlaması gerekmektedir. O nedenle, zaptiye müşîrinin cevabi yazısı yine de Meclis-i Vâlâ'ya gelir. Konu iki hafta sonra, 1 Şubat 1852 günkü toplantının gündemine alınır. Meclis-i Vâlâ'ya, fiilen ha-

---

[6] BOA 174, 20 S. 1268 (Zaptiye müşîrinden Sadrazam'a) [DVD:\BOA 174\img61].

yata geçirilmiş olan "Musul'a gönderilme" kararını onaylamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır:

> (...) her ne kadar suçunun asılsız olduğu belli olunca kefaleten salıverilmiş ise de, (...) ifade ve tahkik kılındığına göre memleketine gitmesi uygun olmadığından Musul'da ikamet etmek üzere oraya gönderilmesine.[7]

Kendisine gönderilmiş olan Cizreli Haydar'ın perişan durumundan etkilenen ve suçsuzluğuna da inanan Musul Mutasarrıfı Mehmed Hilmi Siirt sancağı kaymakamına bir yazı yazarak, Cizreli Haydar'ın memleketine dtönmesinde bir sakınca olup olmadığını araştırarak bildirmesini rica eder. Siirt Kaymakamı Yusuf Kenan durumu Erde kazası meclisine havale eder. Bunun üzerine, Cizreli Haydar'ın yaşadığı Erkinet köyünün bağlı olduğu Kârisan nahiyesinin ağası ile köy muhtarları çağrıldıkları Erde kazası meclisine gelerek, Osman oğlu Haydar'a kefil olabileceklerini, tahliye edilip memleketine gelmesinde hiçbir sakınca olamayacağını, ona isnat edilen kuryelik suçunu işleyebilecek bir insan olmadığını ifade ederler. Bu ifade tutanağı Erde kazası meclisinin 11 üyesi tarafından imzalanarak Siirt kaymakamına, o da bir üst yazıyla Musul mutasarrıfına gönderir.

Musul Mutasarrıfı Mehmed Hilmi, Siirt kaymakamının gönderdiği yazıyı, Erde kazası meclisinin tutanağını da ekleyerek, sadrazama göndererek Haydar'ın serbest bırakılmasını diler: Haydar hem çok yoksul, hem de vücutça sakat olup, "aşırı derecede muzdarip ve perişan" ve sağlığı çok bozuktur. "Ara sıra kendisini ifade edip yalvarmaya bile mecali yoktur. Padişahın yüce merhametinin memleketine dönebilmesi konusunda bu biçare kulu için de gösterilmesi..."[8]

---

[7] BOA 174, 9 R. 1268 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 174\img60].

[8] BOA 175, 13 Ca. 1268 (Musul Mutasarrıfı'ndan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 175\img25204].

Sadrazamın, Musul mutasarrıfının 5 Mart 1852 tarihli bu yazısını Meclis-i Vâlâ'ya havale etmesi yedi ay sürer. Meclis-i Vâlâ 7 Kasım 1852 tarihli, Cizreli Haydar'ın memleketine gönderilmesinde bir sakınca olmadığına dair kararını sadrazamın onayına, o da, bir hafta sonra padişahın onayına sunar. Ve sadece Cizreli bir Kürt olup İstanbul'a gitme gafletinde bulunduğu için Ekim 1850'de tutuklanan Osman oğlu Haydar, vicdanlı bir kişi olduğu anlaşılan Musul mutasarrıfının çabasıyla, ancak iki yıl sonra serbest kalıp memleketine dönebilir.

V
MÜSADERE, MAAŞ BAĞLAMA VE YAĞMA

Sürgünlerin Girit'e varmalarından iki buçuk ay sonra Vali Mustafa Naili Paşa Dersaadet'e gönderdiği 5 Ocak 1848 tarihli raporunda, Bedirhan Bey'le beraberindekilerin durumuna ilişkin şöyle demektedir:

> Girit adasında hiçbir uygunsuz durum olmayıp, ahalinin tümü padişahımız sayesinde her bakımdan sahip oldukları huzur ve rahatlığın üzerlerine farz kıldığı teşekkürleriyle birlikte, cümlesi padişahın şan ve haşmetinin daha da artması için sürekli dua etmektedirler.[1]

Oysa sürgünler hiç de öyle "huzur ve refah" içinde değillerdir. Huzursuzluklarının ve maddi sıkıntılarının nedeni, Girit'e gönderilmelerinin hemen öncesinde sadrazamın Vali Mustafa Naili Paşa'ya ilettiği padişah fermanıdır. Buna göre:[2]

- Ne Bedirhan Bey'e ne de beraberindekilere herhangi bir maaş bağlanması söz konusu olmayacaktır. Geçimleri Kürdistan'da bulunan "emlâk ve diğer mülkleri satılarak onlara ihsan buyurulacak" parayla sağlanacaktır.
- Bedirhan Bey hakkında özel hüküm: "Kendisi bundan böyle Girit adasının halkından sayılacağı ve eski memleketiyle

---

[1] BOA 022, 27 M. 1264 (Girit Valisi'nden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 022\img259574].

[2] BOA 021, 13 Za. 1263 (Girit Valisi'nden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 021\img259584].

bir alakası kalmayacak olması bakımından, Girit'te emlâk tedarik ettirilip geçimini öyle sağlaması için kendisine gerekli kolaylıklar gösterilecektir." (Burada, gösterilmesi istenen "kolaylıklar"ın neler olacağına dair herhangi bir ayrıtı yer almıyorsa da, bununla kastedilen "maddi destek verilmesi" değil, kendi parasıyla arazi satın almasına "engel olunmaması"dır.)

Bedirhan Bey dışında, sürgünlerin hiçbirisinin üstünde geçimlerini aylarca sürdürebilmelerine yetecek nakit para olmadığı gibi, Kürdistan'daki mal varlıklarının satılıp parasının kendilerine iletilmesi bir iki ay içinde gerçekleşebilecek bir şey değildir. Kaldı ki, Bedirhan Bey de dahil, sürgünlerin hiçbirisinin mal varlığı onların yaşam boyu sürecek sürgünlükleri boyunca geçimlerini finanse etmeye yetecek büyüklükte değildir.

Nitekim, Bedirhan Bey dışındaki sürgünlerin 1848 yılı başlarında Girit valisine başvurarak, "kendilerinin Girit'te, çoluk çocuklarının ise Kürdistan'da sefalet içinde olduklarını beyan ederek kendilerine layıkıyla yüce şefkat buyurulmasını talep ettikleri" görülüyor.[3] Girit'e yüklü miktarda nakit parayla gelmiş olan Bedirhan Bey de durumundan rahatsızdır. Dersaadet'e iletilmek üzere Girit valisine sunduğu 17 Şubat 1848 tarihli dilekçesinde, üzerinde bulunan 200.000 küsur kuruş nakit paranın 150.000 kuruşunu padişah fermanı gereği satın almak zorunda olduğu ev ve arazi için ayırıp "Kandiye ahalisinden iki kişiye" faize verdiğini, 50.000 kuruşun "oğluna ait para olduğunu" belirtip, "bunun dışında elinde kalan naktin iki üç aylık geçimine bile yetip yetemeyeceğinin belli olmadığını" söylemektedir.[4] Bedirhan Bey'in Girit'e vardığında üzerindeki nakit para miktarı muhtemelen 250.000 kuruşu bulmaktaydı. Şubat 1848 tarihi itibariyle bu parasının tükenme noktasına gelmiş olmasının ne-

[3] BOA 023, 6 Za. 1264 (Sadrazam'dan Girit ve Kürdistan valilerine) [DVD:\BOA 023\img259439].

[4] BOA 165, 11 Ra. 1264 (Bedirhan Bey'den Girit Valisi'ne) [DVD:\BOA 165\img0032].

deni, sadece sayısı bir hayli kabarık olan kendi ailesini değil, aynı zamanda diğer sürgünlerin neredeyse tamamının da geçimlerini sağlamak zorunda kalmış olmasıydı. Hem Bedirhan Bey hem de beraberindekiler, Girit valisi kanalıyla Dersaadet'e yaptıkları başvurularda Kürdistan'daki mal varlıklarının bir an önce satılmasıyla elde edilecek paranın derhal kendilerine gönderilmesini talep ediyorlardı.

Girit valisinin bu talepleri Dersaadet'e iletmesi üzerine, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa Kürdistan valisine gönderdiği talimatla, Bedirhan Bey dışında kalan diğer sürgünlere ilişkin iki talepte bulunur:[5]

- Bunların Kürdistan'daki mal varlıklarının satılarak bedellerinin kendilerine gönderilmesi;
- Bu gerçekleşinceye kadar geçecek zaman zarfında, ev kiralarının ve gündelik geçim ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla bunlara valilikçe bir miktar maaş bağlanması.

Sürgünlere maaş bağlamaya yanaşmayan Kürdistan Valisi Esad Paşa ancak dört beş ay sonra gönderdiği yanıtta, sürgünlerin mal varlıklarının satılabilmesi için Cizre'den birisini kendilerine vekil tayin etmeleri gerektiğini bildirince,[6] mülklerinin satılması işi belirsiz bir geleceğe ertelenmiş olur.

Sadrazamın Kürdistan valisine gönderdiği bu talimatta Bedirhan Bey'i hariç tutmasının iki nedeni olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, Bedirhan Bey'in elinde hâlâ kendi geçimini sağlayabilecek nakit parası olmasıdır. İkincisi ise, Bâb-ı Âli'nin Bedirhan Bey'in arazilerine el koymayı planlıyor olmasıdır. Önce bu el koyma işlemi tamamlanmalı, ardından vergi borçlarının miktarı kesinleştirilip tahsilatı gerçekleştirilmeli, geriye kalan mal varlığı ancak ondan sonra satılmalıdır.

---

[5] BOA 023, 6 Za. 1264 (Sadrazam'dan Girit ve Kürdistan valililerine) [DVD:\BOA 023\img259439].

[6] Aynı yerde.

Müsadere

Hatırlanacağı gibi, Bedirhan Bey'in Girit'e gönderilmesinin hemen ardından, 20 Ekim 1847 günü yapılan Meclis-i Has toplantısının gündem maddelerinden biri de, onun vergi borçlarının miktarı meselesiydi. O toplantıda bu miktarın kesinliğe kavuşturulması işi Meclis-i Vâlâ'ya ve Maliye Nezareti'ne havale edilmişti. Bedirhan Bey Dergül'den İstanbul'a doğru yola çıkarılırken borçlarına dair iki senet imzalamış ve bunlar dışında ortaya başka borçları çıkacak olursa, onları da ödeyeceğini taahhüt etmişti. Bu taahhüdü de dikkate alan Maliye Nezareti'nin yaptığı "etraflı çalışma"nın sonucu Meclis-i Vâlâ'nın 22 Ocak 1848 tarihli toplantısında kesinleştirilir. Buna göre, Bedirhan Bey'in vergi borçları üç kalemden oluşmaktadır:[7]

- Diyarbekir Valisi İsmail Paşa'ya:	131.686,00 kuruş
- Musul Valisi Giritlioğlu Mehmed Paşa'ya:	321.439,50 kuruş
- Musul Valisi İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa'ya:	86.000,00 kuruş
TOPLAM:	539.125,50 kuruş

Bâb-ı Âli çevrelerinden yayılan söylentiye göre, Bedirhan Bey'in toplamı 4,5 milyon kuruşu bulan mal varlığının yaklaşık yüzde 12'si gibi çok büyük bir rakama ulaşan bu vergi borcu konusunda Meclis-i Vâlâ sadrazama iki tahsil seçeneği önerir:

> (...) bu tutarı Girit'te ödeyebilecek durumduysa, nakten ve tamamen kendisinden tahsil edilerek (...) bu tarafa gönderilmesi; eğer bu mümkün olmuyorsa, havale yoluyla ödeyebileceği, bunun için kendisinden sağlam bir senet alınarak gönderilmesi konusunun Girit valisine yazılması.[8]

---

[7] BOA 164, 15 S. 1264 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 164\img11601].

[8] Aynı yerde. Elinde bu miktar parası olmayan Bedirhan Bey'den böyle bir senet alınıp alınmadığına dair bir kayda ulaşamadım. Ancak, 4 Mart 1852 tarihli bir Meclis-i Vâlâ kararında Bedirhan Bey'in borcunun "yerinden

Kendisine bu miktarda vergi borcu çıkartıldığından muhtemelen henüz haberi olmayan Bedirhan Bey, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, 17 Şubat 1848 tarihli dilekçesiyle, Kürdistan'daki emlâk ve eşyalarının satılıp bedelinin kendisine gönderilmesini ister. Yine yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Sadrazam diğer sürgünlerin maddi sıkıntılarını gidermek amacıyla mal varlıklarının satılmasını Kürdistan valisine bildirirken, Bedirhan Bey'i bu talimatın dışında tutar ve dilekçesini karara bağlanmak üzere Meclis-i Vâla'ya sevk eder. Dilekçenin tarihinin 17 Şubat 1848 olmasına rağmen, Meclis-i Vâlâ'nın gündemine alınma tarihi 5 Temmuz 1848'dir. Dört ayı aşan bu gecikmenin nedeni, büyük ihtimalle, dilekçenin ekindeki "mal varlığı defteri" üzerindeki incelemenin ve o konuda bir ilke kararına varılmasının zaman almış olmasıdır. Bedirhan Bey'in dilekçesine eklediği bu "defter", satılıp parasının gönderilmesini istediği mal varlığının dökümünü içermektedir. Bu "defteri", Girit'e doğru yola çıkarılmadan bir gece önce hazırlayıp sadrazama sunduğu aynı nitelikteki ilk "defter"den farklı kılan en önemli yönü, Bedirhan Bey'in arazilerine sahip olduğu köylerin adlarını ve buralardan elde ettiği yıllık ürün miktarlarını içeriyor olmasıdır.[9] Diğer sürgünlerin mal varlıklarının satılma konusu Meclis-i Vâlâ'nın gündemine hiç getirilmemişken Bedirhan Bey'in bu konudaki dilekçesini ele alan Meclis-i Vâlâ'nın yanıt aradığı soru şu olur: Bedirhan Bey'in mal varlığının tamamı mı yoksa sadece bir kısmı mı satılmalıdır ve satıştan elde edilecek gelir ne yapılmalıdır?

Bu sorunun Meclis-i Vâlâ'nın gündemine geliş şekli şöyle olur: Bedirhan Bey'e karşı düzenlenen askeri harekât devam

---

tahsili" ve bu miktarın maaşından mahsup edilmesinden söz edilmektedir (BOA belge özetleri, "Bedirhan Bey", 12 Ca. 1268).

[9] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 4: Bedirhan Bey'in Mal Varlığı".

ederken, padişah harekâtın masraflarının tamamının, eğer o mümkün olmuyorsa olabildiği kadarının ondan ve yandaşlarından tazmin edilmesini emretmiştir. Ama, öte yandan, artık hayatta olmayan Osman Paşa ise, Evreh Kalesi'nde kuşatılmış olan Bedirhan Bey'e, aman dileyip teslim olması halinde mal ve can güvencesi sözü vermiştir. Ayrıca, Girit'e sürgün edilince, Kürdistan'la her türlü ilgisini kesip orayı vatan edinmesi için adadan mülk satın alması da yine padişah iradesi olduğuna göre, Kürdistan'daki mal varlığının satılıp parasının kendisine gönderilmesi gerekmektedir. Meclis-i Vâlâ'dan, bu karmaşık durumun içinden nasıl çıkılacağına dair karar önerileri formüle etmesi istenmektedir.[10]

Konuyu tartışan Meclis-i Vâlâ şu sonuca varır: Osman Paşa'nın Bedirhan Bey'e verdiği söz madem canının korunacağından ve malının müsadere edilmeyeceğinden ibarettir, o zaman askeri harekât masraflarının kendisinden tazmin edilmesi "müsadere" sayılmaz. O nedenle, padişahın savaş masraflarının ondan tazmin edilmesi kararının yerine getirilmesi "pek de kendisine verilmiş sözün geri alınması demek olmayacaktır." Fakat bu durumda başka bir sorun ortaya çıkabilecektir. Şayet Bedirhan Bey'in mal varlığının tutarı kendisinden alınacak tazminatı karşılamaya yetmez veya geriye elinde yeterli para kalmayacak olursa, hem Girit'te arazi alamayacak, hem de çoluk çocuğunun geçimi için kendisine maaş ödenmesi gerekecektir. Bu durumdan iki çıkış yolu olduğunu tespit eden Meclis-i Vâlâ bunları sadrazamın takdirine sunar:[11]

(a) Ya elinde bulunan mal ve mülk sattırılıp kendisine ihsan edilir; ama "senetsiz olarak tasarruf ettiği mîrî (devlete ait) ara-

[10] BOA 165, 3 Ş. 1264 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 165\img0034].

[11] Aynı yerde.

zisi ve şundan bundan gasp ve zapt ettiği özel mülkler varsa, bunlar mîrîye (devlete) ve sahiplerine verilir;

(b) veya mal ve mülkünün satılmasıyla ve alacaklarının tahsiliyle elde edilecek hasılattan askeri harekâtın masrafları tazmin edilir.

Meclis-i Vâlâ'nın bu önerilerini 11 Temmuz 1848 günü gündemine alan Meclis-i Umûmî,[12] iki seçenekten birincisinin uygulanmasına karar verir. Yani, savaş masraflarının Bedirhan Bey'e tazmin ettirilmeyip, sahip olduğu mal varlığının satılarak bedelinin kendisine ödenmesini tercih eder.[13] İlk bakışta Bedirhan Bey'in lehine gibi görünen bu kararla aslında, sahip olduğu altı köyüne el konulmasına karar verilmiş olur, çünkü Meclis-i Vâlâ'nın formüle ettiği birinci seçenekte Bedirhan Bey'in "senetsiz olarak tasarruf ettiği mîrî arazisinin (aslında devlet mülkiyetinde olan arazilerin) tekrar devlete iadesi öngörülmektedir. Bedirhan Bey'in Girit'ten göndermiş olduğu "mal varlığı defteri"nde parasıyla satın almış olduğu halde elinde buna dair senet olmayan altı köy bulunmaktadır. Bunlar Cemikêri, Yukarı ve Aşağı Deyahi (Rebbas), Hatar, Kasrıdib ve Kerümi (Deyrek) köyleridir. Bedirhan Bey bu altı köyün ilk dördünün tamamına, son ikisinin ise yarısına sahiptir.[14] Bedirhan Bey her ne kadar bu köyleri kendi parasıyla satın aldığı kişilerin adlarını vererek on-

---

[12] Meclis-i Umûmî (Meclis-i Âli-i Umûmî): 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, Meclis-i Vâlâ ile birlikte çalışacak ve bu meclisin üyelerinin yanı sıra hükümet üyeleri (nâzırlar), yüksek rütbeli devlet memurları ve emekli yüksek devlet memurlarının da katılımıyla oluşturulmuş meclis. Senato ya da Meclis-i Ayân gibi çalışıyor, Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlar ve yapılan yargılamalar burada kabul veya red ya da değiştirildikten sonra padişahın onayına sunuluyordu (Seyitdanlıoğlu).

[13] BOA 165, 9 ş. 1264 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD: \BOA 165\img0035].

[14] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 4: Bedirhan Bey'in Mal Varlığı".

ları tarık göstermekteyse de, elinde buna dair bir senet olmadığı için, Meclis-i Vâlâ kararına göre, bunlar devlet mülkü sayılarak müsadere edilecektir.

Meclis-i Vâlâ'nın sunduğu iki seçenekten birincisini tercih eden Meclis-i Umumi böylece, bu altı köye el konulmasına da karar vermiş olur. Ama sadece bununla yetinmez, Meclis-i Vâlâ kararındaki, senetsiz olarak tasarruf edilen arazilerin "mîrîye [devlete] verilmesi" ibaresini, "evkaf-ı celîl-i hazreti mülûkane üzerine kaydettirilmesi" olarak değiştirerek, bu altı köyün devlete değil, padişahın özel vakıflarına aktarılmasına karar verir ve bu karar Sultan Abdülmecid tarafından onaylanır.[15]

Ancak Bedirhan Bey'in altı köyüne bizzat padişah tarafından el konulması yönündeki bu karar alındıktan sonradır ki, Bedirhan Bey'in emlâk ve eşyalarının satılıp parasının kendisine gönderilmesi konusundaki dilekçesinin gereğinin yerine getirilmesi konusunda girişimde bulunulur. Meclis-i Umûmî'nin aldığı karar 31 Temmuz 1848 tarihli bir yazıyla Kürdistan valisine bildirilirken, Bedirhan Bey'in senetsiz tasarruf ettiği mîrî taşınmazların padişah vakıfları üzerine geçirilmesi, "şundan bundan zaptetmiş olduğu" taşınmazların da sahiplerine iade edil-

---

[15] BOA 165, 9 Ş. 1264 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD: \BOA 165\img0035]. Rusçuk'a sürülen Han Mahmud için alınan karar farklı olmuştur. Hem savaş masraflarının hem de teslim olduktan sonra sürgün yerine varıncaya kadarki yolculuk masraflarının kendisinden tazmin edilmesine karar verilmiş ve bu miktar satılan mal varlığından tahsil edilmiştir. O kadar ki, Han Mahmud'un taşınır mallarının satışından elde edilen gelir 225.000 kuruş, ama çıkartılan borç 438.000 kuruş olunca, taşınmaz mallarının satışına başlanmış, o da yetmeyince aradaki fark kardeşlerine ait varlıklar satılarak Han Mahmud'un borcuna sayılmıştır (Hakan 2007, 310). Bedirhan Bey hakkında alınan karar lafzen her ne kadar farklı olmuşsa da sonuç değişmemiş, mülkünün el konulmayan kısmı da Kürdistan'daki yerel yöneticiler ve birtakım kişiler tarafından yağmalanınca, her iki bey de, farklı yöntemlerle de olsa, fiilen mülksüzleştirilmişlerdir.

mesi, geriye kalan mal ve mülkünün satılması ve alacaklarının tahsil edilmesiyle elde edilen paraların vekili marifetiyle kendisine gönderilmesi emredilir.[16]

Öykünün devamını Bedirhan Bey'in 11 yıl sonra sadrazama gönderdiği 5 Nisan 1859 tarihli dilekçesinden öğreniyoruz:

> (...) kendi nakit paramla Kürdistan'da satın almış olduğum Yukarı Rebbas ve Aşağı Rebbas ve Çemikâri ve Hatar köyleri[nin tamamı] ile Kasrıdib ve Deyrek köylerinin yarısına el konulmuş ve daha sonra bunların iadesi oranın valisi devletlü paşaya emir ve ferman buyrulmuşsa da, sözüm ona senedi olmadığı için iade edilemeyeceğini resmen bildirmiştir. Oysa o sıralar Kürdistan'da alınıp satılan bütün emlâkler senetsiz olduğu gibi, söz konusu köyleri satın aldığım kişiler halen hayattadır.[17]

Bedirhan Bey'in altı köyüne el konulması konusundaki Meclis-i Umûmî kararını ne zaman öğrendiğine ve sadrazamın kuşkusuz ki ilk elden bildiği itirazına ve sonuçlarına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Bedirhan Bey'in bu özetlemesinden anlaşıldığı kadarıyla:

- Meclis-i Umûmî kararını alan Kürdistan valisi senetsiz olarak tasarruf edilmiş, üzerinde buğday veya arpa yetiştirilen altı köye el koyup bunları padişah vakıflarının üzerine kaydeder.
- Bunun üzerine, Bedirhan Bey, bu toprakları senetsiz olarak tasarruf ediyor olsa bile, onları satın aldığı tarihte arazi alım satımlarının senetsiz yapılmakta olduğunu hatırlatarak, söz konusu köyleri para vererek satın aldığı kişilerin hayatta olduklarını, durumun onlara sorulabileceğini söyleyerek, bu el koyma işlemine itiraz eder.

---

[16] BOA belge özetleri, "Bedirhan Bey", 29 Ş. 1264. Bu belgenin aslını BOA'dan temin etmek mümkün olmadı.

[17] BOA 063, 1 N. 1275 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOYA 063\img264250].

• Bu itiraz üzerine, sadrazam Kürdistan valisine el konan altı köyü Bedirhan Bey'e iade etmesini emrederse de, vali bunların senetsiz mülkler olduğunda ısrar ederek bu emre uymaz.

Bedirhan Bey'in bu dilekçeden sekiz yıl sonra, 15 Haziran 1867'de yazdığı bir başka dilekçesinden, el konan arazilerinin sadece senetsiz olarak tasarruf ettiği bu altı köyden ibaret kalmadığı anlaşılmaktadır. Zira, bu dilekçesinde, "Kürdistan Eyaleti'nde bulunan dokuz köyünden altısının yine devlete kalıp diğer üçünün kendisine verilmesini" istemektedir.[18] Buradan, Bedirhan Bey'in senetli olarak tasarruf ettiği Aşik, Erve ve Heryol adlı köylerin arazilerindeki üzüm bağlarına da el konulduğunu öğreniyoruz.

Maaş Bağlama

Bâb-ı Âli Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki köylerine nasıl el konulacağı meselesiyle uğraşırken Girit'teki sürgünlere ilişkin yeni bir durum ortaya çıkar. Muhtemelen 1848 yılının haziran ayı içinde bir zaman, yaklaşık sekiz aydır sadece kendi ailesinin değil, neredeyse tüm sürgünlerin geçim masraflarını karşılamakta olan Bedirhan Bey Girit valisine, bundan böyle ailesi dışında kimseye para yardımında bulunmayacağını bildirir.[19] Bedirhan Bey yaptığı bu çıkışla, kendisine değil ama, diğer sürgünlere maaş bağlanması sürecini hızlandırmış olur.

Burada bir parantez açıp, "diğer sürgünler"in hangi gruplardan ve kimlerden oluştuğu üzerinde durmak, olayların akışını izleyebilmek bakımından yararlı olabilir.

Benim arşiv belgelerinden çıkarabildiğim kadarıyla, Bedirhan Bey'le birlikte Girit'e gönderilenlerin toplam sayısı 111 kişi-

---

[18] BOA 078, 12 S. 1284 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 078 \img264258].

[19] BOA 023, 6 Za. 1264 (Sadrazam'dan Girit ve Kürdistan valililerine) [DVD:\BOA 023\img259439].

dir. 1848 yılı ortalarında iki kişinin daha eklenmesiyle bu sayı 113'e çıkar. Bu iki kişiden biri, adaya daha sonra sürülen, Bedirhan Bey'in müttefiklerinden Behdinanlı Zeynel Bey; diğeri ise Bedirhan Bey'in kâtibi Osman Efendi'yi ziyaret için Girit'e gelip dönmesine izin verilmeyen kayınbiraderi Timur'dur.[20]

Bu 113 kişi şu grup ve kişilerden oluşmaktadır:

Bedirhan Bey ve ailesi	
- Kendisi	1 kişi
- Oğulları	5 kişi
- Kızları	10 kişi
- Nikâhlı eşleri	4 kişi
- Cariyeleri	9 kişi
- Beslemeleri	10 kişi
- Kürdistan'da kalmış kölelerinin eşleri ve kızları	5 kişi
TOPLAM	44 kişi
Bedirhan Bey'in akrabaları	
- Ağabeyi Salih Bey (üç eşi ve üç oğlu ile birlikte)	7 kişi
- Salih Bey'in büyük oğlu İbrahim Bey	1 kişi
- Küçük kardeşi Esad Bey	1 kişi
- Amcası Abdullah Bey	1 kişi
TOPLAM	10 kişi
Bedirhan Bey'in maiyeti (yandaşları)[21]	
- Abdulkuddûs	1 kişi
- Şeyh Ezrai (Erzai)	1 kişi
- Şeyh Ezrai'nin müridi Derviş Reşid	1 kişi
- Mustafa	1 kişi
- Zeynel Bey	1 kişi
- Şeyh Abdülgani ve oğlu Abdülhalik	2 kişi

[20] BOA 172, tarihsiz (Girit valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 172\img41-42].

[21] Arşiv belgelerinde, Cizre-Bohtan Beyliği'nde, Bedirhan Bey'in yönetiminde görev yapmış bu kişilerden "şeyh ve ağalar" olarak söz edilmektedir (BOA 184, 15 Ca. 1269, Sadrazam'dan Kürdistan valisine).

- Tatar Ali Ağa	1 kişi
- Efendi Ağa[22]	1 kişi
- Osman Efendi ve oğlu İzzet	2 kişi
- Tahir Ağa ve kardeşi Aliko	2 kişi
- Hacı Abbas Ağa	1 kişi
- Osman Efendi'nin kayınbiraderi Timur	1 kişi
TOPLAM	15 kişi

Bedirhan Bey'in hamalları

- Bedirhan Bey'in Kürdistan'dan ayrılırken çoluk çocuğuna göz kulak olmaları ve ağır eşyalarını taşıtmak için ücretle tutmuş olduğu kimseler	21-22 kişi

Bedirhan Bey'in *"kiracıları"*

- Muhtemelen sahip olduğu toprakları ektirmek için anlaştığı ortakçıları	12 kişi

Bilinmeyen

- Haklarında hiçbir kayıt bulunmayanlar	10-11 kişi

Açtığımız parantezi kapatıp devam edelim...

Bedirhan Bey artık ailesi dışında kalan kimseye yardım etmeyeceğini Girit valisine bildirirken, hiçbir suçu olmayan 22 hamalın[23] da Kürdistan'a geri gönderilmelerini talep eder.[24] Girit Valisi Mustafa Naili Paşa bu durumu Dersaadet'e bildirirken,

---

[22] Kürdistan'dan İstanbul'a doğru yola çıkarılan kafile içinde olduğu bilinen, Bedirhan Bey'in hazinedarı Efendi Ağa hakkında Giritli yıllara ait belgelerde hiçbir kayda rastlayamadım.

[23] Bedirhan Bey verdiği dilekçelerde bu kişilerden hep "21 kişi" olarak söz etmektedir. Oysa Dersaadet'e gönderdiği listede adları yazılı kişilerin sayısı 22'dir. O nedenle, karşılıklı yazışmalarda bu kişilerden bazen "21", bazen de "22" kişi olarak söz edilmektedir. Mustafa Naili Paşa Girit valiliği bütçesinden bunlara kişi başına aylık 30 kuruştan toplam 630 kuruş maaş bağlandığını söylediğine göre (BOA 172, tarihsiz, Girit valisinden Dersaadet'e), gerçek sayıyı 21 olarak kabul etmek daha doğru olabilir.

[24] BOA 023, 6 Za. 1264 (Sadrazam'dan Girit ve Kürdistan valilerine) [DVD:\BOA 023\img259439].

Bedirhan Bey'in akraba ve yandaşlarından 11'ine, bunların Kürdistan'daki mal varlıklarının durumu belli oluncaya kadar, geçici olarak, 150-350 kuruş arasında değişen miktarlarda toplam 2.400 kuruş; 21 hamala da, "fukara oldukları ve Bedirhan Bey'den yardım görmedikleri için", aylık 30'ar kuruş maaş bağlanmasını önerir.[25] Muhtemelen, sadece önermekle kalmayıp, Girit valiliği bütçesinden bu maaşları fiilen ödemeye de başlar. Böylece, Bedirhan Bey hem nakit parasını tüketmekte olan bir yükten kurtulmuş, hem de sürgünlerden bazılarına iyi kötü bir maaş bağlanmasını sağlamış olur.

Sadrazam, Girit valisinin önerileri üzerine gönderdiği 5 Ekim 1848 tarihli talimatlarında, Bedirhan Bey'in akraba ve yandaşlarına Girit valiliği bütçesinden maaş bağlanmasını onaylarken şöyle der:

> Her ne kadar [satılacak malların] bedelleri ilgili kişilerin geçimi için yeterli olacağından bunlara maaş verilmesi gerekli değilse de, bu konu netliğe kavuşuncaya kadar geçici olarak ve merhameten [bunlara] 2.400 kuruş aylığın eyalet emvalinden ödenmesi.[26]

Görüldüğü gibi, sadrazam, o tarihte hâlâ, Bedirhan Bey'in akrabalarının ve yandaşlarının Kürdistan'daki mal varlıklarının satışından elde edilecek paranın onların geçimine yeteceğini, ayrıca maaş bağlanmasına gerek olmadığını düşünmektedir. 22 hamala 30'ar kuruş aylık bağlanması konusunda ise, durumlarının Kürdistan valisine sorularak anlaşılmasından sonra gereği yapılmak üzere, "bunlara şimdilik maaş tahsis edilmesinden vazgeçilmesini" emreder.[27]

Bunun ardından, Bedirhan Bey'in akrabaları ile yandaşları konusunda 1849 başından 1850'nin sonbaharına kadar yaklaşık bir buçuk yılı bulan yeni bir süreç başlar:

---

[25] Aynı yerde.

[26] Aynı yerde.

[27] BOA 170, 22 S. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 170\img13319].

• 18 Ocak 1849 tarihli Meclis-i Vâlâ toplantısında, Bedirhan Bey'in akraba ve yandaşlarının Kürdistan'daki mal varlıklarının çok az olduğu anlaşıldığından, bunlardan istekli olanların çoluk çocuklarını yanlarına getirtmelerine, mal varlıklarının satışından el edilen paraların kendilerine verilmesine ve yanlarına getirtecekleri ailelerinin geçimini sağlayamayacak olanlara uygun miktarda maaş bağlanmasına karar verilir.[28]

• Bunların Girit valisine verdikleri, Kürdistan'daki mal varlıklarını ve yanlarına getirtilmesini istedikleri yakınlarına dair listeler Kürdistan valisine gönderilerek mal varlıklarının satılması ve yakınlarının yola çıkartılması süreci başlatılır.[29]

• O arada, Bedirhan Bey'in yandaşlarından henüz maaş bağlanmamış olanlara da maaş bağlanır.[30]

Bu kararları alan Meclis-i Vâlâ, Bedirhan Bey'in akrabaları ile yandaşlarına ilişkin izlene gelen politikayı "zenginleştirici" önerilerde de bulunur ki, padişah bunları olduğu gibi kabul eder. Şöyle:

> Bedirhan Bey'i ve aile fertlerini ve beraberindekileri bir araya toplayıp içlerinden bekâr olanlar azar azar evlendirilip bunlar Girit'in halkı haline getirildiklerinde ve orada münasebetler geliştirdiklerinde Girit adasını terk edemeyecekleri açıktır. Ama o zamana kadar bunların sıkı muhafaza altında tutulmaları gerekmektedir. Ailesi olanların ailelerini yanlarına getirtmeye teşvik edilmesi ve evli olmayanların da evlenmelerinin kolaylaştırılması ve emlâk edinmek ve ilişki kurmak isteyenlere de kolaylık gösterilmesi ve onların bu yola sokulması için memleketleri-

---

[28] Aynı yerde.

[29] Aynı yerde; ayrıca bu kitabın sonundaki "Ek 5: Bedirhan Bey'in Akraba ve Yandaşlarının Mal Varlıkları" ve BOA 172, 3 B. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 172\img46 ve img43].

[30] Aynı yerde.

ne dönme meselesinden ümitlerinin kestirilmesi önemlidir. Bu konunun da Girit valisine bildirilmesi.[31]

O arada, 21 hamalın durumları da netlik kazanır. Sadrazamın, bunların durumları Kürdistan valisine sorularak anlaşılıncaya kadar kendilerine maaş bağlanmaması yolundaki talimatının uygulanmadığı anlaşılıyor. Bunun nedeni, Sultan Abdülmecid'in konuya müdahalesidir. Padişah, 24 Ocak 1849 tarihli kararıyla, Kürdistan valisinin bunlar hakkında bildireceği görüş ne olursa olsun, memleketlerine dönmelerine izin verilmeyeceğini, Girit'te iskân edilmeleri gerektiğini, geçimlerinin devlet tarafından sağlanacağını açıklar.[32] Padişahın bu kararını öğrenen hamallar "ayda 30'ar kuruş maaşla geçinemeyeceklerini ifade ederek ya çalışmalarına izin verilmesini ya da maaşlarının layığınca artırılmasını" isterler.[33] Girit valisine göre, bunlara çalışma izni verilecek olursa Kandiye Kalesi'nin dışına çıkmaları gerekecektir ki, bu da onların muhafaza altında tutulmaları şartının ihlal edilmesi demek olacaktır.[34] Durumu değerlendiren Meclis-i Vâlâ, 26 Mayıs 1849 tarilli toplantısında, bu 21 kişinin diğerlerinden farklı olarak "sürgün olmadıklarını" kabul etmekle birlikte, Kürdistan'a dönmelerinin buna rağmen uygun olmayacağını belirttikten sonra, padişahça da "pek münasip ve yolunda görülen" şu ilkesel karara varır:

> Bunların aldıkları 30'ar kuruşla geçinmeleri mümkün değil ise de, çalışmalarına izin verilmesi halinde muhafazaları (...) güçleşeceği [için] (...) buna da izin verilemez. Bunlar sürgün sayılamayacaklarsa da, Kürdistan'a gitmeleri caiz olmadığı için, artık bundan

---

[31] BOA 172, 3 b. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) ve 7 B. 1265 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 172\img43 ve img44].

[32] BOA 170, 25 S. 1265 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 170\img13321].

[33] BOA 172, 5 Ca. 1265 (Girit valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 172\img47].

[34] Aynı yerde.

böyle Girit adasında yerleşmek ve orayı kendilerine ikinci vatan edinmek üzere gönderilmişlerdir. Böylece hem Kürdistan bunların niyetlerinden kurtulmakta, hem de bu münasebetle Girit adasındaki Müslümanların sayısı çoğalmaktadır. Böyle ikili bir menfaat elde edildiğinden, bunun için paraca biraz fedakarlık yapılsa, açıktan bir miktar bir şeyler verilebilir. Ama bunlara asla acımamak gerekir. Çünkü Kürdistan havalisinin bunların fesadından kurtulmuş olmasının toplu getirisi zaman geçtikçe görülmektedir. Bu 21 kişinin çalışmalarına asla izin verilmemeli, tümünün geçimlerine kafi gelecek derecede maaş bağlanması ve ne kadar maaş bağlandığının bu tarafa bildirilmesi Girit valisine bildirilmelidir.[35]

Bedirhan Bey'in akrabalarına, yandaşlarına ve 21 hanala maaş bağlanma sorunun gündeme geldiği 1848'in sonları ile 1849'un başlarında, Bedirhan Beyede maaş bağlanması gereği kendini hissettirmeye başlar. Bunun nedeni, o tarihlerde kendisine bir de ev satın almış olan Bedirhan Bey'in nakit parasının tükenme noktasına gelmiş olması ve bu sıkıntısını Girit valinse yansıtarak kendisine de maaş bağlanması talebini dile getirmeye başlamış olmasıdır. Vali Mustafa Naili Paşa'nın ifadesiyle, "nakit parasının tükendiği ve çaresiz kaldığı her halinden açıkça görülmektedir."[36] Bunun üzerine, Girit valisi 1849 yılı başlarında Dahiliye Nezareti'ne başvurarak, Bedirhan Bey'in "çoluk çocuğunun sıkıntıdan kurtarılması padişahın şanından olacağı için kendisine uygun bir maaş tahsis edilmesi konusunda izin istenmesi" talebinde bulunur.[37] Dahiliye Nezareti'nin Girit valisinin bu talebini sadrazama, onun da padişaha aktarması üzerine, Sultan Abdülmecid'in Bedirhan Bey'e "uygun bir miktarda

---

[35] BOA 172, 3 B. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) ve 7 B. 1265 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 172\img43 ve img44].

[36] BOA 172, 5 Ca. 1265 (Girit valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 172\img47].

[37] BOA 011, 3 R. 1265 (Dahiliye Nezareti'nden Sadrazamlığa) [DVD:\BOA 011\img259649].

maaş tahsis edilmesi" konusunda bir ferman çıkarıp, gereğinin yapılması için meseleyi Meclis-i Vâlâ'ya havale ettiği anlaşılıyor.[38] İlginç olan nokta, Bedirhan Bey'in akrabalarına ve yandaşlarına ve 21 hanala muhtemelen ve fiilen Temmuz 1848 ayından itibaren maaş ödenmesine başlandığı halde, Bedirhan Bey'in kendisine maaş bağlanması için elindeki nakit paranın tümüyle tükenmesinin beklenmiş olmasıdır.

Konuyu 5 Nisan 1849 tarihli toplantısında gündemine alan Meclis-i Vâlâ, Bedirhan Bey'in aylık geçimi için ne kadar para gerekiyorsa o miktarın geçici olarak Girit valiliği bütçesinden ödenmeye başlanmasına, o arada Kürdistan valisine yazı yazılarak Kürdistan'daki mal varlığının ve bunun yıllık getirisinin ne kadar olduğunun sorulmasına ve Bedirhan Bey'in maaşının miktarının gelecek yanıta göre kesinleştirilmesine karar verir. Bedirhan Bey'in mal varlığından elde edeceği geliri yeterli miktardaysa, bağlanmış olan bu geçici maaş kesilecek; yok eğer yeterli değilse, eksik olan miktarı tamamlanacaktır.[39]

Girit valisi 13 Nisan 1849 (Rumî 1 Nisan 1265) tarihi itibariyle valilik bütçesinden Bedirhan Bey'e düzenli olarak aylık maaş ödemeye başlar.[40] Geçici olarak ödenmesine başlanan bu maaşın tam olarak kaç kuruş olduğuna dair bir belgeye ulaşamadım. Ama beş ay kadar sonra, 8 Eylül 1849'da, Bedirhan Bey'in maaşı yine geçici olarak hazineden ödenmek üzere, 13 Nisan 1849 tarihinden başlamak üzere, 7.000 kuruş olarak kesinleştirilir.[41] 7.000 kuruştan beş aydır ödenmiş olan maaşın tutarı olan 35.000 kuruş Girit valiliğine gönderilir. Ama daha sonraki yıllarda, bu beş ay boyunca ve, belki de, 1849 yılı boyunca, Girit

---

[38] BOA 171, 11 Ca. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) [DVD:\BOA 171\img14002].

[39] Aynı yerde.

[40] BOA 036, 21 L. 1265 (Sadrazamlık tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 036\img259647].

[41] Aynı yerde.

valiliği bütçesinden Bedirhan Bey'e ödenmiş miktarın aylık 7.000 kuruştan daha fazla olduğu, 1849 yılında yapılmış fazla ödemenin 38.000 kuruş kadar olduğu anlaşılınca, bu miktarın Bedirhan Bey'in "zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ödenmiş olduğu" dikkate alınarak, fazla ödemenin kendisinden geri alınmamasına karar verilir.[42]

Bedirhan Bey'e maaş bağlanması kararının hemen ardından, Maliye Nezareti'nin Girit valisine gönderdiği 16 Eylül 1849 tarihli yazıda, bu maaşın bağlanma gerekçesi ve mahiyeti konusunda şu bilgiler verilmektedir:[43]

- Bedirhan Bey'in hane içinde ve dışında 75 kişilik akrabalarının aylık masrafları için bir hayli paraya muhtaç olması nedeniyle bu yılın nisanından itibaren ve geçici olarak aylık 7.000 kuruş maaş tahsis edilip ödenmesine;
- Bu tutarla bu zamanda kendisini ancak idare edebilecek olduğunun anlaşıldığına;
- Mîrin memleketinde olan emlâkinin ve bunlardan gelen paranın ne kadar olduğunun Kürdistan valisine sorulmuş olmasına rağmen yanıtın henüz gelmediğine;
- Kürdistan valisinden gelecek yanıta göre icabına bakılmak üzere, tahsis olunan bu 7.000 kuruşun hazine tarafından karşılanmasına.

Yazıda, bağlanan maaşın, "hane içinde" ve "hane dışında" Bedirhan Bey'in bakmakla mükellef olduğu 75 kişi için olduğu belirtiliyor. Kendisi de dahil, Bedirhan Bey'in toplam 44 kişiden oluşan ailesi dışında kalan diğer akrabalarına ayrı aylık maaşlar zaten bağlanmış olduğuna göre, "hane içi" nüfus 44, "hane dışı" nüfus 31 kişiden oluşmaktadır. 31 kişilik bu "hane dışı" nüfu-

---

[42] BOA 027, 4 L. 1269 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD: \BOA 027\img259460].

[43] BOA 024, 27 L. 1265 (Maliye Nezareti'nden Girit valisine) [DVD:\ BOA 024\img259480].

sun kimler olduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşamadım. Sadrazamın üç buçuk yıl sonra Kürdistan valisine yazdığı 24 Şubat 1853 tarihli yazıda, "devletçe maaş tahsis edilmiş 22 kişi ile geçimleri Bedirhan Bey tarafından sağlanan 12 kişi"den söz edilmektedir. "22 kişi"den kasıt, yukarıdan beri sözü edilen 21 hamal olmalıdır. Diğer 12 kişi ise Bedirhan Bey"in kiracıları (ortakçıları) olsa gerektir. Sadrazamın bu yazısına göre, "hane dışı" nüfus 31 değil 34 kişi olmaktadır. Bizim hesabımızla sadrazamın yazısındaki hesap arasındaki üç kişilik farkı açıklayabilecek herhangi bir bilgiye ulaşamadım. Bir diğer sorun, sadrazamın yazısında, Bedirhan Bey'in hamallarından, "devletçe maaş tahsis edilmiş kişiler" diye söz ediliyor olmasıdır. 21 (veya 22) hamala ayrı maaş tahsis edilmişse, Maliye Nezareti'nin yazısında sözü edilen 75 rakamına ulaşmak mümkün değildir. Bu çelişki, Bedirhan Bey'e bağlanan aylık 7.000 kuruşluk maaşın hamallara bağlanmış olan maaşları da içeriyor olmasıyla açıklanabilir.

Yetmiş beş kişiye bağlanan bu 7.000 kuruşluk aylık maaşın onlara sağladığı geçim düzeyi, 370 kuruş aylık geliri olan ortalama büyüklükteki (4 kişilik) bir hanenin geçim düzeyine eşitti.[44] Bu gelir düzeyi, 1860'lı yıllarda ortalama aylık gelire sahip bir hanenin geçim düzeyinin altında, alt düzey bir memur ailesininkine eşitti.[45] Nitekim, Maliye Nezareti'nin söz konusu yazı-

---

[44] Duben ve Behar 1991, 56.

[45] Şevket Pamuk, yazara gönderdiği e-posta mesajı, 14.08.2008. BOA'nın belge özetleri arasında yaptığım bir taramada, 1849-1853 yıllarına ait şu aylık maaş örneklerine rastladım:

100.000-30.000 kuruş: Sivil paşa rütbesinde eyalet valisi;
40.000 kuruş: Sadrazamlık müşaviri;
30.000 kuruş: Evkaf nâzırı;
15.000-10.000 kuruş: Vali emeklisi;
20.000-10.000 kuruş: Defterdar;
10.000 kuruş: Elçi vekili;
10.000-7.500 kuruş: Kaymakam;

sında da, Bedirhan Bey'e bağlanan aylık 7.000 kuruş maaşın "kendisini ancak idare edebileceği" asgari bir miktar olduğu söylenmektedir.

Başka bir kıyaslama, Hakkâri beyi Nurullah ile Rusçuk'a sürülmüş olan Han Mahmud'a bağlanan maaşlara bakarak da yapılabilir. Bedirhan Bey'e 1847 baharında düzenlenen askeri harekât sırasında Osmanlı ordusuna biat ettiği için bir süre daha Hakkâri yöneticiliğinde bırakılan ama 1849'da tevkif edilerek temmuz ayında Girit'e sürülen Nurullah Bey ile beraberindeki yedi kişiye bağlanan toplam aylık maaş 5.500 kuruş olur ki,[46] bu miktar 75 kişiye bakmakla yükümlü olan Bedirhan Bey'e bağlanandan yaklaşık yedi kat daha fazladır. En kötü durumda olan Han Mahmud'dur. Ailesinin de yanına getirtilmesiyle bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı 59'yi bulan Han Mahmud'a Ocak 1848'de bağlanan aylık maaş sadece 1.100 kuruş olur.[47]

Bedirhan Bey'e ilk kez maaş ödenmeye başlandığı günlerde (Nisan 1849), Girit valisi Mustafa Naili Paşa, akraba ve yandaşlarının Kürdistan'daki mal varlıklarına ve yanlarına aldırmak istedikleri yakınlarına ilişkin beyanlarını Dersaadet'e gönderir.[48]

1.500-1000 kuruş: Büyük ve önemli yerlerde kaza müdürü;

1.000 kuruş: Çeşitli devlet kurumlarında başkatip düzeyinde memur;

500 kuruş: Küçük ve önemsiz yerlerde kaza müdürü, nüfus müdürü, çeşitli devlet kurumlarında katip düzeyinde memur, binbaşı emeklisi;

400-200 kuruş: Küçük kazalarda katip; katip yardımcısı, nahiye müdürü, nüfus kayıt memuru;

150 kuruş: Girit'in Hanya kentinde kapı memuru

130 kuruş: Süvari eri;

65 kuruş: Piyade eri;

50 kuruş: Tüfekhane-i Âmire'de çalışan çocuk işçi.

[46] Hakan 2007, 318.

[47] BOA belge özetleri, "Han Mahmud", 16 S. 1264.

[48] Bedirhan Bey'in akraba ve yandaşlarının kendileriyle birlikte sürgün edilmiş yakınlarının ve Kürdistan'daki mal varlıklarının ve orada kalmış

Meclis-i Vâlâ da bu belgeleri, gereğinin yerine getirmesi talebiyle, 26 Mayıs 1849'da Kürdistan valisine havale eder. Kürdistan valisi ise buna ancak dört ay sonra, 29 Eylül 1849 tarihli yazısıyla verdiği yanıtta, Girit'e gidip gitmeme konusunun sürgünlerin Kürdistan'daki yakınlarının özgür iradelerine bırakılmasının doğru olmayacağını, bölgenin güvenliği ve sükûnu açısından bunların hepsinin, gerekiyorsa zor kullanılarak, Girit'e gönderilmeleri gerektiğini belirtir.[49] Bâb-ı Âli ve padişahın Kürdistan valisinin bu görüşünü doğru bulmasıyla, sürgünlerin Kürdistan'da "ne kadar çoluk çocukları varsa hepsinin toptan Girit'e gönderilmesine" karar verilir (17 Ekim 1849).[50]

Bu karardan sekiz buçuk ay sonra, Sultan Abdülmecid, 1 Haziran 1850'de başlayan, sırasıyla Limni, Girit, Rodos ve Sakız adalarını ziyaret ettikten sonra Çeşme, İzmir ve Gelibolu'ya da uğrayıp İstanbul'a döndüğü 24 günlük bir geziye çıkar. Girit'te, Hanya ve Resmo'ya ilaveten Bedirhan Bey ile diğer sürgünlerin yaşadıkları Kandiye kentine de uğrar.[51] Mehmed Salahaddin *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi* başlıklı kitabında, padişahın Kandiye'yi ziyaret ettiği sırada Bedirhan Bey'i birkaç defa huzuruna kabul edip, "çocuklarının sayısının fazlalığından dolayı bazı gönül alıcı şakalarla onu taltif ettiğini" yazmaktadır.[52] Osmanlı arşivinde, Mehmed Salahaddin'in bu iddiasını doğrulayacak herhangi bir kayda rastlamadım. En az 12 gününün yolda

---

olan yakınlarının ayrıntıları için bak. bu kitabın sonundaki "Ek 5: Bedirhan Bey'in Akraba ve Yandaşlarının Mal Varlıkları".

[49] BOA 173, 11 Za. 1265 (Kürdistan valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 173\img15401].

[50] BOA 173, 20 Za. 1265 (Meclis-i Vâlâ mazbatası) ve 24 Za. 1265 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 173\img15403 ve img15404].

[51] Sakaoğlu 2000, 442; Özger 2011; Karan 2006, 51.

[52] Bkz. bu kitabın sonundaki "EK 3: Mehmed Salahaddin, "Bedirhan Bey".

geçtiği bu 24 günlük gezisi sırasında dokuz ayrı kente uğrayan padişahın Kandiye'de Bedirhan Bey'i birden çok kez huzuruna kabul edebilecek kadar uzun süre kalmış olması pek mümkün görünmüyor. Padişahın Kandiye'yi ziyaretine ilişkin ulaşabildiğim tek belgeye göre, Bedirhan Bey dışındaki diğer sürgünler kendisine dilekçeler sunarak;

> (...) kendileri Girit adasında, çoluk çocukları memleketlerinde, içine düştükleri zaruret ve sefalet karşısında padişahın merhametine muhtaç olduklarını beyanla, affedilip serbest bırakılmalarına izin verilmesini

talep etmişlerdir.[53] Padişahın gezisini tamamlayıp İstanbul'a dönmesinden dört ay sonra sadrazamın Girit valisine gönderdiği 31 Ekim 1850 tarihli yazıda, sürgünlerin padişaha sundukları dilekçelerinin havale edilmiş olduğu Meclis-i Vâlâ'nın Girit valisinden, dilekçe sahiplerinin "hizmetkâr türü insanlar olup olmadıklarının, nasıl kişiler olduklarının araştırılıp bildirilmesini" talep ettiğini yazmaktadır.[54] Sürgünlerin bu dilekçelerine verilen yanıta ulaşamamış olsam bile, daha önceki benzer başvurulardan hiçbir sonuç elde edilmemiş olduğunu bildiğimizden, bu dilekçelerin, sonucu baştan belli uzun bir bürokratik süreç sonucunda reddedildiğini tahmin edebiliriz.

Sadrazamın Girit valisine gönderdiği bu yazısından bir ay önce, Meclis-i Vâlâ'da alınan bir kararla, sürgünlerin Kürdistan'da kalmış olan yakınlarının Girit'e getirtilmeleri konusunda bir yıl kadar önce alınmış karardan da vazgeçilmiştir. Bu kararın gerekçesi padişaha sunulan 29 Eylül 1850 tarihli sadrazamlık tezkeresinde şöyle açıklanır:

> Bedirhan Bey'in yakınlarının Cizre'de bulunan ailelerinin Girit adasına gönderilmeleri daha önce alınmış kararların gereği ise de,

---

[53] BOA 026, 24 Z. 1266 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 026\img259478].

[54] Aynı yerde.

> oradan gelmiş olan yazılara göre bunların yolculuk esnasında işlerine bakabilecek yakın akrabaları olmadığından ötürü ve Girit adası uzak olduğundan çoluk çocuğun telef ve perişan olmasına padişah razı gelmeyeceğinden ve padişahın hükümeti de oralarda durumunu günbegün sağlamlaştırmakta olduğundan ve, ayrıca, söz konusu ailelerin bundan böyle de bulundukları yerlerde ırz ve edepleri ile duracakları ve kendi halleri ile meşgul olacakları konusunda ora halkı taahhütte bulunduğundan ötürü, Cizre'de kalmalarının herhangi bir sakıncası olmayacağı için, Girit'e gönderilmelerinden vazgeçilmesi.[55]

Bu kararla birlikte sadece sürgün yakınlarının Girit'e getirtilmesinden değil, Kürdistan'daki mal varlıklarının satılıp bedellerinin kendilerine verilmesinden de vazgeçilmiş oluyor ve böylece, sürgündeki geçim masraflarını maaş bağlamadan onlara ödettirme planı da bir yana bırakılarak, Bedirhan Bey'in akrabalarına ve yandaşlarına "geçici" olarak bağlanmış olan maaşlar "kalıcılaşıyordu".

Bedirhan Bey'in durumu ise görünüşte diğer sürgünlerden farklıydı. Dokuz köyüne padişah tarafından el konulmuş olmasına rağmen geriye yine de önemli bir mal varlığı kalmıştı. Kendisine 7.000 kuruş maaş bağlanırken, bu miktarın mal varlığının büyüklüğüne ve yıllık getirisine ilişkin Kürdistan valisinden istenmiş olan rapor gelinciye kadar "geçici" olarak bağlandığı özellikle vurgulanmıştı. Fakat Kürdistan valisinden böyle bir rapor hiçbir zaman gelmeyince ona bağlanan maaş da fiilen "kalıcılaşır".

Yağma

Kürdistan valisinin Bedirhan Bey'in mal varlığına ilişkin hiçbir zaman rapor vermemesinin nedeni, Sultan Abdülmecid'in el

---

[55] BOA 183, 22 Za. 1266 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\BOA 183\img64228].

koyduğu köyler dışında kalan taşınır ve taşınmaz servetinin yerel yöneticiler, vekili Molla Sadık ve yerel yöneticilerle yakın ilişki içindeki kişiler tarafından yağmalanması ve Bâb-ı Âli ile padişahın da bu yağmaya –isteyerek veya mecburen, ama her durumda bilerek– göz yummalarıydı.

Bedirhan Bey'in "senetsiz" mülklerinin padişah vakıflarına devredilmesi kararının ardından Kürdistan valisine gönderilen 18 Eylül 1848 tarihli bir talimatla Bedirhan Bey'in mal ve mülkünün satılarak borçlarının ödenmesi, artanının da kendisine gönderilmesi ve durumun bildirilmesi emredilir.[56] Bedirhan Bey'in "borçları" genel olarak iki kategoriden oluşmaktadır. Birincisi, devlete olan vergi borçlarıdır. İkincisi de özel kişilere olan borçlarıdır. Adil olsun veya olmasın, devlete olan vergi borçlarını karara bağlayan, Maliye Nezareti ve Meclis-i Vâlâ gibi, resmi bir mekanizma vardır. Fakat özel kişilerin Bedirhan Bey'den olan "alacak iddialarını" inceleyip karara bağlayacak böyle bir mekanizma söz konusu değildi. Özellikle 1849 yılıyla birlikte, Kürdistan'da çok sayıda insanın yerel yöneticilere başvurarak "Bedirhan Bey tarafından gasp edilmiş para veya mallarının iadesini" talep etmeye başladıkları anlaşılıyor. Bu konuda Osmanlı arşivindeki belge özetlerinden bazı örnekler verecek olursak:

- Cizre sancağının Hacıbehram kazasına bağlı Çardak köyünden Musa'nın, babasından miras kalan köyleri ve sair mülkü Bedirhan Bey'in zapt ettiği hususundaki mazbatalarının gönderildiğine dair Kürdistan valisinin yazısı (3 Ra. 1266/17.01.1850).
- İranlı Tüccar Hacı Menaf'ın Cizreli Bedirhan Bey'de olan alacaklarının tahsili hususunda Van kaymakamının yazısı (10 Ra. 1266/24.01.1850).

---

[56] BOA 167, 19 L. 1264 (Dersaadet'ten Anadolu Ordusu müşîri ile Kürdistan valisine).

• Bedirhan Bey'in ahaliye olan borçlarının mallarından tesviye edilmesi (3 C. 1268/25.03.1852).

• Halveti tarikatından Ali Rıgza Efendi'nin Bedirhan Bey'deki alacağının ödenmesi (8 M. 1271/01.10.1854).

• Bedirhan Bey'in Kürdistan'da iken kiliselerden gasp ettiği malların araştırılıp geri alınması (29 R. 1271/19.01.1855).

Bu türden "alacak" başvurularını karara bağlayacak tek mekanizma, başta Cizre'deki olmak üzere, ilgili kazaların yerel meclisleri, yerel yöneticiler ve Bedirhan Bey'in vekili Molla Sadık'tır. Bu "alacak iddiaları"nın doğruluğunu araştıracak, Bedirhan Bey'in savunmasını alacak görece tarafsız bir adalet mekanizması mevcut değildir. Başvurunun kabul edilip edilmemesi tamamıyla iddia sahibi ile bu iddiayı karara bağlayacak olan yerel yöneticiler ile Molla Sadık arasındaki ilişkiye bağlıdır. Başkent İstanbul'da (Dersaadet'te) bile yolsuzluk ve rüşvet söylentilerinin ayyuka çıktığı koşullarda, bu işlerin Kürdistan'da nasıl yürüdüğünü kestirmek zor olmasa gerekir.

Yukarıda verdiğimiz "alacak iddiası" örneklerinin nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. Ama Bedirhan Bey'in 1860 yılında yaptığı bir başvurunun ayrıntıları ve elde ettiği sonuç, onun mal varlığının yağmalanmasının alabildiği biçimlerin ne kadar çeşitlilik gösterebildiğine dair çarpıcı bir örnektir. 1857 yılında affedilip mîr-i mîrânlık rütbesi verilen Bedirhan Bey'in 1859 yılıyla birlikte yağmalanan mal varlığını geri alabilmek için –ileride söz edeceğimiz– benzeri başka girişimleri de olur. Burada vereceğimiz örnek, hiçbirinden sonuç alamadığı bu çabalarından sadece bir tanesidir.

Bedirhan Bey 14 Ağustos 1860'da sadrazama verdiği bir dilekçesinde, Siirt kazasında bulunan ve mülkiyeti kendinse ait olan iki adet tuzlasının hasılatına, adlarını verdiği dört kişi tarafından el konulduğunu ve Dergül'deki konağının 10 yıllık kirasını da almadığını belirterek, "adı geçen kişilerin [yerel] meclis marifetiyle ve şeriat hükümlerine göre yargılanmalarını ve hak-

kın yerini bulması konusunda Kürdistan valisine bir sadrazamlık emirnamesi yazılmasını" talep eder.[57] Bu başvuruyu "yerinde" bulan sadrazam Kürdistan valisine bir yazı göndererek ilgili kişilerin yerel meclis marifetiyle yargılanmalarını ve sonucun kendisine bildirilmesini emreder.[58] Bütün benzerlerinde olduğu gibi, sadrazamın açık emrine rağmen ilgili kişiler yargılanmazlar, Kürdistan valisi sadrazama yanıt vermez ve sadrazam da konuyu bir daha gündeme getirmez. Bedirhan Bey'in vekili Molla Sadık'ın, yerel yöneticilerin ve Kürdistan valisinin Bedirhan Bey'in tuzlalarının ve Dergül'deki konağının varlığından ve bu mülklerin kimlerin elinde bulunduğundan habersiz olmaları düşünülemez. On yılı aşkın bir zamandır devam eden bu durumu ve sadrazamın açık emrine rağmen ilgili kişiler hakkında hiçbir işlem yapılmamasını, Bedirhan Bey'in mülklerine el koymuş kişiler ile yerel yöneticiler ve Molla Sadık arasındaki karşılıklı çıkar ilişkilerinden başka bir şeyle açıklamak herhalde mümkün değildir.

Bedirhan Bey'in yenilgisinden sonra, 1848 yılı başında kurulan Kürdistan Eyaleti'nin valileri ile Bâb-ı Âli ve Padişah arasındaki ilişkilerde görülen garipliğin sadece Bedirhan Bey'in mal varlığının yağmalanmasıyla sınırlı olmadığı anlaşılıyor. Girit'e gönderilmiş sürgünlerin Kürdistan'la ilgili bütün meselelerinde Kürdistan valileri son sözü söyleyebilen, özel yetkilerle donatılmış, başlarına buyruk hareket edebilen bir tür "Olağanüstü Hal" valileri konumundadırlar. Örneğin, sadrazamın Bedirhan Bey'in el konulan altı köyünün kendisine iade edilmesi talimatına uymayabiliyorlar; sürgünlerin mal varlıklarına ilişkin kendilerinden istenen raporları göndermeyebiliyorlar; sürgünlere ilişkin her türlü meselede (bazılarının Kürdistan'a geri dönme-

[57] BOA 180, 26 M. 1277 (Bedirhan Bey'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 180\img57].

[58] BOA 180, 2 S. 1277 (Sadrazam'dan Kürdistan valisine) [DVD:\BOA 180\img56].

leri; yakınlarından arzu etmeyenlerin Girit'e gitmemekte özgür olmaları, vb. gibi) Bâb-ı Âli'nin aldığı kararları değiştirtebiliyorlar; haklarında tahkikat yapılması emredilen kişiler hakkında hiçbir işlem yapmayabiliyorlardı; ve sadrazamlar ve padişah onlardan bu konularda hiçbir zaman hesap sormuyorlardı. Kürdistan'ın güvenlik ve asayişinin sağlanıp koruması her şeyden daha önemliydi.

Bedirhan Bey'in mal varlığının yağmalanmasında kilit rol oynayan kişinin, Dergül'den İstanbul'a gönderilirken kendisine vekil tayin ettiği Cizreli Molla Sadık olduğu anlaşılıyor. O sırada "Arapça kâtipliği" yapmakta olan[59] Molla Sadık Bedirhan Bey'in tanıdığı bir kişi olduğu kadar, kendisini teslim alan Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın da tanıdığı bir kişiydi ve muhtemelen, Osman Paşa tarafından oluşturulmuş Askeri Meclis'e de hizmet etmekteydi. Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla, yerel yöneticilerin güvendiği bir kişi olarak hem Cizre'nin nüfus kayıt memuru, hem de Cizre meclisi üyesi olur. Yezdanşer'in 1854-1855'teki ayaklanması sırasında, isyana karşı Osmanlıdan yana aktif tavır alan yerel yönetim mekanizmanın içinde bulunan, Osmanlının güvendiği bir kişidir.

Bedirhan Bey'in, mal varlığının vekili Molla Sadık tarafından ve onun marifetiyle başkaları tarafından yağmalanmakta olduğunu tam olarak ne zaman fark ettiğini tespit edemedim. Ama daha Molla Sadık'ı vekil tayin ederken bile böyle bir olasılıktan kuşkulandığı ve önlem almaya çalıştığı anlaşılıyor. Hatırlanacağı gibi, İstanbul'daki son gecesinde, bindirildiği gemide hazırladığı ilk mal varlığı dökümünü sadrazama sunarken vekiline gönderilmek üzere kaleme aldığı notta, kendisini uyarıyor, eğer mal ve eşyalarına vereceği direktifler doğrultusunda sahip çıkmayacak olursa, sonuçlarından onu sorumlu tutacağını söy-

---

[59] BOA 170, 27 Za. 1264 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 170\img13315].

lüyordu. Girit'e gönderildikten sonra, Ekim 1848'de hazırladığı ikinci mal varlığı dökümünü sadrazama sunuş yazısında da, vekili Molla Sadık konusunda, "gerek işbu defterde kayıtlı bulunanlardan ve gerekse onlar dışında kalan mallardan bir parçasını dahi kaçıracak olursa, bunu kabul etmeyeceğimi beyan ederim" diyerek,[60] ima yollu, sadrazamı tehdit ediyordu. Ama bu kof bir tehditti, zira Molla Sadık'ın tasarruflarını kabul etmediğinde yapabileceği tek şey olsa olsa Molla Sadık'ın yargılanmasını istemek olabilirdi ki, onun da yapabildiği ancak bu olabildi; bunu da ancak affedildikten iki yıl kadar sonra, 1859'da yapabildi. O tarihten başlayıp Şam'a gitmesine izin verildiği 1868 baharına kadar, yağmalanan mallarını geri alabilmek için yaptığı girişimlerden yeri geldiğinde ayrıca söz edeceğiz. Ama bunların hiçbirisinden bir sonuç elde edemedi. 1847 temmuzunda kendisine padişah adına can ve mal güvencesi verilmesi üzerine teslim olan Bedirhan Bey'in bütün mal varlığı önce bizzat Sultan Abdülmecid ve daha sonra da vekili Molla Sadık ve yerel yöneticiler ve onlarla işbirliği halindeki çeşitli kişilerce yağmalandı. 1869 yazında Şam'da noktalanan sürgün yaşamı boyunca, kalabalık ailesini Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz'in kendisine ihsan ettikleri maaşlarla geçindirmek zorunda kaldı.

[60] BOA 170, 27 Za. 1264 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 170\img13313].

VI
KIRIM SAVAŞI VE YEZDANŞER'İN İSYANI

Ekim 1851'de Mustafa Naili Paşa Girit valiliğinden alınarak Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirilirken yerine Vamık Paşa atanır. Bu değişikliğin Bedirhan Bey'in ve diğer sürgünlerin yaşamlarını nasıl etkilediğini bilmiyoruz ama, 1851 ve 1852 yıllarının Bedirhan Bey için (muhtemelen diğer sürgünler için de) epey sıkıntılı geçtiği anlaşılıyor. Üç dört yıl öncesine kadar Kürdistan'ın önemli bir kısmının rakipsiz hâkimi, Kürdistan ölçeğinde büyük bir servetin sahibiyken, şimdi iki buçuk metrekarelik yüksek güvenlikli bir açık hava hapishanesinde, bütün mal varlığı müsadere edilmiş veya yağmalanmış, geleceğinin ne olacağını kestiremeyen, padişahın sadaka misali "ihsan ettiği" 7.000 kuruş aylıkla 44 kişilik kendi ailesi dışında 30 kadar sürgünün daha geçimini sağlamak zorunda bırakılmış sıradan bir tutsak konumuna düşmüştür. Bunun Bedirhan Bey için ne kadar ağır, onur kırıcı ve bunaltıcı bir durum olduğunu tahmin etmek zor olmadığı gibi, bunu zaten onun kendi kaleminden de okuyabiliyoruz.

"Ölü müyüm Diri miyim? Var mıyım Yok muyum?"

Neredeyse aile fertleri kadar kalabalık bir sürgün grubunun da geçimini sağlama mecburiyeti Bedirhan Bey'i epey bunaltıyor

olmalı ki, muhtemelen 1852'nin sonlarında veya 1853'ün hemen başında sadrazama bir dilekçe göndererek, ailesinden olmadıkları halde bakmak zorunda bırakıldığı sürgünlerin memleketlerine dönmelerine izin verilmesini ister.[1] Dilekçe Meclis-i Vâlâ'ya havale edilir. İki yıl önce Girit valiliğinden alınıp Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanmış olan Mustafa Naili Paşa, Bedirhan Bey'in bu dilekçeyi gönderdiği tarihte üyelikten başkanlığa terfi etmiş bulunuyordu. Dilekçeyi görüşen Meclis-i Vâlâ, "kendilerine devletçe maaş tahsis edilmiş 22 kişi ile geçimleri Bedirhan Bey tarafından sağlanan 12 kişinin Girit'te tutulmalarının perişan olmalarına ve memleketlerindeki işlerinin bütün bütün bozulmasına neden olacağı için bunların memleketlerine iadelerinin düşünülebileceği" sonucuna varır; ama nihai karar Kürdistan valisinin görüşü alındıktan sonra verilecektir. Meclis-i Vâlâ'nın bu kararı 24 Şubat 1853 tarihli bir yazıyla sadrazam tarafından Kürdistan valisine iletilerek görüşü sorulur.[2] Kürdistan valisi yaklaşık üç ay sonra verdiği yanıtta, sözü geçen kişilerin "Bedirhan Bey'in tebaasından ve fesat erbabından olmaları nedeniyle Kürdistan'a gelmelerinin sakıncalı bulunduğunu ve bu durumda iadelerinin uygun olmayacağını" bildirir.[3]

Kürdistan valisinin bu görüşünün Bâb-ı Âli'ye ulaştığı günlerde, Bedirhan Bey konusunda asparagas haberler üretmeyi iş edinmiş İngiliz basının önemli temsilcilerinden *The Times*'ın İstanbul muhabiri 25 Mayıs 1853 günü Londra'ya şöyle bir haber geçer:

> Bugün duyduğuma göre, yaklaşık 10 yıl kadar önce binlerce Nasturi Hıristiyan'ı katletmiş olan ve o yandan bu yana Kandi-

---

[1] BOA 184, 15 Ca. 1269 (Sadrazam'dan Kürdistan valisine) [DVD:\BOA 184\img64206].

[2] Aynı yerde.

[3] BOA 185, 06 N. 1269 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 185\img64204].

ye'de konforlu bir sürgün yaşamı sürmekte olan Kürt beyi Bedirhan Bey serbest bırakılarak Bohtan ve Hakkâri'deki Kürt dağlarında yaşayan vahşi ve fanatik dağ insanlarının başına geçmek üzere memleketine gönderilmiştir.[4]

Bedirhan Bey'in serbest bırakılması zaten hiç söz konusu olmadığı gibi, Meclis-i Vâlâ da, Kürdistan valisinin görüşüne uyarak, Bedirhan Bey'in memleketlerine dönmelerine izin verilmesini talep ettiği sürgünler hakkında, böyle bir dönüşün uygun olmayacağına karar verir ve Sadrazam 14 Haziran 1853 tarihli yazısıyla bu kararı Girit valisine bildirir.[5] İlginç olan nokta, Meclis-i Vâlâ'nın bu kararını Girit valisine ileten sadrazamın, 13 Mayıs 1853 tarihinden beri o makama atanmış olan Mustafa Naili Paşa olmasıdır.

Kendi durumunu herkesten daha iyi bilen ve artık sadaret makamında bulunan Mustafa Nail Paşa'dan dilekçesine ret yanıtı almış olmanın yarattığı moral bozukluğunun da etkisiyle olsa gerek, Bedirhan Bey sadrazama, içinde bulunduğu ruh halini gayet iyi yansıtan ve Girit'ten ayrılıp İstanbul'a yerleşme dileğini ileten 26 Temmuz 1853 tarihli şu dilekçeyi gönderir:

> ... padişahın bütün insanlara esirgemeden bolca buyurduğu birçok nimet ve ihsandan lütfen ve merhameten bu kullarına da yeterli bir maaş tahsis edip, ölü mü diri mi, var mı yok mu olduğu belli olmayan bu kölesinin de maişeti sağlanıyorsa da, bu uzak adada hayli uzun bir zamandan beri bezgin ve mahzun, kimsesiz ve çaresiz kahrolmuş durumdayım. Bu ada her ne kadar eşsiz ve benzersizce güzel, insanın içine ferahlık veren arazisiyle şahane bir toprak parçası ise de, velinimet iltifatının yokluğundan gözüme bir cehennem ve zindan gibi görünmektedir. Bu kullarını şevketlü kudretlü efendimiz hazretlerine [padişaha] ancak efendim hazretleri [Sadrazam Mustafa Naili Paşa] tavsiye

---

[4] *The Times*, 10 Haziran 1853.

[5] BOA 185, 06 N. 1269 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 185\img64204].

edip anlatabilir. O nedenle, meleklerin sıfatlarına sahip padişahın soylu şehzadelerinin başı için, bu kullarını bu adadan kurtarıp Asitane-i saadet-şahâneye [İstanbul'a] çağırması ve o sayede bu kullarını yeni baştan hayata döndürüp ihya buyurmaları konusunda ve her durumda emir ve ferman senindir.[6]

Sadrazam Mustafa Naili Paşa'nın bu dilekçeye verdiği yanıta ulaşamadım. Ama Bedirhan Bey'in bunu izleyen ikinci dilekçesinin içeriğinden, Girit'e gönderilirken huzuruna çıkarıldığı Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın kendisine söylediklerini hatırlatan sert bir yanıt aldığı anlaşılıyor. Han Mahmud'la birlikte sadrazamın huzuruna çıkarıldıklarında, Mustafa Reşid Paşa, haklarında alınmış kararı onların yüzlerine karşı tebliğ ederken, Kürdistan'a dönük umutlarını tamamen kesmeleri, hayatları boyunca yeni vatan edinecekleri sürgün yerlerinde sadece kendi işleriyle meşgul olmaları, zamanlarını sadece padişaha dua etmekle geçirmeleri gerektiğini bildirmişti. Bedirhan Bey'in bu açık emre rağmen, sürgünlüğünün altıncı yılında, Girit'teki yaşamından yakınarak İstanbul'a yerleşmesine izin verilmesi isteği hoş karşılanmış olamaz. Nitekim, Bedirhan Bey, Kırım Savaşı'nın patlak vermesiyle, Rus ordusuyla savaşmakta olan Osmanlı ordusu saflarına katılmak istediğini belirten bir sonraki dilekçesinde bu "hatasını" düzeltmeye çalışacaktır.

Kırım Savaşı

Bedirhan Bey'in 22 hamal ile 12 ortakçısının Kürdistan'a dönmelerine izin verilmesini isteyen dilekçesini Dersaadet'e gönderdiği günlerde, Rus Çarı I. Nikolay'ın özel elçisi Menşikov da 28 Şubat 1853'te İstanbul'a gelmiştir. Çar'ın hedefi Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki tüm Ortodoksları Bâb-ı Âli'nin her

[6] BOA 029, 19 L. 1269 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 029\img259470].

türlü denetimi dışında kalacak şekilde himayesi altına alacak, böylece Osmanlı İmparatorluğu üzerinde vesayet kurmasını sağlayacak yeni bir anlaşmayı Osmanlıya kabul ettirmekti. Bir başka deyişle, Çar "hasta adam" ilan ettiği Osmanlının kaçınılmaz gördüğü çöküşünden aslan payını Rusya'nın almasını sağlamaya çalışıyordu. Bâb-ı Âli'nin özellikle İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning'den aldığı cesaretle Rusya'nın taleplerini reddetmesi üzerine Menşikov üç ay kaldığı İstanbul'dan 21 Mayıs 1853'te ayrılır ve haziran ayı sonlarına doğru Rusya'nın Besarabya'daki kuvvetleri Prut Nehri'ni geçerek Boğdan ve Eflak'ı işgal etmeye başlarlar. Bedirhan Bey İstanbul'a yerleşme konusundaki dilekçesine tepkiyi bu tarihlerde almış olmalıdır.

Rusya, Boğdan ve Eflak'taki voyvodalıkları işgalinden amacının toprak kazanmak değil, oralarda yaşayan Ortodoks halkın dinsel şikâyetlerinin Osmanlı yönetiminde dikkate alınmasını sağlamak olduğunu söylüyordu. Bâb-ı Âli Ortodoks Kilisesi'nin dokunulmaz haklarını güvence altına alırsa işgal son bulacaktı.[7] Avrupa devletleri Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğunu parçalayarak mevcut güçler dengesini değiştirmesine seyirci kalamazlardı. Rus ordusunun Tuna'yı aşması halinde, Balkanların her yanında Hıristiyan ayaklanmaları başlayacaktı ki, bu da Osmanlının kabul edebileceği bir durum değildi. O nedenle, Bâb-ı Âli, İngiliz ve Fransızların destek vermeleri halinde, Rusya'yla savaşa girmeye hazırdı. Fransa donanmasını savaşa hazır hale getirirken, Avusturya 25 bin askerini güney sınırına kaydırır. İngiltere ise, donanmasını bir yandan İstanbul'a yönelik bir Rus saldırısını caydırmaya yetecek kadar yakın, bir yandan da Rusya ile çatışmaya yol açmayacak kadar uzakta olacak şekilde, Çanakkale Boğazı'nın hemen dışındaki Beşik Koyu'na yerleştirir.[8] Aynı anda İstanbul'da medrese ve camilerde örgütlenen

[7] Figes 2011, 138.

[8] Aynı yerde, 145.

Rusya karşıtı cihat gösterileri eylül ayında doruğa çıkar. Otuz beş din önderinin imzalayarak Meclis-i Has'a sundukları dilekçede Rusya'ya savaş ilan edilmesi istenirken, aksi takdirde gösterilerin isyana dönüşeceği ima edilir. 12 Eylül'de padişahın huzuruna da çıkan imza sahipleri "Ya savaş aç ya da tahttan çekil" diyen bir ültimatom sunarlar. Ordu komutanları Osmanlı kuvvetlerinin Rusya'ya karşı zafer kazanabileceğinden kuşkuludurlar. Ama, öte yandan, Bâb-ı Âli de bir İslâmi ayaklanma tehdidiyle karşı karşıya olduğunu düşünmektedir. Sonuçta, Bâb-ı Âli 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan eder ve 23 Ekim'de Serdar-ı Ekrem (Başkomutan) Ömer Paşa'nın kuvvetleri Tuna'yı aşarak Rus kuvvetlerine saldırır. Aynı zamanda, Tuna boyundaki savunma hattını sağlama almak amacıyla, Kafkasya'da da ikinci cephe açarak, Rusya'yı kuvvetlerinin bir kısmını oraya kaydırmaya zorlamak için, uzun yıllardır Rus kuvvetleriyle çarpışan Şeyh Şamil ile işbirliği yapar. Şeyh Şamil'in 20 bin askerini Anadolu Ordusu emrine vermesiyle, Ekim ayı sonuna doğru Osmanlı ordusu Kafkasya'da harekât başlatır.[9]

Osmanlının Kafkas cephesine destek sağlaması, Karadeniz filosuyla oraya araç gereç sevk etmesini gerektirmektedir. Osmanlı Rus donanmasıyla baş edebilecek durumda olmadığı halde, Fransız ve İngiliz filolarının Ekim 1853 sonlarında Boğaziçi'nde, Beykoz açıklarında demir atmış olmalarından aldığı cesaretle, küçük bir filoyla Kafkas cephesine malzeme takviyesi yapılmasına karar verilir. Bu filo Sinop'a demir atmış durumdayken, 30 Kasım 1853 günü Rus donanmasının saldırısına uğrar. Filo tümüyle tahrip edildiği gibi, Sinop'un Müslüman mahallesi de top atışlarıyla ve sürüklenen gemi enkazlarıyla baştan aşağı yanar. Sinop'taki 4.200 Osmanlı denizcisinden 2.700'ü ölür. Bâb-ı Âli Rusların Sinop saldırısını, Batılı devletlerin de içinde yer alacağı yeni bir diplomatik çözüm arayışını başlat-

[9] Aynı yerde, 148-152, 160-161.

mak için kullanmaya çalışır. Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa 5 Aralık 1853'te Rusya'ya bir dizi barış şartı sunarlar. Buna göre, Rusya'nın Tuna voyvodalıklarını hemen boşaltması halinde Osmanlı da uluslararası gözetim altında Ruslarla doğrudan barış görüşmelerini başlatacak ve, ayrıca, Rusya'nın Kutsal Topraklar'a ilişkin önerilerini benimseyecektir. Bâb-ı Âli 18 Aralık 1853'te bu şartları kabul edeceğini açıklar. Bu açıklama İstanbul'daki medrese talebelerinin öfkeli gösterilerine neden olur. Kentin Hıristiyan mahallerinin sakinlerine karşı katliam yapılacağı söylentileri yayılır.[10]

"Din, Devlet ve Millet Yolunda"

Aynı tarihlerde, Bedirhan Bey sadrazama ve seraskere 10 Aralık 1853 tarihli iki dilekçe gönderir. Aynı içerikteki bu iki dilekçenin sadrazama hitaben yazılmış olanı şöyledir:

> (...) Yüce iradenin ihsanıyla Girit adasına geldiğimden beri padişahın yüksek adaletinin sıkı koruması ve cömert lütuflarının bereketiyle gönül rahatlığı ve güven içinde burayı vatan edinip yerleşme yolunda taze bir istidat ile kendimi terbiye ederek, gece gündüz demeden padişaha hayırduaları etmekle meşgulüm. Bu hayat bende oldukça aciz gücümü son damlasına kadar din ve yüce devletin istikrarını sonsuza dek sürdürmek için can ve başımı feda etmeye kesin kararlıyım.
>
> Hak etmediğim maaşımın tamamını buradaki çoluk çocuğumun geçimi için bırakarak, çevremdeki çok sayıda insanla birlikte hayırlı cihat için Rumeli ordusuna gönderilmek ve yine yüce irade gereğince ikinci vatanım olan Girit adasına dönmek umut ve hasreti içindeyim.
>
> Amacımın ve gerçekleşmesi için en çok yalvardığım arzumun özeti olması bakımından (...) padişahımız sayesinde bu defa, nasıl ki en küçüğünden en büyüğüne, zenginlerinden yoksuluna ka-

[10] Aynı yerde, 161-164.

> dar tüm İslâm tebaası din ve yüce devlet uğrunda ve millet yolunda, kendilerine kazandıracağı şerefin hoşnutluğuyla, Allah yolunda cihat haynna mazhar oluyorlarsa, bu kulunuz da İslâm mücahitlerinin din kardeşliği içinde yer almak gibi iki cihan değerindeki o şereften mahrum kalmamanın gerektirdiği selamet ve kurtuluşu talep ederek, paha biçilmez bir şeref ve sevince kavuşacağını arz ve ifade ediyor.[11]

Birinci dilekçesinden içerik olarak bütünüyle farklı olsa bile, Bedirhan Bey'in bu ikinci dilekçesi de onun Girit'teki umutsuzluğunun, mutsuzluğunun ve çaresizliğin bir başka ifadesidir. Girit'in kendisi için bir "cehennem ve zindan" olduğundan yakınarak İstanbul'a yerleşme dileğini ifade ettiği bir önceki dilekçesinin üzerinden sadece dört buçuk ay geçtiği ve yaşamında hiçbir değişiklik olmadığı halde, artık orada "gönül rahatlığı ve güven içinde" yaşadığını, Girit'i "vatan edinip" oraya ayak uydurma yolunda "taze bir istidat ile kendisini terbiye ettiğini" ve "gece gündüz demeden padişaha hayırduaları etmekle meşgul olduğunu" özenle vurgularken, altı yıl önce sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın kendisine verdiği talimatları tekrarlamakta ve bir önceki dilekçesindeki "hatasını" düzeltmeye çalışmaktadır. Artık İstanbul'a yerleşmekten vazgeçmiş, şimdi "din ve yüce devlet ve millet yolunda" Osmanlının Rumeli ordusunun saflarında, Rusya'ya karşı verilen savaşa katılmasına izin verilmesini dilemektedir. Girit'teki sürgün koşullarının ona dayanılmaz derecede ağır geldiği ve her ne pahasına olursa olsun oradan kurtulmak istediği açıktır.

Ama bu dilekçeyi okuyan sadrazamın, onun bir yolunu bulup Kürdistan'a dönebilme planları yaptığından kuşkulanmaması mümkün değildir. Bedirhan Bey'in 10 Aralık 1853 tarihli bu dilekçesi sadrazama 3 Ocak 1854 günü sunulur.[12] Aynı gün-

---

[11] BOA 038, 9 Ra. 1270 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 038\img259430].

[12] BOA 038, 3 R. 1270.

lerde, sadrazamın önüne, Cizre'den 56 kişinin ortaklaşa kaleme aldıkları bir başka yazı daha gelir. 15 Ocak 1854 tarihli bu yazıda, Kırım Savaşı'nın Kafkas cephesi açılıp da bölgedeki düzenli birlikler cepheye sevk edilince, bunu fırsat bilen "kötü huylu Kürtler"in Musul ve Harput'a kadar uzanacak şekilde bir isyan hazırlığına giriştikleri ve sonunda Cizre'yi ele geçirmek amacıyla kente saldırdıkları, Zaho kaymakamının müdahalesiyle isyancı güçlerin dört saat süren şiddetli çarpışmalardan sonra ancak dağıtılabildiği bildirilmektedir. Bu yazının sonundaki değerlendirme özellikle dikkat çekicidir:

> Eşkıya şayet maksadına ulaşmış olsaydı, bu uygunsuzluk sadece bu havaliyle sınırlı kalmayarak bir taraftan Sivas ve öte taraftan Bağdat'a kadar yayılacak ve büyük miktarda harcamaların yapılmasını gerektirecekti. Bu durumda hareketin Bedirhan Bey isyanından bile daha büyük bir mesele haline geleceği ve gittikçe onun birkaç katına ulaşacağı açıkça görülebilmektedir. Zamân-ı teshirden beri [Bedirhan Bey'in ortadan kaldırılmasından beri] bu bölgede ekrâdın [Kürtlerin] böyle birbiriyle müttefik olduklarını ve bu denli şiddetli çarpışmaların meydana geldiği görülmüş, işitilmiş şey değildir.[13]

Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra, Kürdistan valisi Mehmed Hamdi Paşa Dersaadet'e gönderdiği 26 Aralık 1854 tarihli raporunda, 1854 yılı başında Cizre'de yaşanan bu olayın perde arkasında Yezdanşer'in olduğunu, onun bir yıldan beri Bohtan taraflarında dolaşarak bir isyan hazırlığı içinde olduğunu söylüyordu.[14] Bir başka deyişle, Bedirhan Bey'in Kırım Savaşı'na katılmasına izin verilmesini isteyen dilekçesi Bâb-ı Âli'ye ulaştığında, Kürdistan tam bir barut fıçısını andırıyordu.

Bedirhan Bey'in bu dilekçesinden yaklaşık iki ay sonra, seraskerliğe Girit'ten gönderilmiş başka bir dilekçe daha ulaşır. 6 Şubat 1854 tarihli bu dilekçenin altındaki imza "Kandiye'de

---

[13] Ögün 2010, 88-89.

[14] Aynı yerde, 92.

sürgün olarak bulunan Bedirhan Bey'in adamlarından 30 nefer Kürt kulları" dır. Dilekçe özetle şöyledir:

> Yedi seneden beri padişahın iradesi gereği Girit adasındaki Kandiye kalesinde sürgün olarak ikamet eden Bedirhan kulunuzun adamlarından 30 sürgün olarak (...) diğer Müslüman aziler gibi padişah ordusuna katılmak ve (...) İslâm dini uğruna cansiperane hizmet etmek arzusu ve muhabbet ve sevdasında bulunduğumuzdan, (...) padişah ordusuna diğer Müslüman gazilerle birlikte, Kandiye'den bu 30 nefer kullarının da ilhak eylenmesi hususuna (...) şeref-erzâ ve şâyân buyurulması niyaz ve yakarışıyla...[15]

Bedirhan Bey'le birlikte Kandiye'ye sürülmüş bu 30 kişinin böyle bir dilekçeyi ondan habersiz yazdıkları düşünülemez. Bedirhan Bey iki ay önce yazdığı dilekçede Rumeli ordusuna "çevresindeki çok sayıda insanla birlikte" katılmak istediğini söylüyordu. Bu dilekçesine iki ay geçtiği halde yanıt alamayınca, şimdi de, savaşa beraber katılacağı adamlarına böyle bir dilekçe yazdırarak meseleyi gündemde tutmaya çalışmaktadır. Nitekim, otuz kişinin dilekçesi serasker paşaya ancak bir ay kadar sonra, 4 Mart 1854 günü sunulurken yazılan ön yazıdan, Bedirhan Bey'in daha önce göndermiş olduğu kendi dilekçesine herhangi bir yanıt verilmemiş olduğunu öğreniyoruz.[16]

Otuz adamının dilekçesine de bir yanıt gelmeyince, Bedirhan Bey 5 Mart 1854 günü sadrazama Rumeli ordusuna katılma talebini yineleyen bir dilekçe daha gönderir:

> (...) Osmanlının yüce saltanatına bir zerre olsun teşekkürden aciz bulunan bu biçare kul[unuz olarak], hazreti pâdişâhîde nail olduğum diyânet ve hamiyet sayesinde tüm mal ve eşyamı ve en çok da tüm varlığımın en azizi ve en latifi olan canımı isteyerek ve hoşnutlukla ve peygamber aşkına feda ve cihat farzını ye-

---

[15] BOA 039, 7 Ca. 1270 (Otuz Kürt sürgünden Seraskerliğe) [DVD:\BOA 039\img259427].

[16] BOA 039, 4 C. 1270.

> rine getirerek ya gazilik şerefini haiz veyahut iman erbabının aziz gayesi olan şehâdet kaftanını giymekten başka hiçbir emelim olmadığından (...) Rumeli ordusu maiyetine gitmeme ve o durumda çoluk çocuğumun ve akrabalarımın da merhameten Dersaadet'te ikametle padişaha dua ile meşgul olmalarına sadrazamın izin buyurması cümlemizin niyazıdır ve eğer sağ kalıp da geri dönecek olursam, yine Girit veyahut başka bir yerde oturmam emir ve ferman buyurulursa, boyun eğip uyacağım ispatı gerektirmeyecek kadar açıktır.[17]

Dilekçenin özü bir öncekiyle aynıdır, ama bu kez ailesinin Girit'te bırakılmayıp İstanbul'a yerleştirilmesini, savaştan sağ dönecek olursa yine Girit'e veya başka bir yere gönderilmeye bir itirazı olmayacağını belirtmektedir. Tüm ailesini Osmanlının eline rehin bırakıp Kürdistan'a kaçabilmeyi düşünmesi mümkün olmadığına göre, hem daha önceki dilekçeleri hem de bu dilekçesi Bedirhan Bey'in Osmanlı ordusu safında savaşa katılma bahanesiyle Girit'ten ne pahasına olursa olsun kurtulmaktan başka bir şey düşünmediğini göstermektedir. Osmanlı arşivinde onun bu başvurularına verilmiş herhangi bir yanıta rastlamadım.

Yezdanşer'in İsyanı

Bedirhan Bey'in Rumeli Ordusu'na katılma konusunda verdiği bu son dilekçesinden bir buçuk ay kadar sonra, 22 Nisan 1854'te, İngiltere ve Fransa donanmalarının Karadeniz limanı Odessa'yı bombalamasıyla Batı'nın Rus topraklarına ilk doğrudan saldırısı başlar. Böylece, bir yanda İngiltere, Fransa, Sardinya ve Osmanlı, öte yanda Rusya olmak üzere Mart 1856'ya kadar sürecek, 750.000 askerin cephede veya hastalıktan öldüğü, yüksek sayıdaki sivil kayıpların miktarının bilinmediği Kırım

---

[17] BOA 038, 5 C. 1270 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 038\img259433-34].

Savaşı başlamış olur. Birinci ve İkinci Dünya savaşlan 20. yüzyıl için ne idiyseler, Kırım Savaşı da 19. yüzyıl dünyası için oydu. Bu savaş, "Yeni sanayi teknolojilerinin, modern tüfeklerin, buharlı gemilerin ve demiryollarının, telgraf gibi lojistik ve iletişim biçimlerinin, askerî tıpta önemli buluşların devreye girdiği ve savaş muhabirleri ile fotoğrafçılarının doğrudan sahnede yer aldığı gerçek anlamda modern savaşın ilk örneğiydi."[18]

Kırım Savaşı'nın başlamasından üç buçuk ay kadar sonra, savaşın bir diğer cephesi olan Kafkas cephesinde, Osmanlı ordusunun Bayezid kolu ile Rus ordusunun Erivan müfrezesi arasındaki 30 Temmuz 1854 tarihli çarpışmada, Osmanlı birlikleri 2.000 ölü verip 4.000'den fazla esir bırakarak geri çekilmek zorunda kalırlar. Rus kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Bayezid kasabasını ele geçirirler. Bu bozgundan sadece bir hafta kadar sonra Osmanlı birlikleri Kars cephesinde ağır bir yenilgi daha alırlar.[19] Kırım Savaşı'nın doğu cephesindeki savaşın bu noktasında Yezdanşer devreye girip Van ve Hakkâri valisine başvurarak, Osmanlının reddedemediği bir teklifte bulunur.

Yezdanşer, Cizre-Bohtan Beyliği'nin Bedirhan Bey'den önceki beyi Mîr Sevdîn'in oğlu ve Bedirhan Bey'in yeğenidir. Bedirhan Bey'in, babası Mîr Sêvdin'den beyliği gasbettiğini düşünen Yezdanşer,[20] Osmanlının Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa'nın Cizre üzerine yürümesinin arifesinde (Nisan 1847) Cizre'den kaçıp Osmanlıya sığınarak saf değiştirir. Hanedan ailesi Azizanların bir ferdi ve Mîr Sevdîn'in oğlu olması sıfatıyla sahip olduğu itibardan yararlanarak, Bedirhan Bey'in yenilgisinde kritik bir rol oynar.[21] Bedirhan Bey'in Temmuz 1847 ba-

---

[18] Figes 2011, 18-19.

[19] Ögün 2010, 81-82, 84.

[20] Bedirhan Bey'in Cizre-Bohtan miri (beyi) oluşunun öyküsü için bak. Kardam 2011, 77-85.

[21] Aynı yerde, 328-329.

şında teslim olmasından sonra, onun yenilgisinde gösterdiği yararlılıkları ve hanedan ailesinin bir ferdi olması nedeniyle, Anadolu Ordusu Müşîri Osman Paşa tarafından, Bedirhan Bey yerine Cizre, Bohtan ve Hacıbehram kazalarının müteselliimliği ona verilir. Fakat Sultan Abdülmecid ve Bâb-ı Âli Bedirhan Bey'in ailesinden bir kişinin Cizre'ye yönetici yapılmasını doğru bulmaz ve 1848 başında, Kürdistan Eyaleti'nin kurulmasıyla, Cizre sancak yapılıp kaymakamlığına, Bedirhan Bey'e karşı savaşan birliklerin komutanlarından Mustafa Paşa atanınca, Yezdanşer "açıkta kalır".[22]

Devlete olan güvenirin sarsılmaması için bir süre, aylık 3.500 kuruşluk maaşla, Cizre kaymakamının kethüdalığına atanır. Ama yeni kurulan Kürdistan Eyaleti'nde "kaymakam kethüdalığı" diye bir pozisyon olmadığı için, Kürdistan valisi tarafından, orada istihdam edilsin diye, Dersaadet'e gönderilir. Fakat orada da ona verilebilecek bir iş yoktur. Kürdistan'da bir iş verilmesi de sakıncalı bulunduğu için, 3.500 kuruşluk maaşı açıktan ödenmek üzere Haziran 1850'de Musul'a yerleştirilir.[23]

Mîr Sevdîn'in oğlu olması nedeniyle kendisine hak olarak gördüğü Cizre-Bohtan yöneticiliğinin önce Bedirhan Bey tarafından, ardından Osmanlı tarafından gasp edilerek mağdur edildiğini düşünen Yezdanşer, Musul'da geçirdiği dört yıl boyunca elinden alınmış bu hakka sahip olma hayaliyle yaşar ve, yukarıda sözünü ettiğimiz Kürdistan valisinin 26 Aralık 1854 tarihli raporunda belirtildiği gibi, en az 1853'ün son aylarından itibaren Bohtan bölgesinde dolaşarak isyan hazırlıkları yapar. Osmanlı ordusunun 1854 yaz aylarında Rus kuvvetleri karşısında aldığı yenilgiler üzerine, bunun planlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olduğunu düşünerek harekete geçer. 1854 ağustosunda Van ve Hakkâri valiliklerini yapan Mehmed Reşid

[22] Aynı yerde, 351-352, 362-364.

[23] Ögün 2010, 66-67, 77-78.

Paşa'ya başvurarak kendisine görev, yetki ve maddi imkân verilecek olursa Cizre-Bohtan'dan asker toplayıp Osmanlı ordusu saflarında savaşmak üzere cepheye götürebileceğini söyler. "Askere duyulan ihtiyacın hat safhaya ulaştığı bu dönemde böyle bir teklifi geri çevirmek kolay değildi. İzzeddin Şîr Bey [Yezdanşer] Cizre ve Bohtan taraflarındaki aşiretler üzerinde hâlâ büyük bir etkiye sahipti. Bu etkisini kullanarak Bayezid cephesine önemli miktarda asker sevk edebilirdi."[24] Anadolu Ordusu müşîrinin de onayıyla, teklifinin kabul edildiği 13 Eylül 1854 tarihli bir emirnameyle Musul'daki Yezdanşer'e bildirilir. Buna göre, Musul civarından toplayabildiği kadar süvari ve piyade ile Cizre-Bohtan'a geçecek ve oradan da toplayabildiği süvari ve piyadelerle, toplam 1.500 başıbozuk kuvvetle, mümkün olan en kıza zamanda Anadolu ordusunun Bayezid koluna katılacaktı. Bunun için gerekli gördüğü miktarda maddi destek kendisine verilecekti. Yezdanşer'in Ruslara karşı kuvvet toplamakla görevlendirildiğini öğrenen Erivan birliklerinin komutanı aynı tarihlerde ona bir mektup göndererek, Osmanlıya karşı isyan etmesi halinde Rusya'nın kendisini ve isyan sonrası kuracağı yönetimi desteklemeye hazır olduğunu bildirir. Yezdanşer'in bu destek vaadinden cesaret alarak isyan ettiği görüşü her ne kadar itibar görüyorsa da, Tuncay Öğün'e göre, Yezedanşer'in Ruslarla işbirliği yaptığına dair hiçbir kanıt olmadığı gibi, Osmanlı da onu hiçbir zaman böyle bir işbirliğiyle suçlamamıştır.

Yezdanşer Musul'dan topladığı 400 kişilik bir kuvvetle 1854'ün ekim ayının ikinci haftasında Cizre'ye gitmek üzere Musul'dan ayrılır. Musul-Cizre arası 32 saatlik bir yol olduğu

---

[24] Aynı yerde, 85-86. Yezdanşer isyanına ilişkin aşağıda vereceğimiz bütün bilgiler, tersi belirtilmedikçe, Tuncay Öğün'ün bu isyan konusunda, Osmanlı arşiv belgelerine dayalı çalışmasından alınmıştır. İsyanın ayrıntıları için bak. Öğün 2010, 79-266.

halde, Yezdanşer'in Cizre'ye varması kasım başını bulur. Bu gecikmenin nedeni, muhtemelen bölgedeki aşiret reisleriyle temas kurup onları başlatacağı isyana katılmaya ikna etmektir. Bu konuda herhangi bir zorlukla karşılaşmadığı anlaşılıyor. Daha önce de değindiğimiz gibi, 1854 başındaki ayaklanma girişimi Kürdistan'ın patlamaya hazır bir barut fıçısı olduğunu gösteriyordu. Bedirhan Bey'in yenilgisiyle Kürdistan'ın fethi tamamlanmış, beylik düzeni dağıtılmış, ama Kürdistan Eyaleti'nin kurulması ve Tanzimat uygulaması, beylerin tasfiyesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğunu dolduramamış, çok eski ve köklü geçmişi olan beylik düzeninin geleneksel kurumlarının yerine yenilerini koyamamıştı; ekonomik ve sosyal yıkım, asayişsizlik, talan, çapul kaçırılmazdı. Osmanlının bu duruma tepkisi baskıyı artırmak, kontrolden çıkan aşiretleri cezalandırmaktan ibaret kalıyordu.[25] Ama Tuncay Öğün'ün belirttiği gibi, vergilerin artması, zorunlu askerlik hizmeti ve özellikle yerel yöneticilerin rüşvetçiliği ve yolsuzlukları da büyük bir hoşnutsuzluğa neden oluyordu. "Bedirhan Bey döneminde vergilerin düşük olması nedeniyle Musul halkının onun yönetimi altındaki topraklara göç ettiği hatırlanacak olursa yeni düzende Musul'dakinden bile yüksek vergiler vermek zorunda kalan bölge halkının rahatsızlığı daha iyi anlaşılır."[26] İngiltere'nin Musul konsolosu Rassam İstanbul'daki Büyükelçi Stratford'a gönderdiği 29 Ocak 1855 tarihli raporunda şöyle diyordu: "Zulmün boyutları o dereceye varmıştır ki, taşınamayacak derecede ağır bir yük haline gelen bu boyunduruktan kendilerini kurtarabilecek bir lider aramaya başlamışlardır."[27] Yezedanşer, Cizre-Bohtan'ın hanedan ailesi Azizanların bir ferdi ve Mîr Sevdîn'in oğlu olarak bu lider arayışı için biçilmiş kaftandı.

---

[25] Kardam 2011, 384.

[26] Öğün 2010, 106-107.

[27] PROF O, 195/394, C. A. Rassam to Stratford de Redcliffe, Moossul, No: 3, p. 190-192, January 29th, 1855 (aktaran Ögün 2010, 107).

Kasım 1854 ortasında Cizre'ye varan Yezdanşer beraberinde getirdiği 400 kişilik kuvvete Cizre'den derhal 700-800 kişi daha ekleyerek kentteki hükümet konağını işgal eder ve kendisine karşı çıkan yerel yöneticileri hapsederek Cizre'ye ve Dergül, Hacıbehram ve Cizre yöresinin tamamına el koyar. Civardaki kalelerden Osmanlı askerlerini çıkartıp kendi adamlarını yerleştirir. Bohtan'daki aşiretler kendisine derhal destek verirler. Etrafına topladığı silahlı kuvvetlerin sayısı bir çırpıda 3.000'i geçer. Kasım sonunda Siirt'i de ele geçirir. Böylece 15 gün gibi bir sürede Cizre-Bohtan beyliğinin geleneksel topraklarının tamamına egemen olur. Ocak 1855 başında Zaho'yu da ele geçirir. Zaho'nun düşmesi Behdinan bölgesi için ciddi bir tehdit olur. Şubat ayı ortalarında emri altındaki silahlı kuvvetlerin sayısı bir tahmine göre 6-7 bine, başka bir tahmine göre 10 bine ulaşır.

Yezdanşer'in isyanı İngiliz basınında da yer alır. Örneğin *The Times* bu isyanı, nedenlerini ve önemini şöyle haberleştirir:

> Kürdistan aşikâr bir isyanın eşiğinde duruyor. Hatırlanacağı gibi, en son karışıklıklar Hıristiyan Nasturileri katletmiş olan Bedirhan Bey'in entrikalarının eseriydi. Bedirhan Bey Ömer Paşa tarafından yenilgiye uğratılmış[28] ve bölge tekrar padişahın egemenliği altına girmişti. Ama Kırım Savaşı'nın yarattığı bıkkınlık vahşi ırkların bağımsızlık özlemlerinin tazelenmesine neden oldu. Bâb-ı Âli'nin Musul'daki kuvvetlerinin sayısı birkaç yüzü ancak bulmaktadır ki, bunların tümü de savaşmayı bilmeyen ve valiye sadık olmayan başıbozuklardan oluşmaktadır. Sonuç tam bir felakettir. Seyyahlar her yerde soyulmakta, üstelik yönetim de bölgeye herhangi bir kuvvet sevk edememektedir. Asya ordusu neredeyse tümüyle yok edilmiş olup, yeni asker alımları da, neredeyse sıfırı tüketmiş bir ülkede yeni askeri birlik ihtiya-

---

[28] İngiliz kaynakları Bedirhan Bey'e karşı girişilen askeri harekâtın başında, görünüşte Osman Paşa'nın, ama aslında Bağdat'tan gelen kuvvetlerin komutanı Ömer Paşa'nın bulunduğunu iddia ederlerse de, bu iddiayı doğrulayan herhangi bir belgeye rastlayamadım.

cını karşılamaya yetmemektedir. Kürtlerin şu andaki lideri, Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdanşer'dir.[29]

Tuncay Öğün, Bedirhan Bey'in vekil tayin ettiği Molla Sadık'ın Yezdanşer'in isyanı sırasında oynadığı rol konusunda da ilginç bilgiler vermektedir. Yezdanşer Cizre'ye gelip kente el koymaya kalkıştığında ona karşı direnen yerel yöneticilerin en başta gelenlerinden birisi de, hem nüfus kayıt memuru hem de Cizre meclisi üyesi olan Molla Sadık'tır. Yezdanşer'in cepheye asker toplamak bahanesiyle talep ettiği paranın ödenmesini engellediği gibi, Cizre'de bulunan Osmanlı birliğindeki askerleri de Yezdanşer'e karşı tahrik etmeye çalışır. İsyana karşı takındığı bu tutum nedeniyle Yezdanşer Molla Sadık'ın evini yağmalatıp oğlunu da idam ettirerek onu cezalandırır.[30]

Yezdanşer'in taraftar sayısındaki hızlı artış Kürdistan valisini ve diğer yerel yöneticileri ciddi şekilde endişelendirir; Ruslarla devam etmekte olan savaşı fırsat bilerek isyan etmiş olan Yezdanşer'in "yeni bir Bedirhan" haline gelmesinden korkulmaktadır. Bâb-ı Âli ise, bu isyanın Bedirhan Bey'in direniş ve isyanıyla kıyaslanabilecek önemde olmadığını düşünmekle birlikte, yine de bir isyan olması bakımından, bir an önce bastırılmasını şart bulmakta, fakat düzenlenecek harekâtı bahar aylarında başlatmayı düşünmektedir. Oysa yerel yöneticiler bahara kadar beklenecek olursa, sayılarının 15-20 bine ulaştığını tahmin ettikleri isyancıların dağlık bölgelere çekilerek daha şiddetli bir direniş sergilemelerinden çekinmektedirler. Kürdistan valisinin bir endişesi de, sürgünde bulunan Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un sürgün yerlerinden kaçarak Kürdistan'a gelmeleridir. Öyle bir durumda isyan Bohtan bölgesinin de dışına taşarak Han Muhmud'un memleketi Müküs'e kadar yayılabilecektir. Bu olasılık Bâb-ı Âli için de önemli bir tehlike olarak görülmüş

[29] *The Times*, 29 Ocak 1855.

[30] Öğün 2010, 100, 117, 158.

olmalı ki, Meclis-i Vâlâ 20 Şubat 1855'te, Bedirhan Bey ile Rusçuk'taki Han Mahmud'un bulundukları yerlerden kaçmamaları için muhafazalarına daha büyük bir dikkat gösterilmesi konusunda ilgili valiliklerin uyarılmasına karar verir.[31] Böylece, Bedirhan Bey'i zaten yeterince bunaltan Girit'teki sürgün koşulları 1855 yılının ilk yarısında alınan ek güvenlik önlemleriyle daha da ağırlaşmış olsa gerektir.

Kürdistan Eyaleti'ne atanan yeni vali gelinceye kadar görevine devam eden Hamdi Paşa ile Yezedanşer'e karşı düzenlenecek harekât için bahara kadar beklenmesini sakıncalı bulan diğer yerel yöneticiler, Kürdistan valiliğinin kuzeyden, Musul ve Bağdat'tan sevk edilecek kuvvetlerin de güneyden harekete geçirilmesiyle isyanın bastırılabileceğini düşünürler. Bu planın Bâb-ı Âli tarafından da onaylanmasıyla, Şubat 1855 ortalarında harekât başlar. 22 Şubat 1855 günü Osmanlı birlikleri ile Yezdanşer'in kuvvetleri Mardin ile Cizre arasındaki Dîrun'da (bugünkü Duruköy) karşı karşıya gelirler. Ağır bir yenilgi alan Yezdanşer önce Cizre'ye, ardından Cizre-Dergül yolu üzerinde, Kasrık Boğazı mevkiindeki Kasr-ı Gelî'ye çekilir. Orada kuşatılmış durumdayken, Doğu cephesinde Ruslarla savaşmakta olan Anadolu Ordusu'na İngiltere ve Fransa hükümetlerinin komiseri olarak atanmış olan General Williams, Osmanlı makamlarına hiç danışmadan, Yezdanşer'e haber göndererek, İngiliz ve Fransız hükümetleri adına, teslim olması halinde kendisine can ve mal güvencesi verir. Yezdanşer bu teklifi kabul ederek 8 Mart 1855 günü Musul'a doğru hareket eder; 11 Mart 1855 günü kardeşi Mansur Bey ve beraberindeki diğer 14 kişiyle birlikte Musul'daki İngiliz konsolosluğuna sığınır ve oraya yerleşir. Böylece, Kasım 1854 ortasında başlayan Yezdanşer isyanı dört ay sonra sona ermiş olur.

---

[31] BOA. Fon: İ.MMS / Dosya: 4 / Gömlek: 135, 2 C. 1271 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) (aktaran Ögün 2010, 224, 227).

General Williams'ın Yezdanşer'e verdiği güvencenin Osmanlı, İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından onaylanması zaman aldığı için, 1855 ağustosuna kadar Musul'daki İngiliz konsolosluğunda barınan Yezdanşer eylül başında İstanbul'a doğru yola çıkartılır, 18 Ekim günü vardığı İstanbul'da beş ay boyunca seraskerlikte tutulur ve Şubat 1856 sonunda beraberindekilerle birlikte Vidin'e sürülür.

*

Yezdanşer'in isyanı Osmanlıya Kürdistan'ın nasıl patlamaya hazır bir barut fıçısı olduğunu, Girit'ten kaçacak Bedirhan Bey'in ne büyük sorunlara neden olabileceğini gösterir ve ona karşı sürdüregeldiği sürgün politikasını gözden geçirmesini sağlar. Politikanın gözden geçirilmesine neden olduğu söylenebilecek bir başka gelişme de, Bedirhan Bey'le birlikte sürgün edilenlerden bazılarının Girit'ten kaçmaya başlamalarıdır ki, bunlardan ilki, Bedirhan Bey'in ağabeyi Salih Bey'in oğlu İbrahim Bey olur. İbrahim Bey Ağustos 1855'te Girit'ten kaçmayı başarır. Üstelik, Kürdistan'da, Bohtan dağlarına kadar geldiğine dair söylentiler çıkar.[32] Daha sonra, bu söylentilerin gerçek olmadığı anlaşılırsa da, bu firar olayı da, Kürdistan'ın her an patlamaya hazır olduğunu Yezdanşer'in isyanıyla görmüş olan Osmanlı için bir diğer uyarı işareti olur.

Nasturi Katliamı Tekrar Gündemde

Kırım Savaşı sırasında, özellikle Rus donanmasının Sinop'ta Osmanlı filosunu imha ettiği 1853 mart ayı sonundan İngiltere ile Fransa'nın Kırım'a çıkartma yaptıkları 1854 eylülüne kadar uzanan bir buçuk yıllık zaman dilimi aralığında, İngiliz basınında Bedirhan Bey'in 1843 ve 1846'da Nasturilere karşı giriştiği

[32] Öğün 2010, 379-380 ve BOA belge özetleri, "Bedirhan Bey", 6 L. 1271.

katliamın yoğun biçimde tekrar gündeme getirildiği görülüyor. Bunun nedeninin, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında Rusya'ya karşı savaşa girecek olmasının yarattığı tartışmalar olduğu anlaşılıyor.

Bedirhan Bey'in 1840'lı yılların ortalarında giriştiği Nasturi katliamı o tarihlerde de İngiliz basınında bir miktar yer aldıysa da, konu daha çok, İngiltere ve Fransa ile Osmanlı arasındaki diplomatik ilişkilerin gündemini işgal eden bir mesele olmuştu. Katliamın Hıristiyan dünyasının kamuoyuna mal olması Austen Henry Layard'ın *Ninova ve Kalıntıları* başlıklı kitabının ilk kez 1848 yılının sonlarında yayınlanmasıyladır.[33] Aralık 1848'den Temmuz 1949'un sonuna kadar uzanan sekiz aylık süre boyunca, çok sayıda gazete ve dergide Nasturi katliamına ilişkin ayrıntılar, Layard'ın kitabından yapılan geniş alıntılarla kamuoyuna aktarılır.[34] Kampanya halini alan bu tanıtım yazılarının 1849'un ikinci yarısında kesildiği görülüyor. Rusya ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin gerginleştiği 1853'ün ilk aylarına kadar Nasturi katliamının gündeme bir kez daha gelişi, 1843'teki ilk katliam sırasında Kürdistan'daki İngiliz misyoner faaliyetlerini yürüten Anglikan Kilisesi'nden Rahip George Percy Badger'in *Nasturiler ve Ritüelleri* başlıklı ünlü kitabının 1852 yılında yayınlanmasıyla olur.[35] Bedirhan Bey'in yaptığı katliam, Osmanlı filosunun Sinop önlerinde batırılmasıyla bir-

---

[33] Layard 2000. *Ninova ve Kalıntıları* adlı kitaptaki katliama ilişkin ayrıntıların kısa bir özeti için örneğin bak. Kardam 2011, 192-195.

[34] Örneğin *Quarterly Review*, Aralık 1848; *Liuterary Gazete*, Ocak 1849; *North British Review*, Mayıs 1849; *Raynolds's Miscellany of Romance*, Mayıs 1849; *Westminister and Foreign Querterly Review*, Temmuz 1849. Bu örneklerin sayıca azlığı okuru yanıltmasın. Nasturi katliamıyla ilgili herhangi bir yayın sadece onu yayınlayan gazete veya dergiyle sınırlı kalmıyor, diğer yayın organları da ya hemen sonra ya da daha ileri bir tarihte aynı materyali ya aynen ya da özetleyerek okurlarına akratıyorlardı.

[35] *The Morning Chronical*, 22 Eylül 1852.

likte tekrar kamuoyunun gündemine sokulur. Bunun, İngiltere'nin Osmanlı yanında yer alarak Ruslara savaş ilan edip etmemesi meselesinin tartışmasıyla bağlantılı olduğu anlaşılıyor. Basında ve, dolayısıyla, kamuoyunda İngiltere'nin "barbar Ortodoks Rusya'ya karşı" Müslüman Osmanlıya sahip çıkarak onun yanında savaşa girmesi konusunda "savaş yanlısı bir kampanya" başlar. Buna karşılık, özellikle hükümet, İngiltere'nin savaşa girmesinde ikircikli̇dir. "Müslüman Türkleri Hıristiyan Ruslara karşı savunma meselesi, (...) Anglikan Muhafazakârlar açısından önemli bir engel oluşturdu. Aynı şey dindarca duygularından dolayı Türklere düşmanca bakan Kraliçe için de haliyle geçerliydi."[36] Austen Henry Layard'ın *Ninova ve Kalıntıları* kitabından yapılan geniş alıntılarla Bedirhan Bey'in Nasturi katliamını hatırlatan yayınlar, genellikle Osmanlıyı himaye etmek üzere Ruslara savaş açılmasına karşı çıkan cepheye cephane taşıma amaçlıydı. Bir yandan, Nasturi katliamı üzerinden Kürtlerin hiçbir "onur ilkesine sahip olmayan ve hiçbir toplumsal kurala saygı duymayan" bir halk olduğundan, "Bir Kürt gibi yontulmamış" deyiminin bütün Doğu'da çok yaygın bir deyiş haline gelmiş olduğundan söz edilirken,[37] bir yandan da Hıristiyan Nasturileri katletmiş olan Bedirhan Bey'in Osmanlı yönetimi tarafından, rüşvet karşılığı, nasıl himaye edildiği hakkındaki asparagas haberler tekrarlanıyordu. Buna göre, Bedirhan Bey sahip olduğu büyük serveti kendisini teslim alan ordunun komutanlarına, padişahın haremine ve saray çevrelerine, hatta Bâb-ı Âli'nin kimi nâzırlarına ve din adamlarına ve Meclis-i Vâlâ üyelerine dağıttığı ve o sayede İstanbul'a getirildiğinde Boğaziçi'nde güzel bir konakta ağırlandığı ve Nasturi katliamından ötürü ağır bir cezaya çarptırılmak yerine, Osmanlı yönetimi tarafından "evcil hayvan bannağı" haline getirilmiş olan

[36] Figes 2011, 169-170.

[37] *Chambers's Journal of Popular Literature, Science and Arts*, 11 Şubat 1854.

Girit adasına gönderildiği hikâye ediliyordu.[38] Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaşa girilmesi gerektiğini savunan Austen Henry Layard, kendi yazdığı kitap tanık gösterilerek yürütülen bu kampanyanın etkisini kırmak amacıyla olsa gerek, üyesi olduğu Avam Kamarası'nda bir konuşma yaparak şöyle der:

> Hatırlanması gerekir ki, Nasturi katliamını yapanlar Türkler değil, isyancı Kürt aşiretleriydi. Bâb-ı Âli, tam da bu katliam nedeniyle onu cezalandırmak amacıyla, Kürt aşiretlerinin başını çeken Bedirhan Bey'e karşı yüksek maliyetli bir savaş vermiştir.[39]

Oysa, 1848 yılı sonunda yayımlanan *Ninova ve Kalıntıları* adlı kitabında, Bedirhan Bey'in ağır bir cezaya çarptırılmak yerine Girit'e gönderilmesini "işlediği sayısız suça verilmiş komik bir ceza" olarak niteleyerek, Osmanlının Nasturi katliamına yönelik hoşgörüsünü eleştiren yine kendisiydi.[40]

Her ne kadar konu dışıysa da, Bedirhan Bey'in Nasturi katliamının, özellikle 1856 tarihli Islahat Fermanı'ndan sonra, Osmanlı topraklarında Hıristiyanlara karşı tırmanışa geçen saldırı ve katliamları açıklamakta nasıl bir mihenk taşı haline getirildiğine bu vesileyle kısaca da olsa değinelim. Daha Kırım Savaşı sırasında yapılan yorumlarda, Bedirhan Bey'in giriştiği bu katliam, hiç ilgisi olmadığı halde, 1839 yılında ilan edilen Tazminat Fermanı'na ve onun getirdiği "reformlara" Müslümanların gösterdiği tepkiye bağlanıyordu.[41] Örneğin 1854 temmuzundaki bir yorumda şöyle deniyordu:

> Asya'nın o kısmında yaşayan Nasturilere, Ermenilere ve diğer Hıristiyan tebaaya tavizler verilmesi Bâb-ı Âli'nin politikası haline gelince [Tanzimat Fermanı kastediliyor], bu acımasız vahşi

---

[38] *Home Friend*, Temmuz 1854.

[39] *Eclectic Review*, Haziran 1854, 654.

[40] Layard 2000, 171.

[41] Nasturi katliamının Tanzimat Fermanı'yla ilişkisi olmayan karmaşık nedenleri için bak. Kardam 2011, 169-188.

> Kürt [Bedirhan Bey] 1843'te (...) kimseye bir zararı olmayan kendi halindeki Nasturilere karşı korkunç bir katliama girişti.[42]

Zaten Austen Henry Layard da ünlü kitabında, Nasturi katliamını Bedirhan Bey'in dinsel fanatizmiyle açıklıyordu. Katliamın nedenini bir kez Hıristiyan düşmanlığına bağlayınca, onu, Müslümanların daha sonraki yıllarda Osmanlının Hıristiyan tebaasına karşı giriştiği bütün saldırı ve katliamlarının bir tür başlangıç noktası ve mihenk taşı haline getirmenin yolu da açılmış oluyordu.

Nasturi katliamının bir kez daha İngiliz kamuoyunun gündemine sokulması 1877-1878'deki "93 Harbi" olarak adlandırılan Osmanlı-Rus savaşı sırasında olur. Bedirhan Bey'in 1847'deki yenilgisinin ardından Kürdistan'daki beylik düzenin dağıtılmasının büyük bir siyasi boşluk, ekonomik ve sosyal yıkım, asayişsizlik, talan ve çapul yaratması kaçınılmazdı. "Kürt sorunu"nun temelleri böyle atılırken, Kırım Savaşı'nın ardından, 1859'da Şeyh Şamil'in Rus ordusu karşısında yenilmesiyle, 1860'lı yıllarda Kürdistan perişan durumdaki Çerkezlerin göçüne sahne olur. Kürt beyliklerinin iç düzeni içinde, beylerin himayesi altında yaşayan Ermeniler önce yoksulluk ve sefalet içine yuvarlanan Kürtlerin, ardından da Çerkezlerin hedefi haline gelmeye başlar. Nitekim, 1862'de resmen faaliyete geçen Ermeni meclisi, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan Ermenilerden gelen baskı, haksız uygulama, saldırı, vb. şikâyetlerini toplayarak bunları sınıflandırıp bir rapor haline getirir ve 1871'de bir dilekçe halinde hükümete sunar. Bu şikâyetlerin en başında Kürtlerin ve Çerkezlerin Ermeni köylerine yaptıkları baskın, yağma ve öldürme gibi eylemleri gelmektedir.[43] Aynı sırada Müslüman tebaanın Balkanlardaki Hıristiyanların bağımsızlık istemlerini bastırmaya yönelik artan baskı ve kınımları söz

---

[42] *Home Friend*, Temmuz 1854, 75.

[43] Akçam 2002, 80-81.

konusudur. 93 Harbi eşiğinde, 1877 ocağında yayımlanan bir yorumda, günümüz Bulgaristan'ında yaşayan Hıristiyanlara yönelik bu türden saldırılar Bedirhan Bey'in 1840'lı yıllarda düzenlediği Nasturi katliamının devamı olarak gösterilir.[44] 93 Harbi'nin hemen ertesinde, *The Times* gazetesinde "Bir Seyyah" imzasıyla yayımlanan okur mektubunda, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere yönelik baskı, yağma ve katliam iddialarının kamuoyunu yanıltmaya yönelik hayal mahsulü şeyler olduğunun söylenmesi üzerine, İngiliz akademisyeni, hukukçu, tarihçi ve Liberal siyasetçi James Bryce aynı sütunlarda bu görüşü şöyle yanıtlar:

> Keşke hayal mahsulü olsalardı. Oysa bunlar korkunç gerçeklerdir. O mektubun yazarı Bedirhan Bey'in 30 yıl kadar önceki katliamlarını, yağmalarını ve işlediği cinayetleri hiç duymamış mıdır! Sürdüre geldikleri bu hareketler tırmana tırmana nihayet geçtiğimiz bahar aylarındaki katliama kadar varmıştır.[45]

93 Harbi'nden sonra toplanan Berlin Konferansı'nda kabul edilen Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi'yle, Bâb-ı Âli Ermenilerin oturdukları illerde iyileştirme ve düzenlemeler yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin emniyet ve huzurunu sağlayıp korumayı taahhüt ediyor ve bu konuda alacağı önlemleri diğer devletlere bildirme yükümlülüğü altına giriyordu. Böylece, Ermeni sorunu uluslararası bir boyut kazanırken, bu taahhütlerden kurtulmak isteyen Sultan Abdülhamid, Kürtlerden de yararlanarak, Ermenileri topyekûn yok etme amaçlı merkezi katliamlar düzenlemeye başlar. Bu katliamlar nedeniyle, bunları Bedirhan Bey'in Nasturi katliamına bağlayan yorumlar 1890'lı yıllarda İngiliz basınında tekrar boy gösterir. Örneğin hem rahiplik hem de yayıncılık yapmakta olan Malcom MacColl 1895 ocağında *Contemporary Review* adlı dergide yayımla-

---

[44] *Leisure Hour*, Ocak 1877.

[45] James Bryce, *The Times*, 14 Haziran 1878.

nan "Rusya ve İngiltere" başlıklı makalesinde, Austen Henry Layard'ın kitabından alıntılar yaparak, son zamanlarda Ermenistan'da görülen katliamların Bedirhan Bey'in 1840'larda yaptığı katliama kadar uzanan bir geçmişi olduğunu söyler. Ama o katliamın yapıldığı Hakkâri'nin Zap Suyu boyunun Ermenistan olduğunu iddia ederken, katledilenlerin de Nasturi değil Ermeniler olduğunu iddia eder. Şöyle:

> Osmanlı sultanının emrinde bir subay olan Bedirhan, Ermenilerin sayısının çok fazla olduğunu, dolayısıyla azaltılması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşüncesine bir de onların mallarına ve kadınlarına sahip olma arzusu eklenince ortaya bu katliam çıktı.[46]

Bu örnekler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'nun politik coğrafyası tanzim edilirken Kürtlere –sahip oldukları nüfusun ve yaşadıkları coğrafyanın büyüklüğüne rağmen– sömürge statüsünün bile verilmemiş olmasının nedeninin, Kürtlerin sadece Ermeni soykırımında oynadıkları rolle sınırlı kalmayıp, Nasturi katliamına kadar uzanıyor olabileceğine işaret eden İsmail Beşikçi'nin[47] haklı olabileceğine işaret eden kanıtların hiç de az olmadığını gösteriyor.

---

[46] MacColl 1895, 16.

[47] Beşikçi 2011.

VII
GİRİT'TEKİ ÇİFTLİK

Önce İstanbul'a yerleşme, ardından Osmanlının Rumeli ordusu saflarında Kırım Savaşı'na katılma talepleri reddilen veya bu taleplerine hiç yanıt alamayan Bedirhan Bey Girit'ten kurtulma umudunu yitirmiş olmalı ki, Yezdanşer isyanının sürdüğü günlerde (muhtemelen 1855'in ocak veya şubat ayında) Girit adasında arazi satın alarak bir çiftlik kurmasına izin verilmesini ister. Hatırlanacağı gibi, Bâb-ı Âli'nin Ekim 1847'de Girit valisine bildirdiği Bedirhan Bey'e yönelik sürgün politikasının unsurlarından biri de, "Kendisi bundan böyle Girit adasının halkından sayılacağı ve eski memleketiyle bir alakası kalmayacak olması bakımından" ve "geçimini öyle sağlaması için" Girit'te mülk edinmesine imkân verilmesiydi.[1]

Bedirhan Bey'in 1852 sonbaharında arazi satın almasına izin verilmesi için, eski vali Vamık Paşa'nın yerine tayin edilmiş olan Vali Mehmed Emin Paşa'ya bir dilekçeyle yazılı olarak başvurduğu[2] ve bu dilekçeyi sadrazama ileten valinin uygulamaya ilişkin bazı sorular sorduğu anlaşılıyor. Valinin yanıtlanmasını istediği bu sorulardan öğrendiğimiz kadarıyla, Bedirhan

---

[1] BOA 021, 13 Za. 1263 (Girit valisinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 021\img259584].

[2] Bedirhan Bey'in bu dilekçesini Osmanlı arşivinde bulamadım.

Bey'in satın almak istediği çiftlik "Kandiye kalesi dışında", "Kandiye'ye iki buçuk saat uzak bir yerdedir". Valinin Bâb-ı Âli'ye sorduğu soru ise şudur: Bedirhan Bey'in hareketlerinde serbest olmasına rağmen, Kandiye kalesi dışına çıkması yasak olduğuna göre, Kandiye kalesi dışındaki bu çiftliğe yalnız başına gidip gelmesine ve, hatta, geceleri orada kalmasına izin verilecek midir?[3]

Sadrazam, Bedirhan Bey'in dilekçesini ve vali Mehmed Emin Paşa'nın sorularını Meclis-i Vâlâ'ya havale eder. Sonuçta, sadrazamın padişahın da onayını alarak valiye verdiği 1 Mart 1855 tarihli yanıt mealen şöyle olur:[4]

- Bedirhan Bey satın almayı düşündüğü arazide çiftlik kurma ve onu işletme işini bizzat değil, adamları vasıtasıyla yapacaktır.
- Çiftliğe bizzat gitmesini gerektirecek durumlar olursa, valilik tarafından yanına verilecek özel görevlilerin muhafazası altında gidip gelecektir.
- Eğer bu şartları kabul ediyorsa, çiftlik satın almasına izin verilmesi; yok eğer "kendi başına ve vakitli vakitsiz gidip gelmek amacındaysa", izin verilmemesi.
- Gerek izin verilmesi durumunda olsun, gerekse verilmemesi durumunda olsun, Bedirhan Bey'in her hal ve şartta "muhafaza altında bulundurulmasının eksiksiz yerine getirilmesi."

Çiftlik satın almasına izin verilme koşullarının bu kadar ağır olması ve özellikle valiye özel olarak hatırlatılan son maddenin nedeni, Bedirhan Bey'in başvurusunun Yezdanşer isyanının sürdüğü günlere denk gelmiş olmasıdır. Bâb-ı Âli daha 20 gün kadar önce Girit ve Silistre valilerinin, Bedirhan Bey ile Han Mahmud'un bulundukları yerlerden kaçarak Kürdistan'a git-

---

[3] BOA 040, 11 C. 1271 (Desaadet'ten Girit valisine) [DVD:\BOA 040\img259473].

[4] Aynı yerde.

meleri tehlikesine karşı muhafaza önlemlerinin artırılması konusunda özel olarak uyarılmalarına karar vermişti. Bedirhan Bey'in söz konusu çiftliği kurma ve işletme işini bizzat değil "adamları vasıtasıyla" yapması koşulu ilginçtir. Bununla kastedilen, kendisiyle birlikte Girit'e sürgün edilmiş "hamalları" veya "kiracıları" olamaz, zira Kandiye kalesi dışına çıkma yasağı onlar için de geçerlidir.. Bu koşulla kastedilen muhtemelen, Kandiye'nin yerli halkı arasından ücretle "adam tutması"dır.

Bedirhan Bey'in, önüne konulan bu ağır şartlara rağmen, söz konusu araziyi alıp çiftlik kurmaya karar verdiği anlaşılıyor. Hatta, 1863 yılında İstanbul'a yerleşmek üzere Girit'ten ayrılırken de "Kabıl Hora" adındaki bu çiftliği satmayıp ölünceye kadar muhafaza ettiğini, Bedirhan Bey'in torunu Mehmed Salih Bedirhan'ın anılarından öğreniyoruz. Bedirhan Bey'in nikâhlı eşlerinden Ruşen Hanım'ın kızı Leyla Hanım'ın oğlu olan Mehmed Salih söz konusu anılarında şöyle der:

> [Ninem Ruşen Hanım] bana 75 lira [7.500 kuruş] verdi, bu paranın bir kısmı Girit'in Kandiye'sinde olup, Bedirhan Bey'den valideme ve ondan bana intikal etmiş "Kabıl Hora" çiftliğinin hissesi bedelinden idi.[5]

Şu halde, Bedirhan Bey öldüğünde bu çiftlik hâlâ duruyordu ve murisleri arasında pay edilmişti.

Bedirhan Bey'in bu çiftliği kaça satın aldığına, kendisine ne kadar gelir getirdiğine, Girit'ten ayrıldıktan sonra bu çiftlikle kimin/kimlerin ilgilendiğine, arazinin tam olarak nerede olduğuna ve bugün o arazi üzerinde ne olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadım.

---

[5] Mehmed Salih Bedirhan 1992, no. 6 (01.12.1992).

VIII
GİRİT DEPREMİ

12 Ekim 1856 Pazar günü sabaha karşı Ege Denizi'nde, Rodos adası merkezli, Girit adasını da etkileyen 10 şiddetinde ve 7,3 büyüklüğünde, tsunamiye de yol açan büyük bir deprem olur.[1] Sarsıntı Malta'ya kadar bütün doğu Akdeniz sahillerinde, hatta açık denizde bile hissedilir. İngiltere konsolosu Ongley'in bildirdiğine göre, deprem Girit'i sabaha karşı saat 02: 45'te vurur ve aralıksız iki dakika kadar sürer. Adada en büyük hasar, Kandiye sancağında, özellikle Bedirhan Bey'in de yaşadığı Kandiye kentinde meydana gelir. Adanın tamamında yıkılan toplam bina sayısı 6.512, hasarlı bina sayısı da 11.317'dir. Yıkılan binaların yüzde 55'i Kandiye sancağında, yüzde 37'si de Kandiye kentindedir. Toplam ölü sayısı 528, yaralı sayısı 631'dir. Ölenlerin yüzde 42'ye yakını, yaralıların da yüzde 38'i Kandiye kentindedir.[2] Kentte büyük bir dehşet yaşanır. O sırada ailesiyle birlikte Kandiye'de bulunan yeni Girit Valisi Veliyyüddin (Veli) Paşa,[3] elinde meşale, sabaha kadar kentin harabeye dönmüş so-

---

[1] www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/thistoric.htm ve public.cumhuriyet.edu.tr/mesci/c.pdf.

[2] Konsolos H. S. Ongley'in mektubu, *The Times*, 7 Ocak 1857.

[3] Paris elçisiyken Mayıs 1855'te Girit valiliğine atanan Veli Paşa, 1840-1851 tarihlerinde adada valilik yapmış olan Mustafa Naili Paşa'nın oğludur.

kaklarında dolaşarak halkı sakinleştirmeye çalışır.[4] Girit Eyaleti kadısı Hafız Nuri depremden 18 gün sonra Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği raporunda, en büyük zararı Kandiye kentinin gördüğünü, kentin tümüyle harap olduğunu, ekmek fırınlarının, su kanallarının ve değirmenlerin yıkıldığını, halkın aç susuz çadırlarda yaşamakta olduğunu bildirir.[5]

Bedirhan Bey'e ve ailesine ne olduğuna gelince, bunu onun bir ay kadar sonra, 17 Kasım 1856 günü yazıp Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği yardım dilekçesinden öğreniyoruz:

> Yüksek iradeyle Girit adasına sürgün edilirken, orada ikâmetime dair sadrazam hazretlerinin çok ayrıntılı öğütleri ve padişahın emir ve fermanı gereğince, Girit adasına varıp burayı vatan edindim ve padişahın merhametinin ve sadrazamın himmetinin icabı gereği bir konak ile getirisi az bir çiftlikceğiz satın alarak 150.000 kuruş borca girdim ve dokuz seneyi aşkın bir süredir elden geldiği kadar geçinip gittim ve fert sayısı 90'ı bulan ailemle, bize farz olduğu şekilde, [Allah'ın padişahımıza uzun ömür ve saltanat bahşetmesi için dua ede geldik.] Ama herkesin apaçık bildiği ve yukarıda da belirtildiği gibi, ailemin büyüklüğü 90 kişiyi aştığı için maaşım geçimime yetmediği ve Kürdistan'da olan mal varlığımın tamamı gelemeyip şunun bunun tarafından gasp edilerek telef olduğundan son derece yoksulluğa ve hesapsız sıkıntıya düşmüş halde, çok muhtaç durumdayım. Allah, padişahın memleket ve beldelerindeki kimseyi böyle bir duruma düşürmesin.
>
> Geçenlerde Allah'ın hikmetiyle meydana gelen yer sarsıntısında, satın almış olduğum bir kapı konak ile küçük çiftliğim tamamıyla yıkılıp harap oldu. Burada halimi sorup arayanımız bulunmadığından çoluk çocuğum bütün bütün sokakta kaldığından tam bir yokluk ve perişanlık içine düştüm. Hanemin eski halinde yeniden inşasının ise en az 125.000 kuruş gerektirdiği mü-

---

[4] *The Times*, 12 Kasım 1856.

[5] BOA 042, 29 S. 1273 (Kadı Hafız Nuri'den Sadrazam'a).

hendis ve mimarların keşfi sonucu anlaşılmıştır. Oysa benim elimde avucumda hiçbir şeyim olmadığı gibi, yukarıda özellikle belirttiğim gibi, borç içinde olduğumdan evimi inşa ettirecek gücüm yoktur. Ailemin yarısı küçük çocuktan oluştuğu için, derdime derman olacak yardım ve şefkat buyurulmayacak olursa hepten ortalıkta ve sokakta kalıp telef olacağım kesindir.[6]

Bedirhan Bey içine düştüğü bu durumdan kurtarılmak için padişah ve sadrazamdan merhamet ve şefkat dilediği bu dilekçesinden hiçbir sonuç elde edemez; ama biz hem bu dilekçeden hem de bu vesileyle yapılan yazışmalardan ilginç bilgiler edinebiliyoruz. Bu dilekçeden öğrendiklerimiz şunlar oluyor:

• 1849 yılı sonbaharında Bedirhan Bey'e 7.000 kuruş maaş bağlanması kararı alınırken, bu miktardın 75 kişilik nüfus için olduğu belirtiliyordu. Yedi yıl sonra, 1856 yılı sonunda, bakmakla yükümlü olduğu nüfusun sayısının 15 kişi artarak 90'a çıktığını öğreniyoruz. Bedirhan Bey'in bakmakla yükümlü olduğu nüfus ancak yeni doğumlarla artabileceğine göre, sürgüne gönderilirken beraberindeki çocuklarının sayısı beşi erkek, 10'u kız olmak üzere 15'ken, yedi yılda 15 çocuğunun daha dünyaya gelmiş olduğunu anlıyoruz. Girit'e vardığında ailesinin büyüklüğü 44 kişiydi. On beş yeni doğumla birlikte bu sayı 59 olmuştur. "Ailemin yarısı küçük çocuktan oluşuyor" derken Bedirhan Bey'in kastettiği durum budur.

• Bedirhan Bey'in Kandiye'ye geldiğinde üzerindeki nakit parasının 150.000 kuruşunu, padişahın emri gereği satın almak zorunda bırakıldığı ev ve arazi için ayırdığını biliyoruz. Yedi yıl sonra yazdığı bu dilekçeden, kendisine bağlanan maaş yetmediği için bu parayı harcamak zorunda kalıp, edindiği evi ve çiftliği 150.000 kuruş borçlanarak satın almış olduğunu öğreniyoruz.

---

[6] BOA 187, 17 Ra. 1273 (Bedirhan Bey'den Meclis-i Vâlâ'ya) [DVD:\BOA 187\img64185].

• 12 Ekim günü meydana gelen depremde, hem evinin hem de bir buçuk yıl kadar önce satın almış olduğu çiftliğinin tamamıyla yıkıldığını ve can kaybı ya da ağır yaralanma olmasa bile, ailesinin sokakta kaldığını (muhtemelen çadırda yaşadığını) öğreniyoruz. Evinin baştan aşağı yeniden inşa edilmesi için 125.000 kuruş gerekmektedir ki, 150.000 kuruş borcu olan Bedirhan Bey'in bu miktarı karşılayacak maddi gücü yoktur.

Dilekçenin sadrazamı ve Bâb-ı Âli'yi özellikle rahatsız eden kısmının şu cümle olduğu anlaşılıyor: "Kürdistan'da olan mal varlığımın tamamı gelmeyip şunun bunun tarafından gasp dilerek telef olduğundan son derece yoksulluğa ve hesapsız sıkıntıya düşmüş [durumdayım]." Bedirhan Bey bu cümlesiyle, mal varlığının yağmalandığını ilk kez dile getirerek kendisine verilmiş olan mal güvencesini hatırlatıp, ima yollu da olsa, bu durumdan Bâb-ı Âli'yi sorumlu tutmaktadır. Nitekim, hem Meclis-i Vâlâ hem de sadrazam dilekçenin gönderilme nedeni olan yardım talebini bir yana bırakıp, Bedirhan Bey'in bu iddiasına odaklanırlar. Ama bu konuyu daha sonra ele almak üzere, önce Bedirhan Bey'in deprem öncesinde gönderdiği başka bir dilekçesinin sonucu üzerinde duralım.

Sadrazamlıktan Maliye Nezareti'ne gönderilen 2 Aralık 1856 tarihli bir yazıdan, Bedirhan Bey'in deprem öncesinde Meclis-i Vâlâ'ya bir dilekçe vererek, 1849 yılında kendisine bağlanmış olan 7.000 kuruş maaşın geçinmesine yetmediğini belirterek zam yapılması talebinde bulunmuş olduğunu öğreniyoruz. Sadrazamlığın söz konusu yazısı şöyledir:

> Maliye Nezareti'ne
>
> Kandiye ileri gelenlerinden Abdülaziz Bey'in varissiz olarak ölümü üzerine zeâmet bedeli olarak tahsis olunmuş aylık 830 kuruş maaşın hazineye kalması ve terekesinde yazılı nakit bedelin yollanabilmesi için bulunduğu yere yazı yazılması gerekiyorsa da, Kandiye'de ikamet etmekte olan Bedirhan Bey'e tahsis edilmiş olan 7.500 kuruş [doğrusu 7.000 kuruş] maaş geçimine

> yetmediği için sözü edilen maaşın onunkine eklenerek zam yapılmasına ilişkin Meclis-i Vâlâ yazısının gereği yerine getirilecekse, Bedirhan Beyin maaşının memleketinde el konulmuş olan emlak ve emvalinin karşılığı olarak mı tahsis olunduğu yoksa merhameten açıktan mı verildiği ve kendisi ile ailesine mi yoksa yalnız kendisine mi tahsis edildiği müşîrden [Girit valisinden] yazılı olarak sorulması üzerine gelen resmi yanıt ilişikte gönderilmiş olup durumu değerlendirerek sonucu bildirmeniz beklenmektedir.[7]

Bu yazıya göre, Meclis-i Vâlâ Bedirhan Bey'in dilekçesi üzerine Kandiye ileri gelenlerinden birisinin ölmesi ve varisinin de olmaması nedeniyle, ona bağlanmış olan 830 kuruş maaşın Bedirhan Bey'in maaşına eklenerek maddi sıkıntısının bir ölçüde de olsa azaltılabileceği sonucuna varıyor. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ise, Girit valisine yazı yazılarak, Bedirhan Bey'e bağlanmış olan 7.000 kuruş maaşın "memleketinde el konulmuş olan emlâk ve emvalinin karşılığı olarak mı tahsis edildiğini yoksa merhameten açıktan mı verildiğini; hem kendisine hem de ailesine mi yoksa yalnızca kendisine mi tahsis edildiğini" sordurtuyor. Bu soruların yanıtlarını zaten bizzat bilen, eğer hatırlamıyorsa hemen yanı başındaki Maliye Nezareti'nden öğrenebilecek olan Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bunları Girit valisine sordurtmasının nedeni olsa olsa, Bedirhan Bey'in dilekçesini bürokrasi çarkının dişlileri arasına atarak konuyu sürüncemede bırakmak istemesi olabilir. Bedirhan Bey'e 7.000 kuruş maaş bağlanması kararının alındığı Eylül 1849 tarihide sadrazamlık koltuğunda oturan ve bu kararı aldırtan kişi Mustafa Reşid Paşa'nın kendisidir. Bağlanan maaşın niteliğinin ne olduğunu o zamanın Girit valisine bildirten de kendisidir.

Mustafa Reşid Paşa'nın Girit valisine sordurttuğu, Bedirhan Bey'e bağlanan maaşın "memleketinde el konulmuş olan emlâk

---

[7] BOA 044, 3 Ra. 1273 (Sadrazamlıktan Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 044\img264130].

ve emvalinin karşılığı mı olduğu" sorusu özellikle ilginçtir. Zira bu soruyla, Bedirhan Bey'in mal varlığına el konulduğu –benim tespit edebildiğim kadarıyla– bir sadrazam tarafından ilk kez açıkça ve resmen itiraf edilmektedir.

Bedirhan Bey'in deprem öncesinde göndermiş olduğu bu dilekçesi bürokrasinin çarkları arasında dönüp durmakta olduğundan, henüz bir sonuca bağlanmadan 12 Ekim depremi yaşanır. Bedirhan Bey'in 17 Kasım 1856 tarihli dilekçesiyle birlikte, konu maaş zammı olmaktan çıkıp depremde uğradığı zararın telafisi halini alır ve daha önceki dilekçesi gündemden düşer.

Bedirhan Bey'in depremden sonra Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı yeni dilekçesine geri dönelim. Meclis-i Vâlâ başkanlığının dilekçeyi Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bilgisine sunarken yazdığı 4 Ocak 1857 tarihli yazıda şöyle denir:

> Bedirhan Bey'in muhtaç durumda olmasının yanı sıra mallarının [bedelini] de tamamıyla alamamış olduğunu ifade ettiğine göre icabının yapılabilmesi için o konuda zat-ı âlinizin düşüncelerinin bildirilmesi düşünülerek söz konusu dilekçe ilişikte gönderilmiş olmakla gereğinin bildirilmesi zat-ı âlilerinin takdiridir.[8]

Görüldüğü gibi, Meclis-i Vâlâ Bedirhan Bey'in acil maddi yardım talebini bir yana bırakıp, öncelikle mal varlığının yağmalanmış olduğu iddiası konusunda nasıl bir yol izleneceğini sadrazama sormaktadır. Bu yazıyı alan Mustafa Reşid Paşa konuyu bir kez daha bürokrasi çarkının dişlileri arasına atar. Maliye Nezareti'ne hemen aynı gün (4 Ocak 1857) gönderttiği yazıyla, Bedirhan Bey'in taşınır ve taşınmaz mallarının bedellerini alamadığı iddiası konusundaki görüşünü sordurtur.[9] Konuyu 15 gün araştıran Maliye Nezareti yanıtını 20 Ocak 1857 tarihli bir raporla verir. Bu raporda, 1847 yılında 7.000 kuruş aylık ma-

---

[8] BOA 187, 7 Ca. 1273 (Meclis-i Vâlâ'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 187\img64183].

[9] BOA 045, 7 Ca. 1273 (Sadrazamlıktan Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 045\img259437].

aşın nasıl bağlandığının öyküsü bütün ayrıntılarıyla uzun uzadıya anlatıldıktan sonra, söz konusu maaş bağlanırken Kürdistan valisine Bedirhan Bey'in Kürdistan'da olan emlâk ve gelirlerinin durumunun sorulduğu ama yanıt alınamadığı belirtilir ve şöyle denir:

> Kürdistan valisi hazretlerine yazılan yazının cevabının şimdiye kadar geldiğine dair açık ve seçik herhangi bir kayda ulaşılamamış olduğundan, Kürdistan valisi devletlü paşa hazretlerine tekraren bir yüksek emirnâme gönderilmesi [konusunda ferman efendimizindir].[10]

Maliye Nezareti'nden gelen bu yanıt üzerine sadrazamın nasıl bir tasarrufta bulunduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşamamış olsam bile, bunu tahmin etmek zor değildir. Muhtemelen, bu yazıyı alan sadrazam Kürdistan valisine bir yazı göndererek Bedirhan Bey'in taşınır ve taşınmaz mallarının akıbetinin ne olduğunu bir kez daha sormuştur. Ve Kürdistan valisi de, her zaman yaptığı gibi, bu yazıyı da yanıtsız bırakmıştır. Oradan bir yanıt gelmediği için, Bedirhan Bey'in acil maddi yardım talebine verilecek yanıt da askıya alınmıştır. Nitekim, yardım talebine iki aydır yanıt alamayan Bedirhan Bey 22 Ocak 1857 günü aynı talebini yineleyen bir dilekçe daha gönderir.[11] Bu ikinci dilekçe üzerinde nasıl bir işlem yapıldığını bilmemekle birlikte, maddi yardım talebinin karşılanmadığını biliyoruz.

---

[10] BOA 187, 23 Ca. 1273 (Maliye Nezareti'nden Sadrazamlığa) [DVD:\BOA 187\img641184].

[11] BOA 186, 25 Ca. 1273 (Bedirhan Bey'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 186\img64187].

IX
AF VE MÎR-İ MÎRÂNLIK RÜTBESİ

Bedirhan Bey'in depremde yıkılan evinin onarımı için yardım talebinde bulunduğu 17 Kasım 1856 tarihli dilekçesinden altı ay kadar sonra, Ramazan ayının son gecesi olan 24 Mayıs 1857 günü, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında, maliye nâzırının konağında özel bir toplantı yapılır. Sultan Abdülmecid'in emriyle yapılan bu özel toplantının konusu "Bedirhan Bey"dir. Mehmed Salahaddin'in *Bir Türk Diplomatı'nın Evrâk-ı Siyâsiyyesi* adlı kitabının "Bedirhan Bey" başlıklı bölümü, sadrazamın bu toplantıda alınan kararları padişahın onayına sunan tezkeresiyle başlar. Belki de, orijinali Mehmed Salahaddin'in elinde olduğu için benim Osmanlı arşivinde bulamadığım bu sadrazamlık tezkeresi şöyledir:

> Bedirhan Bey'in mevcut durumundan dolayı kendisinin gerçekten güvenlik altında tutulmasını sağlayacak bilgece önlemler hakkında Padişahın emir ve fermanı gereği Ramazan ayının son gecesi devletlü Serasker Paşa [Rıza Paşa-?] ve [Serdar-ı Ekrem] Ömer Paşa ve [Meclis-i Âli-yi Tanzimat Azası-?] Ali Galip Paşa ve Arabistan Ordu-yı Hümayunu Müşîri'nin [İsmail Paşa] katılımıyla Maliye Nâzırı [Hasib Paşa/Safveti-?] devletlü paşa hazretlerinin konağında bir araya gelerek durumu etraflı şekilde müzakere etmişlerdir. Bedirhan Bey'in, tamamıyla af edildiğinden bütün kalbiyle emin olmadıkça, günün birinde bir yolunu bulup firar ederek şu ya da bu şekilde kötü hareketlere cüret

edebilme olasılığı vardır. Örneğin kendisini bulunduğu yerde bir kat daha fazla muhafaza altında bulundurmak gerekse, bu onun umutsuzluk ve korkusunu daha da artırmak demek olup iyi sonuç vermeyeceği için uygun olmayacaktır. Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin bütün âleme bahşettiği emniyet hissi ve lütufkâr muamelesi taşa bile tesir edecek derecededir.

Bedirhan Bey'in gerçek durumuna vâkıf olanların ifadelerine göre, kendisi bir hayli akıllı ve seçkin bir insan olduğu için, Padişah Hazretleri'nin onun hakkındaki iyi niyetleri kendisine layıkıyla anlatılarak gönlü alınır ve o konuda temin edilirse, bu yüce iyiliğin kadir ve kıymetini bilerek ona göre hareket etmesi kuvvetle muhtemeldir. Kendisine önceden müjde ve teminat veren bir mektup yazılarak ve Girit Valisi Devletlü [Veliyyüddin] Paşa Hazretleri'ne de durumu bildirerek Bedirhan Bey bu tarafa çağrılıp, geldiğinde kendisine yeterli teminatı verecek şu şıklar sunulur: Arzu ettiği takdirde, Dersaadet'te ikamet etmesine izin verileceği; Girit'te bir miktar emlâk edinmiş olduğundan, şayet orayı tercih edecek olursa, bu konuda da serbest olacağı; her iki durumda da net maaşına refahını eksiksiz hale getirecek miktarda zam yapılacağı; yok, eğer, diyelim bazı taşra memuriyetlerinde istihdam edilmeyi arzu ederse, bunun bile men edilmeyeceği; fakat Anadolu tarafında görev yapması birtakım dedikodulara neden olup sonuçta kendisini rahatsız edeceğinden, Rumeli tarafını tercih etmesi gerekeceği.

Bu şıklardan hangisini tercih ederse onun gerçekleştirilmesi düşüncesinin özü, Bedirhan Bey'in bugün içinde bulunduğu umutsuzluk halinden kurtarılmasının yüce devletin güvenliğini sağlamanın en sağlam yolu olduğudur. Hatta Ömer Paşa Hazretleri Bedirhan Bey'in Bosna Eyaleti'nin hududa yakın olmayan yerlerinde istihdam edilmesinde hiçbir beis ve mahzur olmayacağını da ifade etmiş ise de, halife Padişah Hazretleri bu konuda nasıl buyururlarsa hayırlı ve isabetli olan o yüce hükmün gereğinin yapılacağı...[1]

---

[1] Bak. bu kitabın sonundaki "Ek 3: Mehmed Salahaddin, 'Bedirhan Bey'".

Bedirhan Bey'in 1857 yılında neden affedildiği, neden İstanbul'a çağrılıp kendisine mîr-i mîrânlık rütbesi ve paşalık unvanı verildiği bu tezkerede, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, açıkça ifade edilmektedir. Padişahın emriyle, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında yapılan bu toplantının konusu, Bedirhan Bey'e yönelik olarak on yıldır uygulana gelen sürgün politikasının gözden geçirilmesidir. Buna neden ihtiyaç duyulduğu da açıktır. İsyanına son verip teslim olması karşılığında kendisine mal güvencesi verildiği halde emlâkine el konulmuş, mal ve eşyası yağmalanmıştır. Bağlanmış olan 7.000 kuruşluk maaş bakmakla yükümlü olduğu kalabalık nüfusu geçindirmesine yetmemektedir. Kandiye kalesinin surları arasına hapsedilmiş durumda, bütün hareketleri izlenmektedir. Kendi deyişiyle, Girit adası onun için bir "cehennem ve zindan"dır. İstanbul'a nakledilme talebi reddedilmiştir. Padişah iradesi gereğince, arazi satın alıp üzerine çiftlik kurmak istediğinde ise, oraya serbestçe gidip gelmesi bile yasaklanmıştır. Yedi ay önceki depremde evi ve çiftliği yıkılmış, maddi sıkıntısı had safhaya varmış olmasına rağmen, yaptığı yardım başvurusuna yanıt verilmemiştir. Bu politika adeta, onu Girit'ten kaçmaya teşvik eden bir politika halini almıştır. Nitekim, Bedirhan Bey'le birlikte sürgün edilenler arasından firar edenler çıkmaya başlamıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, ağabeyi Salih Bey'in oğlu 1855 yılı haziranında adadan kaçtığı gibi, firarlar devam etmektedir. Tezkerede sözü edilen toplantıdan üç ay kadar önce de, Bedirhan Bey'le birlikte sürgün edilmiş olan Tahir (Ağa-?), Ali ve Hama adlı kişiler Girit'ten Köyceğiz'e kaçmışlardır.[2] Bedirhan Bey'in Girit'ten kaçıp Kürdistan'a ulaşması halinde neler yaşanabileceğini Yezdanşer isyanı göstermiştir. O nedenle, yapılması gereken şey Bedirhan Bey üzerindeki güvenlik önlemlerini daha da sıkılaştırmak değil, tersine gerçekten af-

[2] BOA belge özetleri, "Bedirhan Bey", 19 B. 1273.

fedildiğine onu inandırmak, maddi sıkıntısı başta gelmek üzere onu bunaltan koşulları iyileştirmek ve güvenini kazanmaktır. Zaten sadrazamlık tezkeresinde, "Bedirhan Bey'in içinde bulunduğu umutsuzluk halinden kurtarılmasının yüce devletin güvenliğini sağlamanın en sağlam yolu" olduğu açıkça ifade edilmektedir.[3]

İstanbul'a getirtilecek Bedirhan Bey'e, seçimini yapmakta tümüyle özgür olacağı üç seçenek sunulacaktır: (1) Girit'ten ayrılıp İstanbul'a yerleşme; (2) Girit'te yaşamaya devam etme; (3) Rumeli tarafında bir yerde yönetici konumda bir göreve atanma. İlk iki seçenekten birini seçmesi halinde, eline geçecek net maaşına refahını eksiksiz hale getirecek bir miktarda zam yapılacak; üçüncü seçeneği tercih etmesi halinde ise, atandığı makamın maaşı neyse onu alacaktır.

Padişahın onayladığı bu yeni "Bedirhan politikası" gereğince, hem Girit Valisi Veli Paşa'ya hem de Bedirhan Bey'e 4 Temmuz 1857 tarihli iki ayrı yazı gönderilir. Veli Paşa'ya gönderilecek yazının önce "mahrem" bir yazı şeklinde yazılması düşünülür. Daha sonra gönderilmesinden vazgeçilen bu ilk taslakta, hakkında çıkartılmış ferman uyarınca Bedirhan Bey'in İstanbul'a gönderilmesi gerektiği söylendikten sonra şöyle denmekteydi:

> (...) bununla beraber Bedirhan Bey'in bu tarafa gönderilmesi sırasında güvenliğin sağlanabilmesi için yanında bir memur bulundurulması münasip olacağından ve fakat tayin olunacak

---

[3] Mehmed Salahaddin'in gerek tam metin olarak aktardığı sadrazamlık tezkeresinden ve gerekse Bedirhan Bey'in İstanbul'a çağrılmasına ilişkin verdiği bilgilerden, kendisine hangi gerekçelerle mîr-i mîrânlık rütbesi ve paşalık unvanı verildiği bu kadar açıkken, bunları okumuş olan İbrahim Alaettin Gövsa'nın 1946'da yayınlanan *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nin "Bedirhan" maddesi altında, ona söz konusu rütbe ve unvanın "Girit'te Devlet lehine başardığı işlerden dolayı" verildiği şeklindeki iddiasının hiçbir dayanağı yoktur (Gövsa 1946, 67).

memurun ne için görevlendirildiğini Bedirhan Bey anlayacak olur ise bu durum kendisinde güven kaybına neden olacağından, memur tayin edilmiş olmasının yolculuk sırasında onun rahatını sağlamak için olduğu konusunda kendisinin ikna edilmesi uygun olacak ve bir de bu iş için kullanılacak vapurun masraflarıyla harcırahın mal sandığından karşılanması icap edeceği gibi, tersane-i âmirenin Girit'e işleyen vapuruna bindirilerek gönderilirse bir kat daha emniyet ve güven duyması sağlanacağını bildirmek üzere bu mahrem yazı acilen kaleme alındı.[4]

Fakat bu içerikli bir mahrem yazının yazıldığının Bedirhan Bey tarafından bir şekilde öğrenilmesi halinde, bunun güven sarsıcı olabileceği düşünülmüş olmalı ki, bu ilk taslağın gönderilmesinden vazgeçilerek, Girit valisine herhangi bir mahremiyeti olmayan şu yazı gönderilir:

(...) Bedirhan Bey'in güven duyarak ve gönül rahatlığıyla getirtilmesi gerektiğinden, bunun sağlanması için yanına mihmandâr kılınan bir muteber memur verilmesi uygun olacağı ve vapur ücreti ile harcırahının mal sandığından karşılanması icap edeceği [hususunda] bu özel yazı acilen kaleme alındı.[5]

Girit valisi eliyle Bedirhan Bey'e iletilmek üzere gönderilen yazıda ise, önce padişah tarafından affedildiği belirtilip, kendisine sunulacak üç seçenek sıralandıktan sonra şöyle denir:

(...) zat-ı şerîfinizi bu tarafa celb ile sunulan üç şıktan hangisini seçerseniz onun icrası halife hazretleri tarafından emir ve ferman buyurulmuş ve keyfiyet Girit Valisi devletlü paşa hazretlerine de yazılmış olmakla, padişahın bu ihsanına teşekküren hemen bu tarafa hareket etmeniz lazım geleceği beyânıyla şukka.[6]

Bu yazıyı Bedirhan Bey'e iletmesi istenen Girit valisine gönderilen ön yazıda da, önce padişahın Bedirhan Bey hakkındaki

---

[4] BOA 189, 12 Za. 1273 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 189\img64211].

[5] Aynı yerde [DVD:\BOA 189\img64212].

[6] BOA 188, 12 Za. 1273 (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA].

af kararı ve buna temel oluşturan sadrazamlık tezkeresi hakkında bilgi verildikten sonra, Bedirhan Bey'e "bu konuda bir ön müjde vermek ve kendisini temin etmek üzere" ilişikteki yazının gönderilmekte olduğu söylenip, Veli Paşa'dan, "padişahın Bedirhan Bey hakkında beslediği iyi niyetleri kendisine uygun bir şekilde anlatması ve İstanbul'a gelmesi gerektiğini bildirmesi" istenir[7]

Bedirhan Bey muhtemelen 1857 ağustosunun sonlarında bir tarihte, görünüşte kendisine yardımcı olmak üzere, ama aslında herhangi bir firar girişiminde bulunmasını önlemek amacıyla yanına verilmiş, Girit valisinin mühürdarı Edhem Efendi'nin eşliğinde, İstanbul'a doğru yola çıkartılır. Bindikleri geminin İstanbul'a hangi tarihte vardığını, orada tam olarak kaç gün kaldığını, günlerini nasıl geçirdiğini tespit edemedim. Sultan Abdülmecid, kendisini affettiğini ve mîr-i mîrânlık rütbesi verdiğini bizzat yüzüne karşı söylemek üzere Bedirhan Bey'i huzuruna kabul etmiş olabilir. Padişahın Bedirhan Bey'e mîr-i mîrânlık rütbesi verildiğini ilan ettiği fermanın tarihi 10 Eylül 1857'dir. Yayımlanış tarihi 19 Eylül olan bu ferman şöyledir:

> Kendisine mîr-i mîrânlık rütbesi verilip ihsan edilen Bedirhan Paşa'ya (bahtı devam etsin) hüküm ki: Sen ki paşasın; senin dirayet ve ehliyet erbabı olınan ve her bakımdan lütuf ve atıfetime layık bulunman dolayısıyla, hakkında, nurlu ve gönül okşayıcı cömertliğim zuhur ederek, bu 1274 senesi Muharrem ayının 21. gününde [10.09.1857], emrim gereğince, sana mîr-i mîrânlık rütbesi verilip ihsan edilmiştir. Bu mîr-i mîrânlık rütbesine yukarıda belirtilen tarihten itibaren sahipsin ve bundan böyle de, yüce devletimdeki hizmetlerini sadakatle, kadir bilirlikle, gayret ve sebatla ve iyice düşünerek yapasın.[8]

---

[7] BOA 190, 13 Za. 1273 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 190\img64214].

[8] BOA 048, 30 M. 1274 (Padişah fermanı) [DVD:\BOA 048\img264122].

Padişahın bu "nurlu ve gönül okşayıcı cömertliği" 10 Eylül 1857 günü "zuhur ettiğine" göre, Bedirhan Bey şayet Sultan Abdülmecid'in huzuruna kabul edildiyse, bu o gün gerçekleşmiş olsa gerektir. Fakat ondan önce, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'yla, nerede yaşayacağına dair kendisine daha önce bildirilmiş olan üç seçenek üzerinde görüşmüş, kararını bildirmiş ve ancak ondan sonra huzura çıkartılmış olmalıdır. Girit'e döndüğüne ve 1863'e kadar, altı yıl daha orada yaşadığına göre, İstanbul'a yerleşme veya Rumeli'de bir yerde muhtemelen mutasarrıflık gibi bir yöneticilik görevine atanma seçeneklerini reddettiği anlaşılıyor. Kendisine paşalık unvanı kazandıran mîr-i mîrânlık rütbesi somut bir yöneticilik görevi olmayıp sadece mutasarrıf veya daha yüksek bir sivil makama atanmasına imkân veren bir rütbedir. İleride görüleceği gibi, Bâb-ı Âli Bedirhan Bey'i daha sonraları da Rumeli'de yöneticilik yapmayı kabullenmeye zorlayacak, ama o bunu her seferinde bir yolunu bulup reddedecektir. Asıl ilginç ve önemli olan, İstanbul'a yerleşme seçeneğini reddetmesidir. Hatırlanacağı gibi, on yıl önce teslim olup İstanbul'a getirildiğinde, İstanbul'da kalmasına izin verilmesi için Sultan Abdülmecid'e yalvarmıştı. Aynı şekilde, dört yıl önce de, İstanbul'a nakledilmesine izin verilmesini rica eden bir dilekçe göndermiş, kabul edilmeyince, bu emeline Kırım Savaşı'na katılma bahanesiyle kavuşmaya çalışmıştı. Şimdi ise, kendisine bu seçenek padişah tarafından sunulduğu halde, kabul etmeyip Girit'te yaşamaya devam etmeyi seçmektedir.

Bedirhan Bey'in bu İstanbul ziyareti vesilesiyle elde ettiği kazanımının sadece affedilip mîr-i mîrânlık rütbesi almaktan ibaret kalmadığı anlaşılıyor. 13 Eylül 1857 tarihli bir sadrazamlık emirnâmesinden, hem Bedirhan Bey'in hem de akraba ve yakınlarından bazılarının bu ziyaretle elde ettikleri kazanımla-

rın neler olduğunu öğreniyoruz. Sadrazamın Maliye Nezareti'ne gönderdiği bu emirnâmeye göre:[9]

- "Hakkında genel af ilan edilip İstanbul'a gelmiş ve kendisine mîr-i mîrânlık rütbesi verilmiş olan Bedirhan Bey'in" 7.000 kuruş olan maaşının yüzde yüz zamla 14.000 kuruşa çıkarılması;
- Bunun dışında, kendisine 75.000 kuruş padişah hediyesi verilmesi;
- "Tebaasından olup yanında bulunan ve vatanlarına gitmelerine izin verilmesini dileyen bazı kişilere" bu izin verilerek, almakta oldukları maaşlarının kesilmesi ve yol harçlığı olarak beşer yüz kuruş ödenmesi;
- Bedirhan Bey'i ağabeyi Salih Bey'in 700 kuruş olan maaşının 1.400 kuruşa çıkarılması;
- Kardeşi Esat Bey'in 200 kuruş olan maaşının 1.000 kuruşa çıkarılması;
- Yakınlarından Osman Efendi'nin 400 kuruş olan maaşının 800 kuruşa çıkarılması;
- "Bugün yarın Girit'e dönecek olan Bedirhan Paşa'nın" ihtiyaçlarının hazinece süratle karşılanması.

En sonuncusundan başlayarak, bu kararlar üzerinde biraz duralım.

Bu sadrazamlık emirnâmesinin tarihi 13 Eylül olduğuna göre, Bedirhan Bey'in Girit'e doğru yola çıkma tarihinin Eylül 1857 ortası olduğu söylenebilir. "Bir iki gün içinde Girit'e doğru yola çıkacak olan" Bedirhan Bey'in acilen karşılanması gereken "ihtiyaçlarının" ne miktar bir paraya tekabül ettiğini bilmiyoruz.

---

[9] BOA 205, 26 M. 1274 (Sadrazamlıktan Maliye Nezareti'ne) [DVD: \BOA 205\img64217] ve BOA 085, 24 M. 1274 (Sadrazamlıktan Maliye Nezareti'ne).

Emirnâmede sözü edilen "Bedirhan Bey'i tebaası"yla kastedilenler 21 hanalı ile 12 kiracısı olsa gerektir. Bunlardan kaçının Kürdistan'a dönme başvurusunda bulunduğunu ve kaçının dönmesine izin verildiğini tespit edemedim. Dolayısıyla, Bedirhan Bey'in bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısının, bu dönüşler sonucunda kaça düştüğünü bilemiyoruz.

Sadrazamlık emirnâmesinden, padişahın Bedirhan Bey'e 75.000 kuruş hediye verdiğini öğreniyoruz. Emirnâmenin ulaşabildiğimiz ilk müsveddesinde,[10] bu 75.000 kuruşun "Girit'te yıkılmış olan hanesinin tamiri ve yol masraflarının karşılanması için" olduğu ibaresi yer almakta iken, daha sonra bunun üzeri çizilmiştir. Buradan, evi neredeyse bir yıl önce depremle yıkılmış olan Bedirhan Bey'e bütün bu süre boyunca hiçbir yardım yapılmamış olduğunu böylece öğrenmiş oluyoruz.

Bedirhan Bey'in ayrılmasından sonra sadrazamın Girit valisine ve Maliye Nezareti'ne ayrı ayrı gönderdiği 3 Ekim 1857 tarihli yazılarda, İstanbul'a getirtilmiş olan Bedirhan Bey ile ona refakat etmiş olan Edhem Efendi'ye toplam 33.300 kuruş harcırah ödenmesi gerektiği bildirilmektedir.[11] Bu 33.300 kuruşun ikisi arasındaki dağılımı muhtemelen, Bedirhan Bey'e 25.000 kuruş, Edhem Efendi'ye ise 8.300 kuruştur. Böylece, maaşına yapılan zam dışında, Bedirhan Bey'e bir seferlik ödenen miktar 75.000 kuruşu padişah hediyesi, 25.000 kuruşu harcırah olmak üzere, toplam 100.000 kuruştur ki, bu miktar depremde yıkılmış olan evinin onarımı için gereken 125.000 kuruşu bile karşılamamaktadır.

İstanbul ziyaretiyle elde ettiği bir kazanımı daha olur. Sadrazam, Bedirhan Bey'e Girit valisine teslim edilmek üzere bir

---

[10] DVD:\BOA 205\img64217.

[11] BOA 191, 14 S. 1274 (Sadrazam'dan Girit Valisi'ne ve Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 191\img64219].

emirname verir. Buna göre, Girit valisi ve mahiyetindekiler Bedirhan Bey'e "kesinlikle rütbesine göre hürmet edecekler ve maaşının zamanında ödenmesini sağlayarak refah ve istirahatını" temin edeceklerdir.[12] Ama, ileride görüleceği gibi, bu emirname pek bir işe yaramayacaktır.

Bedirhan Bey'in Girit'e dönmesinden hemen sonra, 22 Eylül 1857'de, Rusçuk'a sürülmüş olan Han Mahmud'un zaten 1.100 gibi çok düşük olan aylık maaşına bir miktar zam yapılır. 45 nüfustan oluşan hanesi için kişi başına 300 dirhem (yaklaşık bir kilo) ekmek bedeli karşılığı 40 para tahsis edilir ki, bu miktar maaşına ayda yaklaşık 350 kuruşluk bir zamma tekabül eder. 4 Aralık 1866'da Rusçuk'ta ölen Han Mahmud ile kardeşleri hiçbir zaman affedilmemişler, onlara herhangi bir paye verilmemiş ve bütün ısrarlı başvurularına rağmen İstanbul'a yerleşme talepleri kabul edilmemiştir.[13]

Bedirhan Bey affedilip mîr-i mîrânlık rütbesiyle Girit'e dönerken, Girit'te sürgün olan Nurullah Bey kendi durumunda hiçbir değişiklik yapılmamasına tepki gösterir. Bu tepkisini önce Girit valisi aracılığıyla, sonuç alamayınca doğrudan Dersaadet'e yazdığı dilekçelerle dile getirerek, affedilip kendisine de rütbe ve para ihsan edilmesini talep eder. Bu ısrarlı başvuruları üzerine, Şubat 1859'da, Girit'ten ayrılmamak koşuluyla affedilir ve zaten yüksek olan maaşına 2.500 kuruş zam yapılıp Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılığı rütbesi verilir.[14] Geçindirmekle yükümlü olduğu kişi sayısının sadece sekiz olduğu dikkate alındığında, maaşı Bedirhan Bey'inkinden çok daha yüksek ise de, Nurullah Bey'e mîr-i mîrânlık rütbesi verilmemiş olur.

---

[12] BOA 195, 15 R. 1275 (Sadrazam'dan Girit Valisi'ne) [DVD:\BOA 195\img64221].

[13] Hakan 2007, 307-308, 310-312.

[14] BOA belge özetleri, "Nurullah Bey", 9 B. 1275 ve Hakan 2007, 315-319.

X
1858 İSYANI

Bedirhan Bey'in affedilip Girit'e dönmesinden sekiz ay sonra, 1858'in mayıs ayı ortalarında Giritli Hıristiyanlar adadaki Osmanlı yönetimine karşı isyan ederler. Temmuz ayı sonuna kadar süren bu isyan sırasında Hıristiyanlar ile adadaki egemen konumlarını Osmanlı yönetimine borçlu olan ve onun toplumsal dayanağını oluşturan Müslümanlar arasında büyük bir gerginlik yaşanır ve Girit çok kanlı bir iç savaşın eşiğinden döner. Bedirhan Bey bu isyan sırasında önce Kandiyeli Müslümanların Hıristiyanlara karşı katliam girişimlerini önler ve ardından da, Hanya'da Hıristiyan bir gencin linç edilmesine karşı net tavır alır. 1843 ve 1846'daki Nasturi katliamları nasıl ki onun direniş ve isyan yıllarının en karanlık sayfasını oluşturuyorsa, 1858'deki isyan günlerinde oynadığı rolün de 22 yıllık sürgün yaşamının en parlak sayfasını oluşturduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz.

Islahat Fermanı ve Girit İsyanı

1858 Girit isyanı salt yerel hoşnutsuzlukların neden olduğu ve parlamasıyla sönmesi bir olmuş, sıradan ve münferit bir olay değil, Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın parçası olarak ilan edilen 18 Şubat 1856 tarihli Islahat

Fermanı'nın (Hatt-ı Hümayun) 1860'lı yılların başlarına kadar uzanan ve Besarabya, Nablus, Gazze, Yafa, Bosna, Karadağ, Hicaz (Cidde), Lübnan ve Suriye (Şam) gibi geniş bir coğrafi bölgeyi kapsayan isyan ve katliamların bir parçasıdır. Bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman dünyasının küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmesini hızlandıran, bir yandan da Batı'ya karşı –günümüzde hâlâ süren– İslâmi tepkilerin kıvılcımını tutuşturan Kırım Savaşı,[1] 30 Mart 1856'da, Paris Kongresi süreci sonunda kabul edilen Barış Antlaşmasıyla noktalandı. Ama İngiltere, Fransa ve Avusturya daha Kırım Savaşı sürerken, Nisan 1853'de, diğer hususlar arasında, Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Hıristiyanların hak ve ayrıcalıklarını belirleyen şartların Bâb-ı Âli'ye kabul ettirilmesi konusunda kendi aralarında anlaşmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın müdahalesine karşı korumalarının bedeli ve onu Avrupa devletleri ailesine kabul etmelerinin şartı bu olacaktı. Savaş sona ererken, böyle bir kararı önleyemeyeceğini anlayan Bâb-ı Âli, Hıristiyan tebaaya tanınacak hakların Barış Antlaşması içinde yer almasının Avrupa devletlerinin baskısı sonucu kabul edildiği izlenimini vereceği gerekçesiyle, Antlaşma imzalanmadan önce kendisi bir ferman yayımlayarak söz konusu hakları "kendi hazırladığı" bir iç hukuk belgesi halinde düzenlemeyi önerir.[2] Bunun üzerine, İstanbul'da Sadrazam Âli Paşa, Hariciye Nâzırı ve diğer Osmanlı devlet adamları ile İngiltere, Fransa ve Avusturya elçilerinin de içinde yer aldıkları özel bir komisyon kurulur[3] ve Barış Antlaşması daha imzalanmadan, 18 Şubat 1856 günü ilan edilen Islahat Fermanı'nın esasları bu komisyon tarafından hazırlanır.

---

[1] Figes 2012, 21.

[2] Tanör 1999, 95-96.

[3] Gencer (tarihsiz), 3.

Hıristiyan tebaanın Müslümanlarla eşitliği 1839 Tanzimat Fermanı'nda da ilan edilmiş, ama sadece ilan edilmekle kalmış, verilen haklar madde madde sayılarak sağlam bir hukuksal zemin üzerine oturtulmamış ve "herkesi kanun önünde eşitleyen" somut adımların atılmasını sağlamamıştı. Avrupa devletlerinin Islahat Fermanı konusundaki dayatmalarının nedeni buydu. Fermanın Müslüman olmayan uyruklara her yönden eşitlik sağlamaya yönelik bellibaşlı hükümlerinden bazıları şunlardı:[4]

- Dinsel cemaatlerin kendilerini yönetmeleri için meclisler oluşturabilmeleri, ibadet yeri ve okul açabilmeleri;
- Din, vicdan ve ibadet özgürlüklerinin kesin olarak sağlanması, din ve mezhep yönünden aşağılanmama, din değiştirmeye zorlanmama, İslâm'dan çıkmanın idamla cezalandırılmaması;
- Müslüman olmayanların da eyalet meclislerine, Meclis-i Vâlâ'ya seçilebilmeleri; bütün okullara, devlet memurluklarına askeri hizmetlere girebilmeleri;
- Müslüman olmayanların mahkemelerdeki tanıklıklarının eşdeğer sayılması, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki davalara karma mahkemelerde bakılması, yargılamaların açık olması;
- Yeni bir ceza yasasının yapılması, işkencenin yasaklanması, ceza uygulamalarının insancıllaştırılması;
- Vergilerde eşitlik.

Eşitlik sağlamayı amaçlayan bu ve benzeri hükümleriyle Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iç dinamiklerinin değil, Avrupa devletlerinin dayatmasıyla Bâb-ı Âli'nin kerhen kabul etmek zorunda kaldığı anayasal bir metindi. Ne var ki, Hıristiyan tebaada büyük beklentiler yaratan Ferman

[4] Tanör 1999, 96.

hükümlerinin hayata geçirilmesi bir türlü gerçekleşmiyordu. Bunun temel nedeni, Osmanlı toplumunda bu fermanın – Hıristiyanlar dışında– ekonomik, toplumsal ve siyasi dayanaklarının olmamasıydı. Bâb-ı Âli Ferman hükümlerini hayata geçirmekte işi ağırdan alıyordu. Kaldı ki, uygulamaya niyetlendiği alanlarda da gücü, İstanbul ile İzmir gibi ticari kent merkezlerinin ötesine geçmiyordu. Oralarda bile, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında şu veya bu konuda sağlanan herhangi bir eşitlik padişahın veya Bâb-ı Âli'nin çabalarının eseri değil, o kentlerdeki yabancı elçi veya konsoloslarının yönetim üzerindeki baskılarının sonucu oluyordu. Uygulamadaki gecikmeler konusunda elçilerden gelen baskılar karşısında Bâb-ı Âli'nin öne sürdüğü mazeret hep aynı oluyordu: Uygulanması halinde Müslümanlar arasında gelişecek yaygın hoşnutsuzluğun yaratacağı tehlikeler.[5] Taşrada ise, hayat hiç değişmeden, eskiden nasılsa öyle devam ediyordu. Fermanın oralarda uygulanabilmesi için valilerin, diğer yerel yöneticilerin, kadıların kafalarında ve yüreklerinde Müslümanlar ile Hıristiyanların eşitliğine dair asgari düzeyde de olsa bir inanç olması gerekirdi ki, böyle bir şey söz konusu değildi. Üstelik paşalar, valiler, diğer bütün yerel yöneticiler, Hıristiyanları aşağı sınıf insanlar olarak gören Müslüman din adamlarıyla, eşrafla, ağalarla, mültezim ve tefecilerle çok yakın çıkar birliği içinde olan insanlardı ve bunlar Islahat Fermanı'na büyük bir tepki duyuyorlar, Hıristiyanlardan gelen eşitlik taleplerine düşmanca yaklaşıyorlardı.

Zayıf bir padişahın gavur müttefikleri uğruna kendisini gözden çıkardığını düşünen Müslüman kamuoyu, Hıristiyan tebaaya verilen tavizler nedeniyle korku ve öfke içindeydi.[6] Bunun temelinde, rencide edilmiş dini duygular; o duyguların da altında, sarsılan ya da sarsılacağından endişe edilen maddi çı-

[5] Figes 2012, 437.

[6] *The Times*, 12 Temmuz 1858.

karlar vardı. "Medeni hukuk ve din eşitliğinin tanınması halinde, daha eğitimli ve daha girişken Hıristiyan azınlıklar kısa sürede siyasal ve sosyal düzene egemen olacaklardı."[7] Hıristiyanlar eskiden beri sahip olageldikleri bazı ayrıcalıklara şimdi, Islahat Fermanı'ndaki hükümlerle, özellikle Avrupa devletlerinin himayesi altında, yenilerini ekleyecekler, Müslümanlarla aralarındaki uçurumu kendi lehlerine daha da genişletip derinleştireceklerdi. Hıristiyanlar Türk-Müslüman ahalinin gözüne, sadece Osmanlı İmparatorluğunu "parçalamak, bölmek isteyen bozguncular olarak değil, daha da önemlisi, kendi egemen konumlarına, iktidarlarına göz diken güçler" olarak görünüyorlardı.[8]

Müslümanlardaki bu korku ve öfkeye karşılık, Hıristiyanların Ferman'ın uygulanmaması karşısında duydukları hoşnutsuzluk da büyüyordu. Sokaklarda hakarete ve saldırılara uğramalar, mahkemelerde Müslümanlarla eşit tutulmamalar, devlet dairelerindeki görevlerden dışlanmalar devam ediyordu. Askerlik hizmetinden muaf tutulma karşılığında eskisinden daha fazla vergi ödemek zorunda bırakılıyorlardı. Onlar için Islahat Fermanı bir kâğıt parçası olmanın ötesine geçmiyordu.

Bu koşullarda, yaşanan gerginlikler bir zaman sonra Hıristiyan-Müslüman çatışmasına dönüşüyor; bazı durumlarda Hıristiyanlar örgütlenerek isyan ederken, Müslümanlar da, sırtlarını Osmanlının yerel yönetimlerine ve askeri gücüne dayayarak Hıristiyanların dükkânlarına, evlerine, kiliselerine, hatta sefaret ve konsolosluklarına saldırıyor, katliamlara girişiyorlardı. 1858 Girit isyanı da dahil, Islahat Fermanı sonrasında imparatorluğun birçok yerinde yaşanan bütün Hıristiyan isyanlarının ve Müslümanlarca girişilen katliamların ortak özellikleri özetle bunlardı.

---

[7] Figes 2012, 435.

[8] Akçam 2002, 76.

Girit'e dönecek olursak... Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden çok kısa bir süre sonra, Girit Valisi Veli Paşa, bir yanda orada vaat edilmiş olan hakların derhal verilmesini isteyen Hıristiyanlar, öte yanda eski düzenin olduğu gibi korunmasını isteyen Müslümanlar olmak üzere, iki güç arasında gittikçe daha çok sıkışmaya başlar. En büyük korkusu, iki kesim arasında katliam boyutlarına varan şiddet olaylarının yaşanmasıdır.[9] 1858 mayısının ortasında başlayan isyan, adayı böyle bir karşılıklı katliam dalgasının, hatta iç savaşın eşiğine getirir. Adadaki Osmanlı yönetimini hedefleyen bu isyanın nedenlerini, isyancıların Bâb-ı Âli tarafından gönderilmiş özel görevlilere ilettikleri taleplerinden,[10] Bâb-ı Âli'nin bu talepler konusundaki görüşlerinden,[11] yeni Vali Sami Paşa'nın taleplere yanıt olarak yayımladığı emirnameden,[12] ve adaya gönderilen zaptiye müşîrinin raporundan[13] öğreniyoruz. On yedi yıl önceki (1841) ayaklanmadan farklı olarak, isyancıların adanın Yunanistan'a bağlanması veya özerklik gibi bir talepleri, "padişahın hükümetine isyan veya itaatsizlik etmek gibi bir niyetleri yoktur. Şikâyetleri Girit Valisi Veli Paşa'nın uygulamalarındandır."[14] Islahat Fermanı'nda vaat edilmiş olup hayata geçirilmesini istedikleri konular şunlardır:

• *Din seçme özgürlüğü:* Ferman'daki bu özgürlükten yararlanarak Müslümanlıktan ayrılıp Hıristiyanlığa geçmek isteyenler

---

[9] Barchard 2088, 349.

[10] *The Times*, 26 Haziran 1858.

[11] BOA 058, 25 Za. 1274 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 058\img264245].

[12] BOA 059, tarihsiz (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264226].

[13] BOA 059, 11 Z. 1274 (Zaptiye müşîrinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264229].

[14] *The Times*, 26 Haziran 1858.

üzerindeki baskılara son verilmesi. Bu konuda, *The Times* gazetesi şöyle ilginç bir habere yer verir:

> Islahat Fermanı'nın yayımlanmasından kısa bir süre sonra Girit valisinin Dersaadet'e gönderdiği bir yazısında bildirildiğine göre, Müslüman oldukları sanılan bazı köyler bir açıklama yaparak, aslında Hıristiyanlıktan hiç ayrılmadıklarını, kendilerini ve ailelerini yok edilmekten kurtarmak için egemen inancın biçimlerini sadece görünüşte benimsemiş olduklarını, ama Islahat Fermanı'yla artık her Osmanlı uyruğunun kendi dinsel inancının gereklerini yerine getirmekte özgür olması nedeniyle, bundan böyle Hıristiyanlıklarının tanınmasını ve kendi kiliselerini inşa ve inançlarına uygun şekilde ibadet etmelerine izin verilmesini talep etmişlerdir.[15]

Bu haberin devamında, çok fanatik oldukları bilinen Giritli Müslümanların bu köylerin Hıristiyanlığa dönmelerine izin verilmemesine yönelik tehditleri üzerine valinin bu durumda ne yapılması gerektiğini Dersaadet'e sorduğu ve gelecek yanıtı beklemekte olduğu bildirilmektedir. David Barchard, adada Müslümanlıktan Hıristiyanlığa dönüş olaylarının 1840'lı yıllarda da bir ölçüde yaşandığını, ama buna teşebbüs eden bir Hıristiyan'ın İstanbul'da idam edilmesine benzer uygulamalarla sürecin kesintiye uğradığını yazmaktadır. Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini izleyen iki yılda ise, din değiştirenlerin sayısı 500'ü bulmuştu ve bu sayının daha da artmasından endişe edilmekteydi.[16]

- *Veraset ilâmı meselesi:* Müftünün Hıristiyanların veraset ilâmlarının düzenlenmesine müdahale etmesine son verilmesi.
- *Yerel meclisler:* Yerel meclis üyelerinin yöneticilerce atanarak belirlenmesine son verilmesi.
- *Askerlik bedeli:* Islahat Fermanı askerlik hizmeti yapmak istemeyen Hıristiyanlara askerlik bedeli ödeyerek bu hizmetten

---

[15] *The Times*, 26 Aralık 1856.

[16] Barchard 2008, 348.

muaf tutulma imkânını veriyordu. Giritli Hıristiyanların bu bedelle ilgili iki tür sorunları vardı. Birincisi, Girit Valisi Veli Paşa'nın 1856-1858 arasındaki üç yıllık askerlik bedelini taksitlendirmeden bir defada tahsil etmeye karar vermiş olmasıydı. İkincisi, Girit adası için belirlenmiş olan toplam askerlik bedelinin nüfusa paylaştırılmasında yapılan adaletsizliklerdi. Bu bedele ilişkin resmi düzenlemenin bütün köylerin reislerinin katılacağı bir toplantıda okunması ve toplam bedel miktarının nasıl tahsil edilebileceğine dair görüşlerinin alınması gerekiyordu. Oysa vali toplam bedel miktarına ait resmi düzenlemeyi açıklamadığı gibi, 1857 yılının kasım ayı ortalarında adada bir nüfus sayımı yaptırtıp Hıristiyan nüfusun ödemesi gereken miktarı kendisi tespit emişti. Sayım sırasında 100 yaşına gelmiş ihtiyarlardan sütten kesilmemiş bebeklere kadar bütün Hıristiyanlar askerlik hizmeti mükellefi olarak kaydedilmişti. Ayrıca, örneğin 200 nüfuslu bir köyde sayım sırasında 150 kişi bulunduğu halde, 200 kişiye bedel tayin edilerek toplam tutar 150 kişiden tahsil edilmeye kalkışılmış, o sırada köyde bulunmayan diğer 50 kişiye de çalışmaya gitmiş oldukları yerlerde ayrıca bedel borcu çıkartılmıştı.[17] Hıristiyanlar askerlik bedelinin taksitlendirilmesini ve dağıtımındaki haksızlıkların giderilmesini istiyorlardı.

İsyanın Islahat Fermanı ile doğrudan ilgisi olmayan iki nedeni daha vardı. Bunlardan birisi Vali Veli Paşa'nın başlattığı keyfi yol inşaatları, diğeri ise bazı vergilerdi. Vali, birbirlerine deniz yoluyla bağlı Hanya, Resmo ve Kandiye kentleri arasında bir de karayolu inşaatı başlatmış, ama bu konuda halkın görüşlerine başvurmamıştı. Dağlık köylerde yaşayan Hıristiyanlar bu inşaata karşı çıkarak kendi köylerini üç büyük kente bağlayacak yolların yapılmasını istiyorlardı. Bir de, alınmakta olan saman vergisi çok yüksekti, tümüyle kaldırılmalıydı. Ayrıca, üzüm

[17] *Liverpool Mercury*, 17 Haziran 1858.

bağlarına ve küçükbaş hayvanlara yeni vergiler konacağına ve binde 20'lik bir emlâk vergisi geleceğine dair söylentiler vardı; bunlardan vazgeçilmeliydi.

Ama isyanın en önemli nedeni, adaya 1855 yılında atanmış olan Vali Veli Paşa'nın ve yönetiminin Hıristiyanlara karşı tutumuydu. 1858 yılı öncesinde, bu sorunlarına ilişkin Veli Paşa'ya başvuranlar her defasında çeşitli ve ağır baskılara maruz kalmışlardı. Örneğin, adaya özel olarak gönderilmiş olan zaptiye müşîrinin tespitlerine göre, askerlik bedeli konusundaki başvuruları hiç dikkate almamış, hatta Hanya'ya bağlı Selene nahiyesinden birkaç kişiyi bu konudaki başvuruları nedeniyle kürek cezasına çarptırmıştı. Bir başka konudaki başvurusundan ötürü Resmo ileri gelenlerinden birisi maruz kaldığı şiddet yüzünden ölmüş, iki kişi de hapsedilmişti. Hanya'nın ileri gelenlerinden bir kişi de, yine bir şikâyetinden ötürü Karanbu kalesine sürgün edilmişti.[18] Bu baskılar nedeniyle Hıristiyanlar Vali Veli Paşa'nın derhal görevden alınmasını istiyorlardı; öyle ki, bu talep bütün öteki taleplerden daha büyük bir önceliğe sahipti.

Bu tür baskılar nedeniyle Hıristiyanların daha isyandan önce, kendilerini koruyabilmek için, "Petropi" adını verdikleri, kendi temsilcilerinden oluşan "meclis" biçiminde örgütler kurdukları ve bu örgütlerin her nahiye ve kazaya kapudanlar (reisler) atadıkları anlaşılıyor. İsyanın ikinci ayında adaya gelen yeni Vali Sami Paşa'nın iddiasına göre, bu örgütler "Yunan konsolosunun talimatıyla ve Yunanistan'dan gelen bazı gizli para yardımlarıyla" kurulmuşlardı.[19]

---

[18] BOA 059, 11 Z. 1274 (Zaptiye müşîrinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264229].

[19] Aynı yerde ve ayrıca BOA 059, tarihsiz (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264226].

Kandiye'deki Katliam Girişimi ve Bedirhan Bey

Giritli Hıristiyanların isyanı 16 Mayıs 1858 günü başlar.[20] O gün, vergi tahsildarlarının saman vergisi toplamak üzere Hanya sancağına bağlı Lakos köyüne geldiklerini haber alan Emmanuel Mavrogenis adlı eski bir zaptiye neferi, bir grup silahlı köylüyle birlikte köye gelip toplanmış vergilere el koyarak köylülere iade eder. Bu olayla birlikte başlayan isyan hızla civar köylere de sıçrar.[21] Hanya yakınlarındaki Maleksa kazasında toplanan isyancıların sayısı 2.000'i bulur.

İsyan patlak verdiği sırada Kandiye'de bulunan Vali Veli Paşa durumu öğrenince adanın emniyet müdürünü bir miktar askerle Maleksa'ya gönderir. İsyancıların gelen askeri birliğe ateş açmaları üzerine onları dağıtamayacağını anlayan emniyet müdürü görüşme talep ederek, şikâyetlerini iletmek amacıyla valiye temsilci bir heyet göndermelerini önerir. Fakat isyancılar o güne kadar ilettikleri bütün şikâyetlerinin sonuçsuz kaldığını, valiyle görüşmeye giden kişi ve heyetlerin hep şiddete uğradıklarını söyleyerek valiye güvenmediklerini, kendisinin derhal görevden alınmasını talep ettiklerini belirtip bu öneriyi reddederler.[22] Onları dağıtma veya uzlaşma girişimi başarısız kalan Veli Paşa, isyancıların ancak bir saat uzağında oldukları Hanya kentini koruyabilmek için Kandiye ve Resmo'daki askeri karargâhlardan 950 kişilik bir kuvveti Hanya'ya sevk ederken, Hanya limanında demirli Silistre vapurunu da ek kuvvet getirmesi için İstanbul'a gönderir.[23]

İsyan başladıktan çok kısa bir süre sonra kırsal bölgelerdeki Müslümanlar azınlıkta oldukları için kendilerini güvende his-

---

[20] *The Times*, 1 Haziran 1858.

[21] Mavrogenis.

[22] *Hampshire Advertiser & Salisbury Guardian*, 5 Haziran 1858.

[23] *The Times*, 14 Haziran 1858.

setmedikleri köylerini terk ederek Osmanlı yönetiminin hâkimiyetindeki, Müslümanların çoğunlukta olduğu Hanya, Kandiye ve Resmo kentlerinin kale içlerine göç ederler. Bu durum o kentlerdeki Hıristiyanlarda katliam yapılacağı korkusu yaratır; iki kesim arasındaki gerginlik iyice artar. İncelemede bulunmak üzere Girit'e gönderilmiş olan Zaptiye Müşîri Mehmed Paşa 22 Temmuz 1858 tarihli raporunda, Müslümanların üç büyük kente sığınmalarının ve o kentlerdeki Hıristiyan halkının dehşete kapılmasının planlı tahrik sonucu olduğunu bildirip bu tahriki örgütleyenin bizzat Veli Paşa olduğunu iddia eder:

> [İsyan başladıktan sonraki olaylar] vali paşanın, "Hıristiyanlar sizi şöyle yapacak, böyle edecek" diye Müslüman ahaliye gizliden gizliye birtakım korkutucu uydurmalar telkin etmesi üzerine, Müslümanların bu korkuyla köylerinden kalkıp kaleye gelmelerine; bu sefer de Hıristiyanlar [arasında], "Müslümanlar kaleye alındı, size karşı zor kullanacaklar" yollu bir sürü fesad sözleri yaygınlaştırmasıyla iki tarafın da doğal olarak korku ve dehşete kapılması [üzerine yaşanmıştır]. İki milleti birbirine düşürmek üzere manevi pek çok şeyler yapılmış[tır]. (...) Selene ve diğer nahiye ahalisinden on ağaya, "Daha önce meydana gelen büyük olaylarda bile kale içine gelmemiş olduğunuz halde, bu kere meydana gelen önemsiz olay üzerine derhal kale içine gelmeniz neden gerekti" diye sorduğumda, cevap olarak, "Bu iş böyle olmazdı, işin içinde iş var, inşallah anlarız" diyerek teessürlerini bildirmişlerdir.[24]

1858 Girit isyanını inceleyen David Barchard'a göre, iki kesim arasındaki gerginliğin yükselmesinde Yunanistan konsolosu ile Fransız ve Avusturya konsoloslarının kışkırtıcı faaliyetlerinin de tayin edici rolü olmuştur.[25]

---

[24] BOA 059, 11 Z. 1274 (Zaptiye müşîrinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264229].

[25] Barchard 2008, 349.

İsyan yaygınlaşırken, isyancıların Osmanlı askeri birliklerinden birkaç Arnavut askeri öldürmeleriyle üç büyük kentte ve yakınlarındaki köylerde gerginlik daha da yükselir. Müslüman nüfus oranının en yüksek olduğu Kandiye'de durum özellikle kritikleşir. Kentin kahvehanelerinde Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında ağız dalaşları ve yumruklaşmalar başlar. Nihayet, 29 Mayıs 1858 Cumartesi günü aynı yerde içki içmekte olan bir Müslüman ile Hıristiyan arasında başlayan kavgada Hıristiyan Müslümanı bıçaklar.[26] Galeyana gelen kalabalık bir Müslüman güruhu Kandiye kaymakamlığına yürüyerek intikam almak için kendilerine silah verilmesini isterler. "Yetkili makamların himayesi olmadıkça böyle yığınsal bir harekete neredeyse hiçbir zaman teşebbüs edemeyen öfkeli Müslüman güruhu ancak Bedirhan Paşa'nın çabalarıyla yatıştırılabilir."[27] Kandiye kaymakamlığının bu güruha silah verip vermediğini tespit edemedim. Ama İngiltere ve Fransız konsolosları ile Fransız arkeologu George Perrot'nun tanıklıkları silahlı grupların sokaklarda insan avına giriştiklerini ve bunun belki evlere kadar bile uzanmış olabileceğini düşündürtüyor.

İngiltere'nin Girit Konsolosu Henry Ongley'in İstanbul'daki büyükelçiliğe bildirdiğine göre, "Kürt beyi Bedirhan Paşa çok sayıda Hıristiyanı evinde ve bahçesinde barındırarak düzenin sağlanması için çok gayret göstermiş ve [Müslüman] elebaşlarından bazılarını yakalayarak alıkoymuştur."[28] Fransa Konsolosu Chatry de Lafosse'un bildirdiğine göre de, o gün Hıristiyan

---

[26] Aynı yerde.

[27] *The Times*, 17 Haziran 1858. Yenilgisinden sonra, özellikle Kırım Savaşı sırasında Nasturi katliamı dolayısıyla Bedirhan Bey aleyhinde geniş haber ve yorumlara yer veren İngiliz basınında bu olay vesilesiyle onun Kandiye'deki katliam girişimindeki rolü hakkında çıkan tek haber, tespit edebildiğim kadarıyla, *Times*'daki bu tek cümleden ibarettir.

[28] FO 195/600, Ongley'den İstanbul'daki Alison'a, 31 Mayıs 1858 (aktaran Barchard 2008, 349).

ve Müslümanlar arasında çıkan olaylarda "Kürt sürgün Bedirhan Paşa kabalık bir grup insanla (*régiment*) ortalığı sakinleştirip herkesin evine dönmesini sağla[mıştır]."[29]

Mehmed Salahaddin de, Bedirhan Bey'in Girit isyanı sırasında oynadığı role ilişkin şöyle demektedir:

> Girit ihtilali sırasında Kandiye ve Hanya'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan ihtilafın ortadan kaldırılması için yerel yönetim tarafından onun aracılığına başvurulmuş, bir olayda Kandiye'deki Hıristiyan ahalisini kendi evinde muhafaza ederek ve Hanya'da yaşanan başka bir olayda Vilayet tarafından tahsis edilen bir vapurla oraya davet edilerek orada da uygun tavsiyeleriyle ve etkili önlemlerle karışıklığı bastırmış[tır].[30]

Bu satırları olaydan 30 yıl kadar sonra söylentilere dayalı olarak aktaran Mehmed Salahaddin, 29 Mayıs 1858'de Kandiye'de yaşanan katliam girişimi ile 3 Temmuz 1858 günü Hanya'da yaşanan linç olayını birbirine karıştırarak aktarmaktadır. Kandiye'de yaşanan katliam girişiminin bastırılmasında yerel yönetimin Bedirhan Bey'den herhangi bir yardım talebi olmamış, olaya tamamıyla kendi inisiyatifi ile müdahale etmiştir. (Yönetimin yardım talebi Hanya'da yaşanan olaylarla ilgili olup, o olayın ayrıntılarını aşağıda ayrıca ele alacağız.) Kandiye'deki olayın bastırılmasında yerel yönetimin Bedirhan Bey'den yardım talep etmediği gibi ona yardımcı da olmadığını sadrazamlık tezkere ve talimatlarında ve Bedirhan Bey'e gönderilen mektupta da okuyoruz:

• *Sadrazam tezkeresi:* "Bedirhan Paşa geçende Kandiye ve civarında İslâm ahali ile Hıristiyanlar arasında meydana gelen

---

[29] AMAE, CPC, Cannée; Chatry de Lafosse'un mektubu, Kandiye, 29 Mayıs 1858 (aktaran Gökçe 1999, 78).

[30] Bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 3: Mehmed Salahaddin, 'Bedirhan Bey'".

uygunsuzlukta fedakârca davranarak taraflar arasındaki ilişkiyi düzeltmeye çalışmış..."[31]

• *Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne:* "Bedirhan Paşa'ya Girit'teki fedakârca hareketi ve gönüllü arabuluculuğundan ötürü..."[32]

• *Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e:* "Düşünceli hareketiniz ve gönüllü arabuluculuğunuzun padişah nezdinde uyandırdığı takdir ve hoşnutluk duygularının..."[33]

İsyan sırasında orada bulunan Fransız arkeologu George Perrot 1861'de kaleme aldığı "Haymana Kürtleri" başlıklı makalesinde Bedirhan Bey'den ve Girit isyanındaki rolünden de söz etmektedir.[34] Perrot'nun yazdıkları hem olayın birinci elden tanığı olması, hem de Bedirhan Bey'in Kandiye'deki katliamı önlemesinin anlam ve önemini, çok kısa bile olsa, çeşitli boyutlarıyla birlikte ele alması bakımından özel önem taşıyor. Perrot'nun olay hakkında söyledikleri şöyledir:

> Girit'te, 1858'de, Veli Paşa'nın kötü yönetiminin sebep olduğu karışıklıklarda, açlık ve dehşet içindeki Müslümanlarla dolu Kandiye kenti korkunç olaylara sahne olabilirdi. Türkler [Müslümanlar] birkaç kez Hıristiyanlara saldırıp onları boğazlama noktasına kadar gelmişlerdi. Cidde'deki katliamın[35] daha beteri yaşanmak üzereydi. Olayları izleyen herkes bu türden korkunç sahnelerin iki yürekli insan sayesinde önlendiğinde hemfikirdi.

---

[31] BOA 050, 17 Z. 1274 (Sadrazam Tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 050\img264247].

[32] BOA 051, 1 M. 1275 (Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 051\img264118].

[33] BOA 052, 8 M. 1275 (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 052\img264116].

[34] "Haymana Kürtleri" başlıklı makalenin Bedirhan Bey'le ilgilig kısmının tam metni için bak. bu kitabın sonundaki "Ek 6: George Perrot, [Bedirhan Bey]".

[35] Girit'teki isyanla aynı tarihlerde Osmanlı egemenliğindeki Arabistan'ın Cidde kentinde Müslümanların giriştikleri Hıristiyan katliamı.

> Bu iki kişi, artık hayatta olmayan Fransa fahri konsolosu Mösyö Itard ve bir süredir Kandiye'de sürgün olan Kürt paşası Bedirhan'dı. (...) [Bedirhan Bey sürgün edildiği Girit'te], duruşundaki asalet ve kavrayış gücünün kazandırdığı prestijle kısa zamanda halk arasında büyük bir nüfuz sahibi [olmuştu]. Karışıklıklar patlak verdiğinde bu nüfuzundan yararlandı. Hiçbir resmi görevi ve sıfatı olmadığı ve emri altında hiçbir güç bulunmadığı halde, bitip tükenmez bir enerjiyle Türkler [Müslümanlar] ile Yunanlılar [Hıristiyanlar] arasında mekik dokuyarak arabuluculuk yaptı; bilgece nasihatleriyle, ikna edici teminat ve vaatleriyle tarafları yatıştırdı; öfkeli Türkler [Müslümanlar] ne zaman silahlarını zavallı Hıristiyanlara çevirecek olsalar, her seferinde tam zamanında yetişip silahlarını ellerinden alıyordu.

Yerel yönetimin hiçbir desteğine sahip olmadan, emrinde hiçbir silahlı güç olmadan, muhtemelen sadece kendisiyle birlikte sürgün edilmiş akraba ve adamlarının yardımıyla, öfkeden gözleri dönmüş, kışkırtılmış Müslümanları katliamdan vazgeçirebilmesi ve dehşete kapılmış Hıristiyanlara evini açarak onlara kol kanat gerebilmesi için Bedirhan Bey'in Kandiye kentindeki her iki kesim nezdinde de, Perrot'nun sözünü ettiği gibi, büyük bir saygınlığa, güvene ve otoriteye sahip olması gerekirdi. Hıristiyanlar nezdindeki saygınlığını ve güvenini nasıl kazanmış olabileceğine dair herhangi bir bulguya erişemedim. Aynı eksiklik Müslümanlar için de geçerli olmakla birlikte, David Barchard İngiltere Konsolosunun şu gözlem ve değerlendirmesini aktararak bu konuda ufak da olsa bir ipucu vermektedir:

> Bedirhan ve ailesi Kandiye'de bir eve yerleştirilmişlerdi. (...) Bu, Hanya'nın epey uzağında kaldıkları anlamına geliyordu. (...) Ama, İngiliz Konsolos Henry Ongley'e göre, Yeniçerilik geleneği nedeniyle Bektaşiliğin yaygın olduğu bir adada bunların [Bedirhan Bey'in ve beraberindeki Kürtlerin] kısa zamanda Sünni duyarlılığın ilgi odağı haline geldikleri anlaşılıyor.[36]

[36] Barchard 2008, 346.

Bedirhan Bey'in Kandiye olayındaki rolünü aktaran George Perrot devamla, Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki egemenlik yılları sırasında Cizre-Bohtan beyliğindeki "adil düzeni" nasıl "demir yumruk" politikasıyla kurduğunu ve Nasturi katliamındaki acımasızlığını anımsatarak, sürgün yıllarında geçirmiş olabileceği zihinsel değişimi şöyle dile getirir:

> Böylece, Bedirhan Bey, Abdülkadir'in iki yıl sonra Şam'da oynayacağı rolün aşağı yukarı aynısını Kandiye'de oynamış oldu; ama Kürt beyi daha şanslıydı: Arap emir [Abdülkadir] kurbanlardan sadece bazılarını cellatların elinden kurtarmakla yetinmek zorunda kalırken, o katliamı önleyebilmişti.
>
> Bedirhan Bey gibi bir adama yabancı bir ülkede ve kritik bir anda bu kadar önemli, bu kadar görkemli bir rol oynayabilme imkânını veren şey, uzun süre, doğal yeteneklerini geliştirebildiği yüksek pozisyonlarda bulunmuş olmasıydı; komutanlık, savaş, müzakereler, tutsaklık, sürgün – bunlar ona insanları tanımayı ve dünyanın kaç bucak olduğunu anlamayı öğretmişti. Ufku genişliyor, mizacı bir yandan yumuşarken bir yandan da çelikleşiyordu.

Perrot'nun Bedirhan Bey'i Cezayirli Emir Abdülkadir'le kıyaslaması bizi, Emir Abdülkadir'in yaptıklarına daha yakından bakmaya sevk ediyor.[37]

Cezayirli bir aşiretin dini lideri, Kadirî tarikatından bir dervişin oğlu olarak 1808'de dünyaya gelen Abdülkadir, 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesiyle başlayan kurtuluş mücadelesinin efsanevi kahramanıdır. Abdülkadir 15 yıllık liderliği sırasında sadece Fransız ordularına karşı savaşmakla kalmaz, aynı zamanda Cezayirli aşiretlerin birliğini sağlayarak bir tür devlet kurmaya da çalışır; bunun için düzenli bir ordu, bir vergi sistemi ve bir meşveret meclisi de kurar. Bütün bunlar için, Fran-

---

[37] Emir Abdülkadir'in kısa yaşam öyküsü ve "Şam katliamı" sırasındaki rolü konusunda bak. Jazayerli 2010. Aynı konuda daha ayrıntılı bir çalışma için bak. Kiser 2008.

sızlarla işbirliği yapmaya yatkın diğer aşiret reislerine karşı da mücadele etmek zorunda kalır. Fakat kendi aralarında yeterince sağlam bir birlik sağlayamayan aşiretlerin güçlü Fransız ordusu karşısında daha fazla direnemeyeceğini görerek 1847'de Fransız kuvvetlerinin komutanına, teslim olma koşullarını görüşmeye hazır olduğu mesajını gönderir. Görüldüğü gibi, Bedirhan Bey'in çağdaşı olan Abdülkadir'in yaşamı, bazı bakımlardan, Bedirhan Bey'inkiyle ilginç benzerlikler göstermektedir. Mücadele ettikleri güce teslim oluş tarihleri bile aynıdır.

Abdülkadir ile Fransız kuvvetleri komutanı arasında varılan anlaşmaya göre, Abdülkadir ve askeri kuvvetleri silah bırakıp teslim olacaklar, buna karşılık güvenli bir şekilde Mısır'ın İskenderiye veya Akka kentlerine geçerek oraya yerleşeceklerdir. Fakat Fransız hükümeti bu anlaşmayı onaylamaz ve teslim olmuş bulunan Abdülkadir'i ailesiyle birlikte, esir olarak Fransa'ya getirtir. Fransız hükümetinin varılan anlaşmaya uymaması onu Avrupa'da bir kahraman haline getirir. Fransız kamuoyunun baskıları sonucunda Fransa'nın seçilmiş Cumhurbaşkanı Lois Bonapart 1852 yılında, Abdülkadir'i özgür bırakıp Fransa'dan ayrılmasına izin vermek zorunda kalır. Paris sokaklarında düzenlenen büyük bir zafer yürüyüşüyle, ailesiyle birlikte Bursa'ya hareket eder. Fakat Osmanlının Bursa'ya yerleşmesini uygun bulmaması üzerine, 1855'te, Lois Bonapart'ın da rızası alınarak, yine ailesiyle birlikte Şam'a gönderilir ve orada, muzaffer bir komutan gibi, muazzam bir coşkuyla karşılanır. Politik yaşamı son bulmuş, ama büyük bir saygınlığa sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde olduğu gibi, 1856 Islahat Fermanı'yla, "Millet-i Hâkime" konumunu yitirip Hıristiyanlarla eşit hale getirilmiş olmaktan rahatsızlık duyan Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yaşanan gerginlik Şam'da tırmanışa geçer. Temmuz 1860'da Şam Valisi Ahmed Paşa eliyle Hıristiyanlara karşı bir tertip hazırlanır. Buna göre, Dürzîler Hıristiyanlara karşı saldırılar düzenleyecekler, bunun

üzerine Osmanlı kuvvetleri Hıristiyanları koruma gerekçesiyle kent dışındaki kaleye götürecekler ve orada onları bekleyen Dürzîler tarafından katledileceklerdir. Kentteki gerginliğin bir patlamaya dönüşmesi için küçük bir kıvılcım yeterlidir. O kıvılcım 8 Temmuz günü çakar. Vali Ahmed Paşa'nın kandırdığı birkaç Müslüman çocuk Hıristiyan Mahallesi'nde duvarlara önce haç işaretleri çizip, sonra üzerlerine tükürmeye, pislik ve çöp atmaya başlarlar. Hıristiyanlığa hakaret ettikleri gerekçesiyle derhal tutuklanan çocuklar, ertesi gün kamuya açık alanda dayağa ve elleri ve dizleri üstünde sürünerek kirlettikleri sokak ve duvarları temizleme cezasına çarptırılırlar. Çocuklara verilen bu ceza Müslümanların Hıristiyanlara karşı harekete geçmelerine yeter; yağma ve katliam başlar. O sırada Hıristiyanlara karşı kurulan tuzağı öğrenip engel olmak amacıyla kent dışında bulunan Abdülkadir 19 Temmuz günü Şam'a döner. Evleri ateşe verip Hıristiyanları katleden çapulcu kalabalıklara karşı halkı korumakla yükümlü Osmanlı kuvvetlerinin olup bitene seyirci kaldıklarını görüp gün boyunca, iki oğluyla birlikte, Hıristiyan mahallerinin sokaklarında dolaşarak onlara şöyle seslenir:

—Ey Hıristiyanlar, benimle gelin! Ben Cezayirli Abdülkadir'im. Bana güvenin. Sizi koruyacağım.

Abdülkadir'in adamları saatlerce sokaklarda dolaşarak razı edebildikleri Hıristiyanları Abdülkadir'in geniş avluları olan iki katlı, kaleyi andıran evine götürüp koruma altına alırlar. Abdülkadir'in Hıristiyanları koruduğu haberi yayılınca, ertesi gün evinin önünde sayıları zamanla daha da artan öfkeli bir kalabalık toplanır ve ondan Hıristiyanları kendilerine teslim etmesini isterler. Kapının önüne çıkan Abdülkadir onlara şöyle seslenir:

—Kardeşlerim, bu davranışınızla Allah'ın emirlerine karşı geliyorsunuz. Allah bize gönderdiği mübarek Kitabında, "Her kim ki masum bir insanı öldürür, bütün insanları öldürmüş sayılır" demiyor mu? Allah, "Dinde zorlama olmaz" demiyor mu?

Kalabalıktan biri bağırır:

—Sen kendin de Hıristiyanları öldürdün. Bize yaptıkları hakaretlerin intikamını almamıza nasıl karşı çıkarsın! Sen de o kâfirler gibisin. Evinde sakladıklarını bize teslim etmezsen, sen de onlar gibi cezalandırılacaksın.

—Siz aptalsınız! Benim öldürdüğüm Hıristiyanlar ülkemizi yağmalayan istilacılardı. Allah'ın emirlerine karşı gelmek sizi korkutmuyorsa, o zaman kullarının vereceği cezayı düşünün. Size söz veriyorum, o ceza çok korkunç olacaktır. Eğer beni dinlemezseniz, o zaman Allah size akıl vermemiş demektir. Sadece ot ve su görünce harekete geçen hayvanlar gibisiniz demektir. Bir tek adamım bile sağ kalsa, misafirlerime dokunamayacaksınız. Hele bu Hıristiyanlardan tekini olsun almaya bir kalkışın da, görün bakalım o zaman askerlerim nasıl savaşıyorlar.

Abdülkadir'in bu sözleri üzerine adamlarının "Allahu ekber!" diye tekbir getirerek kılıçlarına davranmalarıyla kalabalık hakaretler yağdırarak dağılır.

İzleyen iki gün boyunca Abdülkadir adamlarına, evine sığınmış bin kadar Hıristiyanı 100'er kişilik gruplar halinde kent dışındaki kaleye naklettirerek evinde açtığı yere yenilerini getirttirir. Bunu birkaç kez tekrarlattırır. Böylelikle, Şam'daki yabancı diplomatlar da dahil en az 10.000 Hıristiyanın hayatını kurtardığı tahmin edilmektedir. Buna rağmen, 13 Temmuz 1858 günü sona eren katliam sırasında en az 3.000 Hıristiyan öldürülür.

Kandiye'deki olayda Bedirhan Bey'in de yanında, destek aldığı akraba ve adamlarının olduğu anlaşılıyor. Ama hem sayıca çok daha az, hem de silahsızdırlar. Dolayısıyla, Bedirhan Bey'in çabası, Perrot'nun ve diğer kaynakların da aktardığı gibi, esas itibariyle iki taraf arasında "arabuluculuk" şeklini alır. Buna rağmen, Hıristiyanları koruduğu ve bazılarını evinde sakladığı için en azından hakaret ve tehditlere maruz kaldığı ve adadaki

yerel yöneticilerin en azından bir kısmını kendisine düşman ettiği kesindir, zira Hanya'daki linç olayından sonra kendisini güvende hissetmediği için, kısa bir süreliğine de olsa, Girit'ten ayrılıp İstanbul'a gitmek zorunda kalacaktır.

Kandiyeli Müslümanları katliamdan vazgeçirmek için onlara neler söylediğini, Emir Abdülkadir gibi onlara Kuran'dan ayetler okuyup okumadığını bilmiyoruz. Onun gibi, "Ama sen de Hıristiyan Nasturileri katlettin" türünden bir itirazla karşılaşıp karşılaşmadığını, eğer karşılaştıysa ne cevap verdiğini de bilmiyoruz. Bildiğimiz, Emir Abdülkadir'in çok sayıda Hıristiyanı katliamdan kurtardığı için Batı kamuoyunda büyük takdir toplayıp Avrupa devletinden kendisine nişanlar verilmesine karşılık, sırtındaki Nasturi katliamı kamburu nedeniyle, Bedirhan Bey'in Kandiyeli Hıristiyanların hayatını kurtarmak için yaptıklarının *The Times* gazetesinde sadece bir cümlelik bir haber olabildiğidir.

En önemli sorulardan biri de, hiç kuşkusuz, Bedirhan Bey'in kendisini tehlikeye atmayı göze alarak Hıristiyanları katliamdan kurtarmak gibi bir fedakârlığı hangi saiklerle yaptığıdır. Acımasızlığıyla ünlenmiş, Nakşibendi tarikatının Halidiye koluna bağlı, çok dindar, İslâm âleminin halifesi Osmanlı padişahına saygılı Bedirhan Bey, Kandiyeli Müslümanların yanında yer almasa bile, pekâlâ geri durup olaya seyirci kalmayı tercih edebilirdi. Bunu değil de Hıristiyanları korumak gibi bir riske girmeyi niçin seçti? Perrot'nun bu soruya verdiği yanıt şöyle: "Komutanlık, savaş, müzakereler, tutsaklık, sürgün – bunlar ona insanları tanımayı ve dünyanın kaç bucak olduğunu anlamayı öğretmişti. Ufku genişliyor, mizacı bir yandan yumuşarken bir yandan da çelikleşiyordu." Biz de, Bedirhan Bey'in tutsaklık ve sürgün yaşamına ilişkin ulaşabildiğimiz arşiv belgelerinden hareketle, Perrot'nun bu tespitini biraz geliştirerek belki şöyle diyebiliriz: Kürdistan'ın neredeyse rakipsiz bir beyi ol-

mak... Osmanlının yok etmeye çalıştığı beylik düzenini koruma ve Kürt beyleriyle oluşturduğu ittifaka dayalı özerk veya bağımsız bir federal Kürt devleti kurma mücadelesi... Bu mücadele içinde geliştirdiği diplomasi beceresi... Sonra Osmanlı ordusuyla savaş... Yenilgi ve teslim olma... Tutsaklık... Sürgün yaşamı... Bizzat halife padişah tarafından verilmiş güvenceye rağmen bütün mal varlığının önce padişah tarafından müsadere edilip ardından çeşitli yerel yöneticiler ve onların işbirlikçileri tarafından yağmalanması... Büyük bir iktidar ve servet sahibiyken hiçbir şeyi olmayan sıradan bir sürgün mahkûmu haline gelmesi... Giritli Hıristiyanların Osmanlı egemenliğine karşı verdikleri mücadeleyle tanışması... Belki, o mücadele ile geçmişte kendi verdiği mücadele arasında bir ilinti kurması... Kim bilir, belki de, 30.000 Nasturi'yi katledip binlerce kadın ve çocuğu tutsak ederek esir pazarlarında satmış bir kişi olarak çektiği vicdan azabı... Bütün bunların sonucu olarak yaşadığı zihinsel değişim... Ve, Perrot'un dediği gibi, "ufkunun genişlemesi", "mizacının bir yandan yumuşarken bir yandan da çelikleşmesi". Bedirhan Bey'in Girit isyanı sırasında kendisini ve ailesini riske atarak Hıristiyanları hedefleyen katliam girişimlerine karşı duruşu bize bunları düşündürüyor. Eğer öyleyse, bu Bedirhan Bey'in hayatındaki ikinci büyük zihinsel değişim sayılabilir. 1839'daki Nizip Savaşı'na giderkenki Bedirhan Bey ile savaştan dönen Bedirhan Bey nasıl iki ayrı insan idiyse,[38] 1847 temmuzunda Osmanlı ordusuna teslim olan Bedirhan Bey ile, tutsaklığı ve on yıllık sürgün yaşamını ardında bırakmış Bedirhan Bey de aynı insan değildir.

[38] Nizip Savaşı deneyiminin Bedirhan Bey'in zihin dünyası üzerindeki etkisi için bak. Kardam 2011, 109-110.

İsyancılarla Geçici Uzlaşma

Kandiye'de yaşananlardan sonra surlar üzerindeki toplar kente doğru çevrilir. Bir katliamın başlayacağı korkusuyla, 1.400 kadar Hıristiyanın bir kısmı dağlara ve iç kesimlere, bazıları da büyüklü küçüklü teknelerle, aç susuz, nereye gittiklerini bilmeden denize açılır. Dükkânlar kapanır, alış veriş tamamıyla durur, kente genel bir endişe ve karamsarlık havası hâkim olur. Aynı günlerde, İstanbul ve Selanik'ten gelen üç gemi Hanya garnizonuna iki alay piyade, 500 başıbozuk asker, top ve cephane getirir. Miktarı 6.000'i bulmuş olan Hanya karargâhının mevcudunun yeni sevklerle iki katına çıkması beklenmektedir.[39]

Mayıs ayı sonu itibariyle Bâb-ı Âli Girit isyanının nedenleri ve isyancıların talepleri konusunda hâlâ yeterli bilgi sahibi değildir. Örgütlü olan Hıristiyanlar o ana kadar hiçbir saldırı girişiminde bulunmamış olmakla birlikte, silahlarını bırakmaları ve isyana son vermeleri konusunda valinin yaptığı nasihatlerin ve verdiği teminatların da bir yararı olmamıştır. Örgüte katılımlar sürekli artmakta ve adanın diğer taraflarında bulunan Hıristiyan halkın da bunlarla fikir birliği içinde oldukları anlaşılmaktadır. Vali Veli Paşa'nın durumu düzeltme konusundaki tek düşüncesi ve talebi, gönderilecek asker sayısının daha artırılmasından ibarettir. Oysa Bâb-ı Âli adaya askeri kuvvet göndererek duruma müdahale etmeden önce, örgütün isyan nedenlerinin ve taleplerinin iyice anlaşılmasını istemektedir. Hıristiyanların şikâyetlerinin neler olduğu bilinmedikçe silahlı örgütü sadece nasihatlerle dağıtmak mümkün değildir. Askeri müdahale ise, Avrupa devletlerinin, "tebaasının talepleri dinlenmeden üzerlerine asker sevk edildi; bu adalete ve hakkaniyete uygun değildir" biçiminde suçlamalarına neden olacaktır. Sorun silaha başvurmadan ve kan dökülmeden, ölçülü ve ılımlı önlemlerle hal-

[39] *The Times*, 17 Haziran 1858.

ledilmelidir. Dersaadet'te Veli Paşa'nın durumu hâkim olamayacağına dair genel bir kanaat oluşmuştur.[40]

Bâb-ı Âli, Mayıs 1858 sonunda, isyanın nedenlerini araştırmaları ve isyancıların taleplerini öğrenmeleri, "gayet ölçülü ve barışçı önlemlerle ve harekâtla örgütlü halka tüfek patlamaksızın silah bıraktırılarak itaat altına alınmalarını" sağlamak üzere, Meclis-i Vâlâ üyesi Ahmed Paşa ile Ticaret Memuru Remzi Efendi'nin, yeni vali atanıncaya kadar, geçici özel görevle Girit'e gönderilmesine karar verir.[41] Böylece, Vali Veli Paşa henüz resmen değil ama fiilen görevden alınmış olur. Özel görevlilerden Ahmed Paşa adadaki Osmanlı donanmasının ve askeri birliklerinin komutanlığını devralacak, Remzi Efendi de Veli Paşa ile birlikte Girit'in genel yönetimine nezaret edecektir.[42]

Girit'e 3 Haziran 1858 günü varan iki özel görevli hemen ertesi gün isyancıların lider kadrosuyla temas kurarak onların belirledikleri bir yerde görüşmeye başlarlar. Bu toplantıda isyancılar isyanın temel nedeni olan sorunları ve o konulardaki taleplerini sıralarlar: Din seçme özgürlüğünün sağlanması; müftünün Hıristiyanların veraset işlerine müdahalesinin önlenmesi; yerel meclis üyelerinin yılda bir kez yapılacak seçimlerle belirlenmesi; Metropolit ve piskoposların Hıristiyanların kendileri tarafından seçilmesi; askerlik bedelinin adil şekilde paylaştırılması; halka zulmeden vergi tahsildarlarının cezalandırılması; yeni yollar inşa edilirken halkın isteklerinin dikkate alınması; saman vergisinin kaldırılması; yeni vergiler konulmaması. Ahmed Paşa ile Remzi Efendi, herhangi bir yeni vergi konmasının zaten söz ko-

---

[40] BOA 054, 24 L. 1274 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\BOA 054\img 264126] ve BOA 055, 5 Za. 1274 (Remzi Efendi ile Ahmed Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 055\img264166].

[41] BOA 055, aynı yerde ve BOA 059, tarihsiz (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264226].

[42] *The Daily News*, 30 Haziran 1858 ve *The Times*, 17 Temmuz 1858.

nusu olmadığını; askerlik bedelinin taksiminde adaletsizlikler yapılmışsa bunun mutlaka düzeltileceğini; halka zulmeden vergi tahsildarlarının yargılanıp suçluların cezalandırılacağını; diğer talepleri ise Bâb-ı Âli'ye ileteceklerini söylerler. Bunların dışında, isyancıların dört önemli talebi daha olur: (1) İsyana katılmış olanların tamamı için genel af ilan edilmesi; (2) Hıristiyanların ellerindeki silahların toplanmaması; (3) bütün taleplerinin bir padişah fermanıyla güvence altına alınması; ve (4) Vali Veli Paşa'nın derhal görevden alınması. İki özel görevli bu dört özel talep konusunda da şu taahhütlerde bulunurlar: (1) Genel af konusunda nihai kararı verecek olan Bâb-ı Âli'dir. O karar belli oluncaya kadar hiçbir isyancı hakkında herhangi bir takibat yapılmayacaktır; (2) Müslümanların silahları toplanmadıkça Hıristiyanlarınkilere de dokunulmayacaktır; (3) isyancıların kabul edilen taleplerinin bir padişah fermanı haline getirilip getirilmemesi Bâb-ı Âli'nin ve padişahın takdirine kalmış bir meseledir; (4) bizim valinin görevden alınması talebeni kabul etme yetkimiz yoktur. Bunlara karşılık, Ahmed Paşa ile Remzi Efendi de isyancılardan bir talepte bulunurlar: Bâb-ı Âli'nin bu talepler konusundaki nihai kararlarını sükûnetle bekleyecekler, o zamana kadar bütün eylemlerine son vereceklerdir.[43] Böylece, 4 Haziran 1858 günü, Ahmed Paşa ve Remzi Efendi ile isyancılar arasında geçiçi bir uzlaşma sağlanmış olur.

Üç gün sonra, isyancılarla sağlanan bu uzlaşmanın haberi henüz Dersaadet'e ulaşmadan, yeni Sadrazam Âli Paşa'nın başkanlığında 7 Haziran 1858 günü toplanan Meşveret Meclisi'nde,[44] Girit Valisi Veli Paşa'nın görevden alınmasına ve yerine Maarif Nâzırı Sami Paşa'nın atanmasına karar verilir. Sami

---

[43] *The Times*, 26 Haziran 1858.

[44] Meşveret Meclisi: 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Divân-ı Hümâyûn'un işlevini yitirmesiyle oluşturulan bu danışma organı varlığını Tanzimat Fermanı sonrasında da sürdürmüştür.

Paşa işbaşı yapıncaya kadar Veli Paşa görevine devam edecektir. Görevden alma kararının gerekçesi, Girit'in coğrafi konumunun önemi, orada yaşanan sorunların aldığı boyutlar ve Veli Paşa'nın azlinin isyancıların şikâyet gerekçelerini ellerinden alıp örgütlerinin dağılmasına neden olacağı ve kamuoyunda olumlu bir havanın esmeye başlayacağı beklentisidir.[45] Fakat Veli Paşa'nın adada kalarak "vali" sıfatını taşımaya devam etmesi ve gelişen yeni olaylar bu beklentileri karşılıksız bırakır.

Hanya'daki Linç Olayı ve Bedirhan Bey

Ahmed Paşa ve Remzi Efendi ile isyancılar arasında sağlanan uzlaşmanın Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki gerginliği azaltan, Girit'e asayiş ve huzur getiren bir uzlaşma olmadığı derhal görülür. Her iki taraf da varılan uzlaşmayı Girit'teki yerel yönetimin zayıflığı olarak yorumlar.

Hıristiyanlar açısından, varılan bu uzlaşma bir bakıma bir "zafer"dir. İki özel görevli onların bütün şikâyetlerini haklı bulmuşlar, taleplerinin Bâb-ı Âli'ye iletileceğine ve silahlarının toplanmayacağına dair güvence vermişlerdir. Bu hiç beklemedikleri kadar iyi bir sonuçtu. Örgütlerinin dağlardaki mevzilerini muhafaza edebilirler ve elde silah, Bâb-ı Âli'den gelecek yanıta kadar sessiz bir bekleyiş içine girebilirlerdi.[46] *The Times* gazetesinin bildirdiğine göre, Hıristiyanlar "kopardıkları bu büyük tavizlerin verdiği cesaretle ve konsolosluklarca korunduklarından emin olarak, Müslümanlara karşı meydan okuyucu bir havaya girmişlerdi."[47] Hatta, *The Daily News*'un haberine göre,

---

[45] BOA 054, 24 L. 1274 (Sadrazam tezkeresi) [DVD:\BOA 054\img 264126].

[46] *The Times*, 26 Haziran 1858 ve 24 Temmuz 1858; *The Daily News*, 30 Haziran 1858; BOA 055, 5 Za. 1274 (Ahmed Paşa ve Remzi Efendi'den Dersaadet'e).

[47] *The Times*, 24 Temmuz 1858.

"Tüm Müslüman nüfusa karşı bir haçlı seferi başlatma tehdidinde bulunuyorlardı."[48]

Müslümanlar arasında ise bir panik havası esiyordu. Onlara göre, Bâb-ı Âli'nin göndermiş olduğu iki özel görevli Hıristiyan isyancılar karşısında büyük bir zaafiyet göstererek onlara olmayacak tavizler vermişlerdi. Özellikle ellerindeki silahları muhafaza etmelerine izin verilmesi asla kabul edilebilecek bir taviz değildi. Bu tavizler yüzünden isyancılar daha da "şımaracaklar", daha ileri taleplerle yeni tavizler koparma peşine düşeceklerdi. Hanya, Kandiye ve Resmo kentlerinde çoğunlukta olan Müslümanların önde gelenleri kendi aralarında toplantılar yaparak, yerel yönetimin zayıflığı karşısında kendilerini savunma amaçlı önlemler almaya, örgütlenip silahlanmaya karar verirler.[49] Böylece, üç büyük kentteki Hıristiyanlara karşı geniş bir kampanya başlar.

Ahmed Paşa ile Remzi Efendi'nin Dersaadet'e gönderdikleri 17 Haziran 1858 tarihli rapor, bu kampanyanın yürütücüleri ve Müslüman halkı dehşete düşüren tahriklerin planlayıcıları arasında, Osmanlının yerel bürokrasisinin ve ordu subaylarının da bulunduğunu göstermektedir.[50] Bu rapora göre, bu iki özel görevli isyancılarla varılan uzlaşma sonrasında ortaya çıkan gerginliği yatıştırmak amacıyla bir yandan isyancıları bulundukları mevzileri bırakıp evlerine dönmeye ikna etmeye çalışırlarken, bir yandan da Hıristiyanların olası silahlı saldırılarından çekinerek üç büyük kente sığınmış olan Müslümanları köylerine dönmeye razı etmeye çalışmışlar, bu maksatla Müslüman kesimin önde gelenleriyle çeşitli ikna toplantıları yapmışlardır. Ama...

---

[48] *The Daily News*, 30 Haziran 1858.

[49] *The Times*, 26 Haziran 1858 ve 24 Temmuz 1858.

[50] BOA 055, 5 Za. 1274 (Ahmed Paşa ve Remzi Efendi'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 055\img264166].

> ... tam işlerin yoluna gireceği umulurken, bazılarının aniden fikir değiştirmeleri yüzünden ve Müslümanlar arasında gizliden gizliye yapılan, dinsel duygulara hitap eden tahriklerin önü alınamadığı için verilen nasihat ve teminatlar gözle görülür şekilde etkisiz kalmıştır.

Aynı anda, "birtakım yetkililerin" Girit'in çeşitli yerlerinde bulunan askerleri, müdürleri, zaptiyeleri ve diğer memurları "güvenlik gerekçesiyle" aniden bulundukları yerlerden alıp büyük kentlerdeki kalelere sevk etmeleri nedeniyle;

> Müslüman halk dehşete kapılarak mal ve emlâkini terk edip canlarını kurtarma derdine düşmüşlerdir. Bu durum Hıristiyanları da dehşete düşürmüş, ya örgüte katılmaya ya başka diyarlara göçmeye ya da manastırlara kapanmaya mecbur kalmışlardır.

Yeni vali gelinceye kadar yerinde bırakılmış olan Veli Paşa'nın da ikili oynayarak Müslümanlar arasında yürütülen Hıristiyan düşmanı kampanyaya katkıda bulunduğu anlaşılıyor. Bir yandan iki özel görevlinin isyancılara verdikleri tavizlerin gereksiz olduğunu, onların bu tavizler verilmeden de itaat altına alınabileceklerini, o uzlaşmanın altına imza atmadığını söylemekte,[51] öte yandan iki özel görevlinin Müslümanların ileri gelenleriyle yaptıkları toplantılara katılıp "yatıştırıcı" konuşmalar yapmaktadır.[52] Onun bu tutumu nedeniyle olsa gerek, Bab-ı Âli 19 Haziran 1858 günü gönderdiği talimatla, adayı derhal terk edip İstanbul'a dönmesini emreder. Ama o bu emre uymayıp adada kalmaya devam edince, Ahmed Paşa Veli Paşa'nın bütün yetkilerine el koyup Vilayet Meclisi başkanlığını da üstlenir ve onu meclis toplantılarına ancak ihtiyaç duydukça çağırmaya başlar.[53] Veli Paşa'nın kesin emre rağmen adada kal-

---

[51] *The Times*, 26 Haziran 1858.

[52] BOA 055, aynı yerde.

[53] Bak. bu kitabın sonundaki "Ek 7: Ch. Garin de Lamorflan, [Hanya'daki Linç Olayı]".

maya devam etmesi Hıristiyanları özellikle rahatsız eder ve tedirginliklerini artırır.

Böylece, isyancılarla varılan uzlaşmaya rağmen, tüm Girit bir yanda Hıristiyanlar, öte yanda Müslümanlar olmak üzere iki düşman kampa bölünmüş durumdadır. Bu iki kamp arasında sıkışıp kalmış olan yerel yönetim ise, emrindeki birkaç binlik askeri güce rağmen taraflara gözdağı veremeyecek kadar pısırık, ne yapacağını bilmez haldedir. Tüm ada, tam anlamıyla, küçük bir kıvılcımın bir iç savaşa yol açabileceği barut fıçısını andırmaktadır.[54]

Hanya'da Hıristiyan bir gencin Müslümanlarca linç edilmesi olayı böyle bir ortamda yaşanır.[55] 2 Temmuz 1858 günü akşama doğru, bir Müslüman bakkal bilmediğimiz bir nedenle Hıristiyan bir genç tarafından öldürülür. Katil derhal yakalanır. Bu olay, Hıristiyanlara karşı günlerdir tahrik kampanyaları örgütleyen çevrelere arayıp da bulamadıkları fırsatı verir. Vilayet Meclisi genci yargılamak üzere hemen o akşam Ahmed Paşa'nın başkanlığında toplanır. Veli Paşa toplantıya çağrılmamıştır. Toplantı sürerken, Hanyalı Müslümanlar galeyana gelmiş bir halde ve silahlanmış olarak öldürülen Müslüman'ın dükkânının önünde ve kentin sokaklarında gösteriler yapmakta, intikam naraları atarak Hıristiyanlara karşı ölüm tehditleri savurmaktadırlar. Dehşete kapılan Hıristiyanlar hücum ettikleri konsolosluklara sığınmaya çalışmaktadırlar. Zanlıyı bu ortamda yargılayan Vilayet Meclisi suçunu itiraf eden genci oy birliğiyle idama mahkûm eder.

Birkaç gün öncesinden Hanya'ya gelmiş olduğu anlaşılan Bedirhan Bey hem kentteki gelişmelerden haberdardır, hem de

---

[54] *The Times*, 24 Temmuz 1858.

[55] Bu olayın, Bedirhan Bey'den de söz eden birinci el ayrıntılı tanıklığı için bkz. bu kitabın sonundaki "Ek 7: Ch. Garin de Lamorflan, [Hanya'daki Linç Olayı]".

bu gösterilere tanık olur. Yukanda, Kandiye'deki katliam girişimini incelerken, *Bir Türk Diplomatı'nın Evrâk-ı Siyâsiyyesi*'nin yazarı Mehmed Salahaddin'den aktardığımız satırları anımsarsak, orada Bedirhan Bey'in "Hanya'da yaşanan başka bir olayda Vilayet tarafından tahsis edilen bir vapurla oraya davet edildiğinden" ve "tavsiyelerine başvurulduğundan" söz edilmekteydi. Salahaddin'in aktardığı bu rivayetten, Hanya'daki ortamın gerginleşmesiyle Ahmed Paşa'nın, Haziran ayının ikinci yarısında, Kandiye'deki katliam girişimini engellemekteki başarısı nedeniyle ve deneyiminden yararlanmak üzere onu Hanya'ya çağırmış olduğu sonucu çıkıyor.

Meclis'in aldığı idam kararına rağmen, yasa gereği, bunun önce Müftü ilâmıyla onaylanması, ardından Bâb-ı Âli'nin onayına sunulması gerekmektedir. Bu süreç tamamlanmadan infazın yapılması imkânsızdı. Müftü o gece ilâmını verir, artık kararın Dersaadet'e gönderilip beklenmesi gerekmektedir.

Öldürülen Müslüman bakkalın cenazesi ertesi gün (3 Temmuz) kaldırılacaktır. Fakat tabut kent kapısına geldiğinde, 2.000 kişilik bir Müslüman kalabalığı cenaze alayının önünü keser. Katil asılmak üzere kendilerine teslim edilmedikçe cenazenin defnedilmesine izin vermeyeceklerdir. Bir gece önceki idam kararını duyan Veli Paşa, Ahmed Paşa'nın evinde toplantı halinde olan Vilayet Meclisi'ne gelir ve Ahmed Paşa'nın isteği üzerine katilin kendilerine teslim edilmesini isteyenleri ikna etmeye çalışırsa da başarılı olamayıp geri döner. Bedirhan Bey de oradadır. Müftü hariç, Ahmed Paşa ve bütün diğer Meclis üyeleri "halkın galeyanını yatıştırmak için" Hıristiyan gencin teslim edilmesinden yanadır. Veli Paşa Ahmed Paşa'ya, suçluyu teslim etmektense, gerekiyorsa birkaç yüz kişinin ölmesini bile göze alarak gözü dönmüş güruhun kuvvet kullanılarak dağıtılmasını önerir. Bu önerisinin reddedilmesi üzerine de, Hıristiyan gencin teslim edilmesine ilişkin emri imzalamayı reddeder. Bedirhan

Bey de, katili teslim etme gibi bir korkaklığı paylaşmaktansa üç oğlunun kendi gözleri önünde katledilmesini yeğleyeceğini söyleyerek çoğunluğun görüşüne karşı çıkar. Remzi Efendi de kararı imzalamayacağını bildirir.

Müslüman bakkalın cenazesinin defnedilmesini engelleyen güruh, muhtemelen Meclis'teki bu tartışmalardan haberdar edilip kışkırtılınca, toplantının yapıldığı Ahmed Paşa'nın evine doğru ilerleyerek havaya ateş etmeye başlar. Bunun üzerine, Ahmed Paşa suçlunun teslim edilip linç edilmesini ve cesedinin meydana çekilmesini emreder. Zaptiye ve hizmetkârlar bir grup ayaktakımıyla birlikte hapishaneye koşturup kapıları kırarak içeri girerler ve katili önce iple boğup sonra linç ederek bir zincire bağladıkları kanlı cesedini kalabalık bir güruh eşliğinde iki saat boyunca Hanya sokaklarında sürüklerler. Ahmed Paşa'nın emriyle güvenlik kuvvetleri bu iğrenç nümayişe engel olmazlar.

Olaydan iki gün sonra (5 Temmuz) Hanya'nın Müslüman kesiminin ağalarıyla Ahmed Paşa'nın evinde yapılan toplantıda, Remzi Efendi yaptığı açılış konuşmasında, padişah hükümetinin Girit'te yasaları egemen kılmaya kesin kararlı olduğunu ve benzer bir olayın yaşanması halinde askerlerin ateşle karşılık vereceklerini açıkça söylerse de,[56] artık çok geçtir. Bu toplantı sırasında, Müslüman kitleyi ta baştan beri tahrik ederek işi linç olayına kadar vardıran çevrenin kimler olduğu da açıkça ifade edilmiş olur. Toplantıda, linç olayındaki kalabılığı tahrik edenlerden Bıyıklı adlı bir genç de vardır. Remzi Efendi yaptığı konuşmasının bir yerinde, bu genç fanatiği olaydaki rolü nedeniyle açıkça ve sertçe azarlayınca, Bıyıklı şöyle karşılık verir: "Azarlayacaksan beni değil, buradaki ağaları azarla, zira ben sadece onların emirlerini yerine getirdim."[57]

---

[56] Atina'da çıkan bir gazetede yayınlanmış Hanya mahreçli mektup (aktaran *Notinghamshire Guardian*, 29 Temuz 1858).

[57] Aynı yerde.

3 Temmuz'daki linç olayından sonra Bedirhan Bey, belki Kandiye'ye bile geri dönmeden, bindiği bir gemiyle İstanbul'a gider. Başka hiçbir kaynakta rastlamadığım bu bilgi, Sadrazam Âli Paşa'nın padişaha sunduğu 28 Temmuz 1858 tarihli tezkeresinde yer almaktadır:

> Mîr-i mîrândan Girit'te ikamete memur Bedirhan Paşa (...) kendisinin sabıkalı durumu dölayısıyla Girit'in karışıklığında hakkında bir iftira yapılır endişesiyle, çoluk çocuğunu terk ederek geçende bu tarafa gelmiş ve Girit'te asayişin tekrar sağlanmasıyla yine o tarafa dönmüş olduğundan...[58]

Sadrazamın tezkeresindeki bu ifadeler Bedirhan Bey'in Kandiye'deki katliam girişiminde ve Hanya'daki linç olayında takındığı tavırla birlikte ele alındığında, Müslüman topluluğun egemen kesimlerine ve onlarla iç içe olan yerel Osmanlı bürokrasisine muhalefet etmesi nedeniyle hakkında eski sabıkasına dayalı ihbarlar yapılmadan, bir an önce İstanbul'a gidip olup biteni sadrazama bizzat aktarmak istediğini düşündürüyor.

İsyan Sona Eriyor

Yeni Vali Sami Paşa 12 Temmuz 1858 sabahı erken saatlerde Hanya'ya varır. Hemen ertesi gün Hıristiyanların önde gelenleriyle yaptığı toplantıda onlara, taleplerine ilişkin sadrazamdan aldığı talimatlar doğrultusunda,[59] halka ilan edeceği emirnamesini açıklar, sorularını yanıtlar. 14 Temmuz günü söz konusu emirname padişah iradesi olarak halka açıklanır.[60] Emirnamede, isyancıların genel af, silahların toplanmaması, kabul edilen ta-

---

[58] BOA 050, 17 Z. 1274 (Sadrazam teskeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 050\img264247].

[59] BOA 058, 25 Za. 1274 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 058\img264245].

[60] BOA 056, 5 Z. 1274 (Remzi Efendi, Ahmed Paşa ve Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 056\img264240].

leplerinin padişah fermanıyla güvence altına alınması ve Veli Paşa'nın derhal azledilmesi konusundaki özel talepleri konusunda şu hükümler yer alır: (1) İsyancılar "padişahın af ve merhametine mazhar olmuşlardır"; (2) ister Müslüman olsun ister Hıristiyan, bundan böyle kimse üzerinde silah bulundurmayacaktır; (3) kabul edilen taleplerin ayrıca bir padişah fermanı haline getirilmesi söz konusu değildir; (4) Veli Paşa zaten azledilmiştir. Bunlar dışında, isyan nedeni olan şikâyetlere ilişkin diğer bütün talepler, bazı ayrıntılar dışında, olduğu gibi kabul ediliyordu.

Hıristiyanların bu emirnameye bazı itirazları olur. En önemli itiraz, tanınan hakların bir padişah fermanıyla güvence altına alınmamış olmasıdır. Ayrıca, kabul edilen taleplerin ifade edilişindeki muğlaklıklara yönelik itirazları ve değişiklik istekleri olur.[61] Sami Paşa bu itiraz ve talepleri kararlı bir biçimde reddederek yayımlanan emirnameyi olduğu gibi kabul etmeleri gerektiğini, aksi takdirde İstanbul'a dönüp padişahın adaya asker göndermesini önereceğini söyler.[62] Hıristiyanları yayımlanan emirnameyi kabul etmeye ikna eden, Sami Paşa'nın bu tehdidinden çok, özellikle iki uygulaması olur. Birincisi, eski Vali Veli Paşa'yı gelir gelmez İstanbul'a göndermesidir. İkincisi ise, 3 Temmuz'daki linç olayının tahrikçilerinden hesap sorulması yönünde attığı adımlardır. Hıristiyan gencin cesedini Hanya sokaklarında sürükleten Vilayet Meclisi üyesi Şefik Efendi görevinden azledilip tutuklandığı gibi, tespit edilen diğer tahrikçiler de peydarpey yakalanmaya başlar. Bu iki uygulama Hıristiyan kamuoyunda yönetimin verdiği sözlerde samimi olduğuna dair genel bir kanaat uyandırır.[63] 19 Temmuz 1858 itibariyle, is-

---

[61] *Nottinghamshire Guardian*, 29 Temmuz 1958.

[62] BOA 059, tarihsiz (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264226].

[63] BOA 059, 8 Z. 1274 (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264230].

yancıları temsilen 15 kapudan "örgütlerini tamamıyla dağıtmaya ve silahlarını bırakmaya kesin olarak söz verirler."[64]

Sami Paşa'nın yayımladığı emirnameye asıl tepki, Ahmed Paşa'nın isyancılara vermiş olduğu tavizlerin tümünün geri alınacağı beklentisi içinde olan Müslümanlardan gelir.[65] Emirnamenin yayımlanmasını izleyen iki üç günde Hanya'da meydana gelen olaylar yeni saldırıların yaşanacağı korkusu yaratır. Resmo kenti de Müslümanların taşkınlıklarına sahne olur ve Hıristiyanlar da bunlara karşılık verecekleri tehdidinde bulunurlar.[66] Sami Paşa, Ahmed Paşa ve Remzi Efendi'yle birlikte, Müslümanların önde gelenleriyle yaptığı görüşme ve toplantılarda, hem sergilediği kararlılıkla, hem de onları endişe etmemeleri gerektiğine, yönetimin arkalarında olduğuna ikna ederek tepkileri yatıştırmayı başarır.[67]

Böylece, 20 Temmuz dolaylarında Girit'teki isyan esas olarak sona ermiş ve adanın her yerinde asayiş büyük ölçüde sağlanmıştır. Sadrazam Âli Paşa, padişaha sunduğu 25 Temmuz 1858 tarihli tezkeresinde, Vali Sami Paşa'nın "kendisine bildirilen talimata uygun nasihatlerde bulunarak ve güvenceler vererek ve duruma göre tehdit ederek halkın oluşturduğu örgütlerin geldikleri yerlere dönüp dağılmaya başladıklarını ve memlekette asayişin yeniden sağlanmakta olduğunu" bildirir.[68]

---

[64] BOA 056, 8 Z. 1274 (Remzi Efendi, Ahmed Paşa ve Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 056\img264241] ve BOA 059, 11 Z. 1274 (Zaptiye müşîrinden Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img264229].

[65] *Nottinghamshire Guardian*, 29 Temmuz 1858.

[66] *The Times*, 30 Temmuz 1858.

[67] BOA 059, 8 Z. 1274 (Sami Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 059\img 264230].

[68] BOA 056, 14 Z. 1274 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi] [DVD:\BOA 056\img264243].

Sorun çözülmüş, huzur ve asayiş sağlanmış gibi görünse de, fiiliyatta Hıristiyanlar ile Müslümanlar olarak bölünmüş iki düşman taraf sadece operasyonlarına bir süreliğine ara vermişler, birbirlerini kollamaktadırlar. Vali Sami Paşa bütün uzlaştırıcı tutumuna rağmen, ne Hıristiyanları ne de Müslümanları tatmin edebilmektedir. Padişah Hıristiyanların taleplerini kabul etmekle haklılıklarını da teslim etmiştir ve Bâb-ı Âli de peş peşe, valinin ilan ettiği emirnamede yer alan hükümlerin hayata geçirilmesine yönelik talimatlar göndermektedir. Ama iş uygulamaya gelince, yerel bürokrasi alıp başının üstüne koyduğu bu talimatları bir yana itip bildiğini yapmaktadır. Kendilerini Müslüman kesimin egemen unsurlarıyla özdeşleştirmiş olan yerel bürokrasi de, isteklerini kabul ettirmiş olan Hıristiyanlara öfkelidir. Şimdi kendilerini daha güçlü hisseden ve üstlerinde taşımasalar bile tepeden tırnağa silahlı olan Hıristiyanlar ise, Islahat Fermanı'yla kendilerine vaat edilmiş olan her şeyin ikirciksiz hayata geçirilmesi için seslerini gittikçe daha yüksek perdeden çıkarmaktadırlar.[69] Her geçen gün biraz daha gerilen ip sekiz yıl sonra, 1866'daki büyük Girit isyanıyla, bir kez daha kopacaktır.

Mecidiye Nişanı

Hanya'daki linç olayından sonra İstanbul'a gitmiş olan Bedirhan Bey 27 veya 28 Temmuz günü oradan ayrılıp Girit'e döner. Onun İstanbul'a geldiğini ve durumun normalleşmesi üzerine geri döndüğünü padişaha bildiren, yukarıda sözünü ettiğimiz sadrazam tezkeresinin sonunda, Kandiye ve civarındaki katliam girişimlerini fedakârca engellemeye çalışmış olduğundan ötürü Bedirhan Bey'in dördüncü dereceden Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmesi önerilir. Bunu uygun bulan Sultan Abdülme-

[69] *The Times*, 4 Kasım 1858.

cid, Bedirhan Bey'e nişan ihsan edildiğine dair 1 Ağustos 1858 tarihli bir berat hazırlatır:

> Nişan-ı hümâyûn oldur ki
>
> Mîr-i mirân-ı kiramından Girit'te ikamet etmekte bulunan Bedirhan Paşa (mutluluğu daim ve bâki olsun) sahip olduğu gayretlilik ve hamiyetlilik vasıfları gereği, geçende o havalide yaşanan malum hadise esnasında taraflar arasındaki ilişkileri düzeltmek için gösterdiği çabalarla gördüğü hizmetle yüce lütfumuzu hak ettiği için mükafat olarak kendisine mecidiye nişan-ı hümâyûnumun dördüncü rütbesinden bir kıt'ası inâyet ve ihsan kılınmış olmakla bu padişah beratı yazılıp verildi.[70]

Sadrazam, yazdığı 18 Ağustos 1858 tarihli bir yazıyla, bu beratı ve kendisine yazılmış özel notu Bedirhan Bey'e iletmesi için Girit Valisi Sami Paşa'ya gönderir. Bu özel not şöyledir:

> Düşünceli hareketinizin ve gönüllü arabuluculuğunuzun padişah nezdinde uyandırdığı takdir ve hoşnutluk duygularının yüce nişanesi olarak zatınalinize dördüncü rütbeden bir adet Mecidiye Nişanı ihsan buyurularak hazırlatılıp devletlü paşa hazretleri [vali] eliyle gönderilmiş olduğunu bildiren şukka.[71]

Bedirhan Bey'e verilen 4. dereceden Mecidiye Nişanı: 56 mm, ortasındaki tuğra bölümü hafif bombeli ve altından, etrafı kırmızı mineli ve mine üzerindeki süslü kartuşlar içerisinde, altın harflerle monte edilmiş "sene 1286", solunda "Gayret", yukarısında "Hamiyet", sağında "Sadakat" kelimeleri yazılı; yıldızlı kısmı gümüş (Erüreten 2001, 208).

---

[70] BOA 047, evâhir Ca. 1274 (Mecidiye Nişanı beratı) [DVD:\BOA 047\img264120].

[71] BOA 052, 8 M. 1275 (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 052\img264116].

1852 yılında Sultan Abdülmecid tarafından tesis edilmiş olan Mecidiye Nişanı'nın beş derecesi vardı. Birinci ve ikinci derece nişanlar bunu hak edenlere padişah huzurunda, diğerleri kişinin ikâmet ettiği yerin en rütbeli kişisi huzurunda takılırdı.[72] İki yıl sonra, 1860'da, Şam'daki Hıristiyan katliamı sırasında binlerce insanı ölümden kurtarmış olan Emir Abdülkadir'e de Mecidiye Nişanı verilecektir. Ama ona verilen nişan birinci dereceden olduğu için Abdülkadir İstanbul'a davet edilerek nişan takma töreni Sultan Abdülmecid'in huzurunda yapılır. Sadrazam, Abdülkadir'e Mecidiye Nişanı verilmesini öneren tezkeresinde, bunun gerekçesini, ona Avrupa devletleri tarafından büyük nişanlar verileceğinin haber alınmış olduğu ve ölümden kurtarılanların Osmanlı tebaası olmaları bakımından padişahın diğer devletlerden önce davranmasının yararlı olacağı düşüncesine dayandırır.[73] Daha düşük dereceden değil de, birinci dereceden nişan verilmesinin gerekçesi de muhtemelen buydu.

---

[72] Erüreten 2001, 214.

[73] T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, "Osmanlı Belgelerinde Cezayir".

XI
İSYAN SONRASI SIKINTILI YILLAR

"Beni Girit'ten Alın"

Bedirhan Bey Girit isyanının sona ermesinden iki ay sonra Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği 6 Ekim 1858 tarihli başvurusunda şöyle yazar:

> [1857 eylülünde İstanbul'dan] Hanya'ya döndüğüm sırada çoluk çoğum ile rahatça geçinmem için her ay maşımın ödenmesini bildiren bir adet sadrazamlık emirnamesini Girit müşîri devletlü efendim paşa hazretlerine takdim ettiysem de bir faydası olmadı. İlk başta Girit adasına sürgün olarak geldiysem de ... [sonradan] yüksek rütbe ve şanlı nişanlara mahzar olmama rağmen, Kandiye'de bulunan bazı büyüklerimizin kıskançlık ve garez ve kötü niyetleri yüzünden bana hâlâ eskiden olduğu gibi sürgün gözüyle bakarak gereken hürmeti göstermiyorlar ve maaşımı geciktirerek vakitli vakitsiz ödemekteler ve kardeşlerim ile tebaamın dört aylık maaşları şimdiye kadar ödenmemiştir. Bu durumda, bildiğiniz üzere, gerek benim ve gerekse birader ve tebaamın maaşımızdan başka bir dayanağımız ve adamımız olmadığından son derece büyük bir geçim sıkıntısı çekmekteyiz ve şimdiye kadar iyiliksever insanların merhamet ve şefkatleri sayesinde ayakta durabildik. Keza, bu kulunuzun Girit'ten tamamen alınıp başka bir yere nakledilmesini buyurarak (...) beni

yeni baştan ihya etmeniz ve sonsuz sevince ve gönül ferahlığına gark etmeniz...[1]

Bu dilekçe, Bedirhan Bey'in 1858 mayısının sonunda Kandiye'deki katliam girişimiyle başlayıp 1863 yılında İstanbul'a nakledilmesine kadar geçen beş yıl boyunca valilerinden gümrük görevlilerine kadar Girit'teki Osmanlı yönetiminin kendisine yaşatacağı sıkıntıların habercisidir.

Bedirhan Bey'in maaşının zamanında ödenmemesini ve dört aydır (yani Girit isyanının başlamasından itibaren) maaş alamamasının nedenini valilik bütçesindeki sıkıntılarla değil, "büyüklerimiz" diyerek kastettiği Girit'in üst düzey bürokrasisinin "kıskançlık ve garez ve kötü niyetleri"yle açıklaması dikkat çekicidir. "Kandiye açık hava hapishanesi"ndeki 10 yıllık sürgünlüğü boyunca ona "gardiyanlık" yapmış olan Girit bürokrasisinin, bir gün Dersaadet'e gidip oradan mîr-i mîrân ve paşa olarak dönmüş, isyan sırasında Hıristiyanları korumuş ve bu nedenle bir de Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiş Bedirhan Bey'e iyi davranmadıkları, hayatını zorlaştırmak için her fırsattan yararlandıkları anlaşılıyor. Öyle olmasaydı, sözcüklerini her zaman dikkatle seçmeye özen gösteren Bedirhan Bey, sırf maaşını dört ay geciktirdikleri için onları kendisine saygısızlık yapmakla, çekemezlikle, garezcilikle ve kötü niyetli olmakla suçlamazdı. Dilekçesinde dikkati çeken ikinci nokta, Girit'ten alınıp başka yere gönderilmesini istemesidir. Bu arzusu, sürgünlüğünün en bunaltıcı günlerinde Girit'ten ayrılıp İstanbul'a yerleşmesine izin verilmesi için yalvardığı dilekçesini anımsatıyor. Eğer Girit'teki yaşamı ve yerel yönetimle ilişkileri çekilmez bir hal almamış ve bunun düzeleceğine dair hiçbir umudu kalmamış olsaydı, sadece maaşı düzenli ödenmediği için bir eviyle, bir çiftliğiyle ve bu çiftlikten elde ettiği gelirle kurduğu düzeni bozarak Girit'ten

[1] BOA 194, 27 S. 1275 (Bedirhan Bey'den Meclis-i Vâlâ'ya) [DVD:\BOA 194\img64180].

alınıp başka bir yere gönderilmeyi istemezdi. Nitekim, daha bir yıl önce, affedilip yaşamayı çok arzuladığı İstanbul da dahil çeşitli yerlere yerleşme seçeneği önüne konduğunda, bunları reddedip tekrar Girit'e dönmeyi tercih etmişti. Eğer adadaki isyan sırasında Hıristiyanları Müslüman saldırılarından koruyucu bir tavır almamış olsaydı herhalde şikâyetçisi olduğu durumlarla karşılaşmaz, el üstünde tutulurdu. Öyle anlaşılıyor ki, Girit bürokrasisi ona isyan sırasında takındığı tavrın faturasını ödetmekteydi.

Bedirhan Bey'in Meclis-i Vâla'ya gönderdiği dilekçesi üzerine, Sadrazam Âli Paşa Girit Valisi Sami Paşa'ya 22 Kasım 1858 tarihli şu emirnameyi gönderir:

> Zat-ı devletlerinin bildiği gibi, saadetlü Bedirhan Paşa padişahın affına mahzar olarak rütbesi yükseltilerek maaşına zam ile durumu rahatlatılmış ve kendi isteği üzerine yine o tarafta ikamet etmek üzere Girit'e gönderilmişti. Mahalline bildirilen, kendisine kesinlikle rütbesine göre hürmet edilmesi ve maaşının zamanında ödenmesiyle refah ve istirahat ettirilmesi emrine uyulmaması ve kendisine yardımcı olunmaması gibi bir şey söz konusu olmaması gerektiği halde, bu aralık maaşını zamanında alamaması şu anda adadan kaynaklanan bir zorunluluk ise de, kendisi memleketin yabancısıdır ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler sayıca çoktur ve geçimi tamamıyla maaşına bağlıdır. O nedenle memleket imkânlarının seferber edilmesiyle kendisine sıkıntı çektirilmemesi padişahın şanının gereği olmakla, ol bâbda durumun gereklerinin yerine getirilmesiyle, rütbesine göre hürmet gösterilmesi bakımından da lazım gelenlere ihtarda bulunulmasına yardımcı olunması siyakında bu özel şukka yazıldı.[2]

Sadrazamın bu açık emrine rağmen durumda bir değişiklik olmayınca ve Girit'ten ayrılma isteğine de bir yanıt alamayınca, Bedirhan Bey bu kez Vali Sami Paşa'ya bir dilekçe vererek hem

---

[2] BOA 195, 15 R. 1275 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 195\img64221].

sadrazamın verdiği emrin gereğinin yapılmadığını hatırlatır, hem de Girit'ten ayrılma isteğinin bir kez de onun kanalıyla Dersaadet'e iletilmesini ister. 11 Aralık 1858 tarihli bu dilekçe şöyledir:

> Şimdiye kadar, Kandiye maliye hazinesinde akçe bulunmadığından, hazinenin sıkıntısı olduğundan artık maaşımın ay be ay ödenemeyeceği ve o yüzden geçinemeyeceğim kesinleşmiş olduğundan, her ne kadar Girit adasında mal ve emlâkim ve han ve akarım var ise de, çaresizlik karşısında rahat geçinebileceğim ucuz bir yere nakledilmem konusunda, [bu istirhamımın sadrazamlık makamına iletilmesi].[3]

Meclis-i Vâlâ Bedirhan Bey'in Girit'ten başka bir yere nakledilmesi konusundaki her iki dilekçesini de Ocak 1859'un ilk yarısında görüşerek karara bağlar ve sadrazam bu karar çerçevesinde yazdığı emirnameyi hem Girit valisine hem de Bedirhan Bey'e gönderir. 13 Ocak 1859 tarihli bu sadrazamlık emirnamesinin orijinaline ulaşmam mümkün olmadı. Ama Bedirhan Bey'in daha ileri bir tarihte (5 Nisan 1859'da) yazdığı dilekçesinden bu emirnamenin ana hatlarını öğrenebiliyoruz.[4] Bedirhan Bey'in özetlediği haliyle, Meclis-i Vâlâ'nın aldığı karar ve sonucu şöyledir:

> Edirne ve Ebruş [?] ve Selanik kalelerinden birine gitmekliğim ve sadrazamın lütuf ve şefkatinden serbest kalmaklığım yolundaki emir gereğince söz konusu üç beldeden hangisini tercih eder isem orası üçüncü vatanım kabul edilecek ise de, buradaki konağım ve bir miktar emlâkimi satmama ve yolculuk hazırlıklarını yapmama kadar bu konu şimdilik ertelenmişti.[5]

---

[3] BOA 196, 4 Ca. 1275 (Bedirhan Bey'den Girit valisine) [DVD:\BOA 196\img64177].

[4] BOA 063, 1 N. 1275 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 063\img264250].

[5] Aynı yerde.

Bir başka deyişle, Meclis-i Vâlâ ve Sadrazam Âli Paşa Bedirhan Bey'in başvurusunu şöyle yanıtlamaktadırlar: Hiçbir iş yapmadan devlet hazinesinden alacağın maaşla geçinmek üzere Girit'ten başka bir yere naklin mümkün değildir. Sadrazamın şefkat gösterip lütfettiği maaşa bağımlı olmaktan kurtulmak istiyorsan sana önerdiğimiz üç kentten birinde yönetici olarak devlet hizmetine girmeyi kabul etmelisin.

Padişah adına verilmiş mal güvencesine rağmen dokuz köyüne padişah vakıflarınca ve devletçe el konulmuş, geriye kalan mal varlığının yağmalanmasına padişah ve Bâb-ı Âli tarafından göz yumulmuş olan, böylece geçinebilmek için Osmanlının kendisine sadaka kabilinden bağladığı ve miktarını keyfince belirlediği maaşa muhtaç duruma düşürülmüş olan Bedirhan Bey bu kararı onur kırıcı bulmuş olsa gerektir. Nitekim, Meclis-i Vâlâ'nın bu kararını özetlediği söz konusu yazısının devamında, el konulmuş dokuz köyünden altısının adlarını (Yukarı Rebbas, Aşağı Rebbas, Çemikâri, Hatar, Kasrıdib ve Deyrek) anarak ve geriye kalan mal varlığının da yağmalandığını anımsatarak, dolaylı bir biçimde, bu karara tepkisini dile getirmektedir. 1847 temmuzundaki yenilgisinden sonra Osmanlının emrine girip hizmet etmeyi ısrarla reddetmiş olan Bedirhan Bey bu kez de, Girit'teki konağını ve çiftliğini satmasının ve taşınma için yapacağı hazırlıkların zaman alacağı gerekçesiyle üç kentten birine yönetici olarak gönderilme meselesini erteletme yoluyla reddeder. Aynı zamanda ve bu vesileyle, mal varlığını yağmalayan ve yağmalattıran Molla Sadık'tan hesap sorma niyetini de belirtir:

> [Molla Sadık'ı] paralarını gasp edip elimden aldığı için [Kürdistan'dan] getirterek yargılatıp mahkûm ettirmem gerektiği halde, acz ve ızdırabımın yanı sıra, böyle bir yola başvurmak sizin

[sadrazamın] görüşünüze bağlı olduğu için durumu takdirlerinize arz ediyorum.[6]

(Bedirhan Bey'in Molla Sadık'tan hesap sorma girişimini ve sonucunu aşağıda ayrıca ele alacağız.)

Maaş Kesintisi

Zamanında ödenmeyen maaş sorunu henüz çözülmemişken buna bir de yüzde 10'luk maaş kesintisi sorunu eklenir. Devletin ödediği maaşlardan yüzde 10 oranında "maaş öşürü" adı altında yapılan kesinti genel bir uygulamaydı. Bu Bedirhan Bey'in maaşına da uygulanınca, 14.000 kuruş olan maaşından 1.400 kuruş kesinti yapılır. Yukarıda sözünü ettiğimiz 5 Nisan 1859 tarihli dilekçesinin başında "tebaa ve aile nüfusu çok fazla olduğu ve bunların ihtiyaçlarının karşılanması mevcut maaşıyla zaten mümkün olmadığı için bu maaş kesintisinden muaf tutulmasını ve yapılan kesintinin iadesini" diler.[7] Bunun üzerine sadrazam, Maliye Nezareti'ne gönderdiği 26 Mayıs 1859 tarihli yazıyla, padişah iradesi gereği, emekli maaşlarının bu yüzde 10'luk kesintiden muaf olduğunu ve Bedirhan Bey'in de emekli kategorisine girdiği için maaşından kesinti yapılmaması gerektiğini bildirir.[8] Fakat sadrazamın yaptığı bu müdahalenin de bir faydası olmaz. Bedirhan Bey'in Dersaadet'teki işlerini takip etmekle görevli müdir-i umûru da (vekili), sadrazama gönderdiği yazıda Kandiye Kaymakamı Hasan Paşa'ya hem kesintinin yapılmaması hem de maaşın zamanında ödenmesi konusunda bir emirname göndermesini önerir.[9] Kesinti sorunu bir türlü halle-

---

[6] Aynı yerde.

[7] Aynı yerde.

[8] Aynı yerde, 23 L. 1275 (Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne).

[9] BOA 197, tarihsiz (Bedirhan Bey'in Dersaadet'teki müdir-i umûrundan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 197\img64225].

dilmeyince sadrazam padişaha başvurarak, Bedirhan Bey'in durumunun "işlerine son verilmiş paşalarınki gibi olmayıp emekli sınıfına dahil olduğuna, maaşından öşür kesintisi yapılmayarak tamamının iadesi"ni padişah iradesi haline getirtir.[10] Ayrıca Bedirhan Bey'in Dersaadet'teki müdir-i umûrunun isteği doğrultusunda, Girit'e yeni atanmış olan Vali İsmail Rahmi Paşa'ya 18 Haziran 1859 tarihli emirnameyle, Bedirhan Bey'in maaşının zamanında ödenmediğini istihbar ettiğini söyler ve onun "refah ve istirahatının sağlanmasının padişah iradesi olduğunu" hatırlatıp, "bundan böyle sıkıntı çekmemesi için maaşının zamanında ödenmesi hususuna gayret gösterilmesini" ister.[11] Bu müdahale yüzde 10'luk maaş kesintisine son verilmesi ve kesilen miktarların iadesi işini halleder ama, maaşın düzenli ödenmemesi meselesi devam eder.

Molla Sadık'tan Hesap Sorma Girişimi

Bedirhan Bey'in 5 Nisan 1859 tarihli dilekçesinde Molla Sadık'ın yargılanıp mahkûm edilmesini istediğini ama bunu sadrazamın takdirine bıraktığını belirtmesi üzerine, sadrazamın ondan bu konuda ayrı bir dilekçe yazmasını istediği anlaşılıyor. Osmanlı arşivinde bulamadığım bu ikinci dilekçeyi de alan sadrazam Kürdistan valisine bir emirname gönderir. Bedirhan Bey'in ikinci dilekçesinin içeriği konusunda da fikir edindiğimiz 28 Mayıs 1859 tarihli bu emirname şöyledir:

> (...) [Bedirhan Bey Molla Sadık'ın kendisine ait] bir miktar parasıyla hayvanlarını telef ettiğinden ve bunların yerel yetkililerce tahsil edilmesi mümkün olmadığından bahisle, haksız bulunma-

[10] BOA 063, 8 Za. 1275 (Sadrazam teskeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 063\img264251] ve BOA 198, 17 Za. 1275 (Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne, Girit valisine ve Bedirhan Bey') [DVD:\BOA 198\ img 64223].

[11] BOA 197, 16 Za. 1275 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 197\ img64226].

sı halinde yol masraflarının onun tarafından ödenmesi kaydıyla, Molla Sadık'ın yargılanmak üzere Dersaadet'e getirilmesi hususu Bedirhan Bey tarafından yazılı olarak talep edilmiş olmakla, meclis [Cizre meclisi] marifetiyle durum incelenip Bedirhan Paşa'nın para ve hayvanları telef olmuş mudur ve miktarı nedir, araştırılarak ortaya çıkan sonuca göre gereğinin yapılmasıyla hakkın yerini bulması ve yerel düzeyde halli mümkün olmadığı durumda, icabına bakılmak üzere, durumun bir mazbatayla bildirilmesi hususuna gayret buyuralar diye...[12]

Bu emri alan Kürdistan valisinden, tahmin edilebileceği gibi, hiçbir yanıt gelmeyince, Bedirhan Bey'in Dersaadet'teki müdir-i umûru 1859 eylülünün ikinci yarısında yazılı bir başvuruda bulunarak Bedirhan Bey'in bu gecikme karşısındaki yeni talebini iletir. Kürdistan valisinden dört aydır bir yanıt gelmediğini hatırlatan Bedirhan Bey "sadrazam hazretlerinin Kürdistan valisine aynı konuda bir adet daha yüksek emirname yazmasını" dilemektedir.[13] Yazıyı alan sadrazam, muhtemelen 1859'un eylül ayı sonunda veya ekim başında Kürdisitan valisine ikinci bir emirname daha gönderir:

[Bedirhan Bey'in Molla Sadık'ın yargılanması talebi ve bu konudaki emirname] sadrazamlık tarafından zat-ı âlilerine bildirilmiş ise de, henüz gereği yerine getirilmemiş ve bu konuda bir cevap gönderilmemiş olduğundan, konunun tekrar yazılması Paşa'nın müdîr-i umûru tarafından yazılı olarak istenmiş ve hakkın yerini bulması konusu son derece arzulanır ve lüzumlu bulunarak, daha önce de istendiği gibi, konu incelenerek çıkacak sonuca göre gereğinin süratle yerine getirilmesi ricasıyla...[14]

---

[12] BOA 179, 25 L. 1275 (Sadrazam'dan Kürdistan valisine) [DVD:\BOA 179\img22].

[13] Aynı yerde, tarihsiz (Bedirhan Bey'in müdür-i umurundan Sadrazam'a).

[14] BOA 179, tarihsiz (Sadrazam'dan Kürdistan valisine) [DVD:\BOA 179\img23].

Bir önceki emirnameye dört ay boyunca yanıt bile vermeyen Kürdistan valisinin bu ikincisine de herhangi bir yanıt vermedi anlaşılıyor, zira Bedirhan Bey 1862 martında[15] ve İstanbul'a yerleştikten sonra, Kasım 1863'de,[16] hâlâ Molla Sadık'tan hesap sormaya çalışmaktadır. Kürdistan valisinin bu aldırmazlığı karşısında Sadrazam Âli Paşa da konuyu daha fazla kurcalamayı doğru bulmamış olsa gerektir.

Bu girişiminden sonuç alamayan Bedirhan Bey bir yıl kadar sonra bu kez de, mal varlığını yağmalayan Siirtli altı kişiden hesap sorma teşebbüsünde bulunur. Sadrazam'a gönderdiği 14 Ağustos 1860 tarihli dilekçesinde, bu altı kişinin bin adet 20'lik altınına, içi eşya dolu bir çift hurcuna, iki tuzlasının hasılatına ve Dergül'deki konağının on yıllık kirasına el koyduklarını belirterek bunların şeriata uygun olarak yargılanarak hakkın yerini bulması için Mehmed Ağa adlı bir kişiyi vekil tayin edip Kürdistan'a gönderdiğini bildirir. Sadrazamdan ricası, bu konuda "Kürdisitan valisi paşa hazretlerine hitaben bir adet sadrazamlık emirnamesi" gönderilmesidir.[17] Sadrazam Kürdistan valisine gönderdiği emirnamede, "hakkın yerini bulması konusunun önemli görüldüğünün" altını çizerek, söz konusu kişilerin "şeriata göre ve yerel meclis marifetiyle" yargılanarak "verilecek şer'i hükmün icra edilip sonucunun bildirilmesini" ister.[18] Bedirhan Bey'in Kürdisitan'a vekil olarak gönderdiği Mehmed Ağa'nın valinin desteğiyle söz konusu altı kişiyi yerel mecliste yargılatıp mahkûm ettirebildiğine dair herhangi bir kayda rastlamadım. Ama valinin bu konudaki genel tavrını bildiğimize

---

[15] BOA belge özetleri, "Bedirhan Bey", 6 N. 1278.

[16] BOA 203, 26 C. 1282 (Meclis-i Vâlâ'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 203\img64200].

[17] BOA 180, 26 M. 1277 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 180\img57].

[18] BOA 180, 2 S. 1277 (Sadrazam'dan Kürdistan valisine) [DVD:\BOA 180\img56].

göre, Bedirhan Bey'in bu girişiminden de bir sonuç alamamış olsa gerekir.

Maaş Sorununu Çözme Konusundaki Boş Çabalar

Tekrar düzenli ödenmeyen maaş sorununa dönecek olursak... Maaşından yapılan yüzde 10'luk kesintinin iptal edilmesinden (Haziran 1859) beş ay kadar sonra sadrazamın Maliye Nezareti'ne gönderdiği 23 Kasım 1859 tarihli yazısından, Bedirhan Bey'in maaşının düzenli ödenmemesine ilişkin şikâyetinin devam etmekte olduğunu öğreniyoruz. Bedirhan Bey ya İstanbul'a nakledilmesini ya da maaşının bundan böyle Girit valiliği bütçesinden değil, Kandiye gümrüğü bütçesinden ödenmesini talep etmiştir.[19] Özellikle Kandiye kaymakamının kendisine kasıtlı olarak yarattığı zorluklardan böylelikle kurtulabileceğini umduğu anlaşılıyor. Sadrazamın bu yazısından, Girit valiliğinin, Bedirhan Bey'in maaşının düzenli ödenmemesini "Girit adasının bir müddetten beri içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan tahsilattaki durgunluk" gerekçesine bağlamaya devam ettiği anlaşılıyor. Sadrazam bu gerekçeyi kabul etmez: "Bedirhan Paşa nereye giderse gitsin ve maaşını nereden alırsa alsın, o maaş yine hazineden ödenecektir."[20] Bir başka deyişle, maaş devlet hazinesinden ödenmekte ve sadrazamlık bu maaşın ödenmesini emretmektedir. Ama, buna rağmen, Bedirhan Bey'in, maaşının Kandiye gümrüğünden ödenmesi ricasını dikkate alarak bunun yerine getirilmesini emreder:[21]

Bu emirnameden bir buçuk ay sonra sadrazama, Bedirhan Bey'in yeni bir yazısı ulaşır. Bir bakıma alaycı bir dille yazılmış 10 Ocak 1860 tarihli bu yazısında, sadrazamın Maliye Nezareti

---

[19] BOA 064, 26 R. 1276 (Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 064\img264134].

[20] Aynı yerde.

[21] Aynı yerde.

üzerinden Girit valisine gönderttiği, maaşının Kandiye gümrüğünden ödenmesine dair emirnamenin Vali İsmail Rahmi Paşa'ya Kandiye'de, kendisiyle beraber olduğu sırada tebliğ edildiğini ama maaş ödemelerinde değişen bir şey olmadığını söyledikten sonra şöyle der:

> Ben de bu sınırsız lütfunuza teşekkürden aciz ve eksik kaldığımı arz ediyorum.[22]

Sadrazamın muhtemelen bu yazıdan sonra yaptığı ikinci müdahaleyle, Kandiye gümrüğü Bedirhan Bey'in maaşını 10 ay düzenli olarak öder. Ama Kasım 1860'tan itibaren sorun nükseder. Bedirhan Bey 21 Kasım 1860 tarihli dilekçesinde, gümrük görevlisinin maaşını, Maliye Nezareti tarafından mahsubu yapılmadığı gerekçesiyle, ödemeyi iki aydır reddettiğini, Girit valisinin müdahalesine rağmen, sadrazamın emri olmadıkça ödeme yapmayacağını kesin bir dille ifade ettiğini bildirir.[23] Yüzde onluk maaş kesintisi konusunda Kandiye kaymakamının çıkardığı zorluğu şimdi Kandiye gümrük görevlisi çıkarmaktadır.

Bedirhan Bey yaşadığı bu soruna rağmen maaşının Kandiye gümrüğünden ödenmesine devam edilmesini istemektedir. Fakat Maliye Nezareti, Girit Valisi İsmail Rahmi Paşa ile yaptığı yazışma sonucunda, Girit valisinin Bedirhan Bey'le konuyu görüştüğü ve onun, maaşının Kandiye gümrüğü yerine eskiden olduğu gibi yine valilik bütçesinden ödenmesini sözlü olarak talep ettiği gerekçesiyle maaşın tekrar Girit valiliği bütçesinden ödenmesine karar verir.[24] Oysa, aşağıda görüleceği gibi, Bedir-

---

[22] BOA 065, 15 C. 1276 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 065\img264154].

[23] BOA 067, 7 Ca. 1277 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 067\img264143].

[24] BOA 067, 17 C. 1277 (Maliye Nezareti'nden Sadrazam'a) [DVD:\BOA 067\img264141].

han Bey'in Girit valisinden böyle sözlü bir talepte bulunduğu çok kuşkuludur. Kaldı ki, Maliye Nezareti'nin, kendisine yapılmış hiçbir yazılı başvuru olmadığı halde ve sadrazamın açık talimatına rağmen, salt rivayet üzerine, maaşın tekrar valilik bütçesinden ödenmesine karar vermesi herhalde olağan bir uygulama sayılmaz.

Ödenmeyen Maaşa Zam

Maliye Nezareti'nin bu kararından iki ay sonra, 2 Şubat 1861 tarihli padişah fermanıyla, eski Girit valilerinden Vamık Paşa'nın ölümü üzerine "boşta kalan" maaşının 10.000 kuruşuyla Bedirhan Bey ile Nurullah Bey'in maaşlarına beşer bin kuruş zam yapılmasına karar verilir.[25] Böylece, Bedirhan Bey'in 14.000 kuruşluk aylık maaşı 19.000 kuruşa yükselir ama, bu tam anlamıyla, ödenmeyen maaşa zam yapmak olur. Nitekim, sadrazamın Maliye Nezareti'ne yazdığı 15 Nisan 1861[26] ve Bedirhan Bey'e yazdığı 30 Nisan 1861[27] tarihli yazılarından öğreniyoruz ki, Girit valisinin müdahalesiyle tekrar valilik bütçesinden ödenmesine karar verilmiş olan maaşı hâlâ ödenmemektedir. Bu durumun nedenini, maaş ödemesinin Kandiye gümrüğünden alınıp tekrar valilik bütçesine aktarılmış olmasına bağlayan Bedirhan Bey, maaşının tekrar Kandiye gümrüğüne ödettirilmesini istemektedir. Fakat sadrazam ona, bir kez karar verilmiş olan bu durumun eski haline getirilmesinin mümkün olmadığını bildirir.[28] Sadrazam Maliye Nezareti'ne maaşın aksatılmadan ödenmesi için bir kez daha talimat verirse de,[29] bunun bir yararı olmaz.

---

[25] BOA 086, 21 B. 1277 (Padişah fermanı).

[26] BOA 070, 4 L. 1277 (Sadrazam'dan Maliye Nezareti'ne) [DVD:\BOA 070\img264108].

[27] BOA 071, 19 L. 1277 (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 071\img264152].

[28] Aynı yerde.

[29] BOA 070, aynı yerde.

Nitekim, sadrazamın yeni Girit Valisi Hekim İsmail Paşa'ya yazdığı 30 Haziran 1861 emirnamede şöyle denmektedir:

> Saadetlü Bedirhan Paşa kendisine tahsis edilmiş olan maaşını ay be ay alamayıp sıkıntıya düşmüş olduğunu yazılı olarak bildirmiş olup, maaşının ay be ay ödenmesi padişah fermanı olup durum selefiniz devletlü paşa hazretlerine [İsmail Rahmi Paşa'ya] daha önce yazılı olarak bildirilmiş ve o da, kendi ifadesiyle, bu gecikmelerden dolayı çok üzüldüğünü belirtmişti. Söz konusu maaşın yüce irade gereğince ay be ay ödenmesiyle Bedirhan Paşa'ya hiçbir şekilde zaruret ve sefalet çektirilmemesi hususuna gayret gösterilmesi gerekeceği beyanıyla şukka.[30]

Necib Bey'in İş Başvurusu

Sadrazamın bu emirnamesinin bir sonuç verip vermediğini bilmiyoruz. Ama vermiş olsa bile, bunun kalıcı olmayacağını yıllardır yaşayarak öğrenmiş olan Bedirhan Bey'in, içine düştüğü geçim sıkıntısını biraz olsun hafifletmek umuduyla olsa gerek, o tarihte 19 yaşında olan ikinci büyük oğlu Necib Bey'e Kandiye gümrüğünde iş başvurusu yaptırır. Necib Bey'in Ağustos 1861 ayı içinde bir zaman sadrazama gönderdiği dilekçe şöyledir:

> [Evlenmeyi düşünüyorsam da], geçinecek param ve maaşım olmadığından başka, babam saadetlü Bedirhan Paşa'nın da imkânı olmadığı için yardım edecek gücü bulunmayıp sefalet içine düşmüş ve zat-ı devletlerinin iyilik ve yardımsever anlayışına her bakımdan muhtaç durumdayız. Tüm cihanı kapsayan merhametiniz ve kölelerini gözeten şerefli huyunuz ve gıpta edilen yüce ve adil adaletiniz gereği, sıkıntılı durumuma ve perişanlığıma merhameten Girit Kandiye gümrüğünde durumuma uygun bir memuriyete atanmamız hususunda, sadrazamın yüce izniyle, Kandiye kaymakamı saadetlü Tevfik Bey hazretlerine hi-

[30] BOA 074, 21 Z. 1277 (Sadrazam'dan Girit valisine) [DVD:\BOA 074\img264103].

> taben bu konuda bir sadrazamlık emirnamesi ihsan buyurularak yeni baştan çerağ ve ihyâ ve ahir ömrümüzde biçare kulunuzun hayır dualarının tekranna rağbet ve mazhar buyurulmak bâbında emir ve ferman zat-ı devletlerinindir.[31]

Bunun üzerine, sadrazam Kandiye kaymakamına gönderdiği 19 Ağustos 1861 tarihli bir yazıyla, Necib Bey'in "liyakat ve ehliyetine göre oraca bir iş bulunuyorsa istihdamına gayret gösterilmesini" ister.[32] Tahmin edilebileceği gibi, Kandiye gümrüğünde Necib Bey'in "liyakat ve ehliyetine göre" bir iş yoktur.

Rumeli Ordusu'na Katılma Talebi

Ağır sürgün koşullarından bunalan Bedirhan Bey bir zamanlar nasıl önce İstanbul'a yerleşmesine, bunun reddedilmesi üzerine de Rumeli Ordusu saflarında Kırım Savaşı'na katılmasına izin verilmesini istediyse, bu sefer de 1861'den beri süren Hersek-Karadağ ayaklanmasına müdahale eden Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa komutasındaki Rumeli Ordusu saflarında savaşma talebinde bulunur. Seraskere gönderdiği bir dilekçeyle, Kürdistan'dan dört beş bin Kürt asker toplanıp getirtilmesini ve kendisinin de Ömer Paşa'ya yardımcı olmak üzere, Kürt birliklerinin komutanı olarak Rumeli Ordusu'na tayinini ister. Bu başvurudan haberdar edilen sadrazam Seraskerliğe yazdığı 7 Mayıs 1862 tarihli yazısında, bu talebin reddedilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu bildirir:

> Hersek ve İşkodra taraflarında cereyan eden askeri harekat hızlı davranmayı ve acele etmeyi gerektiriyor. Kürdistan'dan böyle çok sayıda asker toplanıp celb olunması ise zaman gerektirdiği için, Bedirhan Beyin bu başvurusu konusunda gönlünü hoş et-

---

[31] BOA 075, tarihsiz (Necib Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 075 \img264149].

[32] BOA 075, 12 S. 1278 (Sadrazam'dan Kandiye kaymakamına) [DVD: \BOA 075\img264150].

me bakımından kendisine gönül okşayıcı bir mektup yazılmasıyla yetinilerek, bu önerinin dikkate alınmamasının uygun olacağı düşünülmekteyse de, bir kere de sizin görüşünüze başvurulmaktadır.[33]

Red yanıtı alan Bedirhan Bey'in 1862 sonlarında İstanbul'a naklini isteyen bir başka başvuruda bulunduğu anlaşılıyor. Altı ay kadar önce Sultan Abdülmecid ölmüş ve tahtta 25 Haziran 1861'den beri Sultan Abdülaziz oturmaktadır. Ne Bedirhan Bey'in İstanbul'a nakledilme başvurusuna ne de buna verilen yanıta ulaşabildim. Ama İstanbul'a yerleştikten sonra sadrazama gönderdiği dilekçesinde;

> On altı sene Girit adasında iskân ve padişahın tahta çıkmasından sonra onun affına mazhariyetle İstanbul'a [geldik][34]

demesinden anlıyoruz ki, başvuru yeni padişah Abdülaziz tarafından, herhangi bir önkoşul dayatması olmaksızın, olumlu karşılanmış ve Bedirhan Bey ve ailesi 1863 yılının ilk aylarında Girit'ten ayrılıp İstanbul'a yerleşmiştir.

---

[33] BOA 077, 8 Za. 1278 (Sadrazam'dan Seraskerliğe) [DVD:\BOA 077\img264145].

[34] BOA 199, 27 M. 1281 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a), [DVD:\BOA1 199\img64193].

XII
İSTANBUL

Bedirhan Bey 1863 yılının ilk aylarında geldiği İstanbul'dan 1868 yılının haziranında ayrılarak Şam'a gittiğine göre, orada beş yıl yaşamıştır.[1] Bu beş yıla ilişkin ulaşabildiğim arşiv belgeleri ne yazık ki onun İstanbul'daki yaşamına çok az ışık tutabilmektedir.

İstanbul'daki Konağı

Bedirhan Bey'in İstanbul'a geldiğinde, önce Büyükada'da bir köşkte oturduğuna dair söylenceyi destekleyebilecek herhangi bir arşiv belgesine ulaşamadım. Pars Tuğlacı *Tarih Boyunca İstanbul Adaları* başlıklı çalışmasında, Büyükada'nın Büyük Tur Yolu'nda, Bedirhan Bey'in ölümünden sonra, kızlarından Zarife Hanım'ın sahibi olduğu "geniş bahçeli ahşap bir köşk"ten söz ediyorsa da,[2] bu köşkün ona Bedirhan Bey'den miras kalmış olması mümkün gözükmüyor. Öyle olsaydı, tıpkı Girit'teki çiftliği gibi, bu köşkün de sadece ona değil, öldüğü sırada hayatta olan 21'i erkek, 21'i kız, toplam 42 çocuğunun hepsine miras

---

[1] Bedirhan Bey'in İstanbul'da "yedi yıl kadar oturduğunu" söyleyen Alettin Gövsa'nın verdiği bilgi doğru değildir (Gövsa 1946, 67).

[2] Tuğlacı 1989, 217-218.

kalmış olması gerekirdi. Alaettin Gövsa, Bedirhan Bey İstanbul'a geldiğinde "şimdi Darüşşafaka olan konağın kendisine verildiğini" söylemektedir ki,[3] bunun doğru olduğu anlaşılıyor.

Bedirhan Bey İstanbul'dan ayrılırken Sadrazamlıktan Padişah Vakıfları, Zaptiye ve Maliye nezaretlerine gönderilen 16 Mayıs 1868 tarihli yazıda, onun "Sultan Selim [Camisi] civarında bulunan", "kendisi adına satın alınmış olan konağı"ndan söz edilmektedir.[4] Bedirhan Bey'in Girit'teki çiftliğinin çocuklarına miras kaldığını biliyoruz. Kandiye'deki evinin de çocuklarına kaldığına dair bir kayda rastlamadığımıza göre, Girit'ten ayrılırken o evi satıp parasıyla İstanbul'daki konağı satın almış olsa gerektir. Bu konak bugünkü Fatih ilçesinin Çarşamba semtinde, Sultan Selim Camisi'nin civarındaki, mükiyeti artık Ziraat Bankası'na geçmiş olan eski Darüşşafaka binasının olduğu yerdeydi. Bu konağa yerleşmesinden bir süre sonra, 1864 yılı sonlarında, Üsküdar'daki Ahmediye Meydanı'nda bulunan bir başka konağı satın almak istediği, ama sahibiyle fiyat konusunda anlaşamadıkları için pazarlığın sonuçlanmadığı anlaşılıyor. Bedirhan Bey'in İstanbul'daki günlük yaşamına ilişkin ulaşabildiğim tek kaynak olması bakımından, mal sahibi Mîr Mahmud adlı kişinin, Bedirhan Bey'in kendisini "kandırdığı"nı iddia ederek onu Bâb-ı Âli'ye şikayet ettiği 25 Ocak 1865 tarihli yazısını okumak ilginç olabilir:

> [Üsküdar] Ahmediye Meydanı'nda bulunan merhum Mustafa Paşa konağı olarak anılan ve benim tasarrufumda olan konağı satın almaya talip olan mîr-i mîrândan saadetlü Bedirhan Paşa geçen sene [1864 yılı sonlarında bir zaman olsa gerek], konak haricinde ve karşı bostan bitişiğinde olan başka bir vakıf ile bulunan bir adet köşkü önce peşin ödemesiz 550 kese akçe [275.000 kuruş] karşılığı, iki ay sonra ise 428 kese akçe [214.000 kuruş]

---

[3] Gövsa 1946, 67.

[4] BOA 031, 3 S. 1285 [DVD:\BOA 031\img264096].

karşılığı satın almaya talip oldu. Yirmi gün önce ise [05.01.1865] Bedirhan Bey bir gün gelip, her nasıl olduysa beni kandırıp, bu köşkü 392 kese akçe [196.000 kuruş] karşılığında bayram sonrasında kendisine satmam konusunda beni ikna ederek 60 kuruş ön ödeme verip benden senet aldı ve bu senedi bahane edip her gün adam göndererek ve yüce makamınıza müzekkere takdim ederek beni taciz etmeye başladı. Oysa söz konusu konağın değeri hayli yüksektir. Nitekim Bedirhan Bey'in oğlu [Necib Bey-?] geçen sene önce 550 ve daha sonra 428 kese vermeyi kabul etmişti. En sonunda [392 kese] bedel karşılığı elimden senet alınmış olması bariz bir şekilde kandırıldığımın işaretidir. Söz konusu köşkü 500 keseye [250.000 kuruş] alır ise kış mevsiminin ve Ramazan ayının başlaması münasebetiyle, başka bir yer tedarik ederek bayram sonrasında teslim edeceğim. Eğer buna razı olmuyorlarsa, yaptıkları peşin ödemeyi iade etmeye hazırım.[5]

Bedirhan Bey Şam'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılırken, Çarşamba semtindeki konağı istimlâk edilerek arsası İzmit Mutasarrıfı Maşuk Paşa'nın konağının bulunduğu komşu arsayla birleştirilerek, "erkek ve kız yetim Müslüman çocukların öğrenim ve eğitimi için kurulacak mektep inşası için" Darüşşafaka'ya devredilir.[6]

Çocukları İçin İş Başvurusu

İstanbul'a geldikten hemen sonra, muhtemelen Temmuz 1863'te, sadrazama yazdığı bir dilekçeyle yetişkin oğullarının "bir hizmette istihdam" edilmelerini rica eder:

Durumunu arz eden bu tanrı kulu, yüce saltanatın bendelerinden olup 16 sene Girit adasında iskân ve padişahın tahta çıkmasıyla, padişahın affına mazhariyetle İstanbul'a geldik ve çok es-

---

[5] BOA 202, 27 Ş. 1281 (Mîr Mahmud'un Bedirhan Bey'den şikâyeti) [DVD:\BOA 202\img64198].

[6] BOA 031, 3 S. 1285 [DVD:\BOA 031\img264096] ve BOA 033, 8 S. 1285 (Sadrasamlıktan Padişah Vakıfları Nezareti'ne).

> kilerden beri, kuşaklar boyunca yüce padişahın nimetine mahzar olmakla iftihar ettiğimizden dolayı 51 evlat köle ve cariyeleri ve ailemle birlikte toplam 100'den fazla nüfusa sahip bulunduğum halde günlük geçimimi sağlamaktan aciz durumdayım. (...) Bu aciz köleniz ve köleniz yetişmiş olan evlatlarım geçinmek üzere bir hizmette istihdamımız hususuna padişahımız müsaade buyuracak olursa, padişahımızın hizmetinde çoluk çocuk bütün aile hep birlikte baş ve canını feda edeceklerdir.[7]

Girit'ten ayrılırken kardeşi Esad Bey'in orada kaldığını biliyoruz. Ağabeyi Salih ile altı kişilik ailesinin ve amcası Abdullah Bey'in onunla birlikte İstanbul'a gelip gelmediklerine dair bir bilgiye ulaşamadım. O tarih itibariyle çocuklarının sayısı 40'ı bulmuş olmalı. Nikahlı eşlerinin, cariyelerinin, beslemelerinin, kölelerinin eş ve kızlarının toplam sayısı 28'dir. Kendisi ile birlikte kimlerden oluştuğunu aşağı yukarı bildiğimiz yaklaşık bu 70 kişinin dışındaki diğer 30-40 kişinin kimler olduğunu tespit edemedim.

O tarihte, yetişkin erkek çocuklarının sayısı beştir: 27 yaşındaki Hamid (Têlî), 21 yaşındaki Necib, 20 yaşındaki Mustafa Âli ve 19'ar yaşındaki Ahmed Bedri ile Rıza Bahri. Görme özürlü Hamid dışında, memuriyet verilmesini rica ettiği yetişkin oğullarının sayısı dörttür. Bu dilekçesinden kısa bir süre sonra Necib Bey 4. derece rütbeyle Meclis-i Vâlâ mazbata odası kaleminde işe yerleştirilir ve iki yıl sonra da rütbesi 3. dereceye yükseltilir. İstanbul'dan ayrılmasına yakın bir tarihte Ahmed Bedri'ye de 5. derece rütbeyle küçük bir memuriyet verildiği anlaşılıyor.[8]

---

[7] BOA 199, 27 M. 1281 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 199\img64193].

[8] BOA 204, 27 Ca. 1282 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a); BOA 078, 12 S. 1284 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a); BOA 080, 21 M. 1288 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a).

Molla Sadık'ı Yargılatmakta Israr

1859'da Molla Sadık'tan hesap sorma girişimi sonuçsuz kalmış olan Bedirhan Bey İstanbul'a yerleştikten iki yıl sonra bir girişimde daha bulunur. Bunu yaparken, belki de, yeni padişah Sultan Abdülaziz'in bu konuda Abdülmecid'den farklı bir yaklaşım gösterebileceğini ummuştur.

Bu konuda Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu dilekçesinin orijinaline ulaşamadım. 1865 kasımının ilk yarısında yazdığı bu dilekçesinde, diğer konular arasında, Molla Sadık'ın İstanbul'a getirtilerek yargılanması için Kürdistan valisine emirname gönderilmesini de talep ettiğini, Meclis-i Vâlâ Başkanlığı'nın sadrazama yazdığı yazıdan öğreniyoruz. Bu başvurunun Kürdistan valisine bildirilmesinin "ileri bir tarihe bırakılmasına" karar vermiş olan Meclis-i Vâlâ sadrazamdan bu konudaki düşüncesini sormaktadır.[9] Sadrazamın buna ne yanıt verdiğini bilmiyoruz. Ama Bedirhan Bey Şam'a bu konuda hiçbir sonuç elde edemeden gittiğine ve Molla Sadık'ı yargılatamadan öldüğüne göre, sadrazam muhtemelen Meclis-i Vâlâ'ya "erteleme" kararını doğru bulduğunu bildirmiş ve konu bir daha gündeme alınmamak üzere kapatılmıştır.

Gene Maaş Sorunu ve İstanbul'dan Ayrılma Talebi

Bedirhan Bey'in maaşıyla ilgili sorunları İstanbul'da da yaşadığı görülüyor. Girit'ten ayrılmasından sonra da, maaşının mahsubunun bir süre daha Girit bütçesinden yapıldığı anlaşılıyor. Bedirhan Bey sadrazama sunduğu 18 Ekim 1864 tarihli dilekçesiyle, Girit valiliğinin maaşından tekrar yüzde 10'luk öşür vergisi kesintisi yapmış olduğunu belirtip bu konudaki padişah fermanının bir suretini Girit valiliğine göndermesini ve yapılmış ke-

[9] BOA 203, 26 C. 1282 (Meclis-i Vâlâ'dan Sadrazam'a) [DVD:\BOA 203\img64200].

sintinin iade edilmesini sağlamasını rica eder.[10] Bu dileği yerine getiren sadrazam durumun eski haline getirilmesini sağlar.[11]

Ama bu sorun, 1866'nın ortalarından itibaren yaşamaya başladığı sorunların yanında hafif kalır. Sadrazam'a yazdığı 15 Haziran 1867 tarihli dilekçesinde, tespit edemediğim bir nedenle, bir önceki yılın temmuzuna ait maaşını hiç alamadığını söyledikten sonra, bu kez de, maaşlarda yapılan yaklaşık yüzde 18'lik kesintinin kendisine de uygulanmasıyla 19.000 kuruşluk maaşından 3.475 kuruşluk bir kesinti yapıldığını belirtir ve şöyle devam eder:

> Bu durumda nasıl ve hangi sermaye ile idare edip geçineyim diye bütün bütün hayretler içinde kaldım. Çünkü evimde bulunan kalabalık nüfus köle ve cariye değil ki satarak azaltayım. Hizmetçi değil ki kovayım. Cümlesi çoluk çocuğum olup 110 kişiden fazladır. Bunları bu miktar maaş ile nasıl idare edip geçindireceğimin endişe ve kaygısının beni hesapsız bir ızdırap içinde bırakması doğaldır. (...) Bu defaki kesinti de yine genel bir şey ise de, beni yine herkesle bir tutmayıp af buyurmalarını sadrazamın yüksek şefkat ve merhametinden ümit ve istirham ederim. Zira bu kadar kalabalık çocuk çocuğuyla bendenize örnek olacak bir kişi değil memleketimizde, belki yabancı memleketlerde bile bulunmaz. O bakımdan, kölenizin diğerleriyle kıyaslanıp bir tutulmamasını da ümit ve istirham ederim.[12]

Durumunu ve ricasını böyle ifade ettikten sonra, amacının "ihsan buyurulan maaşla çoluk çocuğunu tokgözlülükle geçindirip aç ve muhtaç bırakmamak" olduğunu söyleyerek, yapılan 3.475 kuruşluk kesintiden muaf tutulmasına ek olarak sadrazama iki seçenek daha önerir:

---

[10] BOA 201, 17 Ca. 1281 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 201\img64196].

[11] BOA 201, tarihsiz (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 201\img64195].

[12] BOA 078, 12 S. 1284 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 078\img264258].

• Devletçe el okunulmuş olan dokuz köyden altısı yine devlette kalmak üzere "diğer üçünün tarafıma verilip ihsan edilmesiyle burada bulunan ailemin çoğunu bu köylere gönderip orada çiftçilikle geçinmelerini sağlamak ve geri kalanlarını da ihsan buyurulacak [daha düşük miktardaki bir] maaşla geçindirmem";

• Ya da Meclis-i Vâlâ mazbata odası kaleminde çalışmakta olan Necib Bey'in "bendenizden kesilmiş olan [3.475 kuruş] maaşla ya Gümrük İdaresi'ne ya da Divan-ı Muhasebat meclislerinden birine aza yapılması.

Daha bu dilekçesine yanıt almadan, bir de, her ay düzenli almakta olduğu maaşının "hazinede yaşanan nakit darlığı yüzünden" bundan böyle üç ayda bir ödeneceğini öğrenir. Bunun üzerine sadrazama 22 Ağustos 1867 tarihli bir dilekçe daha göndererek sorun halledilmeyecek ise Arabistan taraflarında bir yere naklini ister:

> Maaşımın daha önce olduğu gibi 19.000 kuruş olarak ve zamanında ödenmek üzere Dersaadet'te uygun bir yere havalesi mümkün olmadığı takdirde, burada geçinemeyip son derece büyük bir zaruret ve sıkıntı içinde kalırım. O nedenle, Arabistan taraflarında bir yere çoluk çocuğumla birlikte taşınmama izin verilirse, gösterilecek bu yerin mali durumunun güçlü olması durumunda, maaşımın zamanında ödenebilmesiyle, her halde geçinmek daha kolay olacaktır. Böyle uygun bir yere nakledilmeme izin verilmesini zat-ı -devletlerinden istirham ederim.
>
> Bu kadar önemli işleriniz arasında ara sıra sözlü ve yazılı olarak başınızı ağrıtmaktan kaçınamadığımdan dolayı fazlasıyla mahcup oluyor ve ızdırap çekiyorsam da, (...) efendimizin merhametinden başka sığınacak ve sıkıntımızı arz edip yardım dileyecek başka kimsem olmadığından, büyük bir hayâ ve hicâb ile ellerimi yüzüme tutarak bir kez daha durumumu anlatmaya cesaret ettim. O bâbda ve her halde emir ve ferman, lütuf ve ihsan efendimindir.[13]

---

[13] BOA 078, 21 R. 1284 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\078\].

Bu ikinci dilekçesini göndermesinden 40 gün sonra, 15 Haziran 1867 tarihli birinci dilekçesi karara bağlanır. Sadrazam 30 Eylül 1867 günü padişaha sunduğu tezkeresinde, Bedirhan Bey'in maaşının "eski emlâkine el konulmuş olması karşılığında ödendiğini" belirterek ve benzer durumdaki bir başka paşayı da örnek göstererek şöyle der:

> Adı geçen paşalar gayet yaşlı ve velinimet hazretlerinin lütuf ve şefkatine layık eski saltanat bendeleri oldukları için ömürlerinin geri kalan kısmını Padişahımız sayesinde sıkıntısızca geçirmek üzere maaşlarını kesinti yapılmaksızın ve geciktirilmeksizin almaları uygun görülmüş[tür].[14]

Padişahın bu tezkereyi onaylamasıyla, maaşından herhangi bir kesinti yapılmaması ve 19.000 kuruş olarak her ay aksatılmadan ödenmesi padişah iradesi haline gelmiş olur.

Maaşının ay be ay yerine üç ayda bir ödenecek olması üzerine yazdığı ve Arabistan'da bir yere nakledilmesini talep ettiği ikinci dilekçesine yanıt sekiz ay sonra gelir; aile fertleriyle birlikte Şam'a yerleşmesine izin ve karar verilmiştir.[15] Bu karara çok sevindiği anlaşılan Bedirhan Bey sadrazama gönderdiği teşekkür yazısının sonunda üç dilekte daha bulunur: Oğlu Necib'in 3. derece olan rütbesinin 2. dereceye; oğlu Ahmed Bedri'ye 4. derece rütbe verilmesi; ve Suriye valisine, oğullarına uygun memuriyetler verilmesi ve maaşının geciktirilmeden ödenmesi konusunda bir sadrazamlık emri gönderilmesi. Bu üç dileği de yerine getirilen[16] Bedirhan Bey 1868 haziranının ilk yarısında bir zaman Şam'a hareket eder.

---

[14] BOA 078, 2 Ca. 1284 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 078\img264255].

[15] BOA 080, 2 M. 1285 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 080\img264261].

[16] BOA 080, 14 M. 1285 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 080\img264260] ve BOA 081, 20 M. 1285 (Sadrazam'dan Suriye Valisi ile Maliye Nezareti'ne ve Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 081\img264099].

XIII
ŞAM

Şam'a hareket eden kafilenin kaç kişiden ve kimlerden oluştuğunu bilmiyoruz. Aşağıda aktaracağımız Beyrut-Şam yolunda yaşadıkları saldırı sırasında, Bedirhan Bey'in olaya müdahale edebilecek durumda olan yetişkin oğullarından sadece Ahmed Bedri Bey'in adını anması, en azından diğer üç yetişkin oğlunun ve belki başka aile fertlerinin de Şam'a daha sonra gelmek üzere İstanbul'da kalmış olabileceklerini akla getiriyor.

Beyrut-Şam Yolundaki Saldırı

Bedirhan Bey'in Şam'da ölümle noktalanan bir yıllık yaşamına ilişkin ulaşabildiğim tek belge, Beyrut-Şam yolunda ailesiyle birlikte uğradığı saldırıya ilişkin sadrazama gönderdiği iki mektuptur. İstanbul'dan bindikleri gemiyle önce Beyrut'a geldikleri, orada anlaştıkları bir seyahat kumpanyasıyla, kara yoluyla Şam'a doğru hareket ettikleri anlaşılıyor. O yolculuk sırasında uğradıkları saldırıyı ayrıntılı şekilde anlattığı, Şam'dan yazılmış 20 Temmuz 1868 tarihli birinci mektubu şöyledir:

> Sadrazamın malûmu olduğu gibi, ailemle Dersaadet'ten ayrılıp Beyrut'a vardığımızda burada iş yapan kumpanyanın arabalarına binip Şam'a giderken yolda Cedîde denilen yerde mola verildi. Beraberimizde olan iki atımdan biri çöülüp bu kumpanyanın

ahırına sokulduğunda, kumpanyanın adamları atına fena halde vurarak ahırdan çıkardılar. Orada bulunan kardeşimin oğlu Abdürrahim'in "Günahtır, hayvana öyle vurmayın" demesiyle [adamlardan biri] ona "köpoğlu" gibi birtakım uygunsuz sözler söyleyince, Abdürrahim'in de "Ayıptır, öyle konuşma" diye cevap vermesi üzerine orada bulunan sayıları 30'u aşkın katırcı onu ağır şekilde darp edip ahırda bulunan bel ile başından yaraladılar, öldüresiye insafsızca dövdüler. Bizimle birlikte gelmiş olan beş hizmetkârım Abdürrahim'i kurtarmaya gittilerse de başaramadılar. Bunun üzerine iki taraf arasında arbede çıkması kaçınılmaz oldu ve o sırada hizmetkârlarımdan ikisi başından ve birisi de vücudundan yaralandı ve dokuz yaşındaki oğullarımdan birisi hiçbir şey yapmadan orada öyle dururken, içlerinden birisi gelip bir şamarla onu yere yıkınca çocuğun başı yarıldı. Diğer taraftan da bir kişi başından ve bir kişi de parmağından hafif yaralandı.

Arbedenin çok yakınında olan ailem 30 kişinin beş altı kişiyi fena halde dövdüklerini görünce, bu beş altı kişiyi öldürdükten sonra gelip onlara da saldırıp yağmalayacakları zannıyla, bazıları ne yaptıklarını bilmeden, bazıları da büyük bir korku ve dehşet içinde arabalardan atlayıp yayan olarak uzaklaştılar. Tanrı biliyor ki, şu anda ailemden üç kişi hastadır ve birinin iki üç güne kadar ölmesi kuvvetle muhtemeldir.

Bizimle birlikte olan oğlum [Ahmed] Bedri Bey, Şam ileri gelenlerinden birinin koruması olan Sadun adındaki kişiyle birlikte arbedenin yaşandığı yerden uzakta bir kahvehanede oturuyorlardı. Kavgayı duyunca geldiler. Bedri Bey bizim adamlarımızı tutarken, Sadun da kumpanyanın adamlarına engel olarak çatışmayı durdurdular. Olay yerine en yakın zabıtaya haber verildi. Genelde arabaların orada altı yedi saat mola vermeleri usulden olduğu halde, orada daha fazla durulması halinde başka bir arbedenin daha patlak vermesinden korkulduğu için, gelen zabıtaların ikna etmesiyle, arabalar usule aykırı olarak altı yedi saat önce oradan hareket etti. Yaşanan bu olay karşısında, kazaya rıza diyerek ses çıkarmadım.

Şam'a vardığımızda, eşyamızın tümüne kumpanyanın oradaki müdürü tarafından el konunca, ailem tam 20 gün boyunca ya-

taksız ve elbisesiz kaldı. Müdür beni hükümete şikâyet etti. Hükümet de müdürle uzlaşmamı teklif etti. Bütün işlere tam bir adaletle bakan yerel memurlar bu meseleyi de hakkaniyetle çözmek istedilerse de, kumpanyanın adamları Osmanlı tebaası Fransızlardan oldukları için, uzlaşma adına benim o müdüre 200 Osmanlı lirası [20.000 kuruş] vermem uygun görülünce, itiraz etmem halinde oğullarımı tevkif ederler düşüncesi ve öyle bir durumda namusumun büsbütün yara alacağı korkusuyla çaresiz, istenen miktarı eksiksiz ödedim.

Bu durumu size arz etmemin nedeni herhangi bir kişiyi şikâyet etmek olmayıp, her nerede olursam olayım, başıma gelenleri sadrazam hazretlerine arz etmeye mecbur olmamdır. Dersaadet'ten ayrıldığıma binlerce kez pişmansam da, yine de, her halde sadrazam hazretlerinden merhamet beklemekteyim. Bundan böyle müstahak olmadığım iltifatlarınızı benden esirgememeniz ve beni buna layık bulmanız ricasıyla bunları arz ve ifadeye cesaret ettiysem de, o bâbda ve her halde emir ve ferman, lütuf ve ihsan efendimindir.[1]

Bedirhan Bey bu mektubundan beş gün sonra sadrazama 25 Temmuz 1868 tarihli ikinci bir mektup daha gönderir:

(...) sadrazam hazretlerinden uzakta olmaktan son derece pişman olduğumu, yolda başıma gelenlerden dolayı onurumun ne derece kırıldığını ayrıntılı olarak yazmıştım. Yaşım gereği artık vücudum acı ve kederi kaldıramayacağından, Allah göstermesin, bir daha bu türden bir haksızlık ve suçlamayla karşılaşacak olursam telef olacağım kesindir. Sadrazamın merhametine sığınarak ricam şudur ki, bundan böyle bu aciz kulunuzu bu türden haksızlık ve saldırılardan koruyunuz ve kulunuza kol kanat gererek dertlerine çare bulunmasını buyurunuz; o bâbda ve her halde emir ve ferman, lütuf ve ihsan sizindir.[2]

---

[1] BOA 034, 29 Ra. 1285 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 034\img264091].

[2] BOA 034, 5 R. 1285 (Bedirhan Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 034\img264090].

Sadrazam bu iki mektuba 17 Ağustos 1868 tarihli yazısıyla şu yanıtı verir:

> Sağ salim Şam'a varışınızı ve yolda başınıza gelen üzücü olayın ayrıntısını içeren iki adet yazınız malumumuz olmuş ve sonuçta ulaştığınız mutluluk sevincimize neden olduğu gibi, aktardığınız olay konusunda yazılı bilgi istenmiş, halinizi ve hatırınızı sormak üzere derhal bu yanıt kaleme alınmıştır.[3]

Ölümü

Bedirhan Bey Şam'a gelişinden bir yıl sonra, kirada oturdukları evde ölür. Kesin ölüm tarihi bilinmemekle birlikte, yaklaşık bir tahminde bulunmak mümkün. Necib Bey'in Dersaadet'e gönderdiği, Bedirhan beyin ölümünü de haber veren tarihsiz dilekçesine Dersaadet'ten gelen yanıtın tarihi 29 Temmuz 1869'dur. Dilekçenin İstanbul'a varışı, ek olarak gönderilmiş, 19.000 kuruşluk mirasın paylaşımına ilişkin çizelgenin incelenmesi ve yanıtının hazırlanması için geçen olası süre yaklaşık olarak hesaba katıldığında, ölüm tarihinin 1869 yılının haziran ayının ikinci yarısında bir gün olduğu söylenebilir. Doğum tarihi 1806 ise, öldüğünde 63 yaşındadır.

Bedirhan Bey'in ölümüyle aile reisliğini –ağabeyi Hamid'in görme özürlü olması nedeniyle olsa gerek– ikinci büyük oğlu Necib Bey'in üstlendiği anlaşılıyor. Bu sıfatla, Dersaadet'e, altında 42 çocuğunun, dört nikâhlı eşinin, beş odalığının ve 12 torununun adlarının sıralandığı toplam 63 imzalı bir dilekçe gönderir:

> Cenab-ı hak padişahımızın ömür ve ikbalini ziyade etsin.
>
> Pederimiz ve murisimiz Bedirhan Paşa'nın ölümü üzerine 63 kişiden ibaret çoluk çocuğu ve torununun içine düştüğü üzüntü ...

---

[3] BOA 034, 28 R. 1285 (Sadrazam'dan Bedirhan Bey'e) [DVD:\BOA 034\img264089].

[okunamadı] idare ve geçim hususlarında içine düştüğümüz mukadder sıkıntının düşüncesi dahi hepimizi hayrete düşürmüştür. Geçenlerde Şam'da kirada oturduğumuz ev kaza sonucu çıkan yangınla ... [okunamadı] ve eşyamızla birlikte yanmış ve bu büyük yangın elde avuçta ne varsa yakmış, geride ızdırap ve felaket bırakarak sonlanmıştır.

Zat-ı devletlerinin bildiği gibi, merhum Bedirhan Paşa devlete teslim olduğunda doğal olarak tüm mal ve gelirlerinden mahrum kalmış ve buna karşılık padişahımızın ihsanı olarak aylık 19.000 kuruş ... [okunamadı] buyurularak velinimetinin bu lütfu ile ihya ve mutlu olmuş idi.

Bugün yüce padişahın merhamet ve şefkatinden başka başvuracak başka yerleri olmayan aciz ve kimsesiz 63 kişinin nafaka ve geçimi Bedirhan Bey'in alageldiği maaştan ibarettir. Bunca zamandır sayesinde yaşadığımız Padişahımıza sığınarak ve sadrazam hazretlerine başvurarak, söz konusu maaşın tamamının ailemizin fertleri arasında dağıtılıp paylaştırılması hususunda müsaade buyurulması bâbında emir ve ferman efendimizindir.[4]

Dilekçenin altındaki imzalar:

Oğulları: Mehmed Necib Bey, Ali Hamid (gözleri hasta), Mustafa Âli, Ahmed Bedri, Rıza Bahri, Ahmed Hulûsi, Osman Nuri, Tahir Muhlis, Mehmed Emin, Ali Şamil, Halid Cevdet, Mehmed Ali, Hüseyin Kenan, Murad Remzi, Mikdâd Esved, Halil Rami, Hasan Nuri, Yusuf Kâmil, Abdurrahman, Zübeyr Avam, Sadullah.

Kızları: Leyla, Halime, Meryem, Sariye, Sâmiye, Adviye, Fahriye, Nazlı, Nefise, Emine, Emine Rebia, Azize, Zeberced, Zeliha, Fatma, Ayşe, Zarife, Şefika, Asiye, Rukiye, Mariye.

Nikâhlı eşleri: Gazale, Hazere, Fatma, Ruşen.

Odalıkları: Zeynep, Fatma, Gülnaz, Dellale, Ayşe.

---

[4] BOA 082, tarihsiz (Necib Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 082\img264265].

Erkek torunları: Abdürrezzak (Necib oğlu), Hamza (Hamid oğlu), İbrahim (Mustafa oğlu), Hamdi (Bedri oğlu), Nusret (Bahri oğlu), Neşet Şükrü (Necib oğlu).

Kız torunları: Şâziye (Necib kızı), Hacer (Hamid kızı), Sâmiye (Mustafa kızı), Sıdıka (Necib Bey kızı), Esma Rukiye (Bahri Bey kızı), Sâniye (Mustafa Bey kızı).

Necib Bey bu dilekçesinin eki olarak, babalarından miras kalan 19.000 kuruş maaşın, torunlar hariç, geriye kalan çocukları, nikâhlı eşleri ve odalıkları arasında nasıl paylaştırılacağına dair önerilerini içeren bir çizelge de gönderir. Esas olarak Necib Bey tarafından hazırlanan bu çizelgeye göre 19.000 kuruşun murisler arasındaki dağılımı ve buna ilişkin gerekçeler şöyledir:[5]

Merhumun oğlu

Necib Bey 2.500

Necib Bey merhumun en büyük oğlu ve ailenin de reisi olduğuna ve merhumun hademe ve yakınlarından birtakım ihtiyar ve emektar adamlar bulunup bunlara da, doğal olarak, Necib Bey bakacağına ve babası yaşarken bu büyük oğluna ayda 2.500 kuruş maaş tahsis edip ödemekte olduğu dikkate alındığında, bu miktar maaşın kendisine verilmesinin ve ihsan edilmesinin hak ve adalete uygun olacağı.

Hamid	1.100	Ahmed Bedri	1.000
Mustafa Âli	1.000	Rıza Bahri	1.000

Hamid ve Mustafa ve Ahmed ve Rıza Beyler merhumun büyük oğulları ve evli olup başkaca hane ve aile sahibi olduklarından, her birine 1.000'er kuruş verilmesi ve Hamid Bey'in iki gözü kör ve hasta olduğu için ona ise 1.100 kuruş tahsis edilmesinin uygun olacağı.

Ahmed Hulûsi	350	Murad Remzi	350
Osman Nuri	350	Mikdâd Esved	350

[5] BOA 082, TARİHSİZ (Necib Bey'den Sadrazam'a) [DVD:\BOA 082\img264264].

Tahir Muhlis	350	Halil Rami	350
Mehmed Emin	350	Hasan Nuri	350
Ali Şamil	350	Yusuf Kâmil	350
Halid Cevdet	350	Abdurrahman	350
Mehmed Ali	350	Zübeyr Avam	350
Hüseyin Kenan	350	Sadullah	350

Merhumun bu on altı evladı bekar ve aile sahibi olmadıklarından ve aşağıda adları yazılı anneleri de ayrıca maaş alacaklarından, her birine eşit olarak 350'şer kuruş maaş verilip ihsan buyurulması hakkaniyete uygun olacağı.

Merhumun kızları

Leyla	200	Azize	200
Halime	200	Zeberced	200
Meryem	200	Zeliha	200
Sariye	200	Fatma	200
Sâmiye	200	Ayşe	200
Adviye	200	Zarife	200
Fahriye	200	Şefika	200
Nazlı	200	Asiye	200
Nefise	200	Rukiye	200
Emine	200	Mariye	200
Emine Rebia	200		

Merhumun bu yirmi bir kızından bazıları evli ise de, çoğu evli olmadığından, erkek kardeşlerinin maaşlarına kıyasla bunlara da eşit şekilde 200'er kuruş maaş tahsisinin uygun göründüğü.

Merhumun karıları

Gazale	400	Fatma	400
Hazare	400	Ruşen	400

Merhumun odalıkları

Zeynep	200	Dellale	200
Fatma	200	Ayşe	200
Gülnaz	200		

Merhumun dört nikâhlı haremi beş de odalığı olup, bunların her birinin çocukları olduğundan, nikahlı karılarına 400'er ve odalıklara 200'er kuruş maaş tahsisinin uygun olacağı.

Necib Bey'in bu "taksim hesabını" inceleyen Dahiliye Nezareti, miras paylaşımının "adalet ve hakkaniyete tamamıyla uygun olması gerektiği" için, Suriye valisine gönderdiği 29 Temmuz 1869 tarihli yazısıyla onun bu konudaki kanaatini sorar.[6] Suriye valisi bu soruya verdiği yanıtta, "taksim ve tahsisi talep edilen maaşlar adalet ve hakkaniyete yakın gibi görünmüş ise de, gereğinin yapılması her halde yüce katınıza bağlı[dır]" der.[7] Bu yanıt üzerine Sultan Abdülaziz, sadrazamın teklifiyle, Bedirhan Bey'in miras bıraktığı 19.000 kuruşluk maaşının murislere Necib Bey'in hazırladığı çizelgeye göre tahsis edilip ödenmesini 26 Eylül 1869 günü padişah iradesi haline getirir.[8]

Mezarı

Bedirhan Bey Şam'da Rukneddin Mahallesi'nin mezarlığına gömülür. 1286 tarihli mezar taşına Kürtçe olarak şunlar yazılır:[9]

El-Fatiha
Cizîra Bohtan Beyi
Azizanlı Bedirhan
Tanrı'nın rahmeti onun ve ailesinin üzerine olsun

Torunu (Emin Âli'nin oğlu) Celadet Bedirhan 1951'de; onun eşi (Salih Bey'in üçüncü kuşak torunu) Rewşen Bedirhan da 1992'de öldüklerinde aynı yere gömülürler. Daha sonra, bu mezarlar Celal Telabani, Abdülhamid Derwiş ve Kemal Burkay'ın katkılarıyla bir anıt mezar haline getirilir.

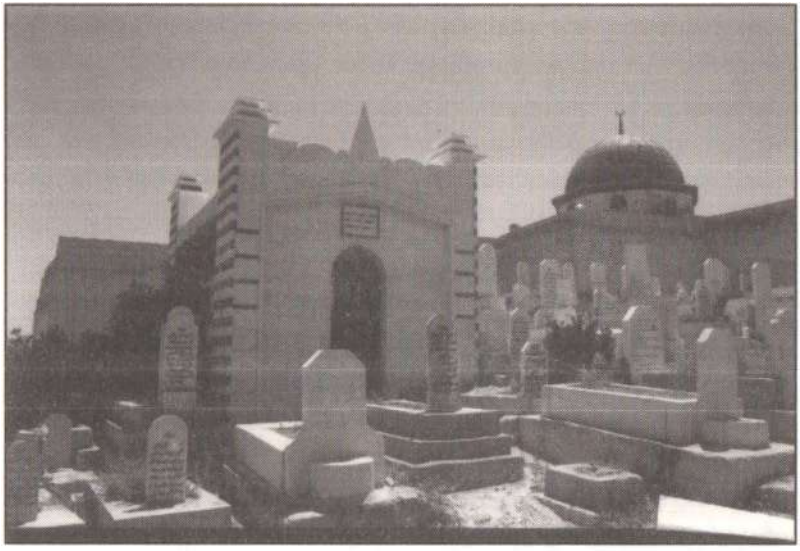
---

[6] BOA 082, 19 R. 1286 (Dahiliye Nezareti'nden Suriye valisine) [DVD:\BOA 082\img264266].

[7] Aynı yerde.

[8] BOA 082, 19 C. 1286 (Sadrazam tezkeresi ve Padişah iradesi) [DVD:\BOA 082\img264268 ve img264263].

[9] Malmîsanij 2000, 66.

Mîr Bedirhan, Celadet Bedirhan ve Rewşen Bedirhan'ın gömülü olduklan anıt mezar. Kapının üstündeki levha:
BEDİR_XAN_BEG / CELADET_BEG / REWŞEN-XAN
(Sînemxan Bedirhan'ın arşivinden.)

Anıt mezarın içinde, giriş kapısının karşısına gelen duvar üzerindeki toplu mezar taşı: En altta, bu mezarın Irak Cumhurbaşkanı Sayın Celal Telabani, Sayın Abdülhamid Derwiş, Sayın Kemal Burkay'ın katkılarıyla restore edildiği yazılı.
(Sînemxan Bedirhan'ın arşivinden.)

EK 1
BEDİRHAN BEY'DEN İŞİTİLEN BAZI SÖZLERİN RAPORUDUR[1]

Bu olay Allah'ın takdiridir. Zira daha bir gün öncesinde bile böyle bir şeyin olacağı aklıma gelmezdi. Olmaması için iki defa girişimde bulundum, ama Allah indinde unutturulduğu için başarılı olamadım. Özellikle, yakalandığım durumda benden hazineler isterler ve, o civarda bulunanların görüşlerine göre, bende o kadar para bulamayınca hapsedip sıkıştırırlar, bir yudum su ve bir parça ekmekle ömrümün geri kalanını hapiste geçirttirirler diye düşünür, eski düzenin sürmekte olduğunu zannederdim. Meğer, padişahın himayesi altında, mal ve can emniyeti var imiş. Ben bir yudum su diye düşünürken, teslim olduğumda Cizre'de kalan eşya ve emlâkim üzerine şeriata uygun olarak tarafımdan vekil tayin ettirilmesi beni hayrete düşürdü.

Ve işte, Dersaadet'e getirdiler. Rabbim padişah hazretlerinin ömrünü ziyade etsin. Öyle bir yer ki, ecdadımız görmemiş ve taifemizden hiç kimse rüyasında bile burada ikâmet edememiş. Şükürler olsun, bizi ikâmet ettirip saygı gösterilmekte. Biz ise bunu gördükçe işlediğimiz kusuru düşünerek nefsimizi helâk ediyoruz. İsyan etmiş olmamız Allah'tandır, zira padişahımızın affını, merhamet ve şefkatini bu vesileyle bize bildirecek imiş. Eğer bu iyilik

---

[1] *Takvim-i Vekayi*, 20 Za. 1263, [DVD:\Takvim-i Vekayi\img1-img3].

tarzını, yani mal ve can emniyetinin var olduğunu bilmiş olaydım bir yolunu bulur, savuşup doğruca Dersaadet'e gelirdim.

İsyan ettiğim halde hakkımda böyle merhamet buyuruluyor. [...] Bir suçluya senin günahın affolundu diye müjde verseler, o suçlunun, iyi olan bir kişiye sana iyilik edildi diye müjdelendiğinden daha çok sevineceği şüphesizdir. [...] Padişahımızın reâya ve berâyasına [gayri Müslim ve Müslüman tebaasına] merhamet ve şefkatini işitirdik. Onun himayesinde mal ve can emniyeti vardır, derlerdi. Biz dağ adamı olduğumuz için itimat edemezdik. Şanının ve yüce merhametinin ne kadar yüce olduğunu bize göstermek için, Allah bizim şuurumuzu bozdu ve böyle akla gelemez bir isyana kalkıştık. Eğer Kürt taifesinin tamamı [gerçeği] bilmiş olsa ve bir aralık onlardan birinden talep edilmiş olsa, bir an için bile duraksama göstermeksizin talep olunan yere gideceği şüphesizdir. Bizler eski usulleri hep olageldiği gibi sürüp gidecek diye biliriz ve böyle emniyetleri [can ve mal emniyetini] işitir isek de itimat etmeyip hiledir deriz.

Şükürler olsun, dağlardan kurtulup böyle yüce bir yere geldik ve buraları gördük. Bundan sonra dağlar hatırımıza gelmez ve gidin deseler bile gitmem. İşte, padişahımızın şanının yüceliği, bizim gibi isyan eden suçlu kulları hakkında vâki olan af ve merhametleri sayesinde bilindi. Tüm reâyâ ve berâyâsı [gayri Müslim ve Müslüman tebaası] itâat halinde olsa bile hakkaniyeti ve af ve merhameti aşikâr olmayan hakka ki, yüce adaletinin böyle olduğunu bilmedik. Padişah ordusunun içine girdiğimiz anda gördüğümüz iyi muamele karşısında hayret ettik, zira ben Reşid [Mehmed] Paşa merhumun ve diğerlerinin zamanlarını da gördüm, o zamanlar böyle muamele edilmezdi; yapılanlar hep "filancayı kes, falancanın malını elinden al"dan ibaretti.

Evlatlarımı askere vereceğim, içlerinden hiç olmazsa birisi padişahın himayesinde adam olur ve ben de padişahın ömrü için sürekli dua ederim. Elden ne gelir, olmayacak bir iş oldu...
[dediği ağzından işitilmiştir.]

EK 2
İSTANBUL ZAPTİYESİNDE ALINAN İFADELER[1]

Sadrazamın İradesiyle Zaptiye Binasında Tutulan Bedirhan Bey'in İfadesi

Padişah sayesinde her bakımdan rahatım. Yemem ve içmem tamamıyla yerinde ve hiçbir bakımdan rahatsız değilim. Geleli beri, on dört gündür, padişahın emri üzerine, şu oda kapısından dışarı çıktığım yoktur. Ben üç beş senedir Tanzimat'ı işitir, ama böyle olduğunu bilmezdim. Bilseydim beş sene önce Dersaadet'e gelirdim. Dersaadet'e gelmeyen adam adamdan değildir.

Ben padişahımın iyilik ve ihsanını gördüm. Hafız Paşa bana miralaylık getirtti ve aşiretler arasında seçkin bir yerim oldu ise de, hısım ve yakınlarım ve diğer aşiret beyleri beni çekemediler.

Bizim vilayetimiz üç müşir arasında bir yerdir. Birinin tarafında bir hırsızlık veya bir fenalık olsa beni çağırırlardı. İnce Bayraktaroğlu Mehmed Paşa benden bin iki yüz kese akçe istedi. Ben de, niçin vereyim, sebep nedir, dediğimde ısrar etti ve sadece "vereceksin!" demekle yetindi ise de, ben de vermedim ve vermeyeceğim dedim. Onun üzerine gelen müşirlere ben de artık gitmedim. Bu defa Osman Paşa dahi talep etti. Gitmediğim için etrafında bulunan adamların teşvikiyle bu kabahat vuku buldu ise de, ben padişahın affına muhtacım ve niyaz ederim.

---

[1] Kardam 2011, DVD:\BOA 009\img259450.

İstanbul'un böyle olduğunu bilmezdim, şimdi bildim. Aile ve çocuklarımla gelip padişahın gölgesine sığındım. Emir ve ferman onundur. Ben padişahımın özgürlük kabul etmez kölesi, ailem cariyesi ve çocuklarım da kölezadesi olduğundan, dilerse hepimizi denize atsın, dilerse merhamet gösterip af buyursun. Padişah şanına ne düşer ise onu yaptırtsın. Özellikle küçük adamın biri kabahat işlediğinde, af etmek büyüklerin şanındandır.

Dünyada günah işlememiş olan kimdir, söyle ya Rab!
Günah işlemeyen kimse nasıl yaşar, söyle ya Rab!?
Ben kötülük edeyim, sen de bana kötülükle mukabele et;
O zaman aramızda ne fark kalır, söyle ya Rab![2]

Benim kabahatim pek çok, yani bir dağ kadar kabahatim vardır. Bütün kabahatler benim, ama padişahımızın affı pek büyük olduğundan, benim kabahatim padişahın affı karşısında bir zerre bile değildir. Ben küçük ve çok bayağı bir adamım. Padişahımın benim gibi nice nice çobanları vardır. Tanrı hakkı için, ben padişahımızın böyle merhametli olduğunu bileydim, beş sene evvel yüzüm üzerine sürünerek gelirdim. On dört gündür buraya geleli, oda kapısından dışarı çıkmadım ise de, inşallah af olunurum ve İstanbul'un her tarafını gezerim diye hayal ediyorum. Padişahımızın affı da büyük

---

[2] Bedirhan Bey'in ifadesinde Farsça okuduğu bu dörtlük Hayyam'a ait olup transkripsiyonu Hüseyin Hatemi tarafından yapılmış Farsça orijinali şöyledir:

Nâ-kerde günah der cihan kîst be-gû!
Bî-curk-u günâh çûn tevan zist? Be-gû!
Men bed konem-ô tu bed mükâfât koni,
Pes fark miyân-ı men-o tô çist? Be-gû!

Hüseyin Hatemi'nin aktardığına göre, bu dörtlük hakkında şöyle bir öykü vardır: Hayyam testisini gülfidanına dayanmış demlenirken, bir yel esip testiyi kırar, şarap toprağa dökülür. Bunun üzerine Hayyam, "Ben içiyorum, sarhoşluğu sen yapıyor, kırıp döküyorsun / Toprak ağzıma! Yoksa sarhoş musun ya Rab!" beyitiyle biten bir dörtlük söyleyince, ceza olarak yüzü kapkara kesilir. Bunun üzerine yukarıdaki dörtlüğü söyler ve affedilir (bak. Ergin 1996, 180, 182.)

gazabı da büyük olduğundan, aile ve çocuklarımla birlikte beni bir tarafa def ederler diye korkuyorum da. Padişahın gölgesinde, Payitaht'ta, nice nice suçlular af olunup ikamet ettiler; yüce Allah hakkı için, benim emelim de, padişahın davetiyle Payitaht'ın bir köşesinde ikamet edip vilayetim tarafına bir daha bakmamaktır.

Tanrı hakkı için, ben Padişah'ın merhametini, Tanzimat-ı Hayriye'yi bilmezdim; şimdi bildim. Her türlü kabahat benimdir. Şunun bunundur demeye ne gerek? İnşallah beni buyururlar, o zaman ayrıntılarıyla ifade ederim. Padişahımızın büyüklüğünü ben şimdi biliyorum. Böyle merhametli padişah hiçbir zaman gelmemiştir. Osman Paşa gelip kalenin etrafını çevirdiğinde Padişahın affına güvenerek derhal rıza isteyip teslim oldum. Malımız mülkümüz o taraftadır. İnşallah, af oldun, Payitaht'ta kalacaksın denilerek bana müjde buyurulur. O zaman sevinir ve her bir şeyi anlatırım.

Sadrazamın iradesiyle zaptiye binasında tutulan Han Mahmud'un ifadesi

Birinci ifadesi: Padişahın gölgesinde rahatımız her bakımdan yerinde, yememiz ve içmemiz kusursuzdur. Biz padişahımızın bayağı bir fakir kuluyuz. İsyan etmek bizim haddimiz değildir ve isyan etmedim. Ben daha önce de Deraliye'ye [İstanbul'a] geldim. Padişahımızı biliyorum ve merhametini de biliyorum. Ben Erzurum tarafına gittiysem de doğru Ferik Ahmed Paşa'ya varıp teslim oldum. Bana nizam elbisesi giydirdi ve oğlumu dahi nizama yazdırdım. Yedi sekiz çocuğum daha var. Hepsi padişahımızın kulu ve kölesidir. Bu konuda kabahatimiz varsa, cihanın velinimeti padişahımızdan affını niyaz ederiz.

Bedirhan Bey'in yanında iki şeyh var. Biri bizim odaya gelse de cemaat ile namaz kıldırsa, çünkü mübarek Ramazan boyunca yolda olduğumuzdan dolayı oruç tutamayıp şimdi kaza ediyoruz. Padişahın gölgesinde pek güzel iftar açılıp yemek yeniliyor. Noksanımız cemaat ile namaz kılamadığımızdır ve kardeşlerimin ve oğlumun ayaklarında demir köstek olduğundan namaza zahmet veriyor. Sözü edilen şeyhlerden birisi gelse ve demir köstekler çıkarılsa

da, namaz kılıp padişahımıza dua edebilsek. Rabbim padişahımız efendimize tükenmez ömür ve yücelik ihsan buyursun.

Ben asla kabahat etmedim, ama kabahat etti derlerse, kabahat benimdir. Çaresiz böyle oldu. Ben padişahımızın bayağı ve fakir bir kuluyum. Ne ferman buyururlarsa hepsine razıyım.

Padişahımızın hizmetinde hiçbir şekilde kusur etmedim. Aile ve çocuklarımın ve mal ve emlâkimin hepsi oradadır ve nakit olarak bir akçem dahi yoktur. Gelirken bin beş yüz kuruş ödünç aldım. Ondan dahi bir akçem kalmadı. Asıl emelim, şeyhlerden birinin gelmesi ve kardeşlerimin ve oğlumun demir kösteklerinin çıkarılması ve ne kadar kabahatlerimiz var ise affını niyazdır. Biz padişahımız efendimizin kul ve kölesiyiz. Emir ve ferman onundur.

İkinci ifadesi: Birkaç sene önce Bedirhan Bey ile aramız bozulmuştu. Sonra zorunluluk gereği kalkıp Cizre'ye giderek barıştık. O sıra, bazı yerlerin idaresi Bedirhan Bey tarafından bizim sorumluluğumuza ihale olunmuştu. Bu defa Bedirhan Bey'in vuku bulan direnişi esnasında kalkıp üç uşağımla Bedirhan Bey'in yanına gittim ve o üç beş yüz Kürdü yanıma katarak, üzerine gelmekte olan askeri karşılamak üzere beni gönderdi. Ben de kalkıp bu Kürtleri yanıma alarak gittim ise de, askerin hücumuna dayanamadığımızdan yüz elli kadar Kürt Şad Suyunda [Dicle nehrinde] boğuldu. Ve o anda Bedirhan Bey de Orak [Evreh] Kalesi'ne firar etti. Benim de üç uşağımdan ikisi suda boğulup yalnız bir uşağım kalmış bulunduğundan, oradan firar edip doğruca ferik paşa hazretlerine sığındım. Biraderlerimin bu işte asla müdahaleleri yokken ve özellikle Abdal Bey [Han Abdal] iki ayı aşkın bir süredir Osmanlı memurları ile birlikte olup, diğerlerinden Halid Bey Kisan kalesini teslim etmiş ve Ahlat Beyi Mustafa Bey ve Abdürrezzak Bey biraderimi görmek ve görüşmek üzere gelmiş ve Mirsemend Bey[3] dahi kendi halinde bulunmuş iken, "Han Mahmud'un biraderleri ve avenesidir" diye her birini bir yerden getirip gönderdiler.

---

[3] Sinan Hakan "Mirsemend Bey"i "Mîr Şeyho Bey (Mîr Semdin)" olarak düzeltmiştir (bak. Hakan 2007, 246).

Kaderim gereği yalnız kendim Bedirhan Bey'e yardım etmeyi taahhüt etmiştim. Sonra bu hareketin doğru olmadığını iyice düşünerek gidip sığındım. Bu halin olması sırf bu perişanlığın görülmesi ve kaderin yerini bulması içinmiş. Zira o vakit bukağıdan ayaklarım şişip beş altı yerinden delindi. Padişahımız sağ olsun, ordudan ayrılıp bu tarafa gelinceye kadar bir keder görmedik.

Bedirhan Bey'in yanına üç uşağımla gidip bu hale düştüm ve kusur edip sonra sığınarak, beni Osmanlının başkentine gönderin, padişahımız dilerse öldürsün, dilerse azat etsin diye müşir paşa hazretlerine pek çok yalvardım. Kardeşlerime gelince, onların kusuru yoktur. Bunlara haksızlık oldu ve bizim için bu hale düşüp perişan oldular.

Sadrazamın iradesiyle zaptiye binasında tutulan Abdürrezzak Bey'in ifadesi

Ben kendi halimde olup ne biraderimin[4] ve ne de Han Mahmud'un yardımcılığında değildim. Biz dört biraderiz. Birbirimizle ittifakımız olmadığından başka, birbirimize düşmanlığımız vardı. Bu olay oldu. Beni gelip bulunduğum yerde tuttular. Altı sandık mal ve eşyam tümüyle telef oldu. Beni soydular. Yanımda yüz elli kuruş bulundu. Onu dahi alacaklardı ki, rica edip yakararak vermedim. Hepimizden malımızın telef olmadığına dair senet yazıp mühürle diye getirdiler. Mühürlemedim, zorla parmağımı bastırdılar. Biz de, can çekişirken yapılan vasiyet şeriata uygun değildir diye, o vakit senet verdik. Şükürler olsun, burası sığınılacak yer, Osmanlının başkentidir. Bir kere ahkâm-ı adliyede [Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye] yargılanmak isteriz. Ama bu halde diyecek bir şey yoktur. Bizi mahkeme etsinler, suçu olan ile olmayan belli olur. Bizim üzerimizde bir akçe mirlik malı kalmamış, hepsini ödemiştik. Bedirhan

[4] Sinan Hakan'a göre, "biraderim" derken Han Abdal'ı kastetmektedir, çünkü Han Abdal ve Abdürrezzak Bey hem ana hem baba tarafından kardeştirler; Han Mahmud anne tarafından onların kardeşi değildir (bak. Hakan 2007, 247).

Bey'e yardım etmeyi Han Mahmud taahhüt etmişti, bizim kusurumuz nedir ki her birimizi bir mahalden toplayıp getirdiler ve mal ve eşyamız telef oldu. Hatta bir miktar akçe almaya bile zaman vermediler. Bizim bu hale düşmemiz, o tarafta müşîr paşa hazretlerinin alıkoymuş ve nişan vermiş olduğu beyin kin ve düşmanlığındandır. Zira eskiden bizlere düşmanlığı var idi.[5]

[Abdürrezzak Bey'in ifadesini kayda geçiren görevli ifade zaptının sonunda, Han Mahmud'un diğer kardeşleri Han Abdal, Mîr Semdin ve Seyfeddin ile, Ahlat beyi Mustafa Bey'in ve Kisan beyi Halid Bey'in de ifadelerinde benzer şeyler söylediklerini belirtmekle yetinmektedir.]

[5] Sinan Hakan'a göre, Abdürrezzak Bey bu sözleriyle Muşlu Şerif Bey'i kastetmektedir (bak. Hakan 2007, 248).

EK 3
Mehmed Salahaddin "BEDİRHAN BEY"[1]

[s. 192][2] Bedirhan Bey'in mevcut durumundan dolayı kendisinin gerçekten güvenlik altında tutulmasını sağlayacak bilgece önlemler hakkında Padişahın emir ve fermanı gereği Ramazan ayının son gecesi[3] devletlü Serasker Paşa ve Ömer Paşa ve Ali Galip Paşa ve Arabistan Ordu-yı Hümayunu Müşîri'nin katılımıyla Maliye Nâzırı devletlü paşa hazretlerinin konağında bir araya gelerek durumu etraflı şekilde müzakere etmişlerdir. Bedirhan Bey'in, tamamıyla af edildiğinden bütün kalbiyle emin olmadıkça, günün birinde bir yolunu bulup firar ederek şu ya da bu şekilde kötü hareketlere cüret edebilme olasılığı vardır. Örneğin kendisini bulunduğu yerde bir kat daha fazla muhafaza altında bulundurmak gerekse, bu onun umutsuzluk ve korkusunu daha da artırmak demek olup iyi sonuç vermeyeceği için uygun olmayacaktır. Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin bütün âleme bahşettiği emniyet hissi ve lütufkâr muamelesi taşa bile tesir edecek derecededir.

Bedirhan Bey'in gerçek durumuna vakıf olanların ifadelerine göre, kendisi bir hayli akıllı ve seçkin bir insan olduğu için, Padişah

---

[1] Mehmed Salahaddin 1306, 192-195 [DVD:\Mehmed Salahaddin\img6455-img6456].

[2] Köşeli parantez içindeki sayfa numaraları, orijinal metnin sayfa numaralarıdır.

[3] 30 N. 1273 (24.05.1857).

Hazretleri'nin onun hakkındaki iyi niyetleri kendisine layıkıyla anlatılarak gönlü alınır ve o konuda temin edilirse, bu yüce iyiliğin kadir ve kıymetini bilerek ona göre hareket etmesi kuvvetle muhtemeldir. Kendisine önceden müjde ve teminat veren bir mektup yazılarak ve Girit Valisi Devletlü Paşa Hazretleri'ne de durumu bildirerek Bedirhan Bey bu tarafa çağrılıp, geldiğinde kendisine yeterli teminatı verecek şu şıklar sunulur: Arzu ettiği takdirde, Dersaadet'te ikamet etmesine izin verileceği; Girit'te bir miktar emlâk edinmiş olduğundan, şayet orayı tercih edecek olursa, bu konuda da serbest olacağı; her iki durumda da net maaşına refahını eksiksiz hale getirecek miktarda zam yapılacağı; yok, eğer, diyelim [s. 193] bazı taşra memuriyetlerinde istihdam edilmeyi arzu ederse, bunun bile men edilmeyeceği; fakat Anadolu tarafında görev yapması birtakım dedikodulara neden olup sonuçta kendisini rahatsız edeceğinden, Rumeli tarafını tercih etmesi gerekeceği.

Bu şıklardan hangisini tercih ederse onun gerçekleştirilmesi düşüncesinin özü, Bedirhan Bey'in bugün içinde bulunduğu umutsuzluk halinden kurtarılmasının yüce devletin güvenliğini sağlamanın en sağlam yolu olduğudur. Hatta Ömer Paşa Hazretleri Bedirhan Bey'in Bosna Eyaleti'nin hududa yakın olmayan yerlerinde istihdam edilmesinde hiçbir beis ve mahzur olmayacağını da ifade etmiş ise de, halife Padişah Hazretleri bu konuda nasıl buyururlarsa hayırlı ve isabetli olan o yüce hükmün gereğinin yapılacağı...

*

Bedirhan Bey ünlü Kürt emirlerindendir. 1262 [1846] tarihinde Kürdistan'da Tiyari Nasturilerini itaat altına alıp boyun eğdirmesi ve o zaman Musul'da İngiltere Devleti Konsolosu bulunan Sir Henry Layard'ın durumu yayıp duyurması üzerine,[4] Bedirhan Bey'in Kürdistan'dan uzaklaştırılması İngiltere ve Fransa devletleri

[4] Yazarın sözünü ettiği, 1846 yılındaki ikinci Nasturi katliamıdır (ayrıntıları için bak. Kardam 2011, 283-297). Bedirhan Bey'in ikinci bir katliama hazırlandığına dair ilk haberleri Musul'a ulaştıran Sir Henry Layard o tarihte İngiltere'nin Musul konsolosu değil, Ninova harabelerinde kazı yapmakta olan bir arkeologdu.

tarafından ittifakla ve ısrarla talep edilince, Sadrazam Reşid Paşa kendisinin Dersaadet'e getirtilmesini uygun görmüş ve o da 1263'te [1847] Dersaadet'e gelmişti.[5] Bedirhan Bey Dersaadet'e gelince padişahın huzuruna çıkma şerefine nail olmuş, olay hakkında açıklamada bulunması emir ve ferman buyurulunca, Hayyam'ın, "Nâkerde günah der cihan kîst be-gû! / Bî-curk-u günâh çûn tevan zist? Be-gû! / Men bed konem-ô tu bed mükâfât koni, / Pes fark miyân-ı men-o tô çist? Be-gû!" rubaisini okumuş ve Padişah bundan son derece memnun olmuştur.

Yaptıklarının padişah tarafından mazur görülebilir olduğu konusunda kendisini tatmin edebilmek ve o anda ve gelecekte hiçbir şekilde kötü düşüncelere kapılmamasını sağlamak amacıyla Reşid Paşa Bedirhan Bey'e masa üzerinde [s. 194] duran siyah kaplı defteri göstererek, "Bedirhan Bey! Yaptıklarınız görünüşte böyle siyah görünüyorsa da, bunların gerçekte şu defterin içindekiler gibi çeşitli leke ve siyah noktalardan biri olduğunu devlet teslim etmektedir" demiştir.

Halbuki Avrupalılar Tiyari olayları karşısında Bedirhan Bey hakkında devletçe ne gibi bir muamele yapılacağını gözlemekte olduklarından, kendisi Girit'te ikamete memur edilerek Dersaadet'e varışının üçüncü haftasında Kandiye'ye gönderilmiştir. Padişah Abdülmecid'in Girit'i ziyareti sırasında Bedirhan Bey birkaç defa huzura çıkma şerefine nail olmuş ve Padişah sahip olduğu çocuklarının sayısının fazlalığından dolayı bazı gönül alıcı şakalarla onu taltif etmiştir.

Yukarıdaki arz tezkeresinde yer aldığı gibi, Bedirhan Bey on sene kadar Girit'te ikamet ettikten sonra padişahın affına mazhar olduğu müjdesiyle alelacele Dersaadet'e gelmesi ve gönlü hoş edilerek gönderilmesi lüzumu Girit Valisi bulunan Veliyüddin Paşa'ya Sadrazam Reşit Paşa tarafından bildirilmiş ve hatta Bedirhan Bey'e

---

[5] Bedirhan Bey Dersaadet'e sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından çağrıldığı için kendi isteğiyle gelmemiş, üzerine gönderilen Osmanlı ordusuyla bir süre çarpıştıktan sonra teslim olup Dersaadet'e tutuklu olarak götürülmüştür.

150 bin ve ona mihmandar tayin olunan vilayet valisinin mühürdarı İbrahim Efendi'ye de 25 bin kuruş harcırah verilerek[6] özel bir gemiyle ve gönlü hoş edilerek Dersaadet'e getirilmiştir. Bedirhan Bey'in İstanbul'a varması üzerine kendisine 5.000 lira ve diğer münasip ihsanlarda bulunulması ve ne gibi talepleri olduğunun saraya bildirilmesi ferman buyurulmuştur. Böylece, o günü ve geleceği teminat altına alındığı için kendisini Padişahın ömrüne duacı olmaya ve haşmetine adayarak, başkaca düşünecek hiçbir şeyi kalmamış ise de, sayıca çok fazla olan çocuklarını padişahın korumasına ve merhametine tevdi ettiğini arz etmesiyle, yine padişahın iltifatlarına mazhar olmuş ve çocuklarına hediyeler alması için kendisine fazladan bir bin lira daha ihsan edilmiş ve gönlü hoş olarak tekrar Girit'e dönerek sekiz yıl daha orada ikamet etmiştir.[7] Girit ihtilali sırasında Kandiye ve Hanya'da Müslüman ve [s. 195] Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan ihtilafın ortadan kaldırılması için yerel yönetim tarafından onun aracılığına başvurulmuş, bir olayda Kandiye'deki Hıristiyan ahalisini kendi evinde muhafaza ederek ve Hanya'da yaşanan başka bir olayda Vilayet tarafından tahsis edilen bir vapurla oraya davet edilerek orada da uygun tavsiyeleriyle ve etkili önlemlerle karışıklığı bastırmış ve bunun ardından aile fertleriyle birlikte Dersaadet'e gelip yedi sene de burada zaman geçirmiş ve sonra Şam'a taşınarak orada iki sene yaşayıp öteki dünyaya göçmüştür.[8] Öldüğünde ardında 21'i erkek ve 21'i kız, toplam 42 çocuk bırakmış ve tüm yaşamı boyunca 96 çocuğu olmuştur.

Sir Henry Layard 1877'de geçici büyükelçi, 1878'de asaleten büyükelçi sıfatıyla Dersaadet'te bulunmuş ve 1879'da emekli olarak elçilikten ayrılmıştır.

---

[6] Bedirhan Bey'e 150.000 değil 25.000 kuruş, vali mühürdarına da 25.000 kuruş değil 8.300 kuruş harcırah verilmiştir. Vali mühürdarının adı İbrahim değil, Edhem'dir.

[7] Girit'e döndükten sonra (1857 sonbaharı) orada bir sekiz yıl daha değil, 1863'e kadar altı yıl daha yaşamıştır.

[8] 1863'te Dersaadet'e (İstanbul'a) yerleştikten sonra orada yedi sene değil, 1868 haziranına kadar beş yıl yaşamış, İstanbul'dan Şam'a göçmüş, orada iki yıl değil, bir yıl daha yaşayıp 1869 haziranında ölmüştür.

EK 4
BEDİRHAN BEY'İN MAL VARLIĞI

Bedirhan Bey sürgüne gönderilirken Kürdistan'da kalan mal varlığına ilişkin üç ayrı defter hazırlayarak sadrazama sunmuştur. Bunlardan ilki, 1847 ekiminde Girit'e doğru yola çıkarılmazdan hemen önce, ayın 17'sini 18'ine bağlayan gece yerleştirildiği gemide nikahlı eşlerine (haremine) de danışarak hazırladığı defterdir.[1] İkinci ve üçüncü defterler ise, Girit'e gönderildikten sonra, biri 17 Şubat 1848 tarihinde,[2] diğeri 26 Ekim 1848 tarihinde sunduğu[3] defterlerdir.

Birinci defterin, alelacele hazırlanmış, epey eksik bir döküm olduğu anlaşılıyor. Girit'e gittikten sonra hazırladığı ikinci ve üçüncü defterler çok daha kapsamlıdır. Bu iki defterde yer alan mal varlığı kalemleri, önemli sayılamayacak bazı rakam farklılıkları dışında, aynıdır. Farklılık, Bedirhan Bey'in, topraklarına sahip olduğu altı köyü parasını vererek kimlerden satın aldığına dair ayrıntıları ikinci defterde verirken, üçüncü defterde bu ayrıntılara yer vermemiş olmasındadır. Aşağıda yer alan mal varlığına ilişkin özet döküm üçüncü defter esas alınarak yapılırken, söz konusu altı köye ilişkin ayrıntılar ikinci defterden alındı.

---

[1] DVD:\BOA 020\img259594.

[2] DVD:\BOA 165\img0030-0031.

[3] DVD:\BOA 170\img13310-11-12-13.

BEDİRHAN BEY'İN TOPRAKLARINA SAHİP OLDUĞU KÖYLER[4]

	Köyün adı	Sahiplik oranı	Kimden satın aldığı (nakit para karşılığında)	Arazinin niteliği	Alınan ürün	Bedirhan Bey'in payına düşen yıllık getirisi
1	Çemikâri	% 100	Bohtanlı Orak beylerinden Mîr Seyfeddin'den (bu topraklar ona atalarından kalmıştır)	?	Buğday	300 kile[5]
2	Kasındib	% 50		Susuz		25 ölçek[6]
3	Kerümi (Deyrek)	% 50		?		15 kile
4	Yukarı Deyahi (Yukarı Rebbas)	% 100	Cizre'nin yerlisi Bizen Ağa'nın oğlu Halef Ağa'dan	Susuz	Buğday, arpa	1.500 ölçek
5	Aşağı Deyahi (Aşağı Rebbas)	% 100		Sulu		500 ölçek
6	Hatar	% 100	Cizre'nin yerlisi Süleyman Bey'den	?	Buğday	50 kile
7	Aşik	% 100	?	Üzüm bağı	Pekmez	300 kile
8	Erve	% 100				120 kile
9	Heryol	% 100				600 kile

[4] Bedirhan Bey'in sahip olduğu dokuz köyden yerlerini ve bugünkü adlarını tesbit edebildiğim altı köy şunlardır: **Çemikâri** - Siirt'in Pervari ilçesine bağlı; **Kasındip** - Suriye'nin Derik kazasına bağlı; **Kerümi (Deyrek)** - Şırnak'ın Uludere kazasına bağlı Derahire köyü; **Yukarı ve Aşağı Deyahi (Rebbas)** - Bugünki Yukarı ve Aşağı Roboski; **Heryol** - Silopi'ye bağlı Herbul köyü.

[5] 19. yüzyılda Diyarbekir kilesi 150 okka (192,3 kg) geliyordu (Taşkın 2005, 64). 1846 yılında Diyarbekir'de buğdayın kilesi 130 (kilosu 0,67) kuruş; arpanın kilesi 100 (kilosu 0,52) kuruştu (Sarı [tarihsiz], 143).

[6] Diyarbekir ölçeği 10-15 okka / 13-19 kilogramdır (Taşkın 2005, 98).

Topraklarına Sahip Olduğu Köyler

Bedirhan Bey'in sahip olduğu dokuz köyün adları ve bu köylere ilişkin verdiği bilgiler "Bedirhan Bey'in Topraklarına Sahip Olduğu Köyler" başlıklı tabloda yer alıyor. Görüldüğü gibi, ilk altı köyü kimlerden parası karşılığında satın aldığını belirtirken, bu beyanının doğru olup olmadığının adı geçen eski sahiplerine sorularak öğrenilebileceğini özellikle belirtmektedir. Bunun nedeni, bu köylerin topraklarını parasıyla satın aldığını ispat edecek belgelere (senetlere) sahip olmamasıdır. Diğer üç köye (Aşik, Erve ve Heryol köylerine) ilişkin böyle bir sorun olmadığı için onları kimlerden aldığını ayrıca belirtmeye gerek duymamıştır.

Dergül'deki Konak

Defterde yer alan taşınmaz mal varlıklarından biri de, Dergül'deki kaleyi andıran konaktır. Bedirhan Bey bu konağı için şöyle demektedir: "Dergül'de olan bir kıt'a kebîr konak ve bir bahçe ve bir tarafı bağıyla mükmel." Karşısında "60.000" diye bir rakam yazılmış. Bunun akçe mi, kuruş mu olduğu belirtilmediği gibi, toplam değeri mi, kirası mı, yoksa bağ ve bahçesinden alınan yıllık ürün değeri mi olduğu da belli değildir.

Topraklarını Kiraladığı Köyler

Bedirhan Bey'in, mülkiyeti kendisine ait köyler dışında, arazisini kiralayarak kendi adamlarına işlettirdiği köyler de vardır. Bu köylerin adları ve bunlardan elde edilmiş 1846 yılına ait tohumluk buğday stoku şöyledir:

Köyün adı	Tohumluk buğday stoku
Aşgarzi	110 kile
Seydulheva[7]	50 kile
Kasrıvâlâ	40 kile
Nehrivan (Nehriyevan?)	140 kile
TOPLAM	340 kile

Kalelerindeki Tahıl, Diğer Gıda ve Malzeme Stoku

Teslim olduğu tarih itibariyle Evreh, Fenik, Çeko ve Girisor kalelerindeki tahıl, diğer gıda ve malzeme stokları şöyledir:

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Buğday	3.400 kile	Bal	1.500 okka
Un	2.150 okka[8]	Sabun	600 okka
Çeltik	40 kile	Balmumu	1.600 okka
Pirinç	4.440 okka	Bakır	1.430 okka
Darı	1.030 kile	Nal ve mıh	250 okka
Bulgur	3.000 okka	Keçe	275 adet
Mercimek	3.600 okka	Kilim	68 adet
Peksimet	3.000 okka	Pamuklu yaygı	1 adet
Peynir	2.000 okka	Dürbün	2 adet
İçyağı	2.400 okka	Oba çadırı	8 adet
Tereyağı	1.060 okka		

Hayvan Varlığı

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Binek at	26 adet	Sığır	134 adet
Beygir	59 adet	Davar	6.604 adet
Katır	147 adet		

[7] Günümüzde Suriye'nin Derik kazasına bağlı Beytülheva köyü.

[8] Okka = 1.28 kg.

Giyim Eşyaları

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Baş püskülü	1 adet	Çapraz askı ve kayış (altın ve gümüş)	35 adet
Entari	20 adet	Kuşak (incili)	1 adet
Gömlek	1 adet	Poşu	2 adet

Ziynet Eşyası

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Taşlı yüzük	14 adet	Kehribar	5 adet
Altın zincir	2 adet	Bilezik	1 adet

Diğer

Cinsi	Miktarı	Cinsi	Miktarı
Nakit alacak	147.083 kuruş	Büyük çadır	80 adet
Çeşitli evsafta altın	1.000 adet	Cariye ve köle	6 adet

Miktarı veya Değeri Hatırlanmayan Alacaklar

Defterde, Bedirhan Bey'in miktarını veya değerini hatırlayamadığı mal varlıkları da yer almaktadır. Yukarıdaki özete dahil edilmeyen bu tür varlıklardan en önemlisi, 1846 yılı tahıl hasatından Cizre ve Bohtan ahalisine satıldığı halde bedelleri tahsil edilememiş alacaklardır. Bedirhan Bey buna ilişkin kimlerin zimmetinde ne kadar alacağı olduğunu vekili Molla Sadık'ın bildiğini, ona sorulması gerektiğini belirtiyor.

Defterde Yer Verilmeyen Mal Varlıkları

Bedirhan Bey'in 1848 yılında hazırladığı mal varlıklarına ilişkin düzenlediği iki defterin de önemli eksiklikler içerdiği anlaşılıyor. Bunu 12 yıl sonra, Girit'ten Dersaadet'e gönderdiği 14 Ağustos 1860

tarihli dilekçesinden anlıyoruz.[9] Bedirhan Bey, Kürdistan'daki taşınır ve taşınmaz mallarına el koyduklarını söylediği altı kişinin yargılanmasını talep ettiği bu dilekçesinde, 12 yıl önce hazırladığı defterlerde hiç yer vermediği "bin adet 20'lik altın"ından, içi eşya dolu iki büyük hurçtan ve Siirt kasabasındaki "iki adet tuzlası"ndan söz etmektedir. Getirisi yüksek birer taşınmaz olan tuzlalarına hiç değinmemiş olması, mal varlığının dökümünü verdiği defterlerde başka önemli taşınır ve taşınmaz varlıklarına da yer vermemiş olma ihtimalini akla getiriyor. Örneğin Lütfi'nin *Emir Bedirhan* adlı broşüründe aktardığı, Bedirhan Bey'in altı adet tuzlası olduğu biçimindeki söylenti doğru olabilir.[10]

[9] BOA 180, 26 M. 1277 (Bedirhan Bey'den Dersaadet'e) [DVD:\BOA 180\img57].

[10] Lütfi (Ahmed Ramiz) 2007, 85.

EK 5
BEDİRHAN BEY'İN AKRABA VE YANDAŞLARININ MAL VARLIKLARI

Bedirhan Bey'in akraba ve yandaşlarının mal varlıkları, Girit valisi Mustafa Naili Paşa'ya verdikleri kendi beyanlarına dayanmaktadır. Girit valisi onların bu beyanlarına, 1848 ortalarından beri almakta oldukları aylık maaşları da eklemiştir. Aşağıdaki tablo'da yer alan veriler, aksi belirtilmedikçe, vali Mustafa Naili Paşa'nın 30 Mart 1849 tarihinde Dersaadet'e gönderdiği raporunun bu bilgileri içeren ekine dayanarak hazırlanmıştır.[1]

SALİH BEY		
	Mal varlığı:	-
	Girit'teki yakınları:	3 karısı
		3 oğlu
	Aylık maaşı:	? kuruş[2]
	Kürdistan'daki yakınları:	-
ESAD BEY		
	Mal varlığı	
	- Borçları:	1.350 kuruş
	- Tüfek:	1 adet

[1] BOA 172, tarihsiz (Mustafa Naili Paşa'dan Dersaadet'e) [DVD:\BOA 172\img41-42].

[2] 1857 yılındaki bir padişah fermanında Salih Bey'in eski maaşından söz edilirken "öteden beri verilmekte olan 700 kuruş maaş" denmektedir (BOA 085, 24 M. 1274, Padişah fermanı).

- Küçükbaş:	23 adet
- Büyükbaş:	1 adet
- At:	2 adet
- Bahçe:	1 parça
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	200 kuruş
Kürdistan'daki yakınları	1 karısı
	1 çocuğu

İBRAHİM BEY

Mal varlığı	
- Tüfek:	4 adet
- Fişeklik:	1 adet
- Kılıç:	2 adet
- Hançer:	4 adet
- Küçükbaş:	40 adet
- Bahçe:	1 parça
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	200 kuruş
Kürdistan'daki yakınları	2 karısı
	8 oğlu

ABDULLAH BEY

Mal varlığı	
- Alacakları:	? kuruş
- Kılıç:	1 adet
- Küçükbaş:	61 adet
- Büyükbaş:	4 adet
- At:	1 adet
- Katır:	1 adet
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	200 kuruş
Kürdistan'daki yakınları	1 karısı
	9 oğlu

TATAR ALİ AĞA

Mal varlığı	
- Küçükbaş:	500 adet
- Büyükbaş:	4 adet
- At:	1 adet

- Katır:	2 adet
- Ev:	2 adet
- Tarla:	2 parça
- Değirmen:	4 adet
(Hepsi beş kardeşiyle ve dört kişiyle ortak)	
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	150 kuruş
Kürdistan'daki yakınları	3 karısı
	5 kardeşi

HACI ABBAS AĞA

Mal varlığı	
- Alacakları:	10.000 kuruş
- Tüfek:	4 adet
- Fişeklik:	1 adet
- Kılıç:	1 adet
- Hançer	1 adet
- Küçükbaş:	76 adet
- Büyükbaş:	16 adet
- At:	6 adet
- Katır:	23 adet
- Ev:	1 adet
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	? kuruş
Kürdistan'daki yakınları	3 karısı
	14 çocuğu
	3 cariyesi

ŞEYH EZRAİ (ERZAİ)

Mal varlığı:	-
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	150 kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	1 annesi
	1 karısı
	2 çocuğu
	4 kardeşi

OSMAN EFENDİ

Mal varlığı:

- Alacakları:	2.750 kuruş
- Entari:	4 adet
- Kürk	1 adet
- Bakır:	20 kuruşluk
- Şal:	1 adet
Girit'teki yakınları:	1 oğlu
Aylık maaşı:	250 kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	-

TAHİR AĞA

Mal varlığı	
- Alacakları:	2.350 kuruş
- Tüfek:	3 adet
- Fişeklik:	1 adet
- Kılıç:	3 adet
- Hançer	1 adet
- Küçükbaş:	400 adet
- Büyükbaş:	4 adet
- At:	5 adet
- Katır:	2 adet
- Çiftlik	2 adet (½ hisse)
- Ev:	2 adet
Girit'teki yakınları:	1 kardeşi
Aylık maaşı:	350 kuruş
Kürdistan'daki yakınları	3 karısı
	? çocuğu

ZEYNEL BEY

Mal varlığı:	?
Girit'teki yakınları:	?
Aylık maaşı:	350 kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	4 kardeşi

ABDULKUDDÛS

Mal varlığı:	-
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	150 kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	1 karısı
	? çocuğu

ŞEYH ABDÜLGANİ

Mal varlığı:	
- Borçları:	40.000 kuruş
Girit'teki yakınları:	1 oğlu
Aylık maaşı:	250 kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	?

MUSTAFA

Mal varlığı:	
- Tüfek:	1 adet
- Keçe:	1 adet
- Koyun:	40 adet
- At:	3 adet
- Çadır:	1 adet
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	? kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	1 karısı
	1 cariyesi

TİMUR

Mal varlığı:	-
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	? kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	-

DERVİŞ REŞİD

Mal varlığı:	-
Girit'teki yakınları:	-
Aylık maaşı:	? kuruş
Kürdistan'daki yakınları:	-

EK 6

George Perrot[1]

[BEDİRHAN BEY][2]

[s. 627][3] Bundan üç yıl önce, bu ırkın erkeklerinin [Kürt erkeklerinin] zor şartlar altında sergiledikleri soğukkanlılık ve direncin ilginç bir örneğine tanık olmuştum. Girit'te, 1858'de, Veli Paşa'nın[4] kötü yönetiminin sebep olduğu karışıklıklarda, açlık ve dehşet içindeki Müslümanlarla dolu Kandiye kenti korkunç olaylara sahne olabilirdi. Türkler birkaç kez Hıristiyanlara saldırıp onları boğazlama noktasına kadar gelmişlerdi.[5] Cidde'deki katliamın daha bete-

---

[1] George Perrot (1832-1914): Fransız arkeologu ve Sorbonne Üniversitesi öğretim üyesi. Arkeolojik keşifleri arasında, 1861 ve 1862 yıllarında Anadolu'da yaptığı gezi sırasında "İmparator Augustus'un Siyasi Vasiyeti" olarak bilinen belgenin Yunanca bir çevirisini bulmuş olması da vardır. Anadolu'yu birkaç kez ziyaret etmiş olan ve yapıtları arasında *Anadolu Seyahati Anıları* (1863) adlı bir kitabı da bulunan Perrot, burada Bedirhan Bey'e ait bölümü aktarılan "Haymana Kürtleri" adlı makalesini 1861'de kaleme almıştır.

[2] Perrot 1865, 627-629. Fransızca orijinalinden çeviren: Üstün Reinart; dipnotlar: A. Kardam.

[3] Köşeli parantez içindeki sayfa numaraları, orijinal Fransızca metnin sayfa numaralarıdır.

[4] Vliyyüddin (Veli) Paşa: Osmanlının Girit valisi (1855-1858).

[5] O tarihte Girit halkı dinsel açıdan, esas olarak Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere iki kesimden oluşmaktaydı. Metin içinde geçen "Türk" ibaresini "Müslüman Giritliler", "Yunanlı" ibaresini de "Hıristiyan Giritliler" olarak anlamak gerekir.

ri yaşanmak üzereydi.[6] Olayları izleyen herkes bu türden korkunç sahnelerin iki yürekli insan sayesinde önlendiğinde hemfikirdi. Bu iki kişi, artık hayatta olmayan Fransa fahri konsolosu Mösyö Itard ve bir süredir Kandiye'de sürgün olan Kürt paşası Bedirhan'dı. Bu kişi uzun süre Kürdistan'ın bir bölümünde fiilen bağımsızca hüküm sürmüş ve o güne kadar eşi görülmemiş bir düzen kurmuştu. Kavasım ara sıra ondan söz eder, acımasız sertliğini Portekiz Kralı Dom Perde le Justicier'inkiyle kıyaslardı. Bir gün, zamanının çoğunu geçirdiği Van'da, kente kimsenin silahla giremeyeceğine dair bir buyruk çıkarmış.[7] Birkaç gün sonra kente, beraberindeki süvari birliğiyle Bedirhan Bey'in yakın akrabası, sevdiği bir genç bey çıkagelmiş. Kent kapısındaki muhafızlar ona Bedirhan Bey'in buyruğunu söylediklerinde gülmekle yetinip, o buyruğun kendisi için geçerli olamayacağını söyleyerek, zaferle döndüğü seferini anlatmak üzere, yanındakilerle birlikte, Bedirhan Bey'in huzuruna çıkmış. Aynı anda muhafızlar da Bedirhan Bey'e genç beyin onun buyruğunu dinlemediğini söylemişler. Bedirhan Bey, hiçbir açıklamaya fırsat vermeden, sevgili yeğeninin ellerinin kesilmesini emretmiş. Kente giriş konusunda koyduğu yasağa uymayanlara verileceğini ilan ettiği ceza buymuş. Bu ceza tüm katılığıyla yerine getirildikten sonra ise, bu kadar ağır şekilde cezalandırdığı yeğenine en sıcak yakınlığı gösterip, [s. 628] armağan ve onurlara boğmuş. Kendi akrabasının bile acemice itaatsizliğini böyle acımasızca cezalandıran bu adamın etrafındakileri derin bir dehşete düşürdüğü kesindi. Kendisine bağlı bölgelerde hırsızlık diye bir şey duyulmaz olmuştu. Yol üzerinde içi altın dolu bir kese bırakabilirdiniz, kimse

---

[6] Cidde katliamı: Osmanlı egemenliğindeki Arabistan'ın Cidde kentinde, 15 Temmuz 1858 günü bazı Müslüman din adamlarının bir grup hacıyı kışkırtmasıyla Hıristiyan yabancıları hedefleyen bir katliam yaşanmıştı. Fransız konsolosu ile Büyük Britanya'nın konsolos yardımcısı da vatandaşlarını korumaya çalışırken katledilmişlerdi (Duruy 1898, 641).

[7] Bu söylenceyi Perrot'a aktaran kavası yanlış biliyor; Van Bedirhan Bey'in egemenlik alanının dışındaydı; sözü edilen kentin Cizre veya Dergül olması gerekir.

ona el sürmeye cüret edemezdi. Öte yanda ise, Kürtler, komşuları için hiç olmadığı kadar büyük bir korku kaynağı haline gelmişlerdi. Tiyari yöresindeki Nasturiler birkaç yıldır Bedirhan Bey'e vergi ödüyorlardı. 1844'te,[8] yörelerine yerleşmiş Amerikalı misyonerlerin telkiniyle, bu vergiyi vermeyi reddederek direnmeye karar verdiler. Birkaç ay sonra köylerinin hepsi yanıp kül olmuştu. Kürtlerin kılıcından geçmeyenler ise esir alınıp dağlara götürüldüler.

Nasturilerin başına gelenler Avrupa'da büyük tepki uyandırdı. Amerikan temsilciliği ile İngiliz elçiliği himaye ettikleri bu misyonerlerin beceriksiz müdahalelerinin neden olduğu bu felaketi yüreklerinde hissediyorlar, Bâb-ı Âli'yi bu vahşeti cezasız bırakmaması ve Kürdistan'ı nihai olarak zaptetmesi için sıkıştırıyorlardı. Bedirhan Bey üzerine gönderilen paşalara karşı uzun ve görkemli bir mücadele vermek zorunda kaldı. Nihayet 1847'de, kendisinden çok üstün ve kendi adamlarından bir kısmının ihanetiyle desteklenen güçler karşısında yenildi. Yenilgiden sonra, başarı öykülerinin oraya kendisinden önce ulaşmış olduğu Girit adasına sürüldü. Duruşundaki asalet ve kavrayış gücünün kazandırdığı prestijle kısa zamanda halk arasında büyük bir nüfuz sahibi oldu. Karışıklıklar patlak verdiğinde bu nüfuzundan yararlandı. Hiçbir resmi görevi ve sıfatı olmadığı ve emri altında hiçbir güç bulunmadığı halde, bitip tükenmez bir enerjiyle Türkler ile Yunanlılar arasında mekik dokuyarak arabuluculuk yaptı; bilgece nasihatleriyle, ikna edici teminat ve vaatleriyle tarafları yatıştırdı; öfkeli Türkler ne zaman silahlarını zavallı Hıristiyanlara çevirecek olsalar, her seferinde tam zamanında yetişip silahlarını ellerinden alıyordu. Böylece, Bedirhan Bey, Abdülkadir'in iki yıl sonra Şam'da oynayacağı rolün aşağı yukarı aynısını Kandiye'de oynamış oldu; ama Kürt beyi daha şanslıydı: Arap emir [Abdülkadir] kurbanlardan sadece bazılarını cellatların elinden kurtarmakla yetinmek zorunda kalırken, o katliamı önleyebilmişti.[9]

---

[8] Doğru tarih, 1843'tür.

[9] Cezayirli Emir Abdülkadir: Bedirhan Bey'in çağdaşı, 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesiyle başlayan ve 15 yıl süren kurtuluş mücadele-

Bedirhan Bey gibi bir adama yabancı bir ülkede ve kritik bir anda bu kadar önemli, bu kadar görkemli bir rol oynayabilme imkânını veren şey, uzun süre, doğal yeteneklerini geliştirebildiği yüksek pozisyonlarda bulunmuş olmasıydı; komutanlık, savaş, müzakereler, tutsaklık, sürgün – bunlar ona insanları tanımayı ve dünyanın kaç bucak olduğunu anlamayı öğretmişti. Ufku genişliyor, [s. 629] mizacı bir yandan yumuşarken bir yandan da çelikleşiyordu. Haymana Kürtlerinde eksikliği hissedilenler de bunlardı.

---

sinin dünya çapında ünlü efsanevi Müslüman lideri. Fransa'yla 1847'de yaptığı anlaşma gereğince silah bırakmasının ardından, Fransa anlaşma koşullarına uymayarak kendisini ailesiyle birlikte zorla Fransa'ya götürür. 1855'te Şam'a yerleşmesine izin verilir. Temmuz 1860'ta Müslüman fanatikler kışkırtılarak Hıristiyan nüfusa karşı düzenlenen ve 3.000 kişinin öldürüldüğü büyük "Şam katliamı"nda 1.000'den fazla Hıristiyanı kendi konağında koruma altına alarak ve binlercesini de saygınlığını ve nüfuzunu kullanarak ölümden kurtarır (Kiser 2008).

EK 7
Ch. Garin de Lamorflan
[HANYA'DAKİ LİNÇ OLAYI][1]

Fransız gazetesi Constitutionnel 15.07.1858 tarihli sayısında, Hanya kentinde Hıristiyan bir gencin linç edilişinin ayrıntılarını aktaran bir mektup yayınladı. Hanya'da doktorluk yapan Dr. Vaume'un, anlatılanların doğruluğunu teyit eden notunu içeren bu mektup bay Ch. Garin de Lamorflan tarafından kaleme alınmış:

Genel Yayın Yönetmenine

Sayın bayım, – Türkiye ile olan mevcut ilişkiler açısından muazzam sansasyon yaratması kaçınılmaz bir canavarlığın eksiksiz ve gerçeğe uygun öyküsünü gönderiyor olmaktan onur duyuyorum. Niyetim ne Türkiye'yi savunmak ne de ona saldırmaktır; ben sadece gerçeği anlatıyorum. Veli Paşa son zamanlarda Doğu basınında çok sayıda yoruma konu oldu ve bunlar Fransız gazetelerinde de yankı buldu. Kendisi önümüzdeki günlerde tüm Avrupa

---

[1] Fransız gazetesi *Constitutional*'da yayınlanan Ch. Garin de Lamorflan'ın bu mektubu, *The Times*'ın 17 Temuz 1858 tarihli sayısında yayınlanan İngilizce'sinden çevrildi. "Hanya'daki Linç Olayı" başlığı bana aittir. Mektubun, farklı başlıklar altında çok sayıda İngiliz gazetesinde yayınlandığı anlaşılıyor. Benim tespit edebildiklerim: "The Riots in Candia", *The Times*, 17 Temmuz 1858; "Muslumen Outrages in Candia", *The Daily News*, 17 Temmuz 1858; "Latest Intelligence", *Examiner*, 17 Temmuz 1858; "The Riots in Candia", *The Western Daily Press*, 19 Temmuz 1858; "The Atrocities in Candia", *Jacson's Oxford Journal*, 24 Temmuz 1858.

kamuoyu önünde maruz kaldığı suçlamalara karşı kişisel savunmasını yapacaktır.

CH. GARIN DE LAMORFLAN,
İçişleri Bakanlığı eski çalışanı
Hanya, 5 Temmuz.

İlişikteki mektupta belirtilen her şeyin görgü ve kulak tanığı olarak, anlatılanların tümüyle doğru olduğunu teyit ederim.

VAUME,
Hanya'da tıp doktoru
Hanya, 4 Temmuz.

*

Hanya'da genel infial yaratacak nitelikte iğrenç bir barbarlık suçu işlendi. 2 Temmuz akşamı bir Müslüman kendi dükkânında bir Yunanlı hizmetli tarafından, iddia edildiğine göre iki suç ortağının da yardımıyla, öldürüldü. Katil tutuklandı; bu suçun vahametinin mevcut koşullar altındaki büyüklüğü nedeniyle, konu derhal vilayet meclisinde ele alındı. Suçlu cinayeti itiraf edince idama mahkûm edildi. Ama yasal olarak, müftünün ilâmı olmadıkça hiçbir ölüm hükmü infaz edilemezdi. Müftü ilamını verdi, ama kural ve yasa gereği, İstanbul'daki hükümetin yüksek onayı alınmadıkça hüküm icra edilemezdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda birkaç yıl önce yürürlüğe girmiş olan yasanın ölüm cezalarına ilişkin hükmü böyleydi.

Vilayet meclisi toplantı halindeyken, kentin Türk nüfusu işlenen cinayetin heyecanıyla öldürülen adamın dükkânının önünde toplanmış, Hıristiyanlara karşı ölüm tehditleri savuruyorlardı. Sokaklarda gösteri yapan silahlı gruplar intikam naraları atıyorlardı; Mehmed Bey adlı bir albay kalçasından yaralandı; Ali Paşa adlı general düzen sağlamaya çalışırken sokakta tehditlere maruz kaldı; dehşete kapılmış çok sayıda insan sığınabilecekleri güvenli bir yer bulabilmek için konsolosluklara hücum etmişlerdi; kargaşa gecenin geç saatlerine kadar sürdü; sokak lambaları sayesinde askerler isyancıları takip edip dağıtabildi.

Öldürülen Müslüman'ın cenaze merasimi 3 Temmuz sabahı yapılacaktı; cenazesi kent kapısına kadar getirilmişti ki, cenaze alayı, katil asılmak üzere kendilerine teslim edilmedikçe cenazenin defnedilmesine izin vermeyeceklerini söyleyen 2.000 kadar Türk tarafından durduruldu.

Aşağıda anlatılanları anlaşılabilir hale getirmek ve bu iğrenç olayda kişilerin oynadıklardı rolü gösterebilmek için, bu kentte otoriteyi kimin nasıl temsil ettiğini açıklamak gerekiyor.

Girit'te altı hafta önce başlayan karışıklıkların ardından, adadaki kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığını devralmak üzere İstanbul'dan Amiral Ahmed Paşa gönderilmişti; devlet komiseri Remzi Efendi de, idareye Veli Paşa'yla birlikte nezaret etsin diye, onunla birlikte gönderilmişti. Bir süre sonra, (nedenleri kamuoyuna daha sonra açıklanmak üzere) Veli Paşa görevden alındı ve yerine atanan Sami Paşa'nın adaya gelmesini beklemeden, Veli Paşa'nın sivil olsun askeri olsun bütün yetkilerine Ahmed Paşa tarafından el kondu ve yabancı konsolosluklar yeni Genel Vali Sami Paşa gelinceye kadar bütün işlerini sadece onunla yapmaları gerektiği konusunda resmen bilgilendirildi. O andan itibaren, Ahmed Paşa bütün işlerin yönetimini üstlendiği gibi vilayet meclisi başkanlığını da yapmaya başladı; Veli Paşa'yı meclise ancak ihtiyaç duyduğu zaman çağırıyordu.

Veli Paşa ne 2 Temmuz akşamında ne de gecesinde meclisteydi; dolayısıyla katilin idama mahkûm edilmesinden önceki ve sonraki müzakerelere herhangi bir şekilde katılmış değildi. 3 Temmuz sabahı kendisine, Yunanlının yargılandığı, mahkûm edildiği ve geceleyin infaz edildiği söylendi. Veli Paşa, bunun üzerine, bu canavarca yasa dışılığı protesto etmek üzere meclise gitti. O zaman Ahmed Paşa ona, Yunanlının hâlâ hayatta olduğunu, ama halkın onun kendilerine teslim edilmesini talep ettiğini ve hem kendisinin ve hem de (Müftü hariç) tüm meclis üyelerinin halkın galeyanını yatıştırmak için bu isteğe uymanın akıllıca olacağını düşündüğünü söyledi.

Veli Paşa ise böyle bir yol izlenmesini büyük bir öfkeyle protesto etti, ayaktakımına böyle bir taviz vermenin dehşetinden, utancından söz ederek, bunun kaçınılmaz olarak yol açacağı yıkıcı siyasi sonuçları hatırlattı. Ahmed Paşa'nın, emrindeki iki fırkateyn ve 3.000'den fazla düzenli askeri kuvvetle, yüz kişinin hayatına mal olma riskini dahi göze alarak, kuvvete başvurması saltanat hükümetinin onurunu çamura bulamaktan daha evla olmaz mıydı? Ahmed Paşa düşüncesinde ısrarlı olmakla birlikte, Veli Paşa'dan isyancılarla görüşüp onları aklıselime davet etmesini istedi. Veli Paşa bu tehlikeli görevi kabul etti. Remzi Efendi ile birlikte silahlı grupların arasına girip Müslümanlara, bütün ölüm cezalarının onay için Bâb-ı Âli'ye sunulmasını gerektiren yasa emrini okudu; ardından, öldürülen adamın cenazesini barışçı bir biçimde kaldırmalarını ve İstanbul'dan gelecek emri sabırla beklemelerini tavsiye etti. Bir an için, kalabalığın bu nasihatini dinleyeceği umuduna kapılmıştı ki, kalabalıktan azgın naralar yükselmeye başladı; sarhoş bir Arap tüfeğini ona doğrultunca, canını ancak babasının eski subaylarından biri olan Reşid Efendi'nin soğukkanlılığı sayesinde kurtarıp meclise geri dönebildi.

Mecliste tarifsiz bir sahne yaşandı. Ahmed Paşa ve meclis üyeleri, Yunanlısıyla Türküyle, katilin halka teslim edilmesinden yanaydılar. Önde gelen Yunanlı tüccarları temsil eden bir heyet de bu görüşü paylaşıyor ve derhal gerçekleştirilmesini istiyordu. Veli Paşa bu ölümcül emri imzalamayı reddetti. Eski bir Kürt beyi olan Bedirhan Paşa, böyle bir korkaklığı paylaşmaktansa üç oğlunun gözleri önünde öldürülmesini tercih edeceğini söyledi. Remzi Efendi Veli Paşa'dan yana çıkıp kararı imzalamayı reddetti. O anda bir yaylım ateşi duyuldu. Meclisin toplantı halinde olduğu Ahmed Paşa'nın evine doğru ilerleyen Müslümanlar askerlere değil, havaya ateş ediyorlardı. Büyük bir öfkeyle yerinden doğrulan Ahmed Paşa Veli Paşa'ya şöyle dedi: "Paşa, emirlerime uymamanın sonucu işte bu; emri derhal imzala." Veli Paşa'nın, "Canın ne istiyorsa öyle yap, imzalamayacağım" demesi üzerine, öfkeden çılgına dönen

Ahmed Paşa kılıcını ve ceketini bir yana fırlatıp şöyle haykırdı: "Yunanlı teslim edilsin, boğdurulup meydana çekilsin!"

Ahmed Paşa'nın ağzından bu sözler çıkar çıkmaz zaptiyeleri ve hizmetkârları, peşlerinde ayaktakımı, hapishaneye koşturdular. Bir ipe ihtiyaç vardı. Söylemesi bile utanç verici ama, devlet donanmasının bir subayı bir kutuya dolanmış ipi kesip kalabalığa verdi. Hapishane kapılarını göz açıp kapayıncaya kadar kıran kalabalık içeri daldı. Yunanlıyı öldürmek için birbiriyle yarışan yirmi cellat onu alelacele kanlı bir ceset haline getirdiler. Ama iş bununla bitmedi. Kürek mahkûmları için kullanılan ve çekildikçe hüzün verici sesler çıkaran bir zincire bağlanmış ceset, kalabalığın eşlik ettiği bir grup zenci ve çocuk tarafından iskele ve sokaklarda iki saat boyunca yerlerde sürüklendi. İsyancılar konsoloslukların önünde durup zafer çığlıkları atıyorlardı: "İstediğimiz şeyleri almasını biz de biliriz; bunu bu köpeklere gösterelim!"

Konsoloslar "itidalli" olarak adlandırılması zor bir soğukkanlılık sergilediler; burada hemen şunu da ekleyelim ki, Fransız Konsolosu izinli olduğu için yerinde değildi.

Fransız konsolosluğu önüne gelindiğinde, meclis üyelerinden Şefik Efendi, "Devam, devam; çekin şu köpeğin leşini" diye bağırınca, korkunç tören alayı yoluna devam etti. Devriyeler tören alayının geçmesine izin veriyorlardı, çünkü Ahmed Paşa öyle emretmişti. Ali Paşa'ya, "Bırakın, halk ölüyü sürüklesin" dediğinde, Ali Paşa bu türden bir emir karşısında şaşkınlığını ifade edince, amiral ona şöyle demişti: "Ben korkak biri değilim; bunu defalarca kanıtladım; ama gerektiğinde hoşgörülü olmasını da bilirim."

Mustafa Paşa'nın[2] eski hizmetkârlarından Emin Ağa, Veli Paşa'nın ricası üzerine, ölünün gömülmesini sağlamak için, tek başına gidip kanlar içindeki parçalanmış cesedi kolları arasına alarak hastaneye götürdü. Cenaze nihayet, bir papaz ve on kadar yürekli Hıristiyan'ın eşliğinde, gerektiği gibi defnedildi.

---

[2] Eski Girit Valisi Mustafa Naili Paşa; Veli Paşa'nın babası.

Bu dehşet verici sahne sona erer ermez, Veli Paşa Girit'deki konsoloslara, yani İngiliz, Avusturya, Amerika, Yunan ve Sardinya konsolosları ile Fransa'nın geçici fahri konsolosuna bu olay konusunda resmi bir açıklamada bulunarak, yaşananları kendi hükümetlerine iletmelerini istedi. Bu açıklamasında, olayla hiçbir ilgisi olmadığı gibi, bu konudaki her türlü belgeyi imzalamayı da kesinlikle reddettiğini, yaşananlar konusunda hiçbir sorumluluğu olmadığını ve olaydan derin üzüntü duyduğunu söyledi. Açıklamasını bitirirken, Hıristiyan nüfusun hiçbir güvenliğe sahip olmadığını gördüğü için amirale [Ahmed Paşa'ya], son bir tavsiye olarak, Hıristiyanların gemilere sığınmasına izin vermesini önerdiğini sözlerine ekledi.

Gözlerimizin önünde cereyan ettiği için bütün ayrıntılarını bilecek durumda olduğumuz bu trajedinin gerçek öyküsü işte budur. Kamuoyu önünde olduğu gibi, mahkeme önünde de, hakikati, tüm hakikati ve sadece hakikati söylediğimize dair yemin etmeye hazırız.

Not: 5 Temmuz – Bu yazımızı postaya vermek üzereyken, bir iki şey daha eklemek istiyoruz. Dün akşam bazı Yunan aileleri Suriye'ye, Cerigo adasına ve diğer yerlere gitmek üzere yelkenli teknelere bindiler. Bugün de bir Avusturya buharlı gemisi birkaç aileyi daha götürdü. Gerginlik had safhada.

Fransız Konsolosu M. Chatry de Lafosse, şu anda, Avusturya gemisiyle Fransa'dan dönmüş bulunuyor.

EK 8
OSMANLI PARA BİRİMLERİNİN GÜNCEL İTİBARİ DEĞERLERİ (1844-1918)

Kitapta sözü geçen Osmanlı para birimlerinin birbirleriyle ilişkileri şöyledir:

- 1 altın lira = 100 kuruş
- 1 kese akçe = 500 kuruş = 5 altın lira
- 1 altın lira = 7,20 gram 24 ayar külçe altın

Buna göre, 24 ayar külçe altının TL cinsinden güncel karşılığı yukarıdaki Osmanlı para birimlerine uygulandığında, bunların güncel itibari değerlerine ulaşılır. Örneğin, Mayıs 2010 tarihi itibariyle 1 gram 24 ayar külçe altının fiyatı yaklaşık 60 TL'ydi. Dolayısıyla, 1 altın liranın (100 kuruşun) ve 1 kese akçenin Mayıs 2010 tarihindeki itibari TL karşılıkları şöyledir:

- 1 altın lira (100 kuruş) = 7,20 gr. altın × 60,00 TL = 432,00 TL
- 1 kese akçe = 5 altın × 432,00 TL = 2.160,00 TL

Prof. Şevket Pamuk, ricam üzerine verdiği yanıtta, Osmanlı altın lirasının güncel değerinin hesaplanmasında kullanılması gereken yöntem konusunda şöyle diyordu:

Yaptığınız hesap doğru. (...) Ancak diğer malların fiyatları, altının fiyatı ile aynı derecede değişmediği için, daha doğru olan yöntem, o zamanki 1 altın liranın ya da 100 kuruşun satın alım gücünü

(satın aldığı tüketici mallarının değerini) bugünün fiyatlarıyla ölçmeye çalışmaktır. Bir başka deyişle, tüketici fiyatları endeksi o zamandan bugüne ne kadar artmış, bunu hesaplamaktır. Bu hesabı yaptığınızda aslında çok farklı bir sonuç çıkmıyor. (...)

Bunlar fiyatlarla ilgili karşılaştırmalar. Ücret ve gelirlerle ilgili karşılaştırmalar ise çok farklı. Ortalama gelirler o günden bugüne 7-8 kat artmıştır [2008 yılı itibariyle]. Örneğin, 1860 yılında 5 altın lira aylık geliri olan bir aile, ortalamanın [ortalama gelir düzeyinin] üzerinde yer alıyordu.[1]

[1] Şevket Pamuk, yazara gönderdiği e-posta mesajı, 14 Ağustos 2008.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ (BOA)

BOA 001: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 71.
BOA 002: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1289.
BOA 003: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1292.
BOA 004: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1293.
BOA 005: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 30.
BOA 006: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1294.
BOA 007: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1297.
BOA 008: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1301.
BOA 009: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 87.
BOA 010: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 70.
BOA 011: Fon: İ..DH.. / Dosya: 189 / Gömlek: 10607.
BOA 013: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 2 / Gömlek: 64.
BOA 014: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1281.
BOA 015: Fon: HR.MKT. / Dosya: 18 / Gömlek: 49.
BOA 016: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1285.
BOA 017: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 19.
BOA 018: Fon: İ..MSM. / Dosya: 50 / Gömlek: 1290.
BOA 019: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1296.
BOA 020: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1300.
BOA 021: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1304.
BOA 022: Fon: İ..MSM. / Dosya: 51 / Gömlek: 1322.
BOA 023: Fon: A.MKT. / Dosya: 152 / Gömlek: 99.
BOA 024: Fon: C..ML.. / Dosya: 99 / Gömlek: 4395.
BOA 025: Fon: İ..DH.. / Dosya: 217 / Gömlek: 12790.
BOA 026: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 36 / Gömlek: 2.
BOA 027: Fon: A.AMD. / Dosya: 44 / Gömlek: 77.
BOA 028: Fon: İ..MVL. / Dosya: 273 / Gömlek: 10569.
BOA 029: Fon: A.DVN. / Dosya: 90 / Gömlek: 18.

BOA 031: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 408 / Gömlek: 52.
BOA 032: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 415 / Gömlek: 77.
BOA 033: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 427 / Gömlek: 58.
BOA 034: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 416 / Gömlek: 95.
BOA 035: Fon: A.AMD. / Dosya: 10 / Gömlek: 40.
BOA 036: Fon: İ..DH.. / Dosya: 201 / Gömlek: 11497.
BOA 037: Fon: C..SH.. / Dosya: 6 / Gömlek: 253.
BOA 038: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 108 / Gömlek: 104.
BOA 039: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 111 / Gömlek: 93.
BOA 040: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 184 / Gömlek: 24.
BOA 041: Fon: İ..DH.. / Dosya: 331 / Gömlek: 21618.
BOA 042: Fon: A.M.. / Dosya: 15 / Gömlek: 88.
BOA 043: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 553 / Gömlek: 43.
BOA 044: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 203 / Gömlek: 13.
BOA 045: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 207 / Gömlek: 83.
BOA 046: Fon: A.DVN. / Dosya: 126 / Gömlek: 45.
BOA 047: Fon: A.DVN.MHM. / Dosya: 26 / Gömlek: 8.
BOA 048: Fon: A.DVN.MHM. / Dosya: 23 / Gömlek: 65.
BOA 049: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 236 / Gömlek: 60.
BOA 050: Fon: İ..DH.. / Dosya: 409 / Gömlek: 27108.
BOA 051: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 137 / Gömlek: 47.
BOA 052: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 137 / Gömlek: 97.
BOA 053: Fon: A.TŞF. / Dosya: 28 / Gömlek: 97.
BOA 054: Fon: A.AMD. / Dosya: 82 / Gömlek: 90.
BOA 055: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 317 / Gömlek: 44.
BOA 056: Fon: İ..MTZ.GR.. / Dosya: 7 / Gömlek: 155.
BOA 057: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 259 / Gömlek: 33.
BOA 058: Fon: İ..MTZ.GR.. / Dosya: 7 / Gömlek: 150.
BOA 059: Fon: İ..MTZ.GR.. / Dosya: 7 / Gömlek: 157.
BOA 060: Fon: İ..MTZ.GR.. / Dosya: 7 / Gömlek: 159.
BOA 061: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 322 / Gömlek: 56.
BOA 062: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 323 / Gömlek: 1.
BOA 063: Fon: İ..DH.. / Dosya: 436 / Gömlek: 28798.
BOA 064: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 296 / Gömlek: 15.
BOA 065: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 389 / Gömlek: 30.
BOA 066: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 201 / Gömlek: 44.
BOA 067: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 337 / Gömlek: 38.
BOA 068: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 205 / Gömlek: 9.
BOA 069: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 205 / Gömlek: 103.
BOA 070: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 214 / Gömlek: 65.
BOA 071: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 468 / Gömlek: 82.

BOA 072: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 216 / Gömlek: 90.
BOA 073: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 356 / Gömlek: 82.
BOA 074: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 223 / Gömlek: 84.
BOA 075: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 492 / Gömlek: 83.
BOA 076: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya: 493 / Gömlek: 24.
BOA 077: Fon: A.MKT.NZD. / Dosya: 417 / Gömlek: 15.
BOA 078: Fon: İ..DH.. / Dosya: 566 / Gömlek: 39390.
BOA 079: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 391 / Gömlek: 16.
BOA 080: Fon: İ..DH.. / Dosya: 575 / Gömlek: 40046.
BOA 081: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya: 407 / Gömlek: 61.
BOA 082: Fon: İ..DH.. / Dosya: 598 / Gömlek: 41717.
BOA 083: Fon: DH.MKT. / Dosya: 2001 / Gömlek: 105.
BOA 084: ŞD. 370/34 - 21 Ca. 1265 tarihli ferman (syf. 45).
BOA 085: ŞD. 370/34 - 24 M. 1274 tarihli ferman (syf. 41).
BOA 086: ŞD. 370/34 - 21 B. 1277 tarihli ferman (syf. 42).
BOA 087: ŞD. 370/34 - 11 Ca. 1284 tarihli ferman (syf. 43).
BOA 088: ŞD. 370/34 - 24 C. 1286 tarihli ferman (syf. 44).
BOA 164: Fon: İ..MVL. / Dosya:116 / Gömlek:2798.
BOA 165: Fon: İ..MSM. / Dosya:52 / Gömlek:1337.
BOA 167: Fon: A.MKT. / Dosya:148 / Gömlek:91.
BOA 168: Fon: A.MKT. / Dosya:156 / Gömlek:92.
BOA 169: Fon: A.MKT. / Dosya:159 / Gömlek:19.
BOA 170: Fon: İ..MVL. / Dosya:133 / Gömlek:3586.
BOA 171: Fon: İ..MVL. / Dosya:140 / Gömlek:3869.
BOA 172: Fon: İ..MVL. / Dosya:142 / Gömlek:3955/M.
BOA 173: Fon: İ..MVL. / Dosya:154 / Gömlek:4394.
BOA 174: Fon: A.MKT.MVL. / Dosya:49 / Gömlek:30.
BOA 175: Fon: İ..MVL. / Dosya:252 / Gömlek:9273.
BOA 176: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:117 / Gömlek:1.
BOA 177: Fon: A.MKT.MVL. / Dosya:90 / Gömlek:68.
BOA 178: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:292 / Gömlek:38.
BOA 179: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:383 / Gömlek:27.
BOA 180: Fon: A.MKT.DV.. / Dosya:167 / Gömlek:41.
BOA 181: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:408 / Gömlek:25.
BOA 182: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:14 / Gömlek:58.
BOA 109: Fon: A.MKT. / Dosya: 9 / Gömlek: 100.
BOA 129: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1244.
BOA 133: Fon: İ..MSM. / Dosya: 49 / Gömlek: 1252.
BOA 151: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 32.
BOA 152: Fon: A.AMD. / Dosya: 2 / Gömlek: 37.
BOA 154: Fon: İ..DH.. / Dosya: 583 / Gömlek: 40611.

BOA 156: Fon: İ..MVL. / Dosya: 141 / Gömlek: 3921.
BOA 183: Fon: A.AMD. / Dosya:20 / Gömlek:57.
BOA 184: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:126 / Gömlek:94.
BOA 185: Fon: A.MKT.UM.. / Dosya:137 / Gömlek:40.
BOA 186: Fon: MVL / Dosya:179 / Gömlek:105.
BOA 187: Fon: MVL / Dosya:178 / Gömlek:113.
BOA 188: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:113 / Gömlek:70.
BOA 189: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:113 / Gömlek:76.
BOA 190: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:113 / Gömlek:79.
BOA 191: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:118 / Gömlek:19.
BOA 193: Fon: MVL / Dosya:355 / Gömlek:12: İUGİSİZ-İPTAL EDİLECEK.
BOA 194: Fon: MVL / Dosya:782 / Gömlek:64.
BOA 195: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:146 / Gömlek:96.
BOA 196: Fon: MVL / Dosya:782 / Gömlek:95.
BOA 197: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:158 / Gömlek:86.
BOA 198: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:158 / Gömlek:97.
BOA 199: Fon: MVL / Dosya:446 / Gömlek:64.
BOA 200: Fon: MVL / Dosya:994 / Gömlek:38.
BOA 201: Fon: MVL / Dosya:456 / Gömlek:44.
BOA 202: Fon: MVL / Dosya:463 / Gömlek:118.
BOA 202: Fon: MVL / Dosya:463 / Gömlek:118.
BOA 203: Fon: MVL / Dosya:484 / Gömlek:89.
BOA 204: Fon: MVL / Dosya:513 / Gömlek:2.
BOA 205: Fon: A.MKT.MHM. / Dosya:117 / Gömlek:15.
BOA, "Belge özetleri", http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/.
T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Belgelerinde Cezayir. http://www.devletarsivleri.gov.tr/Handlers/hhFile.ashx?Id=ebb7aea5-f7c4-47ad-9e2a-9ffc5ee61bfb (erişim: 5.11.2012).

GAZETE VE DERGİLER

Birmingham Daily Post, 7 Temmuz 1858.
Blackwoods Edinburgh Magazine, Nisan 1877.
British and Foreign Review, Nisan 1838.
Bucks Herald-Uxbridge Advertiser-Windsor and Eton Journal, 14 Ağustos 1858.
Chambers's Journal of Popular Literature, Science and Arts, 11 Şubat 1854.
Contemporary Review, Ocak 1958.
Dublin Review, 17 Temmuz 1858.
Eclectic Review, Haziran 1854.
Examiner, 17 Temmuz 158.
Hampshire Advertiser & Salisbury Guardian, 5 Haziran 1858.

Home Friend, Temmuz 1854.
Jacson's Oxford Journal, 27 Temmuz 1858.
Leisure Hour, 13 Ocak 1877.
Literary Gazete, Ocak 1849.
Quarterly Review, Aralık 1848, Mart 1854.
Takvim-i Vekayi, *20 Za. 1263*.
The British Quarterly Review, Nisan 1878.
The Daily News, 17 Temmuz 1858.
The Falkirk Herald, 22 Temmuz 1858.
The Leads Mercury, 15 Temmuz 1858.
The Liverpool Mercury, 17 Haziran 1858, 30 Temmuz 1858.
The Liverpool Weekly Mercury, 31 Temmuz 1858.
The Morning Chronicle, 22 Eylül 1852.
The Morning Post, 5 Haziran 1858, 29 Temmuz 1858.
The Preston Chronicle and Lancashire Advertiser, 24 Temmuz 1858.
The Standard, 22 Ekim 1847, 28 Ekim 1847, 23 Kasım 1847, 22 Aralık 1847.
The Stirling Observer, 22 Temmuz 1858.
The Times, 26 Aralık 1843, 27 Mayıs 1844, 10 Haziran 1853, 29 Ocak 1855, 28 Ekim 1856, 12 Kasım 1856, 12 Kasım 1856, 1 Aralık 1856, 7 Ocak 1857, 1 Haziran 1858, 7 Haziran 1858, 10 Temmuz 1858, 14 Haziran 1858, 15 Haziran 1858, 16 Haziran 1858, 17 Haziran 1858, 22 Haziran 1858, 26 Haziran 1858, 5 Temmuz 1858, 12 Temmuz 1858, 14 Temmuz 1858, 16 Temmuz 1858, 17 Temmuz 1858, 24 Temmuz 1858, 26 Temmuz 1858, 30 Temmuz 1858, 17 Ağustos 1858, 14 Haziran 1878, 27 Aralık 1878, 9 Ocak 1879, 24 Aralık 1894.
The Western Daily Pres, 19 Temmuz 1858.
Westminster and Foreign Quarterly Review, Ağustos 1904.

MAKALE VE KİTAPLAR

Ağır, Seven. 2008. Ideal and Actual in Provisioning Institutions: Ottoman and Castilian Cases in the 16th and 17th Centuries (First Draft). www.um.es/ixcongresoaehe/pdf88/ideal.pdf (erişim: 15.04.2012).

Akçam, Taner. 2002. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına*. Ankara: İmge Kitabevi.

Aksoy, İdris. 2006. Girit ve Girit'teki Ayrılıkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Akşin, Sina. 1988. "Siyasal Tarih (1789-1908)". *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti (1600-1908)* içinde. İstanbul: Cem Yayınevi.

Barchard, David. 2008. Bedirhan Bey in Crete. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır* içinde (cilt 2), der. Bahaeddin Yediyıldız ve Kerstin Tomenendal. Ankara: Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Padişah ve Sadrazamların Saltanat Yılları.
www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/0005_5_ekler.htm (erişim Ocak 2008).

Baysun, M. Cavid. 1985. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bedirhan, Abdürrezak. 2000. *Otobiyografya (1910-1916)*. İstanbul: Pêrî Yayınları.

Bedirhan, Mehmed Salih. 1992. Defter-i a'mâlım. *Özgür Gündem* (26.11.1992 - 3.12.1992).

Bedirhan, Süreyya. 1994. *Kürt Davası ve Hoybun*. İstanbul: Med Yayınları.

Beşikçi, İsmail . 2011. Avrupa'da Kürd Karşıtlığı Nasıl Gelişti. http://kurdistanpost.ru/yazarlar/klasikler/ismail_besikci/2901-dsmail-beeikgi.html (erişim 11.05.2011).

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü. Tarihsel Depremler.
www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/thistoric.htm (erişim Ocak 2008).

Bryce, James . 1878. To The Editor of The Times. *The Times*, 14 Haziran 1878.

Celil, Celîlê. 1992. *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.

——. 2001. *Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu-Yirminci Yüzyıl Başı: Kürt Aydınlanması*. İstanbul: Avesta.

Dağlı, Yücel ve Cumhure Üçer. 1997. *Tarih Çevirme Kılavuzu*, cilt V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Danişmend, İsmail Hâmi. 1971. *Osmanlı Devlet Erkânı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Demir, Dr. Tanju. Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/68.pdf.

Duben, Alan ve Cem Behar. 1991. *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility (1880-1940)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duben, Alan. 2002. *Kent, Aile, Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duruy, Victor. 1898. *A General History of The World*. Çev. Edwin A. Grosvenor. New York, Boston: T.Y. Crowell & Co.,
www.scribd.com/doc/39002292/General-History-of-the-World (erişim 18.02.2012).

Earp, R. 1905. Kurds and Christians. *Macmillan's Magazine*, Mart 1905.

Ekinci, İlhan. 2011. Osmanlı Deniz Ticaretinde Ölçü Birimlerinin Batılılaşmasına Bir Örnek: Kileden Tonilatoya, Moorsom Usulü'nün Uygulanması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 4 (Bahar 2011).

Ergin, Osman Nuri. 1996. *İstanbul Şehremînleri*. Der. Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi.

Erüreten, Metin . 2001. *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları: Belgelerle Tarihi*. The Destination Management Company.

Figes, Orlando. 2012. *Kırım: Son Haçlı Seferi*., Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gencer, Ali İhsan. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması. http://www.bilimtarihi.org/pdfs/KIRIM.pdf (erişim 01.11.2012).

Gökçe, Hasan. 1999. Portrait d'un émir Kurde, Beder Khan Bey. *Fifures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus* içinde, der. Meropi Anastassiadou ve Bernard Heyberger, 63-81, İstanbul: ISIS.

Gövsa, İbrahim Alaettin. 1946. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, cilt 1. İstanbul: Yedigün Neşriyatı.

Hakan, Sinan. 2007. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*. İstanbul: Doz Yayıncılık.

INAF Araştırma. 1997. Kıbrıs Dosyası: 2 - Girit'ten Kıbrıs'a. www.tarihimiz.net/v3/Haberler/Makaleler/GIRIT-NASIL-KAYBEDILDI.html.

Jazayerli, Rany. 2010. Abd El-Kader and The Massacre of Damascus. http://www.ranyontheroyals.com/2010/07/abd-el-kader-and-massacre-of-damascu (erişim: 15.03.2012).

Kallivretakis, Leonidas. 2008. A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics. *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* içinde, der. Paschalis M. Kitromilides. Edinburg: Edinburg University Press Ltd. http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/8787/1/LK_2008_01_TEXT.pdf (erişim 12.01.2012).

Karan, Niyazi. 2006. Girit'in Yunanistan'a ilhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı.

Kardam, Ahmet. 2011 (1. baskı). *Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan: Direniş ve İsyan Yılları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Karpat, Kemal H. 203. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kiser, John W. 2008. *Commander of the Faithful - The Life and Times of Emir Abd el-Kader*. New York: Monkfish Book Publishing Company.

Koçak, Cemil. 1985. II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde, cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koptaş, Rober. 2010. 1914 Ermeni Reformu (I). http://hayatolduguguibi.blogspot.com/2009/10/1914-ermeni-reformu-i.html.

Lamorflan, Ch. Garin de. 1858. The Riots in Candia. *The Times*, 17 Temmuz 1858.

Layard, Austen Henry. 2000. *Nineve ve Kalıntıları*. İstanbul: Avesta.

Lütfi (Ahmed Ramiz). 2007. *Emir Bedirhan*. İstanbul: bgst Yayınları.

MacColl, Malcolm. 1895. Russia and England. *Contemporary Review*, Ocak 1895.

Malmîsanij. 1992. *Abdürrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi Kürdistan, Sayı: 17 ve 18*. Spånga.

—. 2000. *Cizira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhan Ailesi Derneği'nin Tutanakları*. İstanbul: Avesta.

—. 2009. *İlk Kürt Gazetesi Kürdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936)*. İstanbul: Vate Yayınevi.

—.2011. Anti-Kürdolojiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi. *İsmail Beşikçi* içinde, der. Barış Ünlü ve Ozan Değer. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mavrogenis, Vasilis. Mavrogeni Family. www.mavrogenifamily.blogspot.com.

Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kâmi Beyler. 1927. *Dârüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*. Der. Prof. Dr. Mehmet Kanar. İstanbul: Cemiyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye.

Mehmed Salahaddin. 1306. *Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi*. İstanbul: Kitapçı Arakel (Alem Matbaası, Çiçek Pazarı Cad.).

Municipality of Heraklion. A City Through The Ages. http://history.heraklion.gr.

Noel, E. W. C. 1999. *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*. İstanbul: Avesta.

Oran, Baskın 2010b. *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

—. 2010a. 1839'dan 1915'e Yuvarlanan Süreç: Kürtler-Ermeniler-Babıâli Üçgeni, Dicle Üniversitesi II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan tebliğ, 21.05.2010, Diyarbakır, http://www.baskinoran.com/konferans (erişim: 20.06.2010).

Osmanlı Araştırmaları Vakfı. Osmanlı Para ve Finansman Sisteminin Esasları Nedir? www.osmanli.org.tr/yazi-1-17.html (erişim 16.04.2008).

Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu. Kürdistan Eyaletinin Kurulması ve Osmanlı Devlet Sâlnâmelerinde Kürdistan Eyaleti. www.daplatform.com.

Öğün, Tuncay. 2010. *Doğu'nun Mîrlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Özfatura, Mustafa Necati. Girit'i Nasıl Kaybettik. www.ardenktas.com/kktc-cb_web_sayfalari/press/news/turkce/girit.htm (erişim Ocak 2008).

Özger, Yunus. 2011. Sultan Abdülmecid'in Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) Gezisi (1 Haziran 1850 - 24 Haziran 1850). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt 97 (2011).

Parrot, George. 1865. Les Kurdes de l'Haimaneh. *Revue des deux Mondes* (Ocak/Şubat), www.revuedesdeuxmondes.fr/user/details.php?code=62324 (erişim 01.02.2012).

Perakis, Manos. 2011. Revolution and Socio-Economic Change in the Ottoman Periphery: The Case of the Island of Crete in 1821. *Empires and Peninsulas* içinde, der. P. Mitev, I. Parvev, M. Baramova ve V. Racheva. Münster: LIT Verlag.

Safiye, Leylâ. 2012. *Searching for Leîla, The Kurdish Princess of Dance*. İstanbul: Avesta.

Sakaoğlu, Necdet. 2000. *Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık.

Sevgen, Nazmi. 1982. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı belgeleri ile Kürt Türkleri tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Melcis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876). yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf.

Strasser, Thomas F., vd. 2010. " Stone Age Seafaring in the Mediterranean (Evidence from the Plakias Region for Lower Palaeolithic and Mesolithic Habitation of Crete). *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, cilt 79 (2010), www.scribd.com/doc/45324652.

Tanör, Bülent. 1999. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşkın, Ünal. 2005. Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri. www.belgeler.com/blg/qwh/osmanli-devletinde -kullanilan-olcu-ve-, tarti-birimleri-in-ottoman-empire-using-measure-and-weight-units (erişim: 15.04.2012).

Tozlu, Selahattin. 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Bakımından Trabzon Limanı. www.trabzonturkocagi.com/content/view/86/35/.

Tuğlacı, Pars. 1989. *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. İstanbul: Cem.

Tural, Erkan. 2005. Bir Belge: Bir Akdeniz Adasının Serencamı ve 1868 Girit Vilayet Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, cilt 14, sayı 3 (07/2005).

Türkmen, Zekeriya. 2001. Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869). *OTAM* 219-244, cilt 12, 2001, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1268/146 (erişim 12.01.2012).

Urhan, Vahit Cemil. 2006. 1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları. Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Uzun, Mehmet. 1994. "Önsöz: Prens Süreyya Bedirhan (1883-1938)". *Kürt Davası ve Hoybun*, yaz. Süreyya Bedirhan içinde. İstanbul: Med Yayınları.

Uzun, Mehmet. 2007. *Dicle'nin Sürgünleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Yıldırım, Prof. Dr. Nuran. 2004. Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Etüv Üretimi ve Kullanımı. *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri, 22-23 Mayıs 2003* içinde, der. S. F. Göncüoğlu, 421-431. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayını.

Zachariadou, Elizabeth. 2001. *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

AD DİZİNİ

Abdal Bey *bak. Han Abdal*
Abdulhalik (Girit sürgünü), 37
Abdullah Bey (Bedirhan Bey'in amcası) (Girit sürgünü), 70, 111, 232, 266
Abdurrahman *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Abdülaziz (sultan), 128, 227, 233, 244
Abdülaziz Bey (Kandiye), 162
Abdülhalik (Girit sürgünü), 111
Abdülhamid (sultan), 12, 152
Abdülhamid Derwiş, 244
Abdülmecid (sultan), 12, 13, 14, 16, 21, 22, 23, 24, 30, 40, 44, 48, 51, 55, 56, 60, 63, 71, 74, 75, 80, 81, 108, 115, 116, 121, 123, 128, 141, 167, 172, 173, 211, 212, 227, 233, 257
Abdürrahim (Salih Bey'in oğlu), 238
Abdürrezzak *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Abdürrezzak Bey (Han Mahmud'un kardeşi), 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 51, 57, 58, 61, 73, 252, 253, 254
Adviye *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Agâh Efendi (defterdar-Anadolu Ordusu), 33, 43
Ahmed Bedri *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Ahmed Hulûsi *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Ahmed Paşa (ferik-Anadolu Ordusu), 20
Ahmed Paşa (Girit), 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 276, 277, 278, 279
Ahmed Paşa (Şam valisi), 193, 194
Ali (Girit sürgünü), 169
Ali Galip Paşa (Meclis-i Âli-yi Tanzimat azası), 167, 255
Ali Paşa (Hanya), 275
Âli Paşa (sadrazam), 178, 200, 207, 209, 215, 217, 221
Ali Rızgza Efendi (Halveti tarikatı), 125
Ali Şamil *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Aliko (Girit sürgünü), 46, 112
Asiye *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Ayşe *bak. Bedirhan Bey'in odalıkları (1869), bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Azize *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Badger, George Percy, 148
Barchard, David, 183, 187, 191
Bedirhan Bey'in kızları (1869)
  Adviye, 241, 243
  Asiye, 241, 243

Ayşe, 241, 243
Azize, 241, 243
Emine, 241, 243
Emine Rebia, 241, 243
Fahriye, 241, 243
Fatma, 241, 243
Halime, 241, 243
Leyla, 157, 241, 243
Mariye, 241, 243
Meryem, 241, 243
Nazlı, 241, 243
Nefise, 241, 243
Rukiye, 241, 243
Sâmiye, 241, 242, 243
Sariye, 241, 243
Şefika, 241, 243
Zarife, 229, 241, 243
Zeberced, 241, 243
Zeliha, 241, 243
Bedirhan Bey'in nikâhlı eşleri (1869)
Fatma, 241, 243
Gazale, 241, 243
Hazare, 241, 243
Ruşen, 157, 241, 243
Bedirhan Bey'in odalıkları (1869)
Ayşe, 241, 243
Dellale, 241, 243
Fatma, 241, 243
Gülnaz, 241, 243
Zeynep, 241, 243
Bedirhan Bey'in oğulları (1869)
Abdurrahman, 241, 243
Ahmed Bedri, 70, 232, 236, 237, 238, 241, 242
Ahmed Hulûsi, 241, 242
Ali Şamil, 241, 243
Halid Cevdet, 241, 243
Halil Rami, 241, 242
Hamid (Têlî), 67, 70, 232, 240, 241, 242
Hasan Nuri, 241, 243
Hüseyin Kenan, 41, 241, 243
Mehmed Ali, 241, 243
Mehmed Emin, 241, 243
Mikdâd Esved, 241, 242
Murad Remzi, 241, 242
Mustafa Âli, 70, 232, 241, 242
Necib, 70, 225, 226, 231, 232, 235, 236, 240, 241, 242, 244
Osman Nuri, 41, 241, 242
Rıza Bahri, 70, 232, 241, 242
Sadullah, 241, 243
Tahir Muhlis, 241, 242
Yusuf Kâmil, 241, 243
Zübeyr Avam, 241, 243
Bedirhan Bey'in torunları (1869)
Abdürrezzak (Necib oğlu), 242
Esma Rukiye (Bahri kızı), 242
Hacer (Hamid kızı), 242
Hamdi (Bedri oğlu), 242
Hamza (Hamid oğlu), 242
İbrahim (Mustafa oğlu), 242
Neşet Şükrü (Necib oğlu), 242
Nusret (Bahri oğlu), 242
Sâmiye (Mustafa kızı), 242
Sâniye (Mustafa kızı), 242
Sıdıka (Necib kızı), 242
Şâziye (Necib kızı), 242
Beşikçi, İsmail, 153
Bizen Ağa (Cizreli), 260
Bryce, James, 152
Burkay, Kemal, 244
Canning, Stratford, 133
Celadet Bedirhan, 15, 244
Celal Telabani, 244
Cowley, Lord, 22
Dellale *bak. Bedirhan Bey'in odalıkları (1869)*
Derviş Bey (Han Mahmud'un kardeşi), 20
Derviş Reşid (Girit sürgünü), 111, 269
Edhem Efendi (Girit valiliği mühürdarı), 172, 175

Efendi Ağa (Girit sürgünü), 112
Emin Ağa (Hanya), 278
Emine.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Emine Rebia.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Emir Abdülkadir (Cezayirli), 192, 193, 194, 195, 196, 212, 272
Esad Bey (Bedirhan Bey'in kardeşi) (Girit sürgünü), 70, 111, 232, 265
Esad Paşa (Kürdistan valisi), 81, 103
Esma Rukiye.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Esseyid Ali Rıza (muhasebeci-Anadolu Ordusu), 33
Fahriye.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Fatma.*bak. Bedirhan Bey'in odalıkları (1869), bak. Bedirhan Bey'in nikâhlı eşleri (1869), bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Fethi Paşa (tophane müşîri), 49
Fettah Bey (Hakkâri), 20
Gazale.*bak. Bedirhan Bey'in nikâhlı eşleri (1869)*
Gökçe, Hasan, 24, 25
Gövsa, İbrahim Alaettin, 13, 64, 230
Gülnaz.*bak. Bedirhan Bey'in odalıkları (1869)*
Hacer.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Hacı Abbas Ağa (Girit sürgünü), 112, 267
Hacı Menaf (İranlı tüccar), 124
Hafız Nuri (Girit eyalet kadısı), 160
Hafız Paşa (Diyarbekir, Sivas, Erzurum valisi), 249
Halef Ağa (Cizreli), 260
Halid Bey (Kisan), 252, 254
Halid Cevdet.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Halil Kâmilî Paşa (Erzurum valisi), 29
Halil Rami.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Halime.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Hama (Girit sürgünü), 169
Hamdi.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Hamdi Paşa (Kürdistan valisi), 146
Hamid (Têlî).*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Hamza.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Han Abdal (Han Mahmud'un kardeşi), 43, 55, 57, 252, 254
Han Mahmud (Müküs beyi), 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 80, 120, 132, 145, 146, 156, 176, 251, 252, 253, 254
Hasan Nuri.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Hasan Paşa (Kandiye kaymakamı), 218
Hasib Paşa (Maliye Nâzırı), 167
Hatemi, Hüseyin, 250
Haydar (Cizreli), 96, 97, 98, 99
Hazare.*bak. Bedirhan Bey'in nikâhlı eşleri (1869)*
Hekim İsmail Paşa (Girit valisi), 225
Hoca Kesbar (Eğinli), 30
Hüseyin Kenan.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Itard, M., 191, 271
İbrahim.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
İbrahim Bey (Salih Bey'in oğlu) (Girit sürgünü), 111, 147, 266
İbrahim Paşa (Mehmed Ali Paşa'nın oğlu), 86
İsmail Paşa (Diyarbekir valisi), 104

İsmail Paşa (müşîr-Arabistan Ordusu), 167
İsmail Rahmi Paşa (Girit valisi), 219, 223, 225
İzzeddin Şîr Bey *bak. Yezdanşer*
İzzet (Girit sürgünü), 112
Justicier, Dom Perde le, 271
Lafosse, Chatry de, 188, 279
Lamorflan, Ch. Garin de, 274, 275
Layard, Austen Henry, 71, 148, 149, 150, 151, 153
Leyla *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Lois Bonapart (Napoleon, III), 193
MacColl, Malcom, 152
Mahmud, II (sultan), 48
Mansur Bey (Yezdanşer'in kardeşi), 146
Mariye *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Maşuk Paşa (İzmit mutasarrıfı), 231
Mavrogenis, Emmanuel, 186
Mehmed Ağa (Bedirhan Bey'in vekili), 221
Mehmed Ali *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Mehmed Ali Paşa (Mısır valisi), 79, 86, 87, 88, 90
Mehmed Bey (albay-Hanya), 275
Mehmed Emin *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Mehmed Emin Paşa (Girit valisi), 155, 156
Mehmed Emin Paşa (zaptiye müşîri), 27, 31, 66, 74
Mehmed Hamdi Paşa (Kürdistan valisi), 137
Mehmed Hilmi (Musul mutasarrıfı), 98
Mehmed Paşa (Giritlioğlu) (Musul valisi), 104
Mehmed Paşa (İnce Bayraktaroğlu) (Musul valisi), 59, 104, 249
Mehmed Paşa (zaptiye müşîri), 187
Mehmed Reşid Bey (Diyarbekir kaymakamı), 37, 42, 46, 47, 49, 54, 77
Mehmed Reşid Paşa (Van ve Hakkâri valisi), 142
Mehmed Salahaddin, 11, 12, 13, 14, 63, 64, 65, 121, 167, 189, 205, 255
Mehmed Salih Bedirhan (Bedirhan Bey'in torunu), 157
Menşikov, Aleksandr Sergeyevich, 132, 133
Meryem *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Mikdâd Esved *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Mîr Mahmud (İstanbul), 230
Mîr Semdin (Han Mahmud'un kardeşi), 57, 254
Mîr Sêvdin (Bedirhan Bey'in kuzeni), 140
Mîr Seyfeddin (Orak beyi), 260
Mirsemend *bak. Mîr Semdin*
Molla Sadık (Bedirhan Bey'in vekili), 24, 34, 68, 69, 124, 125, 126, 127, 128, 145, 217, 218, 219, 220, 221, 233, 263
Muammer (mirliva-Anadolu Ordusu), 33
Murad Remzi *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Musa (Çardak köyü), 124
Mustafa (albay-Anadolu Ordusu), 33
Mustafa (Girit sürgünü), 269
Mustafa Âli *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Mustafa Bey (Ahlat), 57, 252
Mustafa Bey (Timurzade), 47

Mustafa Naili Paşa (Girit valisi), 87, 88, 93, 94, 101, 112, 116, 120, 129, 130, 131, 132, 265, 278
Mustafa Neşet (yarbay-Anadolu Ordusu), 33
Mustafa Paşa (Cizre kaymakamı), 43, 141
Mustafa Reşid Paşa (sadrazam), 12, 21, 22, 47, 49, 56, 62, 63, 65, 67, 71, 75, 77, 79, 80, 93, 103, 132, 136, 160, 163, 164, 167, 169, 173, 257
Mustafa Sabri Paşa (kurmay başkanı-Anadolu Ordusu), 33
Nazlı *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Necib *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Nefise *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Neşet Şükrü *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Nikolay, I. (Rus çarı), 132
Nurullah Bey (Hakkâri), 120, 176, 224
Nusret *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Ongley, Henry, 159, 188, 191
Osman Efendi (Girit sürgünü), 111, 112, 174, 267
Osman Nuri *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Osman Paşa (müşîr-Anadolu Ordusu), 19, 20, 21, 23, 30, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 54, 55, 56, 59, 62, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 106, 127, 140, 141, 249, 251
Öğün, Tuncay, 142, 143, 145
Ömer Hayyam, 12, 59, 63, 64, 250, 257
Ömer Paşa (serdar-ı ekrem), 134, 144, 167, 168, 226, 255, 256
Pamuk, Şevket, 119, 281
Pashley, Robert, 89
Perrot, George, 17, 188, 190, 191, 192, 195, 196, 197, 270
Rassam, Christian, 143
Remzi Efendi (Girit), 199, 200, 201, 202, 206, 209, 276, 277
Reşid Efendi (Hanya), 277
Reşid Mehmed Paşa (sadrazam, Sivas ve Diyarbekir valisi), 27, 30, 31, 79, 248
Rewşen Bedirhan, 244
Rıza Bahri *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Rıza Paşa (serasker), 167
Robertson, Mr., 79
Rukiye *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Ruşen *bak. Bedirhan Bey'in nikâhlı eşleri (1869)*
Sabit Efendi, 79
Sadullah *bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Said Bey (Hacıbehram), 77
Salih Bey (Bedirhan Bey'in ağabeyi), 43, 70, 111, 147, 169, 174, 244, 265
Sami Paşa (Girit valisi), 182, 185, 200, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 215, 276
Sâmiye *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869), bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Sâniye *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Sariye *bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Selim Bey (Hakkâri), 20
Seyfeddin (Han Mahmud'un kardeşi), 57, 254
Sıdıka *bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Sînemxan Bedirhan, 15

Süleyman Bey (Cizreli), 260
Şâziye.*bak. Bedirhan Bey'in torunları (1869)*
Şefik Efendi (Hanya), 208, 278
Şefika.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Şeyh Abdulkuddûs (Girit sürgünü), 36, 37, 46, 111, 268
Şeyh Abdülgani (Girit sürgünü), 111, 268
Şeyh Ezrai (Erzai) (Girit sürgünü), 111, 267
Şeyh Şamil, 134, 151
Şeyh Ubeydullah, 41
Tahir Ağa (Girit sürgünü), 30, 46, 112, 268
Tahir Muhlis.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Tatar Ali Ağa (Girit sürgünü), 37, 112, 266
Timur (Girit sürgünü), 111, 112, 269
Tuğlacı, Pars, 229
Vamık Paşa (Girit valisi), 129, 155, 224
Vaume, Dr., 274, 275
Vecihi Paşa (Diyarbekir valisi), 28, 29, 81
Veli (Veliyüddin) Paşa (Girit valisi), 170, 172, 182, 184, 185, 186, 187, 190, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 208, 270, 274, 276, 277, 278, 279
Veliyüddin Paşa.*bak. Veli Paşa*
Williams, William Fenwick (general), 146, 147
Yezdanşer (İzzeddin Şîr Bey) (Bedirhan Bey'in yeğeni), 30, 41, 43, 75, 77, 127, 129, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 155, 156, 169
Yusuf Kâmil.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*
Yusuf Kenan (Siirt kaymakamı), 98
Zarife.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Zeberced.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Zeliha.*bak. Bedirhan Bey'in kızları (1869)*
Zeynel Bey (Girit sürgünü), 111, 268
Zeynep.*bak. Bedirhan Bey'in odalıkları (1869)*
Zübeyr Avam.*bak. Bedirhan Bey'in oğulları (1869)*

Kürd bölgelerindeki özerk yapıyı bozup dağıtmak, bölgeyi tamamen merkeze bağlamak, Osmanlı Yönetimi'nin çok önemli bir çabası olmuştur. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın merkezi devlet bilinci bu konuda çok belirleyicidir. 19. Yüzyılın ilk yarısında ve ortalarında Osmanlı'nın beka sorunu, merkezi devlet anlayışının yaşama geçmesini gerekli kılmaktadır.

Kürd bölgelerindeki özerk, otonom yapının korunmasını ve güçlendirilmesini amaçlayan her düşünceyi ve eylemi, Osmanlı yönetimi kendisi için tehdit saymaktadır.

Bu çaba içindeki Kürd beylerinin etkisiz hale getirilip sürgüne gönderilmesi çok önemli bir operasyondur. Sürgünlerle birlikte Kürd beylerinin mallarına el konulması, sürgünlerden dönüşün söz konusu bile edilmemesi, Osmanlı'daki beka bilincinin önemli unsurları olmaktadır. Bu çerçevede, mallarına mülklerine tamamen el konan, mülksüzleştirilen Kürd beylerine çok küçük bir maaş bağlanması, onların bu yolla devlete muhtaç kılınması, beka bilincinin yine önemli bir unsuru olmaktadır.

Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan kitabının birinci cildinde, Mir Bedirhan'ın Hıristiyan Nasturilere karşı düzenlediği katliam anlatılıyordu. Girit'teki sürgün yıllarında, 1858'de, gerçekleşen bir Hıristiyan direnişinde, Mir Bedirhan'ın, Hıristiyanları korumaya çalıştığını, Müslümanlar tarafından linç edilmek istenen bir Hıristiyan gencini kurtarma yönünde girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. Bunu, Mir Bedirhan'ın zihninde gelişen bir aydınlanma olarak değerlendirmek mümkündür.

Ahmet Kardam'ın, Mir Bedirhan'la ilgili iki ciltlik bu çalışması, 19. Yüzyılda Kürd-Osmanlı ilişkilerini kavramak bakımından değerli bir kaynak niteliğindedir.

İsmail Beşikçi

*dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com
ISBN: 978-605-4412-80-8